

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS

SOLVEIGA INOKAITYTĖ - ŠMAGARIENĖ

**POLITINIŲ PARTIJŲ POŽIŪRIAI Į EUROPOS
INTEGRACIJĄ: LIETUVOS ATVEJO
ANALIZĖ 1992 – 2016 M.**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02S)

Kaunas, 2018

Mokslo daktaro disertacija rengta 2013–2017 metais Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakultete, Viešosios politikos ir administravimo institute. Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Algis KRUPAVIČIUS (Kauno technologijos universitetas ir Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai, 02S).

Interneto svetainės, kurioje skelbiama disertacija, adresas:

<http://ktu.edu>

Redagavo:

Vaida Nanartonytė

© S. Inokaitytė - Šmagarienė

ISBN

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

TURINYS

LENTELIŲ SĄRAŠAS	5
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS	6
SANTRUMPOS	9
ĮVADAS	10
1. PARTIJŲ POŽIŪRIAI Į EUROPOS INTEGRACIJĄ: TEORINĖS PRIELAIDOS	18
1.1. Partijų požiūrių samprata.....	20
1.2. Partijų požiūrių analizė socialinio konstruktyvizmo teorijoje	22
1.3. Partijų požiūrių turinys ir Europos integracijos diskurso modeliai	28
1.3.1. Pragmatinis – nacionalinis diskursas.....	30
1.3.2. Federacinės Europos diskursas.....	33
1.3.3. Post-nacionalinės sąjungos diskursas	36
1.4. Partijų požiūrių į Europos integraciją veiksniai	38
1.4.1. Ideologinė partijų priklausomybė.....	39
1.4.2. Strateginės partijų konkurencijos modelis.....	46
1.4.3. Nacionalinio konteksto ypatybės.....	50
2. PARTIJŲ POŽIŪRIŲ Į EUROPOS INTEGRACIJĄ TYRIMO METODOLOGIJA	54
2.1. Tyrimo atvejų pasirinkimas ir duomenų šaltiniai	54
2.2. Partijų požiūrių į Europos integraciją tyrimo metodai ir analizės struktūra	62
2.2.1. Kiekybinė politinių partijų programų turinio analizė	65
2.2.1. Partijų diskurso analizė.....	82
2.2.2. Kokybinė lyginamoji partijų požiūrių analizė	88
3. PARTIJŲ POŽIŪRIAI Į EUROPOS SĄJUNGĄ IR INTEGRACIJĄ JOJE	101
3.1. Europos integracijos temos intensyvumas ir kaita rinkimų į LR Seimą programose	101

3.2.	Europos integracijos diskurso modeliai Lietuvos partijų rinkimų programose	122
3.2.1.	Europos integracijos idėjos pragmatiniame – nacionaliniame diskurse	122
3.2.2.	Europos integracijos idėjos federacinės Europos diskurse	150
3.2.3.	Europos integracijos idėjos post-nacionalinės sąjungos diskurse	174
3.3.	Partijų požiūrių į Europos integraciją priešastinės sąlygos	184
3.3.1.	Priežastinės partijų požiūrių į Europos politinę integraciją sąlygos	184
3.3.2.	Priežastinės partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją sąlygos	205
	IŠVADOS	222
	LITERATŪROS SĄRAŠAS	231
	PRIEDAI	249

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. ES demokratijos modeliai.....	28
2 lentelė. Europos integracijos diskursai: modeliai ir kriterijai.....	29
3 lentelė. Politinės partijos / koalicijos LR Seime, 1992–2016 m.	55
4 lentelė. Partijų požiūrių į Europos integraciją tyrimo šaltiniai – rinkimų programos..	57
5 lentelė. Partijų rinkimų programų analizės charakteristikos.....	61
6 lentelė. Europos integracijos diskursų ir kodavimo kategorijų sąsajos.....	74
7 lentelė. Diskursyvinės strategijos.....	84
8 lentelė. Argumentavimo modeliai – topai diskurso istoriniame požiūryje.....	86
9 lentelė. Partijų diskurso analitinės kategorijos.....	87
10 lentelė. Kokybinės lyginamosios analizės matrica.....	89
11 lentelė. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją KLA pradiniai kintamieji.....	91
12 lentelė. Partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją KLA pradiniai kintamieji.....	96
13 lentelė. Diskursai apie Europos integraciją partijų rinkimų programose 1992–2016 m.	110
14 lentelė. Lietuvos narystės ES topai.....	123
15 lentelė. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją teigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų pasiskirstymas rinkimuose į Seimą.....	189
16 lentelė. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją neigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų pasiskirstymas rinkimuose į Seimą.....	197
17 lentelė. Partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją teigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų pasiskirstymas rinkimuose į Seimą.....	208
18 lentelė. Partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją neigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų pasiskirstymas rinkimuose į Seimą	214

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Konteksto samprata socialinio konstruktyvizmo teorijoje.....	26
2 pav. Paramos ES kreivė.....	38
3 pav. Partijų šeimos ES partinėje sistemoje.....	41
4 pav. Partijų požiūrių į Europos integraciją tyrimo modelis.....	64
5 pav. Kiekybinės turinio analizės etapai.....	67
6 pav. Partijų rinkimų programų kodavimo procedūra.....	71
7 pav. Diskursų apie Europos integraciją sąsajos.....	80
8 pav. Kiekybinė partijų rinkimų programų turinio analizė programa „MAXQDA 12“.....	101
9 pav. Europos integracijos temos intensyvumas rinkimų į LR Seimą programose 1992–2016 m. (sukoduotų sakinių vnt.).....	102
10 pav. Europos integracijos temas intensyvumas rinkimų į LR Seimą programose 1992–2016 m. (procentais nuo programų apimties).....	103
11 pav. Europos integracijos diskursai partijų rinkimų programose 1992–2016 m. ...	105
12 pav. Nuorodos į Europos integraciją partijų rinkimų programose 1992–2016 m....	107
13 pav. Lietuvos partijų europietiškumo ašis.....	109
14 pav. Teiginiai apie Europos integraciją pagal temines kategorijas, vnt.....	111
15 pav. Kategorijos „ES politinės sistema“ teiginiai, vnt.....	111
16 pav. Kategorijos „ES politinės sistema“ teiginiai laike, vnt.....	112
17 pav. Kategorijos „ES ekonominės struktūra“ teiginiai, vnt.	113
18 pav. Kategorijos „ES ekonominės struktūra“ teiginiai laike, vnt.	114
19 pav. Kategorijos „EB/ES finansinė parama“ teiginiai, vnt.	114
20 pav. Kategorijos „ES išorės politika“ teiginiai, vnt.	115
21 pav. Kategorijos „ES išorės politika“ teiginiai laike, vnt.....	116
22 pav. Kategorijos „ES vertybės“ teiginiai, vnt.	116
23 pav. Kategorijos „ES vertybės“ teiginiai laike, vnt.	117
24 pav. Kategorijos „Visuomenės sandara“ teiginiai, vnt.....	118
25 pav. Kategorijos „Visuomenės sandara“ teiginiai laike, vnt.	118
26 pav. Kategorijos „Nacionalinės valstybės pozicija Europos integracijos procese“ teiginiai, vnt.	119
27 pav. Kategorijos „Nacionalinė valstybės pozicija Europos integracijos procese“ teiginiai laike, vnt.	120
28 pav. Kategorijos „Europos integracijos poveikis“ teiginiai, vnt.	121
29 pav. Teiginiai apie Europos integraciją pragmatiniame – nacionaliniame diskurse 1992–2016 m. (visos kategorijos), vnt.	123
30 pav. Teiginiai apie ES politinę sistemą pragmatiniame – nacionaliniame diskurse 1992–2016 m., vnt.....	124
31 pav. Teiginiai apie ES ekonominę struktūrą pragmatiniame – nacionaliniame diskurse 1992–2016 m., vnt.....	129
32 pav. ES finansinės paramos vertinimai 1992–2016 m., vnt.	135
33 pav. Teiginiai apie ES išorės politiką pragmatiniame – nacionaliniame diskurse 1992–2016 m., vnt.	136

34 pav. Teiginiai apie visuomenės sandarą pragmatiniame – nacionaliniame diskurse 1992–2016 m., vnt.	142
35 pav. Teigiamo pobūdžio teiginiai apie nacionalinę tapatybę pragmatiniame – nacionaliniame diskurse, vnt.	144
36 pav. Teiginiai apie Europos integraciją federacinės Europos diskurse 1992–2016 m. (visos kategorijos), vnt.	151
37 pav. Teiginiai apie ES politinę sistemą federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.	152
38 pav. Teiginiai apie ES vertybes federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.	158
39 pav. Teiginiai apie ES ekonominę struktūrą federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.	160
40 pav. Teiginiai apie ES išorės politiką federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.	162
41 pav. Teiginiai apie visuomenės sandarą federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.	165
42 pav. Teiginiai apie europinę tapatybę federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.	165
43 pav. Teiginiai apie Europos integracijos teigiamą poveikį federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.	173
44 pav. Teiginiai apie Europos integraciją post-nacionalinės sąjungos diskurse 1992–2016 m. (visos kategorijos), vnt.	174
45 pav. Teiginiai apie BUSP post-nacionalinės sąjungos diskurse 1992–2016 m., vnt.	175
46 pav. Teiginiai apie visuomenės sandarą post-nacionalinės sąjungos diskurse 1992–2016 m., vnt.	179
47 pav. LSDP pasisakymai apie daugiakultūriškumą 1992–2016 m., vnt.	181
48 pav. Neigiamo pobūdžio teiginiai apie tradicines vertybes ir moralę post-nacionalinės sąjungos diskurse 1992–2016 m., vnt.	183
49 pav. Raiškiųjų aibių partijų požiūrių į Europos politinę integraciją KLA tiesos lentelė programoje „fs/QCA“: faktiškai stebėti atvejai.....	185
50 pav. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją teigiamų baigmių, kai neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų Būlio minimizacijos rezultatai programoje „fs/QCA“ (parenkant visus alternatyvius implikantus).....	186
51 pav. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją teigiamų baigmių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų Būlio minimizacijos rezultatai programoje „fs/QCA“.....	188
52 pav. Raiškiųjų aibių partijų požiūrių į Europos politinę integraciją KLA tiesos lentelė programoje „fs/QCA“: tik faktiškai stebėti atvejai.....	194
53 pav. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją neigiamų baigčių, kai neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų Būlio minimizacijos rezultatai programoje „fs/QCA“.....	195

54 pav. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją neigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priežastinių sąlygų konfigūracijų Būlio minimizacijos rezultatai programoje „fs/QCA“	196
55 pav. Partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją raiškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės tiesos lentelė programoje „fs/QCA“: tik faktiškai stebėti teigiamų baigčių atvejai.....	205
56 pav. Raiškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės tiesos lentelė programoje „fs/QCA“: tik faktiškai stebėti partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją neigiamų baigčių atvejai.....	212

SANTRUMPOS

BSGP – Bendroji saugumo ir gynybos politika
BUSP – Bendroji užsienio ir saugumo politika
BŽŪP – Bendroji žemės ūkio politika
DK – Drąsos kelias
DP – Darbo partija
EB – Europos Bendrija
ES – Europos Sąjunga
LCS – Liberalų ir centro sąjunga
LLRA – Lietuvos lenkų rinkimų akcija
LLRS – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis
LLS – Lietuvos liberalų sąjunga
LPS – Lietuvos persitvarkymo sąjūdis
LR – Lietuvos Respublika
LSD-NKD – Lietuvos socialdemokratai ir nuosaikieji krikščionys demokratai
LSDP – Lietuvos socialdemokratų partija
LTCS – Lietuvos centro sąjunga
LVŽS – Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga
NATO – Šiaurės Atlanto sutarties organizacija
TPP – Tautos prisikėlimo partija
TS-LKD – Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai
TT – Tvarka ir teisingumas
VNDPS – Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjunga

ĮVADAS

Temos aktualumas ir naujumas. Nuo pat pradžių Europos integracija buvo konstruojama politinio elito pastangomis, o ir toliau Europos vienijimosi procesas yra palaikomas elito iniciatyva (Cowles, Caporaso & Risse, 2001). Nors šiame procese matoma abipusė sąveika tarp visuomenės ir politikų, pastarųjų įtaka, formuojant eurointegracines idėjas, yra pastebimai didesnė nei piliečių (Wessels, 1995). Europos nacionalinių elitų politinės vizijos ir idėjos yra neatsiejamos nuo supratimo apie tolimesnę Europos Sąjungos (toliau – ES) vystymosi dinamiką. Todėl Europos politinių elitų, taip pat ir partijų elitų, požiūrių analizė buvo ir išlieka aktualus tyrinėjimų uždavinys.

Lietuvos apsisprendimas stoti į ES – politinio elito ir visuomenės konsensu paremtas žingsnis. Lietuvos integracija į ES dažnai vaizduota kaip „sugrįžimas į Europą“ ir suvokta kaip galimybė įtvirtinti demokratines normas bei užtikrinti rinkos ekonomikos funkcionavimą. Nuo narystės ES pradžios praėjus beveik pusantro dešimtmečio, šie įvykiai kelia tokius fundamentalius klausimus: kaip Lietuvoje formavosi ir kito Europos integracijos idėja; ką dabar Lietuvai reiškia narystė ES. Į šiuos klausimus galima atsakyti gilinantis į Lietuvos politinio elito nuostatų retrospektyvą kelių dešimtmečių laikotarpyje.

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvos integracijos į ES procesas buvo plačiai tyrinėjamas. Vis dėlto, liko nepakankamai ištirtų jo aspektų. Literatūroje, skirtoje eurointegracijos procesui, Lietuvos politinio elito atstovų ir jų požiūrių į ES analizei nebuvo skiriamas esminis dėmesys. Vietoje to, daugiausiai tyrinėtas stojimo į ES procesas ir integracijos procesų nulemtos socialinės ar ekonominės pasekmės. Tai skatina analizuoti vertybines orientacijas ir interesus, formavusius Lietuvos partijų nuostatas dėl Europos integracijos.

Temos aktualumą rodo ir tai, jog vis labiau ryškėja ES, kaip precedento neturinčio darinio, vidinės integracijos ir plėtros krizės požymiai. Dėl to Lietuvoje, kaip ir kitose ES valstybėse narėse, jau kuris laikas vyksta politinė ir akademinė diskusija dėl ES integracijos tikslų bei gyvavimo perspektyvų. Jei šie iššūkiai nebus įveikti, jie gali tapti rimtais tolesnės ES raidos kliuviniais, o neigiamas krizės poveikis Lietuvos vidaus politikos gyvenimui bus jaučiamas vis stipriau. Atsižvelgiant į tai, kad politinis elitas yra vienas svarbiausių veikėjų, formuojančių eurointegracinę darbotvarkę ir jos dinamiką, būtina skirti daugiau dėmesio nacionalinių politikos veikėjų nuomonėms apie ES raidą.

Svarbu pažymėti ir tai, jog Lietuvoje ilgą laiką vyravo politinis konsensusas dėl neabejotinos narystės ES naudos. Tačiau pastaraisiais metais ES sprendimai Lietuvoje yra vis labiau lydimi kritikos dėl jų sąveikos su nacionaline politika. Atsiranda svarstymų dėl gilėjančios ES integracijos poveikio valstybės suverenitetui ir tautiniam identitetui. Tai irgi skatina aiškintis Lietuvos partijų nuostatas ES integracijos procesų kontekste.

Visuomenės požiūriai į ES taip pat nevienareikšmiai. Ilgai vertinę ES įvaizdį palankiau nei likusi Europa, Lietuvos gyventojai vis dažniau abejoja dėl integracijos gilinimo būtinybės. Nepaisant Lietuvos politikų susitarimų, dauguma piliečių nenorėjo

prisijungti prie euro zonos (European Commission, 2013)¹. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad dabartinė Lietuvos valstybės, kaip ES paramos gavėjos, padėtis lemia santykinai teigiamus visuomenės požiūrius į ES. Vis dėlto, praėjus daugiau nei 12 metų po Lietuvos įstojimo į ES, ES įvaizdis tarp Lietuvos gyventojų tapo nebe toks teigiamas (Europos Komisija, 2016)². ES struktūrinei paramai ateityje sumažėjus, tikėtina, jog Lietuvoje atsiras dar daugiau Sąjungos kritikų. Atsižvelgiant į tai, kad ES ir Lietuvos nacionalinės darbotvarkės santykis pamažu keičiasi, politikos elitas turėtų kitaip konstruoti Europos integracijos idėją, nes visuomenė nebepriima ES idėjų taip, kaip anksčiau.

Darbo naujumą taip pat atspindi siekis analizuoti santykinai mažiau ištyrinėtą naujųjų ES valstybių narių vaidmenį Europos integracijos procesuose. Dauguma teorinių išvalgų apie ES nacionalinių politikos veikėjų nuostatas eurointegracijos procese, yra grįstos senųjų ES valstybių narių empiriniais pavyzdžiais. Tuo tarpu po 2004 m. įstojusių ES šalių, įskaitant ir Lietuvos, partijų santykis su ES integracijos klausimu liko nepakankami ištirtas.

Iki šiol Europos integracijos studijose vyravo tendencija Lietuvą matyti kaip objektą bendrame eurointegracijos procesų kontekste. Užtuot mačius Lietuvą tik kaip pasyvią jos dalyvę, būtina pažvelgti į šį procesą iš pačios Lietuvos perspektyvos ir jos politikos atstovų interesų prizmę. Šiuo tyrimu siekiama suteikti naujų išvalgų apie nacionalinių politinių veikėjų, t.y. politinių partijų, požiūrius į Europos integraciją bei jų nuostatas konstruojant europines idėjas.

Analizei pasirinktas konkretus politinio elito segmentas – partinis elitas – ir jį atstovaujančios politinės partijos. Pasak vieno žymiausių ES politinės sistemos tyrinėtojų Simon Hix, nacionalinės partijos yra pagrindiniai veikėjai nacionalinio lygmens rinkimuose, Europos parlamento rinkimuose ir referendumuose, kurie susieja vyriausybes su parlamentais ir parlamentus su rinkėjais (Hix, 2006). S. Hix teigimu, „<...> partijos suteikia gyvybiškai svarbią jungtį tarp nacionalinės ir ES arenos ir susieja pačias ES institucijas“ (Hix, 2006, p. 219). Dėl šios priežasties tam, kad suprastume kaip veikia ES politika, pirmiausiai turime gilintis, kaip ES politinėje bendruomenėje varžosi ir veikia nacionalinio lygmens partijos (Hix, 2006).

Tyrimas grindžiamas politinių partijų požiūrių, konstruojant Europos integracijos diskursą Lietuvoje, analize dviejų dešimtmečių laikotarpiu – nuo sutartinių santykių tarp EB ir Lietuvos užmezgimo 1992 m.³ iki šių dienų.

¹ 2013 m. balandžio mėn. vykdyto Eurobarometro tyrimo duomenimis, 55 proc. lietuvių pasisakė prieš euro įvedimą, o 41 proc. buvo už. Didesnė Lietuvos piliečių dalis buvo linkusi manyti, jog euro įvedimo pasekmės bus neigiamos tiek jiems asmeniškai (47 proc.), tiek Lietuvai (55 proc.). Plačiau žr.: European Commission (2013).

² 2004 m. beveik du trečdaliai Lietuvos piliečių teigė, kad ES įvaizdis yra teigiamas. 2016 m. duomenimis, taip manė tik 44 proc. apklaustųjų (Europos Komisija, 2016).

³ 1992 m. gegužės 11 d. tarp EB ir Lietuvos pasirašyta Ekonominio ir prekybinio bendradarbiavimo sutartis, kuri įsigaliojo nuo 1993 m. vasario 1 d. Taip pat buvo priimta šalių politinius santykius formalizavusi deklaracija dėl EB ir Lietuvos politinio dialogo. Ši sutartis nustatė sutartinius santykius tarp EB ir Lietuvos ir padėjo teisinį pagrindą jos integracijai į Bendriją.

Svarbiausi tyrimai apie partijų požiūrius į Europos integraciją. Mokslinėje literatūroje politinių partijų nuostatos ir jų formavimasis ES integracijos procese nagrinėjamas plačiai. Bene labiausiai partijų nuostatų Europos integracijos klausimais tyrimus išplėtojo Tarptautinis politinių partijų programų projektas (angl. Manifesto Research on Political Representation, MARPOR) ir „Euromanifesto“ projektas (angl. Euromanifesto Study – European Election Studies, EES) (Alonso, Volkens, Cabeza, & Gómez, 2012; Braun, Hutter & Kerscher, 2015). Politinio elito interesus ir elgsenos modelius, masių ir elitų sampratų skirtumus ES vystymosi klausimais itin detaliai nagrinėjo Max Haller (2008). Bernhard Wessels analizavo elitų vaidmenį formuojant eurointegracines idėjas ir pripažino, kad elitų įtaka, apibrėžiant europines vertybes, yra didesnė nei piliečių (Wessels, 1995). Panašios pozicijos laikėsi Heinrich Best, Gyorgy Lengyel ir Luca Verzichelli (2012), kurie pateikė išsamią ES nacionalinių elitų požiūrių ir jų artikuliuojamų diskursų įvairiais eurointegracijos klausimais analizę. Pokomunistinių valstybių elitų požiūrius į Europos integraciją nagrinėjo Peter P. Drulak, kurio knygoje taip pat pateikiamos tarp elitų įsitvirtinusios europietiško sampratos (Drulak, 2001). Lenkijos politikos diskursą apie Europos integraciją nagrinėjo Michal Krzyzanowski (2009) ir Arthur Lipinski (2010), o Rachel A. Cichowski analizavo veiksnius, lemiančius Vidurio ir Rytų Europos valstybių politinio elito požiūrius į ES (Cichowski, 2000).

Politinio elito, įskaitant ir politinių partijų, vaidmuo Europos integracijos procese taip pat svarstomas ES procesų prigimtį ir politinį modelį analizuojančioje literatūroje. Dar neofunkcionalizmo teorijos pradininkas Ernst B. Haas, nagrinėjęs lojalumo europinėms institucijoms klausimą, pabrėžė, kad nacionalinių politikos veikėjų vaidmuo, mobilizuojant ES integracijai palankias visuomenės grupes, yra esminis (Haas, 1968). Tuo metu daugiapakopio valdymo koncepcijos autoriai Gary Marks kartu su Liesbet Hooghe teigė, kad pagrindinės vertybės ir interesai tampa politiškai reikšmingi tik tada, kai jie yra akcentuojami politikos elito grupių. Todėl autoriai pripažino, jog vienas svarbiausių veiksnių, formuojančių viešąją nuomonę ES integracijos klausimu, yra nacionalinio politinio elito, tarp jų – ir nacionalinių partijų, veikla (Marks & Hooghe, 2005). Šių mokslininkų darbuose bene plačiausiai nagrinėjamos sąlygos, kurių pagrindu formuojasi nacionalinių politikos veikėjų pozicijos Europos integracijos klausimais (Hooghe, Marks & Wilson, 2002; Marks, Wilson, Ray, 2002; Hooghe, Marks & Wilson, 2002). Tarpvyriausybės teorijos atstovas Stanley Hoffmannas laikėsi prielaidos, jog ES integracijos proceso varomoji jėga yra nacionaliniai valstybių interesai (Hoffmann, 1966). Panašiai integracijos vyksmą įvertino liberalaus tarpvyriausybės atstovas Andrew Moravcsik, akcentuodamas lemiamą valstybių vadovų funkciją ginant nacionalinius interesus ES derybose (Moravcsik, 2008). A. Moravcsik požiūriu, valstybės ekonominiai interesai nulemia elito politiką ES lygmeniu, o politinių veikėjų elgseną turėtų būti tiriamas racionalaus pasirinkimo analizės kontekste.

Skirtingai nei prieš tai aptartos Europos integracijos teorijos, socialinis konstruktyvizmas – teorinis šio darbo pagrindas - nelinkęs pervertinti racionalių ekonominių faktorių svarbos ir akcentuoja politinio elito veiklos priklausomybę nuo idėjų ir vertybių (Švarplys & Matulionis, 2009, p. 110). Vienas žymiausių socialinio

konstruktyvizmo atstovų Thomas Risse, savo darbuose analizavo elitų europėjimo procesus ir nacionalinės tapatybės sąveiką su europiniu identitetu (Risse, 2001). Thom Christiansen, Knud Erik Jorgensen ir Antje Wiener sudarytoje monografijoje pristatomi konstruktyvistiniai požiūriai Europos integracijos studijose ir nagrinėjamos tokios šiam disertacijos tyrimui artimos problemos, kaip europinio diskurso konstravimo procesai ES valstybėse narėse, jų panašumai ir skirtumai, jiems būdingi bruožai, nacionalinių tapatybių sklaida integracijos procesuose ir kiti klausimai (Christiansen, Jorgensen & Wiener, 1999). Ne mažiau svarbūs yra Joseph Jupille, James A. Caporaso ir Jeffrey T. Checkel darbai, kuriuose į ES politiką žvelgiama per socialinių vertybių ir idėjų prizmę (Checkel, Jupille & Caporaso, 2003). Taip pat atskirai paminėtini ir kiti šių autorių (Checkel, 2006; Jupille & Caporaso, 1999) bei Marko Aspinwall ir Gerald Schneider (Aspinwall & Schneider, 2001) darbai, apžvelgiantys socialinio konstruktyvizmo taikymo galimybes ES integracijos studijose.

Nors politinio elito studijos Lietuvoje turi pakankamai galias tradicijas (Matonytė, 1999; 2001; Jankauskas, 1996; Masiulis, 1996; 1997; Krupavičius, 1996a; 1996b; Babachinaitė, Novagrockienė, Rauličkytė & Valickas, 1998; Žvaliauskas, 2017), iki šiol šalies politinių partijų nuostatos Europos integracijos klausimais nebuvo plačiau tyrinėjamos. Disertacijos temai artimiausias darbas – mokslininkų Irminos Matonytės ir Vaido Morkevičiaus 2013 m. išleista knyga „Elitų Europa: tapatybių ir interesų kaleidoskopas“, kurioje nagrinėjami Lietuvos elito europietiško kriterijai, požiūriai į europinę tapatybę, grėsmės Europai ir pilietiškumą ES (Matonytė & Morkevičius, 2013). Paminėtini ir kiti šių autorių straipsniai minėtomis temomis (Matonytė & Morkevičius, 2009; Matonytė, Morkevičius, Best, 2009; Matonytė, Morkevičius & Veličkaitė, 2009). Lietuvos partijų nuostatas ES atžvilgiu nagrinėjo Mažvydas Jastramskis (Jastramskis, 2014), Ingrida Unikaitė-Jakuntavičienė analizavo Lietuvos partijų euroskeptiškumą aprašius (Unikaitė-Jakuntavičienė, 2014).

Vis dėlto, daugiausiai Lietuvos mokslininkų tyrimuose dėmesio sulaukė derybos dėl narystės ES ir plėtros procesas. Šios temos daugiausiai analizuotos tokių autorių, kaip Klaudijus Maniokas, Ramūnas Vilpišauskas ir Darius Žeruolis (Maniokas, Vilpišauskas & Žeruolis, 2004; Maniokas, 2003; Vilpišauskas, 2001). Pastarieji autoriai taip pat plačiai nagrinėjo Lietuvos narystės ES pasekmes vidaus politikos procesams (Vilpišauskas, 2003; Vilpišauskas, 2009; Maniokas, 2009a; 2009b). Prie šių darbų taip pat galima išskirti Sauliaus Šiliausko sudarytą straipsnių rinkinį (Šiliauskas, 2012).

Užsienio literatūroje vyrauja panašios tyrimų kryptys. Atsižvelgiant į tai, kad plėtra į Vidurio ir Rytų Europos šalis buvo beprecedenčio masto ES istorijoje, daugiausiai užsienio teoretikų dėmesio taip pat sulaukė ES plėtros procesas (Schimmelfennig, 2001), eurointegracinių reformų įgyvendinimas (Dimitrova, 2004) ir jų poveikis bei narystės pasekmės pokomunistinių valstybių vidaus politikai (Schimmelfennig & Sedelmeier, 2005) bei ES funkcionavimui (Dehousse, 2006). Pastebėtina, kad užsienio literatūroje „naujosios“ valstybės narės dažnai yra matomos kaip pasyvios integracijos procesų dalyvės. Platesni tyrinėjimai, atskleidžiantys subjektyvius pokomunistinių valstybių elito vertinimus apie narystę ES, nėra paplitę. Lietuvos partijų požiūriai į Europos integraciją analizuoti tik keliuose darbuose: euroskeptiškumo tyrinėtojų Paul Taggart ir Aleks Szczerbiak studijose (Taggart &

Szczerbiak, 2004) bei Paul G. Lewis ir Radoslaw Markowski darbuose (Lewis & Markowski, 2011).

Nors studijų apie Lietuvos „savimonę“ Europoje ir jos santykį su Europos integracijos projektu nėra gausu, klausimai, susiję su Lietuvos integracijos į ES priežastimis ir valstybės vieta eurointegracijos procese, svarstomi Egidijaus Vareikio knygoje (Vareikis, 2002). Lietuvos vaidmenį ES taip pat aptaria Liutauras Gudžinskas (Gudžinskas, 2009), Lietuvos politinio identiteto problematika europeizacijos kontekste analizuojama Kęstučio Šerpečio monografijoje (Šerpetys, 2012). Lietuvos kolektyvinio identiteto santykį su Europos Sąjunga savo disertacijoje palietė Andrius Švarplys (2010b). Atskirai paminėtinos ir kitos autoriaus publikacijos europinio identiteto tema (Švarplys 2006; Švarplys, 2008). Lietuvos identifikaciją su ES taip pat nagrinėjo Eglė Rindzevičiūtė (Rindzevičiūtė, 2002). Dariaus Staliūno sudarytoje knygoje analizuoti europietiškojo identiteto konstravimo Lietuvos viešajame diskurse procesai (Staliūnas, 2002). Nors šiuose darbuose nagrinėjamos svarbios šiam tyrimui problemos, politinių partijų pozicijos ES integracijos klausimu detaliau nebuvo tyrinėjamos.

Atsižvelgiant į tai, kad šiame tyrime siekiama išanalizuoti Lietuvos partijų požiūrius konstruojant viešąjį diskursą apie Europos integraciją, būtina pažvelgti į Europos integracijos idėjos sąvokos turinį. Pažymėtina, kad Europos integracijos idėja – tai ilgą laiką besiformavusi koncepcija, o Europos vienijimosi idėjos ištakos siekia Viduramžių ar net Antikos laikotarpį. Vis dėlto, pirmosios sisteminės mokslinės studijos, atsisakiusios Europos istorijos aprašinėjimo ir nagrinėjusios Europos idėją kaip vertybinį reiškinį, pasirodė XX a. 5 deš. italų istoriko Federic Chabod darbuose (Chabod, 1961). Savo veikaluose autorius analizavo Europos, kaip politinės koncepcijos, ištakas ir koncentravosi ties politinėmis, kultūrinėmis ir moralinėmis sąvokomis, apibrėžiančiomis Europą (Swedberg, 1994). Šiuo pavyzdžiu vėliau sekę Denys Hay (1957) ir Bernardas Voyenne (1964) taip pat tyrinėjo Europą, kaip bendromis vertybėmis, kultūriniu artumu ir bendro likimo samprata susietą bendruomenę. Europos integracijos koncepcija svarstyta ir tokių svarbių mokslininkų, kaip Denis de Rougemont (1961), Henry Brugmans (1965) ar Jean-Baptiste Duroselle (1965). Pažymėtina, kad pastarasis autorius daug dėmesio teikė politinių veikėjų vaidmeniui formuojant Europos idėją.

Šie darbai, kurių pagrindu plėtotas akademinis diskursas apie Europą, kaip politinę bendruomenę, davė atspirtį tolimesniems Europos tapatybės, su ja siejamų vertybių ir diskursų tyrinėjimams. Tarp tokių darbų išskirtinos Gerard Delanty (2002) ir Heikki Mikkeli (1998) studijos, skirtos Europos idėjos raidos analizei istorinėje perspektyvoje. Taip pat paminėti Anthony D. Smith (1992), Klaus Eder ir Willfried Spohn (2005) bei Juan Diez Medrano (2003) darbai, analizuojantys su tyrimu susijusias temas, kaip Europos integracijos idėjų formavimas ES valstybių narių nacionaliniuose kontekstuose, jų santykis su nacionalinėmis tapatybėmis ir kultūra.

Atlikus mokslinės literatūros analizę, konstatuotina, jog iki šiol Lietuvoje vyravo tendencija valstybę matyti visuminiame ES integracijos kontekste ir daugelis šiam tyrimui artimų darbų pateikia kontekstines įžvalgas apie Lietuvos partijų požiūrius į Europos integraciją. Atskirų mokslinių studijų, kurios nagrinėtų Lietuvos partijų požiūrius ir jų pokyčius Europos integracijos klausimu ilgalaikėje perspektyvoje, nėra.

Tai būtų pirmasis toks išsamus bandymas išanalizuoti Lietuvos partijų nuostatas, formuojant vieną svarbiausių atkurto Lietuvos vidaus ir užsienio politikos tikslų – integraciją į ES. Todėl ši disertacija galėtų visapusiškai papildyti jau atliktus tyrimus užsienyje ir Lietuvoje.

Siekiant atskleisti partijų požiūrius į Europos integraciją, keliami šie **tyrimo klausimai**:

- Kokiais argumentais ir požiūriais Lietuvos partijos konstravo Europos integracijos diskursą Lietuvoje?
- Kokie išoriniai ir vidiniai veiksniai formavo Lietuvos partijų požiūrius į Europos integracijos klausimą?
- Koks santykis vyravo tarp nacionalinės tapatybės suvokimo ir integracijos į ES procesų?
- Kaip keitėsi ES vaidmens ir pačios integracijos idėjos samprata tarp Lietuvos partijų dviejų dešimtmečių laikotarpiu?
- Ką dabar Lietuvos partijoms reiškia ES ir kaip įsivaizduojama jos ateitis?

Tyrimo objektas: Lietuvos parlamentinių partijų požiūriai į Europos integraciją 1992–2016 m.

Tyrimo tikslas: paaiškinti, kaip formavosi Lietuvos partijų požiūriai į Europos integraciją, analizuojant jų raišką ir kaitą politiniame diskurse dviejų dešimtmečių laikotarpyje.

Tyrimo uždaviniai:

- Remiantis partijų požiūrių teorinėmis prielaidomis, išanalizuoti partijų požiūrių sampratą ir turinį apie Europos integraciją ir išskirti partijų nuostatas formuojančius veiksnius;
- Suformuoti partijų požiūrių į Europos integraciją tyrimo metodologiją;
- Taikant kiekybinę turinio analizę, ištirti Europos integracijos temų intensyvumą ir kaitą partijų programose rinkimams į LR Seimą;
- Pasiremiant politinio diskurso analize, išanalizuoti vyraujančius Europos integracijos diskurso modelius partijų programose rinkimams į LR Seimą;
- Atsižvelgiant į ideologinius, ekonominius, kultūrinius / nacionalinius ir kitus kintamuosius, nustatyti priežastines partijų požiūrių į Europos integraciją sąlygas.

Ginamieji teiginiai:

1. Lietuvos partijų požiūriai į Europos integraciją gali būti suskirstyti į tris diskurso modelius: pragmatinį – nacionalinį, federacinės Europos ir post-nacionalinės sąjungos.
 2. Lietuvos partijų rinkimų programose dominuoja pragmatinis – nacionalinis diskurso modelis, kuriame atsiskleidžia instrumentinis požiūris į narystę ES.
 3. Lietuvos partijų požiūrius į Europos integraciją formuoja šešios priežastinės sąlygos: ideologija, partijos įsikūrimo laikas, nacionalinio ir europinio konteksto bruožai, santykis su valdžia (valdžios / opozicinė partija) bei gautas balsų kiekis per rinkimus:
- Partijų požiūriai į Europos politinę integraciją grindžiami ideologine kairės-dešinės ašimi: socialdemokratinės, liberaliosios, krikščioniškos demokratijos

ir/arba regionalizmo ideologinės krypties partijos labiau pritaria Europos politinei integracijai, nei partijos, atstovaujančios kraštutinės kairės, agrarinę, konservatyviąją arba kraštutinės dešinės ideologijas;

- Partijų požiūrius į Europos politinę integraciją formuoja nacionalinio konteksto ypatumai, t.y. Rusijos karinės grėsmės suvokimas, kylantis dėl Sovietų Sąjungos okupacijos ir geopolitinių šalies charakteristikų;
- Partijų požiūrius į Europos politinę integraciją tai pat lemia jų įsikūrimo laikotarpis – ilgalaikę veiklos istoriją turinčios partijos labiau pritaria ES integracijos gilinimui;
- Kaip ir politinės integracijos atveju, partijų požiūrius į Europos ekonominę integraciją struktūruoja ideologinė kairės-dešinės ašis: kraštutinės kairės, socializmo, agrarizmo, liberalizmo arba kraštutinės dešinės ideologinės krypties partijos turi kritiškesnius požiūrius į Europos ekonominę integraciją, nei ideologiškai nuosaikios partijos, atstovaujančios kairiąją, konservatyviąją, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologijas;
- Svarbiausios partijų požiūrius į Europos ekonominę integraciją formuojančios kontekstinės aplinkybės yra šalies ekonomikos būklė ir iš ES gaunama ekonominė nauda – aukštas nedarbo lygis šalyje ir Lietuvai nepalankūs ES ekonomikos sprendimai lemia kritiškesnius partijų požiūrius į Europos ekonominę integraciją;
- Partijų požiūrius tiek į politinę, tiek į ekonominę Europos integraciją taip pat formuoja jų santykinė galia ir vieta partinėje sistemoje.

Tyrimo metodai. Partijų požiūrių į Europos integraciją analizėje taikyti tiek kiekybiniai, tiek kokybiniai tyrimo metodai. Pirmajame empirinio tyrimo etape taikyta **kiekybinė turinio analizė**. Šiuo metodu buvo siekiama nustatyti Europos integracijos temos intensyvumą ir pokyčius partijų rinkimų į LR Seimą programose. Siekiant išanalizuoti Europos integracijos idėjų turinį rinkimų programose, antrajame disertacijos tyrimo etape atlikta **diskurso analizė**. Paskutiniajame empirinio tyrimo etape, pasitelkus **kokybinę lyginamąją analizę**, buvo siekiama įvertinti, kokios priežastinės sąlygos yra svarbiausios partijų nuostatoms dėl Europos integracijos.

Tyrimo šaltiniai:

Pirminiai šaltiniai:

- Lietuvos politinių partijų programos, kiti oficialūs dokumentai;

Antriniai šaltiniai:

- mokslinė literatūra;
- žiniasklaidos medžiaga;
- sociologinių tyrimų duomenys.

Disertacijos struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys pagrindiniai skyriai, apimantys disertacijos teorinę, metodologinę bei empirinę dalis. Disertacijos pabaigoje pateikiamos išvados, disertacijoje naudoti literatūros šaltiniai ir priedai.

Disertacijos įvade pagrindžiama tiriamoji problema, apibrėžiamas darbo aktualumas, tikslas, uždaviniai, darbo naujumas ir jo reikšmė, pateikiama tyrimų apžvalga disertacijos tema ir ginamieji disertacijos teiginiai.

Pirmajame skyriuje „Partijų požiūriai į Europos integraciją: teorinės prielaidos“ pristatoma teorinė disertacijos dalis. Visų pirma pateikiama partijų požiūrių samprata ir turinys Europos integracijos procese. Toliau pereinama prie socialinio konstruktyvizmo teorijos, kurios pagrindu analizuojami partijų požiūriai. Paskutiniajame šio skyriaus poskyryje pristatomi svarbiausi partijų požiūrius į Europos integraciją formuojantys veiksniai.

Antrajame skyriuje „Partijų požiūrių į Europos integraciją tyrimo metodologija“ pateikiama darbo metodologija ir metodai. Šiame skyriuje pagrindžiamas disertacijos tyrimo atvejų pasirinkimas ir duomenų šaltiniai. Jame atskirai pristatomi tyrimo metodai – kiekybinė turinio analizė, partijų diskurso analizė ir kokybinė lyginamoji partijų požiūrių analizė bei jų taikymo technika partijų požiūrių tyrime.

Trečiajame skyriuje „Partijų požiūriai į Europos Sąjungą ir integraciją joje“ pateikiami gautieji tyrimų rezultatai ir jų apibendrinimai. Šį skyrių sudaro trys empirinės disertacijos tyrimo dalys. Pirmojoje dalyje nagrinėjamas Europos integracijos temos intensyvumas ir kaita LR Seimo programose. Antrojoje skyriaus dalyje pristatomi Europos integracijos modeliai Lietuvos partijų rinkimų programose ir juose plėtojamoms idėjom apie Europos integraciją bei Lietuvos narystę ES. Paskutinėje šio skyriaus dalyje, pasitelkus kokybinę lyginamąją analizę, nagrinėjamos priežastinės sąlygos, lemiančios partijų nuostatas Europos integracijos atžvilgiu.

Baigiamojoje dalyje pateikiamos disertacijos išvados, atspindinčios disertacijos įvade suformuluotą tyrimo tikslą ir jį papildančius uždavinius.

Disertaciją sudaro 277 puslapiai, pateikta 18 lentelių ir 56 paveikslai. Literatūros sąrašą sudaro 305 šaltiniai. Darbo pabaigoje pateikta 11 priedų.

1. PARTIJŲ POŽIŪRIAI Į EUROPOS INTEGRACIJĄ: TEORINĖS PRIELAIDOS

Politinis elitas, kurio vienas reikšmingiausių segmentų šiuolaikinėse demokratijose yra partinis elitas, dėl savo išskirtinės pozicijos vidaus politikos arenoje ir turimų specifinių išteklių, geba daryti poveikį visuomenei ir veikti sprendimų priėmimo procesą (Matonytė & Morkevičius, 2013, p. 13). Būtent jų veikla formuojamos vyraujančios visuomenės nuostatos Europos integracijos atžvilgiu ir lūkesčiai dėl tolimesnių narystės ES perspektyvų. Pasak G. Delanty (2002), „Europos idėja dažniausiai buvo išvedama iš „viršaus“, o ne iš konkrečių gyvenimo formų ir politinių grumtynių „apačios“ (p. 20). Jo teigimu, Europos idėja nuo pat pradžių priklausė toms grupėms, kurios pretendavo atstovauti visuomenę – tai intelektualai, politinė klasė, – būtent jų kalba kodifikavo Europos idėją (Delanty, 2002, p. 20). Iš to matyti, kad supratimas apie partijų politiką Europos integracijos klausimu yra neatsiejamas nuo politikų skleidžiamų idėjų ir požiūrių įvertinimo.

Partijų ir jų požiūrių analizė išlieka svarbi šiuolaikinių politikos mokslų ir Europos integracijos tyrimų kryptis. Partinio elito ir jį atstovaujančių partijų tyrimų aktualumas, visų pirma, remiasi modernios demokratijos pamatiniu elementu – politiniu atstovavimu. Kaip Irmina Matonytė ir Vaidas Morkevičius (2013) teigia, „<...> parlamentinio elito, t.y. tos elito grupės, kuri įkūnija politinės santvarkos atstovavimo principus ir realijas, tyrimai reikšmingi tuo, kad jie sudaro solidžią bazę norint suvokti ir konceptualizuoti demokratiją ir procesus, kuriais demokratija kuriama, plėtojama ir konsoliduojama“ (p. 39). Be politinių partijų, atstovaujamosios demokratijos įgyvendinimas būtų sunkiai realizuojamas.

Visų pirma, partijos atlieka tarpininko tarp visuomenės ir kitų politinių institucijų vaidmenį (Krupavičius & Lukošaitis, 2004). Taip pat partijos išreiškia ir organizuoja politinius piliečių reikalavimus ir perduoda juos valstybės institucijoms, taip sukurdamas jungtį tarp valstybės ir piliečių (Žvaliauskas, 2017). Be to, partijos pačios yra demokratinės sistemos vidaus veikėjos (Matonytė & Morkevičius, 2013). Kaip teigia Leonardo Morlino (1995), partijos geba „formuoti, išlaikyti, išreikšti ir sustiprinti požiūrius, susijusius su režimo teisėtumu ar neteisėtumu“ (Krupavičius & Lukošaitis, 2004, p. 300). Galiausiai, partijos yra pagrindinė institucija, kuri leidžia skirtingus visuomenės prioritetus paversti viešąja politika (Key, 1964). Nuo jų dalyvavimo formuojant valstybės sprendimus, nemažai priklauso viešosios politikos prioritetai ir svarbiausios kryptys (Žvaliauskas, 2017). Todėl demokratinės politikos procesų ir jos pokyčių supratimas yra neatsiejamas nuo politinių partijų, jų elgsenos ir nuostatų įvertinimo.

Nacionalinių partijų vaidmuo ne mažiau svarbus ir Europos integracijos procese, kurių aptarimas siejamas su demokratinio atstovavimo problematika ES. Pirmaisiais Europos integracijos dešimtmečiais ES valstybėse narėse egzistavęs „leidžiamas konsensusas“, paliko plačią pasirinkimo laisvę nacionaliniams sprendimų priėmėjams ir leido laisvai priimti su integracija susijusius sprendimus (Hix, 2006; Inglehart, 1970). Tačiau, kaip S. Hix (2006) cituoja Mark Franklin, Marsh Michael ir Wlezien Christopher (1994) vaizdingąjį išsireiškimą, „<...> anti-europietiškas „butelis“ pagaliau buvo „atkimštas“ (p. 187). 1992 m. ES nacionaliniame referendume Danijos

piliečiai atmetė pirminį Maastrichto sutarties tekstą, o Prancūzijoje už sutartį pasisakė vos 51,4 proc. rinkėjų. Opozicija ES toliau plėtėsi piliečiams savo balsus atiduodant anti-europietiškomis partijoms 1994 m. rinkimuose į Europos Parlamentą ir tų pačių metų referendumuose dėl prisijungimo prie ES Austrijoje, Suomijoje, Švedijoje ir Norvegijoje (Hix, 2006). Smukus visuomenės paramos ES institucijoms rodikliams, iškilo demokratinio legitimumo stokos ES politikoje problema ir mokslininkai pradėjo svarstyti, kaip ES priartinti arčiau jos piliečių. Remiamasi prielaida, jog ES legitimumas yra glaudžiai susijęs su jos piliečių valios atstovavimu ir ES, kaip politinės bendruomenės, formavimosi procesais. Pasak Fritz W. Scharpf (1999), ES institucijų veikla turėtų būti tobulinama per kelis mechanizmus – siekiant didesnio ES politikos rezultatų veiksmingumo piliečiams (angl. *output legitimacy*) bei skatinant aktyvesnį piliečių politinį dalyvavimą bei jų interesų atstovavimą ES institucijose (angl. *input legitimacy*).

Vienas iš būdų, kaip paskatinti didesnę piliečių įsitraukimą į ES reikalus ir išreikšti jų interesus, yra europinio lygmens partijų stiprinimas, kas sutvirtintų dalyvaujamąjį aspektą, vadinasi, – ir demokratiją ES. Europos partijos turėtų informuoti piliečius apie Europos politiką, išreikšti jų valią ir prisidėti prie bendrais interesais paremtos bendruomenės sukūrimo. Vis dėlto, rinkimus į Europos Parlamentą vis dar lemia nacionaliniai klausimai, o kandidatai į Europos parlamentą skiriami nacionalinių partijų, nors pripažįstama, kad šių rinkimų svarba pastaraisiais metais nacionalinėse žiniasklaidos priemonėse didėjo (Camia, 2012; de Vreese, C., Banducci, S., Semetko, H. & Boomgaarden, H., 2006). Todėl ES valstybių narių piliečių atstovavimas ES institucijose, vis dar labiau susijęs su nacionalinėmis nei europinio lygmens partijomis, o rinkimų konkurencija apsiriboja iki nacionaliniu lygiu veikiančių partijų.

Dėl šių ypatybių nacionalinės partijos išlieka vienos svarbiausių ES politinio gyvenimo dalyvių. Jos susieja vyriausybes su parlamentais ir parlamentus su rinkėjais (Hix, 2006) ir užtikrina, kad rinkimų metu išreikšti piliečių prioritetai būtų įgyvendinami tiek nacionaliniu, tiek europiniu lygmeniu. Nuo to, kokios partijos laimi nacionalinius rinkimus ateinantiems keleriems metams (Lietuvos atveju – Seimo kadencija trunka ketverius metus), priklauso vyriausybės pozicijos dėl ES politikos ir valstybės politikos pasirinkimai Europos integracijos procese. Pavyzdžiui, jei nacionaliniuose parlamento rinkimuose daugumą balsų laimi konservatyviosios partijos, galima prognozuoti, kad šalies vyriausybė bus labiau linkusi palaikyti rinkos ekonomikos stiprinimo iniciatyvas ES ekonominės integracijos procese, nei susitelkti dėl ES socialinio modelio stiprinimo. Be to, partijos ir tarp jų vykstanti politinė konkurencija rinkimų metu, yra svarbus instrumentas, prisidedantis prie viešosios nuomonės formavimo dėl politikos pasirinkimų. Be partijų palaikomų debatų, rinkėjai negalėtų susidaryti savo prioritetų dėl sudėtingų politikos klausimų, tokių kaip Europos ekonominė reforma (Hix, 2006). Dėl šios priežasties, ES institucijos, nežinodamos ES valstybių narių piliečių interesų, turėtų nedaug paskatų reaguoti į besikeičiančius visuomenės prioritetus ir mažai įgaliojimų imtis struktūrinių reformų, kurios paliestų ES gyventojų kasdienybę.

1.1. Partijų požiūrių samprata

Politinės partijos terminas kilęs nuo veiksmažodžio „partir“, kuris prancūzų kalboje reiškia „dalyti“, arba lotyniškojo žodžio „pars“, reiškiančio „dalis“ (Krupavičius & Lukošaitis, 2004, p. 299). Šiuolaikinė partijos samprata yra plati ir įvairialypė. Partijos apibrėžiamos pagal atstovaujamas idėjas, jų organizacijas arba dalyvavimą rinkimuose (Seiler, 2011, p. 1792). Algio Krupavičiaus ir Alvido Lukošaičio (2004) partijų apibrėžimas apibendrina skirtingus partijų sampratų aspektus – jame partijos apibūdinamos kaip „formalios piliečių organizacijos, veikiančios viešajame gyvenime ir atstovaujančios specifiniams klasiniams, profesiniams ar ideologiniams interesams šiuolaikinėje konstitucinėje valstybėje ir kurių tikslas – dalyvauti rinkimuose, juos laimėti ir sudaryti vyriausybę“ (p. 299).

Vienas svarbiausių partijas vienijančių bruožų yra bendri požiūriai, kurių pagrindu jos buriasi į vieną organizaciją ir formuluoja politinius tikslus. Politinius požiūrius galima apibrėžti kaip individo polinkį mąstyti ir formuoti savo nuomonę tam tikrais klausimais. Jie nurodo individo gebėjimą mobilizuoti tam tikrą minčių turinį, pastovų požiūrį – kiekvieną kartą, kai jis formuluoja konkrečius sprendimus, skelbia savo nuomonę ar nusprendžia dėl tam tikrų veiksmų (Araujo, 2011, p. 98). Įprastai požiūriai skirstomi į individualius požiūrius, kurie apima atskirų rinkėjų nuomones apie politikos įvykius ir problemas, ir kolektyvius požiūrius, prie kurių priskiriami partijų požiūriai.

Vis dėlto, kalbant apie politines nuostatas, dažniausiai koncentruojamasi ties rinkėjų požiūriais ir juos formuojančiomis prielaidomis (lytis, etninė kilmė, amžius ir kitos sociodemografinės charakteristikos). Atskiro partijų požiūrius aiškinančio apibrėžimo nėra. Vienas iš būdų, kaip apibrėžti partijų požiūrius, – atsižvelgti į politinio diskurso elementus, kuriuos išskyrė Teun A. van Dijk (1997). Pasirinkimas partijų požiūrius apibrėžti pagal politinio diskurso elementus, aiškinamas tarp jų pasireiškiančia tiesiogine sąsaja – požiūrių pagrindu veikėjai formuluoja politikos idėjas, sudarančias politinio diskurso turinį. Atsižvelgiant į tai, toliau bus pristatomi svarbiausi politinio diskurso bruožai ir pagal juos formuojama partijų požiūrių samprata.

Pirmas T. A. van Dijk išskiriamas politinio diskurso bruožas yra jo funkcijos ir veikla. Kaip mokslininkas pažymi, jis yra orientuotas į konkrečius politikos tikslus ir uždavinius: politinių sprendimų, susijusių su viešaisiais reikalais, formavimą, socialinių išteklių paskirstymą, taip pat – įstatymų, teisės normų priėmimą ar jų keitimą (Van Dijk, 1997, p. 14). Politikai savo kalbose (prezidento metiniuose pranešimuose, partijų programose, vyriausybės programose ir kt.) apibrėžia politinę darbotvarkę ir nustato svarbiausias valstybės raidos kryptis, visą tai siejant su praeities sprendimais ir ateities politikos vizijomis (Graber, 1981). Be to, šie politikos veiksmai tuo pat metu yra ir diskursyvinės praktikos. Pasak vieno žymiausių politinės retorikos tyrinėtojų Jeffrey K. Tulis (1987), politinė retorika yra „idėjų rinkinys, įteisinantis politinę praktiką“ (p. 13). Kitaip tariant, politiniai tekstai ir kalbos dažniausiai atlieka konkrečias funkcijas ir turi politinio pobūdžio pasekmes. Atsižvelgiant į tai, kad politiniam diskursui būdinga orientacija į politikos sprendimus, jį apibūdina nuorodos į praeitį, t.y., kas buvo padaryta, ir (arba) ateitį, t.y., kokie politikos sprendimai dar laukia. Priklausomai nuo partijos užimamos padėties parlamente (opozicinė ar valdančioji), nuorodos į praeitį

arba dabartį dažniausiai būna neigiamo pobūdžio, o nuorodos į ateitį – teigiamo pobūdžio (Van Dijk, 1997, p. 27). Kaip T. Van Dijk, remdamasis S. Chaiken ir A. H. Eagle (1976), teigia, nuorodos į praeitį ir dabartį atlieka ne tik konkrečias politines funkcijas (jų pagrindu formuluojami politiniai išsipareigojimai, rekomendacijos ir kt.), bet ir turi bendresnio pobūdžio funkciją – tai įtikinėjimas (p. 27).

Antrasis politinio diskurso bruožas yra jį supantis kontekstas, kuris gali būti dvejopas. Diskurso kontekstą galima suprasti kaip socialines, politines, institucines ir kultūrinės sąlygas (bei pasekmes), kuriose artikuliuojamas diskursas (Van Dijk, 2006, p. 160). Tačiau tam, kad diskursas taptų politinis, jis visų pirma turi būti suformuotas politinių institucijų veiklos kontekste. Tokiu būdu politikų kalbos įgauna politinį pobūdį tik tada, kai jos yra kontekstualizuojamos politinei veiklai būdingų komunikacinių įvykių metu, kaip ministrų kabineto susirinkimai, parlamento sesijos, rinkimų kampanijos, protesto demonstracijos ir kt. (Van Dijk, 1997). Be to, tam, kad diskursą traktuotume kaip politinį, jis turi būti viešas. Šis kriterijus susijęs su pamatinėmis politikos funkcijomis, numatančiomis viešųjų, t.y. bendrų visai visuomenei, reikalų tvarkymą.

Trečias ir bene ryškiausias politinio diskurso bruožas – tai jo turinys, apimantis diskurse plėtojamas temas, įvairius teiginius apie analizuojamą politikos objektą ir jam suteikiamas prasmes. Pasak T. Van Dijk (1997), politinis diskursas iš esmės gali apimti bet kokią temą, tačiau jį supantis kontekstas lemia tai, kad politinis diskursas, visų pirma, yra reflektyvus, t.y. atspindintis patį politinį procesą – politines institucijas, politinio proceso veikėjus, politinius įvykius ir pan. (p. 25). Greta to, galima pridėti, kad politinio diskurso turinys taip pat yra ideologinis ir apima politines vertybes bei įsitikinimus. Partijos, išskeldamos tam tikras politikos problemas ir siūlydamos jų sprendimus, siekia pagrįsti tam tikrą politikos kryptį ir įrodyti pateikiamų požiūrių teisingumą. Pasak Martin Seliger (1976), „ideologija <...> pagrindžia ir įteisina organizuotą socialinę veiklą, ypač politinę, jos veiklos tikslus ir priemones, nepaisant ar šiais veiksmais siekiama išsaugoti, keisti, panaikinti arba atstatyti esamą socialinę tvarką“ (p. 11). Tokiu būdu ideologija struktūruoja politinį diskursą ir jame pasireiškiančius partijų požiūrius – jos pagrindu partijos grindžia politinius išsipareigojimus savo rinkėjams, iškelia problemines politikos sritis, formuluoja ir įgyvendina viešosios politikos sprendimus. Svarbu tai, kad ideologijų pagrindu partijos taip pat reaguoja į naujai išskylančias politikos problemas, tokias kaip Europos integracija.

Galiausiai politiniam diskursui būdinga išskirtinė retorinė forma ir stilius. Politinio pobūdžio kalbose ir tekstuose dominuoja argumentacinis ir apeliacinis stilius, kurio tikslas – nuteikti auditoriją ir įtikinti iškeltomis idėjomis. Politikų skelbiami nacionalistiniai šūkių ir apeliacijų į tautą yra klasikiniai tokio stiliaus pavyzdžiai. Politinį diskursą taip pat apibūdina dichotomiškumas, susijęs su teigiamais savęs ir neigiamais kitų (politinių konkurentų, oponentų, priešų ir kt.) vertinimais (Van Dijk, 1997, p. 28). Todėl politiniuose tekstuose ir kalbose gausu konstrukcijų, grįstų mes *versus* jie polarizacija. Šie vertinimai išplaukia iš ideologinio politinio diskurso turinio ir siekia sustiprinti pateikiamų idėjų teisingumą. Reikėtų pridurti, kad politinis diskursas dažniausiai turi tekstinę išraišką, kuriai būdinga savita teksto kompozicija ir leksika.

Tarp jau minėtos mes/jie arba savo/svetimo poliarizacijos, ji taip pat apibūdina eufemizmai, įrėminimas, metaforos ir kt.

Aptarus partijų požiūrių ypatybes ir svarbiausius partijų veiklos bruožus, formuluojama partijų požiūrių samprata, kurią sudaro du pagrindiniai komponentai. Pirmasis komponentas apima politines vertybes, kurių raiška požiūriuose priklauso nuo politikų atstovaujamos ideologijos, pavyzdžiui, socialdemokratų partijos narys bus linkęs akcentuoti solidarumo, lygybės vertybes, liberalizmo atstovas – individualizmo arba laisvos rinkos principus. Pastarasis komponentas taip pat apibrėžia politinės veiklos principus, t.y. politinių sprendimų priėmimo taisykles ir procedūras. Antrasis partijų požiūrių komponentas apibrėžia politinės veiklos kryptis – konkrečius politinės veiklos tikslus, uždavinius ir jiems pasiekti skirtas priemones. Tokiu būdu partijų požiūrius galima apibūdinti kaip partijų turimus įsitikinimus ir nuostatas apie politikos vertybes bei veiklos principus, kuriuos apjungia ir įprasmina politinės veiklos kryptys ir tikslai.

Aptarta partijų požiūrių samprata siejasi su partijų požiūriais į Europos integraciją. Literatūroje jie skirstomi į keletą elementų – tai politinės santvarkos (angl. *polity element*) ir politinės veiklos (angl. *policy element*) (Braun, Hutter & Kerscher, 2015, p. 3)⁴. Politinės santvarkos elementas apima partijų požiūrius į ES politinės sistemos modelį, Europos integracijos procese dalyvaujančias institucijas, valstybių narių bendradarbiavimo modelius ir ES raidos vizijas. Politinės veiklos elementas numato partijų požiūrius į ES institucijų politikos sritis, uždavinius ir europinės darbotvarkės turinį. Teigiama, kad šie elementai sudaro Lietuvos partijų požiūrius į Europos integraciją, kurių raiška analizuojama partijų rinkimų programose.

1.2. Partijų požiūrių analizė socialinio konstruktyvizmo teorijoje

Išskirtinį dėmesį politikos veikėjų požiūriams, subjektyviems vertinimas, jų tapatybėms ir politinių preferencijų formavimosi procesams Europos integracijos procese, skiria socialinio konstruktyvizmo teorija. Socialiniam konstruktyvizmui pagrindus padėjo XX a. aštuntajame dešimtmetyje susiformavusi kritinė teorija. Ją atstovavę autoriai, tokie kaip Michel Foucault, Jurgen Habermas, Jacques Derrida ir kiti, nagrinėjo, kaip galia ir dominavimas yra susiję su žinojimu bei reikšmėmis, ir manė, kad socialiniams mokslams reikėtų daugiau dėmesio skirti jų analizei. Pažymėtina, kad socialinis konstruktyvizmas operuoja skirtingame abstrakcijos lygmenyje nei kitos politikos mokslų teorijos (realizmas, liberalizmas ar marksizmas). Martha Finnemore ir Kathryn Sikkink (2001) teigimu, socialinis konstruktyvizmas geriausiai suprantamas „<...> kaip socialinė teorija, daranti prielaidas apie socialinės tikrovės prigimtį ir socialinius pokyčius“ (p. 393). Panašiai teoriją vertina Thomas Risse (2009), pasak kurio, socialinis konstruktyvizmas nekelia konkrečių teiginių apie Europos integraciją, o jo prielaidos gali būti lygiaverčiai derinamos tiek su tarpvyriausybiškumo, tiek su neofunkcionalizmo teorijomis ir reikšmingai jas papildyti (p. 144-145).

⁴ Partijų požiūrių skirstymą į politinės santvarkos ir politinės veiklos elementus taip pat taikė L. Hooghe ir G. Marks, (2001), M. Helbling, D. Hoeglinger ir B. Wüest (2010) ir V. Camia (2013).

Vis dėlto, socialinio konstruktyvizmo teorija ir ja paremta analizė, kaip pažymi Thomas Christiansen, Knud E. Jorgensen ir Antje Wiener (1999), visų pirma, išsiskiria tuo, jog „<...> kelia klausimus apie socialines ontologijas, tapatybių prigimtį ir jų rekonstravimo procesą, taisyklių ir normų poveikį, kalbos ir politinio diskurso vaidmenį“ (p. 538). Tokiu būdu galima atskleisti sudėtingą ir visapusišką politinių nuostatų formavimosi ir juos supančios aplinkos paveikslą. Todėl socialinis konstruktyvizmas gali padėti suprasti, kaip formuojasi Lietuvos partijų požiūriai į Europos integraciją, ir paaiškinti jų pokyčius laike. Toliau teorijos prielaidos pristatomos išsamiau, aptariant jų reikšmę partijų požiūrių analizėje.

Pirma, socialinis konstruktyvizmas teigia, kad socialinė realybė nėra objektyvi – žmogus ją nuolat konstruoja remdamasis subjektyviomis nuostatomis ir vertybėmis (Jackson & Sorensen 2006). Socialinės realybės konstravimo idėją išskėlė žinojimo sociologijos atstovai Peter Berger ir Thomas Luckmann. Klasikinėje tapusioje knygoje „Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas“ (1999), autoriai siekė atsakyti į klausimą „koku būdu subjektyvios prasmės tampa objektyviu faktiškumu?“ (Berger & Luckmann 1999, p. 31). P. Berger ir T. Luckmann manė, kad socialinis pasaulis nėra duotybė, o – intersubjektyvi sfera, prasminga individams, kurie ją kuria ir palaiko savo mintimis bei veiksmais (Berger & Luckmann, 1999). Mokslininkai dėmesį sutelkė į tai, ką amerikiečių filosofas John R. Searle vadino „socialiniais faktais“, t.y., kas materialiai nėra apčiuopiama, bet egzistuoja, nes individai jiems suteikia prasmingas reikšmes, pavyzdžiui, nacionalinė tapatybė, pilietybė, suverenitetas ir pan. (Finnemore & Sikkink, 2001).

Remiantis šia prielaida, suvokimas apie pasaulio kultūrinius, socialinius, politinius ir kitus reiškinius ir tai, kaip jie yra pateikiami, neturėtų būti priimama kaip savaime suprantama tiesa, nes žinios yra socialiai konstruojamas reiškinys. Socialinės sąveikos metu jos dalyviai konstruoja žinias, apibrėžia „bendras“ tiesas ir varžosi dėl to, kas yra teisinga ir kas – klaidinga. Remiantis tuo, socialinio konstruktyvizmo teorijos atstovai nemano, jog galima atrasti vieningą Europos apibrėžimą. Pasak Thomas Diez (2001), „Europa nėra neutrali realybė, o ginčijama koncepcija, kurios reikšmė nėra nusistovėjusi“ (p.89). Apie Europą ir ją lydinčius integracijos procesus kalbama kaip apie išradimą arba diskursyvinį konstruktą, kuriam būdinga plati idėjų ir idealų įvairovė (Delanty, 2002). Socialinio konstruktyvizmo pagalba siekiama kritiškai apmąstyti Europos integraciją sudarančias idėjas ir parodyti kaip jos atsiranda nacionaliniuose kontekstuose. Šiame procese ypatingą vaidmenį užima nacionalinės partijos – jos agreguoja nacionalinius interesus ir perduoda juos europiniam lygmeniui. Todėl, analizuojant eurointegracines idėjas nacionalinėse valstybėse, kreipiamas dėmesys į partijų požiūriuose pasireiškiantį Europos sampratos daugiabriauniškumą, jame atsiskleidžiančius skirtumus ir jų tarpusavio konkurenciją.

Antra, pabrėžiant socialinių veikėjų priklausomybę nuo juos supančios aplinkos, išryškinama abipusė sąveika tarp struktūros ir agento, – arba politikos veikėjų ir institucijų (plačiąja prasme). Kaip vieni ryškiausių socialinių konstruktyvizmo teorijos atstovų ES integracijos tyrimuose J. Jupille, J. A. Caporaso ir J. T. Checkel (2003) pažymi, „tokios sąveikos analizė atveria „juodąją dėžę“ ir leidžia suprasti, kokia yra veikėjo interesų prigimtis, kokios vidinės įtakos juos veikia ir kaip tai sąveikauja su

institucinėmis struktūromis“ (p. 14). Iš to kyla, kad socialinės normos ir institucijos turi konstitutyvų (angl. *constitutive*) poveikį politikos veikėjų požiūriams. Dauguma socialinių normų ne tik reguliuoja politikos veikėjų elgesį ir sprendimus, bet ir „<...> sudaro veikėjų tapatybę, tuo požiūriu, jog apibrėžia kas „mes“ esame kaip socialinės bendruomenės nariai“ (Risse, 2009, p. 148). Atitinkamai, priklausymas ES ir joje įtvirtintos normos bei taisyklės ne tik apibrėžia jos valstybių narių politikos galimus pasirinkimus, bet ir formuoja jas atstovaujančių politikos veikėjų požiūrius ir tapatybes. Tokiu būdu narystė ES turi socializacijos (angl. *socialization*) poveikį, reiškiantį ES siekį perteikti priimtus socialinio elgesio modelius, kurie, per tarpusavio komunikaciją, susitikimus ES institucijose, su ES susijusios informacijos sklaidą ir kitus mechanizmus, ilgainiui gali tapti neatskiriama institucijų praktika ir politinio elgesio norma (Borzel & Risse, 2003).

Tokiu būdu socialinio konstruktyvizmo teorijoje politiniai požiūriai traktuojami, kaip vedami tam tikrų normų ir taisyklių visumos (angl. *norm-guided*). Nepaisant to, pripažįstama, kad socialinė sąveika, kurios metu veikėjai konkuruoja dėl tam tikrų sąvokų ir prasmų apibrėžimo, yra dinamiškas procesas. Todėl politikos veikėjų požiūriai ir interesai taip pat gali keistis. Ši prielaida numato, jog Europos integracijos sampratos ir su jomis siejami įvaizdžiai, yra ne tik daugialypiai, bet ir nuolat kintantys politiniai (politiniai, jei pripažįstame pirmaeilį politikos elitų vaidmenį formuojant eurointegracines idėjas) konstruktai. Tai leidžia analizuoti Europos integracijos idėjų pokyčius tarp Lietuvos partijų kelių dešimtmečių perspektyvoje.

Tokiu būdu atmetamas metodologinis individualizmas, būdingas pozityvistine ontologija grįstoms teorijoms, pavyzdžiui, racionalaus pasirinkimo teorijai, ir manoma, jog socialinis pasaulis yra intersubjektyvus, t.y. struktūra formuoja veikėjus ir yra formuojama jų veiksmų bei sąveikų. Tai turi pasekmes tam, kaip mes interpretuojame Europos integracijos procesus ir juose dalyvaujančių politikos veikėjų, taip pat – nacionalinių partijų, nuostatas. Remiantis socialiniu konstruktyvizmu, politikos veikėjų požiūriai ir interesai nėra išoriškai duoti, tačiau formuojami juos supančios politinės kultūros, diskursų ir kitų socialinės aplinkos bruožų, kurie apibrėžia veikėjų tapatybę. Todėl istorija, normos, kultūra, vertybės ir kiti pozityvistinės analizės ribas peržengiantys kintamieji, laikomi vienais svarbiausių veiksnių, formuojančių politikos veikėjų požiūrius ir sprendimus.

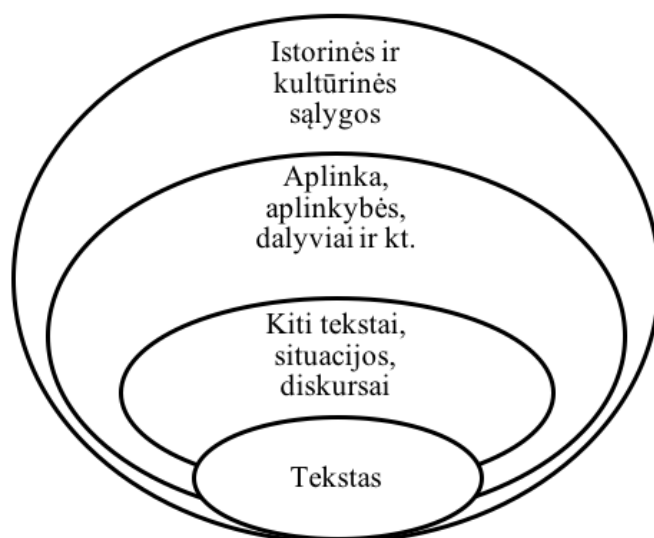
Kaip pavyzdį T. Risse pateikia nuo 1990 m. tarp valstybių narių vykusius debatus dėl tolimesnės ES ateities⁵. Autorius klausia, ar šių debatų metu atsiskleidusios skirtingos dviejų įtakingiausių ES valstybių narių – Vokietijos ir Prancūzijos vizijos dėl tolimesnės Europos politinės sistemos, pirmiausiai atspindėjo ekonominius ir geopolitinius šalių interesus? Jei taip, tuomet tuometinė Prancūzijos pozicija būtų labiau linkusi palaikyti federalistinę ES viziją, kas būtų atitikę prancūzų atstovų interesus – suvaržyti galingąją Vokietiją, kuo labiau ją įtraukiant į Europos integracijos procesus. Vokietijos atstovai tuomet būtų siekę „tautų Europos“ vizijos įgyvendinimo, kadangi tik tokiu būdu ji būtų įgavusi daugiau nepriklausomybės veikti Europos integracijos

⁵ Nors autorius nenurodo tikslios debatų temos, atsižvelgiant į nurodomą laikotarpį (nuo 1990 m. ir vėliau), galima teigti, kad tarp ES narių vykusios diskusijos visų pirma buvo susijusios su derybomis dėl Maastrichto sutarties, kuria buvo siekiama iš esmės reformuoti tuometinę EB.

procesu (Risse, 2009, p. 146). Tačiau šie scenarijai nepasitvirtino. Tokiu būdu susitelkimas tik ties ekonominiais ar saugumo interesais klaidingai paaškindų šių valstybių pozicijas ES.

Pateiktą analogiją galima pritaikyti ir pastarojo laikotarpio ES, kurioje vyksta aktyvūs debatai dėl tolimesnių organizacijos raidos perspektyvų. Kaip pavyzdį galima pateikti kai kurias Vidurio ir Rytų Europos valstybių (Lenkijos, Slovakijos, Vengrijos ir kt.) pozicijas. Dėl ES sanglaudos politikos ir laisvos prekybos, šių valstybių ekonomikos vis dar daugiau išlošia nei praranda priklausydamos ES, kas sufleruotų didesnę pasiruošimą gilinti eurointegraciją. Tačiau jose vis labiau stiprėja nacionalinės nepriklausomybės diskursas, o jų politinis elitas yra nusiteikęs išlaikyti plačias nacionalinių valstybių galias ES. Tai iš dalies gali būti aiškinama specifiniu šių šalių kontekstu – skirtingai nei Vakarų Europos valstybėse, Vidurio ir Rytų Europos šalyse sampratos apie Europą formavosi ne paneuropinių debatų, o posovietinės regiono patirties kontekste (Domnitz, 2008, p. 4). Kaip ir ankstesniu atveju, tik ekonominiais motyvais apsiribojanti analizė, iki galo nepaaškindų šių valstybių narių politikų požiūrių į ES, todėl, analizuojant nacionalinių politikos veikėjų pozicijas ES integracijos procese, greta materialinio pobūdžio motyvų, ne mažiau svarbu atsižvelgti į socialinio konstruktyvizmo išryškinamą idėjinį politinės veiklos aspektą, apimančią valstybėse narėse egzistuojančias politines kultūras, istoriją ir vertybes.

Ketvirta, kaip jau buvo galima pastebėti, socialinio konstruktyvizmo teorijoje politikos veikėjų nuostatų formavimasis siejamas su nacionaliniu kontekstu bei jo ypatybėmis (kultūrinėmis, ekonominėmis, politinėmis ir kt.), kurios formuoja skirtingas pasaulėžiūras ir politikos reprezentacijas. Konteksto sąvoka socialinio konstruktyvizmo teorijoje suprantama plačiai (žr. 1 pav.). Pagal Ruth Wodak (2009), pati siauriausio konteksto samprata apima analizuojamą tekstą ir jame pasireiškiančias lingvistines kategorijas. Platesnė diskurso sąvoka numato diskurso ryšius su kitais tekstais, įvykiais, istorinėmis datomis ar situacijomis, kurie yra apibūdinami intertekstualumo (angl. *intertextuality*) sąvoka. Socialiniai kintamieji ir instituciniai rėmai (vieta, laikas, kalbinio veiksmo proga, priežastys, diskurso dalyvių charakteristikos, pavyzdžiui, jų ideologinė orientacija ir kt.) taip pat gali sudaryti atskirą kontekstą. Plačiausia diskurso samprata apima socialines, politines, istorines ar kultūrines diskurso vyksmo sąlygas. Įvairialypių kontekstų analizė leidžia geriau suprasti politinių požiūrių formavimąsi ir jų kaitą laike bei paaškindi jo socialines, politines ir istorines susiformavimo sąlygas.

1 pav. Konteksto samprata socialinio konstruktyvizmo teorijoje
Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Atitinkamai, socialinio konstruktyvizmo teorijoje Europos integracijos klausimai ir požiūriai į juos vertinami kaip kontekstualūs ir persipynę su socialiniais – ekonominiais pasidalijimais, nacionalinėmis tradicijomis, tapatybėmis ir kt. Būtent dėl priklausomybės nuo konteksto, „Europa“ neturi vientiso įvaizdžio, kurį galėtume apibrėžti aiškiais kriterijais (Malmberg & Strath, 2002). Toks socialinio konstruktyvizmo teorija paremtas vertinimas turi pasekmes tam, kaip Europos integracija konceptualizuojama ir apibrėžiama, t.y. – kaip tarpusavyje konkuruojančių įvairių teiginių diskursas, nuolat artikuliuojamas kitų diskursų kontekstuose, apimantis tiek Europos sąvokų, kiek egzistuoja Europai save priskiriančių valstybių (Inokaitytė-Šmagarienė, 2013, p. 92–93). Dėl sąvokos daugiabriauniškumo ir reliacinės (angl. *relational*) kalbos pobūdžio, reiškiančio, kad joje vartojamos sąvokos yra viena nuo kitos priklausomos, terminas „Europa“ atviras įvairiems apibrėžimams ir interpretacijoms.

Penkta, siekiant suprasti požiūrius į Europos integraciją, teikiamas ypatingas dėmesys politikos veikėjų diskursyvinėms praktikoms. Šių praktikų metu politikos veikėjai konstruoja, artikuliuoja ir siekia įtikinti auditoriją savo idėjomis. Pasak T. Risse (2009), visų pirma reikia įvertinti kalbos diskurse naudojamų žodžių ir sąvokų vaidmenį, nes „<...> būtent per diskursyvines praktikas veikėjai suvokia juos supantį pasaulį ir įprasmina savo veiklą“ (p. 149). Autorius remiasi M. Foucault iškelta idėja, jog diskursyvinės praktikos įtvirtina ir palaiko galios santykius tuo požiūriu, jog priverčia tam tikras problemas suvokti tam tikrais būdais ir apriboja alternatyvius politikos sprendimus, kas veda link kitų sprendimų pasirinkimų. M. Foucault darbuose diskursas suvoktas galios cirkuliavimo kanalu, kuris yra šališkas ir nuolat kažką privilegijuojantis (Jorgensen & Phillips, 2002). Iš to seka, kad, būdamas politinio diskurso dalimi, Europos integracijos diskursas atspindi galios santykius ir yra siejamas su skirtingų partijų bei politinių požiūrių varžymusi.

Socialinis konstruktyvizmas priklauso konvencinio konstruktyvizmo atšakai⁶, kuri nevengia remtis pozityvistine epistemologija (Checkel, 2006). Todėl teorijai nėra būdingas kraštutinis reliatyvizmas, kuris teigia, jog realios yra tik idėjos, ir ji pripažįsta objektyvių faktorių svarbą politiniam elgesiui. Aktoriaus interesai suvokiami kaip subjektyvus jo atsakas į materialinės tikrovės sąlygas, kurias įvertinęs, jis priima politinius sprendimus (Schmidt, 2008). Todėl šalia postpozityvistinių kintamųjų, t.y. kultūrinių veiksnių, socialinis konstruktyvizmas naudoja ir pozityvistinius – materialaus pobūdžio kintamuosius, kaip galia, ekonominės sąlygos ir pan., tačiau juos įvertina platesniame kontekste (Šešelgytė, 2007). Dėmesys skirtingo pobūdžio kintamiesiems, derinamas su kontekstinių reiškinių įtaka politikai, gali išsamiau paaiškinti politinių partijų nuostatas ES atžvilgiu ir jų vaidmenį konstruojant ES bei pačios Europos integracijos idėjos sampratą.

Vis dėlto, įvairialypis teorijos pobūdis didžia dalimi nulėmė, kad socialinis konstruktyvizmas nesukūrė vieningos metodologinės prieigos ir savyje jungia skirtingus teorinius požiūrius, tyrimo strategijas ir analizės objektus. Viena vertus, toks teorijos pobūdis apsunkina mokslininkų galimybes suformuoti nuoseklų tyrimo dizainą ir suderinti ontologines, epistemologines ir metodologines tyrimo prielaidas. Antra vertus, tai skatina eksperimentuoti ir ieškoti unikalių tyrimo išeities taškų.

Kiti socialinio konstruktyvizmo trūkumai kyla iš interpretatyvistinio jo pobūdžio. Šiai teorijai būdinga epistemologinė pozicija, kuri siekia identifikuoti socialinės tikrovės konstravimo procesus. Vis dėlto, tyrėjas negali būti iki galo objektyvus analizuojamo reiškinio atžvilgiu, nes pats yra tiriamo pasaulio dalis ir veikiamas jame esančių prasminių konstrukcijų. Šią sąsają Anthony Giddens (1987) vadina „dviguba hermeneutika“, kada tyrėjas suteikia prasmę tam, kaip jo tiriami dalyviai interpretuoja savo patirtis. Žinių šališkumo problemą stengiamasi išspręsti taikant trianguliaciją, t.y. skirtingų (kokybinių ir kiekybinių) metodų derinimą, pavyzdžiui, atliekant tyrimą galima taikyti ir stebėjimo metodą, ir struktūruotą anketinę apklausą, taip pat – pasitelkiant įvairius empirinius duomenis bei plačią kontekstinę informaciją (Wodak & Reisigl, 2001).

Apibendrinant, socialinį konstruktyvizmą galime suvokti kaip tam tikrą mąstymo būdą, platesnę socialinę teoriją, darančią prielaidas apie mus supančią socialinę realybę. Tai *a priori* kritiškai į politinius požiūrius žvelgianti tyrimo perspektyva, ieškanti atsakymų į klausimus, kaip politikos klausimai yra apibrėžiami, kodėl vienos reikšmės yra labiau paplitusios nei kitos ir kokios priežastys tai lemia. Remiantis teorija, Europos integracija nėra objektyvus ir savaimė egzistuojantis reiškinys. Tai diskursyvus konstruktas, kintantis laike ir kontekstuose, kurio turinys priklauso nuo jį supančių socialinių ir politinių aplinkybių. Dar daugiau, – jis geba tiek savarankiškai formuoti politinių veikėjų požiūrius, tiek būti jų formuojamas, vadinasi – turėti įvairialypius apibrėžimus ir reprezentuoti skirtingas politikos idėjas. Be to, užimdamas tarpinę poziciją tarp pozityvistinių ir postpozityvistinių teorijų, socialinis konstruktyvizmas pripažįsta kompleksinę materialinių ir vertybinių faktorių svarbą politiniam elgesiui ir nuostatoms. Tai sudaro galimybes atlikti visapusišką tyrimą apie

⁶ J. T. Checkel konstruktyvizmą skirsto į konvencinį, interpretacinį ir kritiškąjį arba radikalųjį. Plačiau žr. Checkel (1999).

partijų požiūrius į Europos integraciją ir remtis įvairaus pobūdžio kintamaisiais. Todėl tolesniuose skyriuose siekiama įvertinti kiek įmanoma platesnes partijų požiūrių sąlygas (prielaidas) ir pristatyti juos aiškinančias teorijas.

1.3. Partijų požiūrių turinys ir Europos integracijos diskurso modeliai

Lietuvos politinių partijų požiūriai ir juos pagrindžiantys argumentai apie Europos integraciją skirstomi į tris diskursų modelius. Jų turinys analizuojamas remiantis Erik O. Eriksen ir John Erik Fossum (2004; 2007) suformuotais ES demokratijos modeliais (žr. 1 lentelę), kurių bruožus (mažesniu ar didesniu raiškos laipsniu) galime matyti dabartinėje ES. Pasak autorių, Europos integracija yra nuolatinis ir tęstinis procesas, todėl ES politinės sistemos modelis nėra nusistovėjęs ir gali turėti įvairių modifikacijų bei apibrėžimų (Fossum & Eriksen, 2004, p. 438). Susistemintos modelių charakteristikos pateiktos 1 priede.

1 lentelė. ES demokratijos modeliai

ES demokratijos modelis	Integracijos modelis	Legitimacijos pagrindas	Santvarkos modelis
Deleguota demokratija (angl. <i>delegated democracy</i>)	Instrumentinis	Veiklos efektyvumas	Problemas sprendžiantis organizacinis režimas
Federacinė demokratija (angl. <i>federal democracy</i>)	Kontekstinis	Kolektyvinis identitetas	Vertybinių bendruomenė
Kosmopolitinė demokratija (angl. <i>cosmopolitan democracy</i>)	Komunikacinis	Teisingumas ir normų teisėtumas	Teisėmis grįsta sąjunga

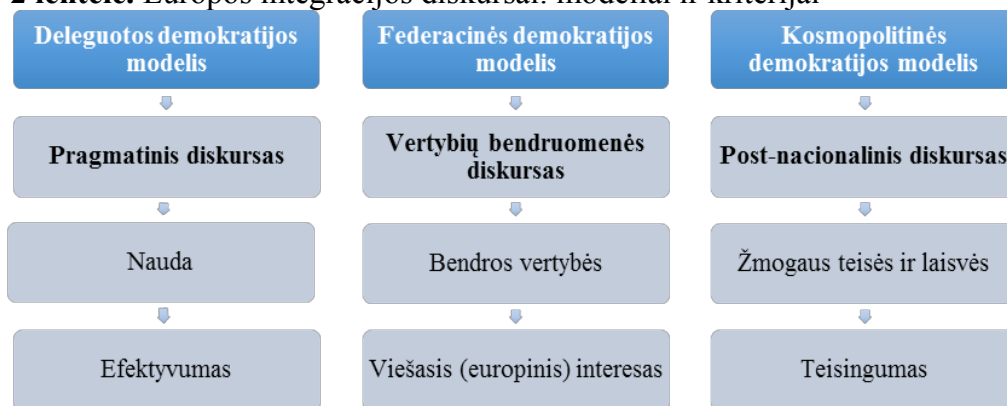
Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Eriksen, E. O. & Fossum, J., E. (2004). Europe in Search of Legitimacy: Strategies of Legitimation Assessed. *International Political Science Review*, 25 (4), 435-459.

E. O. Eriksen ir J. E. Fossum pateiktus ES demokratijos modelius savo darbuose adaptavo konstruktyvistinį požiūrį ES integracijos studijose atstovaujanti Helene Sjursen ir Vivien Schmidt. Mokslininkės modelius reformulavo į ES tapatybę apibrėžiančius diskursus⁷ ir išskyrė juos identifikuojančius kriterijus (žr. 2 lentelę). Šią

⁷ V. Schmidt E. O. Eriksen ir J. E. Fossum pateiktą post-nacionalinės ES modelį suskaidė į du diskursus – principų Europos (angl. *principled*) ir strateginį (angl. *strategic*). Tačiau iki galo nėra aišku, kokie šių diskursų skirtumai ir kokiais kriterijais remiantis autorė atliko tokį skirstymą. Nors mokslininkė nurodo, kad post-nacionalinės Sąjungos diskursas paremtas konstitucine santvarka ir ES įsipareigojimu žmogaus teisių, teisingumo ir demokratijos normoms, o strateginiame diskurse daugiau dėmesio skiriama ES kaip tarptautinių santykių veikėjo vaidmeniui (2009), pastebėtina, kad abiejuose diskursuose valstybių narių integracijos vardiklis

klasifikaciją autorės pritaikė nagrinėjant ES ir nacionalinio lygmens politikos veikėjų požiūrius į Europos integraciją (Schmidt, 2009; 2012b; Sjursen, 2008). Lietuvos partijų požiūriai į ES taip pat analizuojami laikantis H. Sjursen ir V. Schmidt Europos integracijos diskursų klasifikacijos.

2 lentelė. Europos integracijos diskursai: modeliai ir kriterijai

Šaltinis: sudaryta darbo autorės pagal: Schmidt, V. (2009, April 23-27). European Elites on the European Union: What Vision for the Future? Paper presented at the European Union Studies Association Biannual meetings. Los Angeles, United States of America. Schmidt, V. (2012). European Member States Elites' Diverging Visions of the European Union: Diverging Differently since the Economic Crisis and the Libyan Intervention? *European Integration*, 34(2), 169-190; Sjursen, H. (2008). Enlargement in perspective: The EU's quest for identity. Working Paper, 5, Arena Centre for European Studies.

Pirmieji du diskursų tipai – pragmatinis ir vertybių bendruomenės - aiškina Europos integracijos kilmę ir jos funkcijas. Šie diskursai atspindi dvi tarpusavyje ilgą laiką konkuravusias Europos integracijos koncepcijas - tai tarpvyriausybės ir federalizmą. Jų užuomazgas galime rasti kur kas anksčiau nei buvo pasirašytos Europos anglių ir plieno bendrijos, Europos ekonominės bendrijos (EEB) ir Europos atominės energijos bendrijos (Euratomo) steigimo sutartis⁸. Tuo tarpu post-nacionalinis

išlieka tas pats, t.y. įsipareigojimas universalioms žmogaus teisėms. Atsižvelgiant į tai, principų Europos ir strateginis diskursas sujungtas į vieną diskursą.

⁸ Nors intelektualinės Europos vienijimosi šaknys siekė Viduramžių laikus, o kai kurios jų – net ir Antikos laikotarpį, dabartinio Europos integracijos projekto idėjos pradėtos formuotis tarpukariu ir jau vykstant Antrajam Pasauliniam karui. Italijos politikos ir pasipriešinimo fašistiniam režimui judėjimo atstovas Altiero Spinelli vienas pirmųjų išdėstė idėją dėl glaudesnio Europos šalių bendradarbiavimo, kuris leistų išvengti karo. Jo iniciatyva 1941 m. parengtas Ventotenės manifestas, kuriame išdėstyta laisvos ir suvienytos Europos vizija (Dinan, 2010, p. 11). Šis manifestas yra vienas pirmųjų dokumentų, kuriame keliama Europos konstitucijos idėja. Manifeste siūlyta sukurti viršvalstybinę Europos valstybių federaciją, kurios pagrindinis tikslas būtų Europos valstybes suvienyti taip, kad vėl pradėti karą būtų nebeįmanoma. Jo parašyti darbai tapo Europos federalistų judėjimo (it. kl. Movimento Federalista Europeo), kurį jis įkūrė 1943 m., programa. Dar vienas svarbus judėjimas, formavęs bendros Europos valstybės sukūrimo idėjas, buvo 1946 m. Hertenstein mieste (Šveicarija) vykusios konferencijos metu įkurta Europos federalistų sąjunga (Union Europeenne des Federalistes – UEF), atstovavusi 16 Europos

diskursas skirtas ES pamatinių tikslų ir jos vaidmens tarptautiniuose santykiuose konceptualizavimui.

Atsižvelgiant į tai, kad kiekvienas tyrimas turi savitą atlikimą, o Europos sampratos kiekvienoje valstybėje skiriasi, Europos diskursų pavadinimai šiame darbe taip pat keitėsi. Pragmatiniame diskurse ES veikla ir visas eurointegracinis procesas yra išskirtinai siejamas su tautine valstybe. Remiantis E. O. Eriksen ir J. E. Fossum (2007), tik tautinė valstybė gali sukurti tokį tarpusavio pasitikėjimo ir solidarumo jausmą, kuris yra būtinas palaikyti efektyvią demokratinę politinę santvarką (angl. *polity*) (p. 11). Atsižvelgiant į šio diskurso išskirtinį dėmesį tautinei valstybei, jis buvo pervadintas į pragmatinį – nacionalinį diskursą. Tuo tarpu federacinės demokratijos diskursas, kuris V. Schmidt ir H. Sjursen darbuose įvardinamas vertybių bendruomenės diskursu, šiame darbe pervadintas į federacinės Europos diskursą, kadangi svarbiausias jo bruožas yra federacinė valdymo sistema ir ES lygmens institucijų veikla. Tuo tarpu paskutinis diskursas – post-nacionalinis – iš esmės nebuvo keičiamas ir tikslumo dėlei jis vadinamas post-nacionalinės sąjungos diskursu.

Toliau darbe kiekvienas iš šių diskursų pristatomas atskirai, pateikiami svarbiausi jų bruožai ir juos apibūdinančios Europos integracijos idėjos.

1.3.1. Pragmatinis – nacionalinis diskursas

Pragmatiniame – nacionaliniame diskurse plėtojama ES, kaip problemas sprendžiančios organizacijos, idėja, kurios tikslas yra jai priklausančių valstybių atstovavimas ir jų interesų įgyvendinimas (Eriksen & Fossum, 2004; Sjursen 2008). Šis diskursas atspindi svarbiausius A. Moravcsik XX a. 9 deš. suformuotos liberaliojo tarpvyriausybės teorijos teiginius. Teorija numato, kad Europos integracijos proceso varomoji jėga yra Europos nacionalinių valstybių interesai ir jų veiksmai. Kaip Annica Kronsell įvardija pagrindinę tarpvyriausybės mintį (2005), „<...> ES

valstybių ir vienijusi visus žemyno federalistinės Europos idėjos šalininkus. Šios organizacijos suformuotas politinis pareiškimas skelbė viršnacionalinės, federalinės ir demokratiškais pagrindais grįstos Europos sukūrimo būtinybę (Mayne & Pinder, 1990). Europinį judėjimą personifikavo ir didesnės politinės reikšmės jam suteikė vienas žymiausių ir įtakingiausių to meto Didžiosios Britanijos politikų Vinstonas Čerčilis. Jo pastangomis 1947 m. įkurtas unionistų sąjūdis – Vieningos Europos judėjimas (United Europe Movement – UEM), kuris taip pat vystė regiono integracijos idėjas. Tais pačiais metais V. Čerčilis pasakė savo garsiąją kalbą Ciuricho universitete, kurioje ragino sukurti Jungtines Europos Valstijas. Pasak politiko, šių Jungtinių Europos Valstijų pagrindinis principas turėjo būti vienoda tiek mažųjų, tiek didžiųjų tautų svarba (Churchill, 1946, September 19). Tačiau skirtingai nei federalistai (supranacionalistai), Unionistų sąjūdis atmetė bet kokią supranacionalumą ir pasisakė už tarpvyriausybiniu bendradarbiavimu pagrįstą nacionalinių valstybių sąjungą (Žukas, 2012, p. 16). Skirtumai tarp tarpvyriausybinių ir supranacionalinio požiūrio į Europos integraciją atsiskleidė 1948 m. Hagoje surengto didžiojo Europos kongreso, kurio garbės pirmininkas buvo V. Čerčilis, metu. Anti-federalistai pasisakė už patariamąsias asamblėjas, kuri būtų pavaldi šalių vyriausybių atstovų tarybai, įkūrimą. Tuo tarpu supranacionalinės Europos idėjos šalininkai siūlė įkurti parlamentą, turinčio balsavimo teisę, ir parengti Jungtinių Europos Valstijų chartiją (Dinan, 2010, p. 11). Nepaisant šių požiūrių skirtumų Kongreso metu buvo pritarta sukurti „Europos asamblėją“ ir įsteigti Europos Tarybą, kuri būtų atsakinga už Europos šalių politinės ir ekonominės integracijos parengimą.

santvarka yra atskirų valstybių narių išlikimo strategijų rezultatas dėl pasaulyje esančios anarchijos, nesaugumo ir nuožmaus ekonominio lenktyniavimo“ (p. 1024). Todėl Europos integracijos procesas tęsis iki tol, kol autonominės valstybės jaus, kad tai joms naudinga (Kronsell, 2005).

Pasak E. O. Eriksen ir J. E. Fossum, šiame diskurse ES priskiriamos išimtinai reguliavimo funkcijos, kurios yra griežtai suvaržytos institucinių valstybių narių susitarimų. Sąjunga veikia aiškiai apibrėžtose kompetencijos ribose ir sprendžia tik tuos klausimus, kurių sudėtingame globalizacijos procesų kontekste valstybės narės vienos negali išspręsti arba joms tai daryti pavieniui neapsimoka, pavyzdžiui, ekonominis konkurencingumas, migracija, terorizmas, aplinkosaugos problemos ar tarptautinis nusikalstamumas (Eriksen & Fossum, 2007; 2004).

Tokioje ES – svarbus valstybių savarankiškumas ir nacionalinio suvereniteto apsauga ES. Skatinamas politinės sistemos modelis, kuris neužgožtų nacionalinių valstybių galių ES. Valstybės narės laisva valia deleguoja kompetencijas ES, tačiau, kaip E. O. Eriksen ir J. E. Fossum (2007) ir Mark A. Pollack (2003), nurodo, – jos bet kada gali būti atšauktos. Toks funkcijų delegavimas ES grįstas svarbiais kontrolės mechanizmais, kurie nacionalinėms valstybėms garantuoja jų, kaip svarbiausių veikėjų vaidmenį Europos integracijos procese. Sprendimai ES priimami vienbalsiškai ir kiekviena narė turi veto teisę. Norėdamos apsaugoti nacionalinius interesus, šia teise valstybės gali bet kada pasinaudoti. ES veiklos sritys ir jų apimtys apibrėžiamos per ES sutartyse įtvirtintas nuostatas, taip pat per bendras institucijas, iš kurių svarbiausia – Europos ministrų taryba. ES savarankiškai negali didinti savo kompetencijų srities arba leisti įstatymų be jai priklausančių narių pritarimo. Kitaip tariant, šiame Europos integracijos diskurso modelyje numatoma sukurti tokią ES institucinę sistemą, kuri būtų atskaitinga tik nacionalinėms demokratinėms sistemoms (Eriksen & Fossum, 2007).

Svarbiausia ES veiklos sritimi laikoma bendroji rinka ir ekonominiai santykiai. Siekdamas sukurti bendrąją rinką, harmonizuoti produktų standartus, suderinti paslaugų reikalavimus ir vykdyti vieningą finansinę politiką, nacionalinės valstybės deleguoja dalį savo kompetencijų europinėms institucijoms, nes toks ekonomikos reguliavimo modelis yra visiems naudingesnis ir efektyvesnis (Švarplys, 2010a, p. 89). Toks eurointegracinis procesas grindžiamas Europos integracijos tyrinėtojo Giandomenico Majone suformuotu ES „reguliuojančios“ valstybės modeliu, pagal kurį pagrindinė ES funkcija yra palengvinti ir reguliuoti ekonominius valstybių santykius (Majone, 1998).

G. Majone sukurtame ES reguliuojančios valstybės modelyje, ES veikla ir funkcijos grindžiamos politikos ir ekonomikos atskyrimu. ES institucijoms nekeliami demokratinio atstovavimo standartai, nes jų legitimumas kildinamas iš efektyvaus rinkos reguliavimo (Majone, 1998). Tokiu būdu visas eurointegracinis procesas grindžiamas naudos – kaštų principu, o valstybių narystė ES – instrumentiška veiklos logika (Eriksen & Fossum 2007). ES naudingumas yra vertinamas pagal tai, kiek ji sėkmingai įgyvendina reguliacinę politiką, kurios privalumus jaučia visi piliečiai. Nuo ES reguliacinės politikos sėkmės priklauso, kiek valstybės narės yra pasiruošusios gilinti tarpusavio integraciją ir deleguoti nacionalines kompetencijas viršvalstybiniam lygmeniui. Kaip jau minėta, ES veiklos efektyvumas yra laikomas labiausiai legitimuojančiu ES integracijos aspektu (Scharpf, 1999, p. 27).

Šiame modelyje – Europos politinės bendruomenės modelis plėtojasi tradicinės, tautinės valstybės pagrindais, todėl, eurointegracinių procesų akivaizdoje, pabrėžiama tradicinių vertybių ir socialinių institutų išsaugojimo svarba. Dominuoja tautinės tapatybės apibrėžtys, akcentuojama bendra istorinė atmintis, nacionalinės tradicijos ir simboliai. Atsižvelgiant į šioje koncepcijoje vyraujančią tautinės (etninės) valstybės modelį, europinė tapatybė nėra laikoma reikšminga arba į ją atsižvelgiama nacionalinės tapatybės kontekste.

Pragmatiniame – nacionaliniame diskurse Europa suvokiama platesnės Vakarų politinės bendruomenės dalimi, o jos sprendimai tarptautinėje arenoje laikomi priklausomi nuo kitų (tradicinių) tarptautinės sistemos veikėjų. Atsižvelgiant į tai, ES, kaip naujos globalinės jėgos potencialas, vertinamas kritiškai ir pasisakoma už ypatingų ryšių (angl. *special relationship*) su JAV arba NATO išlaikymą sprendžiant tarptautines problemas, ypač saugumo srityje. Pragmatiniame – nacionaliniame diskurse ES užsienio politikoje siekiama išlaikyti nacionalinių valstybių identitetus, kurie remiasi nacionalinės užsienio politikos tradicijomis ir interesais. Atsisakoma dalyvauti nacionalinį suverenitetą ribojančiose politikos srityse, tokiose kaip Bendroji ES gynybos politika, ir pabrėžiamas nacionalinių valstybių veikimo pirmaeiliskumas. Kitaip tariant, taikomas visiškos nepriklausomybės nuo išorės įtakų principas (Kissinger, 2014) ir vyrauja Vestfališkojo suvereniteto samprata, kurios pagrindą sudaro teritorinis integralumas ir nesikišimas į kitų šalių vidaus reikalus.

Išorinių sienų atžvilgiu, ES teritorinės sienos traktuojamos laisvai ir, narystės kriterijus sėkmingai atitikusių valstybių įstojimui į ES, pritariama. Remiantis V. Schmidt (2009), svarbiausi plėtros argumentai yra bendrosios rinkos plėtra bei Europos saugumo architektūros stiprinimas (p. 3). Tačiau ES plėtros galimybės visada svarstomos iš pragmatinio ir ekonominio naudingumo perspektyvos – jei tam tikrų valstybių įstojimas į Sąjungą pareikalautų per didelių finansinių ar kitokių valstybes nares ribojančių investicijų, šis procesas stabdomas. Tokiu būdu grįžtama prie svarbiausio ES veiklą legitimuojančio kriterijaus – jei tam tikra ES politikos sritis ar institucinė organizacijos struktūra funkcionuoja neveiksmingai, jos būtina atsisakyti. Kitokiu atveju, parama eurointegracijos procesui mažėja ir formuojasi euroskeptiškos nuostatos.

Apibendrinant, pragmatiniame – nacionaliniame Europos diskurse pagrindinėmis integracijos proceso veikėjomis laikomos nacionalinės valstybės. ES, visų pirma, suvokiama kaip laisvos prekybos ir saugumo erdvė, turinti užtikrinti jai priklausančių valstybių gerovę. Šiame diskurso modelyje valstybių integracija nėra grindžiama moraliniais įsipareigojimais ar bendromis vertybėmis ir apsiriboja techniniu bendradarbiavimu (Eriksen & Fossum 2007, p. 12). Eurointegraciniai procesai palaikomi tol, kol nekelia iššūkių nacionalinei tapatybei ir suverenitetui apsaugai. Kaip O. Eriksen ir J. E. Fossum (2007) apibūdina šį integracijos modelį: „tokia ES būtų panaši į džentelmenų susitarimą, kuris numatytų individualią narystę ir suverenitetą“ (p. 13). Tokioje ES, valstybių narių parama eurointegraciniams procesams yra sąlyginė ir priklausoma nuo kontekstinių aplinkybių, kadangi narystė organizacijoje siejama su aiškiais materialiniais privalumais, o valstybių bendradarbiavimas grindžiamas praktiniais (naudos) išskaičiavimais.

1.3.2. Federacinės Europos diskursas

Federacinės Europos diskurse plėtojama bendrų vertybių saistomos bendruomenės vizija. Ją pagrindžiantis naratyvas numato, kad EB tėvai įkūrėjai norėjo sukurti ne tik ekonominę sąjungą, bet bendriją žmonių, kurie yra susieti bendro likimo ir dalijasi tais pačiais istorijos prisiminimais.

Šis diskursas remiasi federalistų idėja, kurie, nuo pat euroinTEGRACINIŲ procesų pradžios, norėjo kurti Jungtines Europos Valstijas – kaip suverenų vienetą pagal tarptautinės teisės normas. Tokia ES veiktų kaip federacinė demokratija, turėtų stiprias viršvalstybines institucijas ir svarbiausius suverenios valstybės požymius, kaip savarankiškos policijos ir karinės pajėgos, teisė į savo teritorijos kontrolę ir suvereniteto apsaugą bei numatytą galimybę, jai priklausantiems subjektams teisiškai atsiskirti. (Eriksen & Fossum, 2007, p. 17). Į ES kompetencijos ribas patektų saugumo reikalai, socialinė politika, kultūros bei švietimo politika. Toks institucinis modelis padidintų ES galimybes veikti Sąjungos viduje ir už jos ribų.

Skirtingai nei pragmatiniame – nacionaliniame Europos diskurse, kur ES legitimumo šaltinis yra jos veiklos efektyvumas, šiame modelyje svarbiausia ES legitimumo sąlyga yra europiečių politinės bendruomenės palaikymas. Bendra tapatybė padėtų pagrindus pilietybei, apibūdintų Sąjungai priklausančių piliečių teises ir pareigas ir apibrėžtų europietiškos ribas, kurios numatytų, kas yra „europiečiai“ ir kas šios sąvokos neatitinka (Eriksen & Fossum, 2007, p. 16). Jos pagrindu formuotųsi vieninga europiečių bendruomenė, kuri save suvoktų bendroje Europos istorinėje, kultūrinėje ir politinėje plotmėje.

Už kolektyvinio europiečių identiteto formavimą būtų atsakingos viršvalstybinės institucijos. Bendrą identitetą „Mes“, būtų siekiama sukurti per švietimo sistemą, socializaciją ir redistribucinę socialinę politiką. Jau suformavus kolektyvinį europiečių identitetą, toliau jis būtų palaikomas per šiuos O. Eriksen ir J. E. Fossum (2004) numatomus mechanizmus:

- Sienų kontrolės sistema, kuri įtvirtintų europiečių politinei bendruomenei nepriklausančių asmenų atskyrimą;
- Karinės gynybos sistema, kuri apsaugotų nuo išorinės agresijos, įtakos ir kontrolės (p. 442).

Tačiau tam, kad šis valstybių bendradarbiavimo modelis veiktų sudėtingoje tarpvalstybinėje sąveikoje, jis turėtų būti suderintas su tautos kūrimo procesais nacionalinėse valstybėse ir jose egzistuojančiomis tapatybėmis. Todėl bendros tapatybės kūrimo procesuose turi dalyvauti ne tik europinis, bet ir nacionalinis bei regioninis lygmenys. Tinkamiausia federacinės valstybės versija būtų daugianacionalinė federacinė Europos valstybė, kuri vadovautųsi septyniais konstituciniais principais, kuriuos nurodo Wayne Norman (2006) – tai partnerystė, kolektyvinis pritarimas, įsipareigojimas ir lojalumas, antiasimiliacionizmas, teritorinė autonomija, lygios tautos kūrimo teisės bei daugialypės ir vieną kitą papildančios tapatybės (p. 163-169).

Kolektyvinės tapatybės jausmą taip pat skatina glaudesnis dialogas tarp europinio lygmens institucijų ir visuomenės. Šiam tikslui būtina sukurti Europos viešąją erdvę, kurioje piliečiai galėtų diskutuoti europiniais klausimais, turėtų galimybę išreikšti savo nuomonę, būti išklausyti ir galėtų užmegzti dialogą su sprendimus ES priimančiais

asmenimis. Europos viešosios erdvės koncepcija remiasi vokiečių filosofo J. Habermas viešosios sferos idėja. Autorius ją apibrėžia, kaip nuo valdžios ir ekonominių interesų nepriklausomą socialinio gyvenimo sritį, kurioje formuojasi viešoji nuomonė (Habermas, 1989). Viešosios nuomonės pagalba įgyvendinamos svarbios pilietinės visuomenės funkcijos, kaip valdžios kritika ir kontrolė.

Skirtingai nei pragmatiniame – nacionaliniame diskurse, narystė ES mažiau siejama su ES ekonomiais veiklos aspektais, kaip bendroji rinka ar pinigų sąjunga. Tačiau politinis šalių bendradarbiavimas laikomas neatsiejamu nuo gilesnės ekonominės integracijos ES, todėl suderinti ekonomikos tikslai, pinigų politika ir bendra valiuta yra vieni svarbiausių federacinės valstybės požymių. Kadangi toks integracijos modelis grindžiamas solidarumo jausmu tarp visų joje dalyvaujančių valstybių, netolygus ir dėl integracinių poreikių išskylantis išteklių paskirstymas tarp valstybių narių (labiausiai žinomas pavyzdys – Vokietijos įnašai į ES biudžetą, kurie yra patys didžiausi visoje Sąjungoje), pateisinamas vardan *bendrojo gėrio* arba europinio intereso (Schmidt, 2009). Tokia argumentacinė logika taikoma daugumai eurointegracinių sprendimų.

Tačiau, panašiai kaip pragmatinis – nacionalinis diskursas, federacinės Europos diskursas numato nacionalinių tapatybių išlaikymą. Vis dėlto, pragmatiniame – nacionaliniame diskurse nacionalinės valstybių narių tapatybės yra viršesnės ir išlieka vienais svarbiausių tautinių valstybių bruožų. Todėl europinės tapatybės kūrimo procesai nėra laikomi svarbiais arba jiems nėra pritariama. Federaciniame diskurse valstybių narių tapatybės yra papildomos europine dimensija ir „įterpiamos“ į kitas tapatybes, ko pagrindu formuojamas bendras europietiško jausmas. Europinės tapatybės pagrindas kyla iš europietiško tradicijų atgaivinimo: bendros kultūros, istorijos, atsiminimų ir humanistinių vertybių.

Europos tapatybės apibrėžimą lydi aktyvios diskusijos, kuriose klausiama: ar galime rasti tik su Europa siejamus simbolius ir juos laikyti unikalios europinės tapatybės dėmenimis; ar su europinės tapatybės bruožais vienodai tapatinis visi ES gyventojai; ar, apibrėžiant europietišumą, turi būti nuorodos į religiją ir krikščionišką paveldą; o gal atvirkščiai – Europos tapatybę reikėtų grįsti kosmopolitiškais principais?⁹. Lisabonos sutartis – pagrindinė ES veiklą numatanti tarptautinė sutartis – vertybinius ES pamatus apibrėžia laikantis liberaliosios demokratijos vertybių ir žmogaus teisių apsaugos principų: „Sedamiesi įkvėpimo iš Europos kultūrinio, religinio ir humanistinio paveldo, iš kurio susiformavo visuotinės vertybės, kurias sudaro neliečiamos ir prigimtinės žmogaus teisės, taip pat laisvė, demokratija, lygybė ir teisinė valstybė“ (Lisabonos sutartis, 2007). Vis dėlto, nėra iki galo aišku, kurias šių vertybių ir normų galime laikyti išskirtinai europinėmis. Demokratija, taika, žmogaus

⁹ Nesutarimai dėl europinės tapatybės apibrėžimo išryškėjo 2002 m., Europos konventui rengiant Konstitucijos Europai projektą. Daugiausiai dėmesio ir prieštaravimų sulaukė nuostatos dėl krikščionybės reikšmės europiniam tapatumui. Ruošiant pirminius dokumento variantus, įvairios krikščioniškos organizacijos (pavyzdžiui, Italijos pro-europietiško krikščionių susivienijimas), kai kurių valstybių narių politiniai elitai (kaip tuometinė Lenkijos dešiniųjų opozicija), Popiežius ir kiti, aktyviai pasisakė už tai, kad krikščioniškasis tikėjimas būtų įtrauktas į preambulės tekstą – kaip vienas svarbiausių Europos tapatybės bruožų. Nepaisant to, galutiniame Konstitucijos projekte, Europos valstybių lyderiai sutarė neminėti krikščionybės.

teisės ir laisvės yra visuotinai pripažintos vertybės, deklaruojamos tarptautiniuose dokumentuose ir sutinkamos ne tik Europoje, bet ir kitose pasaulio dalyse. Atsižvelgiant į tai, kad vieningo europinės tapatybės apibrėžimo nėra, šiame darbe taip pat nesilaikoma griežto šios sąvokos apibrėžimo ir jai priskiriamos visos europinės vertybės, kurias programose tokiomis įvardina partijos.

Federacinės Europos diskurse prioritetas teikiamas integracijos gilinimui ir plėtojama Europos, su aiškiai apibrėžtomis sienomis, idėja (Schmidt, 2009). Šią idėją iliustruoja buvusio Prancūzijos prezidento Nicolio Sarkozy 2011 m. pasaulio ekonominės krizės akivaizdoje išsakytos mintys. Pasak politiko, „Neįmanoma kurti Europos Sąjungos federalizmo pagrindu ir kartu į Bendriją priimti daugiau narių. <...> Bet ateityje neabejotinai atsiversime Balkanų šalims. Tuomet narių jau bus 32 ar 33. Abejoju, ar kas nors įsivaizduoja sklandžią ES ekonominę integraciją, kai joje yra tiek valstybių“ (Lietuvos rytas, 2011). Federacinės Europos diskursas numato, kad ES plėtra yra pasiekusi savo ribas, todėl Sąjunga turėtų apsiriboti tik geografiniu Europos apibrėžimu. Tokia Europos samprata sudaro prielaidas vystyti *Europos branduolio*, su griežtai apibrėžtomis sienomis ir tik jam būdingomis vertybėmis, idėją.

Į šį Europos apibrėžimą nepatenka ne tik iššūkius europietiškam tapatumui ilgą laiką kėlusį Turkija, bet ir geografiškai bei kultūriškai Europai artimesnės Ukraina ir Gruzija. Kaip numato V. Schmidt (2007), nepritarimas šių valstybių narystei ES, argumentuojamas jų neatitikimu ES propaguojamoms vertybėms (p. 6). Tačiau į Vakarų Balkanų šalių narystės perspektyvas ES, žiūrima palankiai. Tokias nuostatas galima aiškinti šio diskurso paplitimo geografija, nes tokio pobūdžio argumentai, dažniausiai sutinkami šių šalių stabilumu tiesiogiai suinteresuotose ES valstybėse, kaip Vokietija, Nyderlandai, Prancūzija ar su jomis teritoriškai besiribojančioje Austrijoje (Wimmel, 2006).

Tapatybes tyrinėjančių mokslininkų teigimu, kolektyvinė tapatybė yra neįsivaizduojama ne tik be suvokimo, kad esi tam tikra tarpusavyje besiidentifikuojanti visuma, matomas(-a) kitų iš išorės, bet ir be kito/kitoniškumo įvaizdžių ar konstrukcijų (Čiubrinskas, 2008, p. 18). Kolektyvinis identitetas atlieka riboženklį funkciją tam tikroje teritorijoje tarp savųjų ir svetimųjų, nesvarbu, kurias savybes naudojame jam įtvirtinti: bendra praeitis, istorija ar religija (Ranonytė, 2004, p. 3). Federacinės Europos diskurse *Savo* ir *Kito* arba *svetimo* dichotomija yra ryškiausia. Ji akcentuoja ribų nuo kitų kultūrų išlaikymą ir numato kitataučių integracijos procesus per asimiliaciją į daugumos visuomenę. Šioje vietoje kyla rimti normatyviniai Federacinės Europos diskurso trūkumai. Kaip pastebi E. O. Eriksen ir J.E. Fossum (2004), normatyviniu požiūriu, idėja išplėtoti Europos kultūrinio bendrumo modelį, paremtą vidaus ir išorės dichotomija, konfliktuoja su universaliomis žmogaus teisių vertybėmis, nes bendruomenėje, kurios narius jungia stiprus įsipareigojimas tam tikroms vertybėms, jai nepriklausančių žmonių teisės ir statusas gali būti pažeistos (p. 443-444). Dėl šios priežasties atsiranda palanki terpė plisti eurocentristinėms nuostatoms ir įsitvirtinti įvairioms Europos pažangą ir pranašumą numatančioms idėjoms, pavyzdžiui, Europos tvirtovės (angl. *Fortress Europe*) idėjai, kuriai būdingos nuostatos ginti Europą nuo išorės poveikio, ypač nuo kitų kultūrų ir religijų.

Apibendrinant Federacinės Europos diskursą, svarbiausias Europos integracijos tikslas yra gilinti kolektyvinį europiečių „mes“ jausmą ir sukurti vertybių bendruomenę, kurios jungtų bendra tapatybę ir kultūrinis paveldas. Vyrauja kontekstuali logika, t.y. siekiama sukurti tokią Europą, kuri integruotų skirtingas valstybių narių socialinio, kultūrinio ir pilietinio gyvenimo praktikas bei tradicijas į vieną europinį tapatumą. Remiantis juo, vyktų politinis ir ekonominis valstybių bendradarbiavimas. Tuo pačiu metu vyrauja „uždaros“ Europos vizija, kuri numato aiškiai apibrėžtas Bendrijos ribas ir integracijos gilinimą tik tarp jai priklausančių valstybių – narių.

1.3.3. Post-nacionalinės sąjungos diskursas

Ankstesniuose skyriuose europiniai diskursai buvo paremti nacionalinės valstybės modeliais, kuriais buvo projektuojamas ES politinės santvarkos modelis. Tuo tarpu post-nacionalinės sąjungos diskursas grindžiamas prielaida, kad demokratijai nėra būtina nacionalinė valstybė ir įmanoma sukurti nevalstybinę valdymo santvarką su vyriausybės funkcijomis. Tokia institucinė struktūra galėtų efektyviau spręsti problemas, kylančias dėl teritorinės jos narių įvairovės.

Skirtingai nei prieš tai pristatyti diskursai, post-nacionalinės sąjungos diskursas nėra sukoncentruotas į vidinius ES integracijos procesus ir ES veiklą projektuoja tarptautinėje erdvėje. Pagal šį diskursą, ES būtų supranacionalinė vyriausybė-valstybė, kuri veiktų platesniame kosmopolitinės tvarkos kontekste, greta tokių organizacijų kaip JTO. Remiantis E. O. Eriksen ir J. E. Fossum (2007), tokia valdymo sistema pajungtų savo veiksmus aukštesnio rango principams – kosmopolitiškajai žmonių teisei ir funkcionuotų naudodama „minkštuosius“ galios mechanizmus, kaip tarptautinius susitarimus dėl žmogaus teisių apsaugos, konsultavimosi ir svarstymo procedūras transnacionalinėse valdymo struktūrose (p. 20).

ES vaidmuo tarptautinėje politikoje apibūdinamas pilietinės galios sąvoka (Duchene, 1972). Remiantis ja, ES – tai ypatingas tarptautinių santykių veikėjas, kuris užsienio politikoje orientuojasi į ekonomines ir politines, o ne karinio pobūdžio priemones. Toks ES veiklos pobūdis, pasak E. O. Eriksen (2006), neatskiriamas jos tapatybės elementas nuo pat Europos politinio bendradarbiavimo (EPB) pradžios 1970 m.¹⁰ Vis dėlto, lyginant su kitomis ES veiklos sritimis, Bendrijos iniciatyvos užsienio ir saugumo politikos srityje, yra pakankamai naujas reiškinys. Sąjungos valstybių narių bendradarbiavimas šioje politikos srityje labiausiai išplėtotas kartu su ES Maastrichto¹¹ ir Amsterdamo sutartimis¹², kurios suteikė didesnę ES vaidmenį tarptautinėje politikoje, o

¹⁰ 1970 m. spalio 27 d. tuometinės EB valstybės narės pritarė Étienne'o Davignono politinio bendradarbiavimo ataskaitai, kurios tikslas buvo pasiekti, kad, sprendžiant visas pagrindines tarptautines problemas, Europos pozicija būtų bendra.

¹¹ 1993 m. įsigaliojusi Maastrichto sutartis, – Europos politinis bendradarbiavimas išplėtotas į BUSP, kuri tapo sudedamąja ES struktūros dalimi, jos antruoju ramsčiu.

¹² 1999 m. įsigaliojusia Amsterdamo sutartimi, kai kurie bendradarbiavimo teisingumo ir vidaus reikalų srityse klausimai (prieglobsčio, vizų, imigracijos, išorinių sienų kontrolės), buvo perduoti ES kompetencijai, kas dar labiau išplėtė Sąjungos kompetenciją BUSP srityje. Be to, Amsterdamo sutartyje, ES savo pagrindine užduotimi pripažino žmogaus teisių apsaugą, kurios buvo įtvirtintos 1950 m. Europos žmogaus teisių konvencijoje.

dar daugiau svarumo šiai politikos sričiai pridėjo 2007 m. pasirašyta Lisabonos sutartis¹³.

Post-nacionalinės sąjungos diskurse pabrėžiamas palaipsnis judėjimas link post-vesftalinės tvarkos, kurioje veiktų ne daug, o viena post-nacionalinė bendruomenė. Jos veikla būtų paremta globaline humanitarine pagalba, o ją sietų bendros vertybės ir individų teisės (Howorth, 2007). Tokia ES grindžiama nesmurtiniu problemų sprendimu ir neturi valstybinio tipo prievartos mechanizmų.

Konstitucinis patriotizmas yra pagrindinė teorinė koncepcija, kuri apibrėžia post-nacionalinės sąjungos diskursą ir jame numatomą ES politinės sistemos modelį. Šią koncepciją išplėtojo jau minėtas vokiečių filosofas J. Habermas. Remiantis juo, nacionalinėse konstitucijose įtvirtinta pilietybės sąvoka turėtų būti susijusi su universaliomis konstitucinėmis vertybėmis ir lygiateisiškumo principu, o ne su tautiškumu ir išpareigojimu etinei bendruomenei (Habermas, 1996). Šiuo atveju, suvereno šaltinis yra ne tauta, o – teisė. Atsižvelgiant į tai, svarbiausi kriterijai, numatantys priklausymą ES, būtų išpareigojimas jos konstitucinei tvarkai ir teisiškai įtvirtintoms universalioms žmogaus teisėms bei demokratinėms procedūroms.

J. Habermaso konstitucinio patriotizmo koncepcija grindžiama diskursyvine demokratija (Habermas, 1985). Laikantis jos principų, ES veiksmų teisėtumas, jų atitikimas teisės ir moralės normoms, gali būti įgyvendintas tik viešųjų svarstymų ir racionalių debatų metu, į kuriuos įtrauktų visi piliečiai. Kaip ir federacinės Europos atveju, kad vystytųsi tokie debatai, reikalinga Europos viešoji erdvė, kuri garantuotų laisvės, piliečių įtraukimo, lygybės, dalyvavimo ir idėjoms atviros ES politikos darbotvarkės principus. Tačiau, skirtingai nei federacinės Europos diskurse, šiame modelyje Europos viešoji erdvė yra daugiapakopė ir siejasi su globaliniais diskursais.

Šiame diskurse labiausiai atsiskleidžia ES „atvirų durų“ politikos idėja ir laisvas teritorinių sienų traktavimas, nes ES veikla yra paremta demokratijos, atvirumo, tolerancijos ir kosmopolitizmo principais. Tačiau post-nacionalinės ES sienos apibrėžiamos pagal Sąjungos poreikius, – kad ji būtų savarankiška ir gerai funkcionuojanti demokratinė santvarka, taip pat – atsižvelgiant į panašių regioninių organizacijų vystymąsi pasaulyje (Pietryčių Azijos valstybių organizacija (ASEAN), Afrikos sąjunga ir kt.).

Pažymėtina, kad post-nacionalinės sąjungos diskursas yra naujausias iš visų čia pristatytų diskursų. Jame labiausiai siejasi įvairūs, su ES veikla siejami principai, kaip demokratizacija, ekonomikos augimas, saugumas, žmogaus teisės ir kt. Konstitucinio patriotizmo idėja, kuria grindžiamas post-nacionalinės sąjungos diskursas, „<...> formuluojama kaip nauja visuomenės post-nacionalinio valstybių sutvarkymo, jų veikimo globalizmo sąlygomis racionalizavimo sutartis piliečiams įgyvendinant savo universalias žmogaus teises, jas iškeliant kaip prioritetą prieš istorinio, socialinio patriotizmo suformuotą tradiciją <...>“ (Šindeikis, 2013, p. 118). Šiame diskurse ES suvokiama kaip *suis generis* organizacija, kuri yra smarkiai nutolusi nuo tarpvyriausybinių bendradarbiavimo principų ir įtvirtinusi santvarką, reaguojančią į kultūrinius skirtumus ir globalizacijos procesų nulemtus pokyčius, kaip migracija,

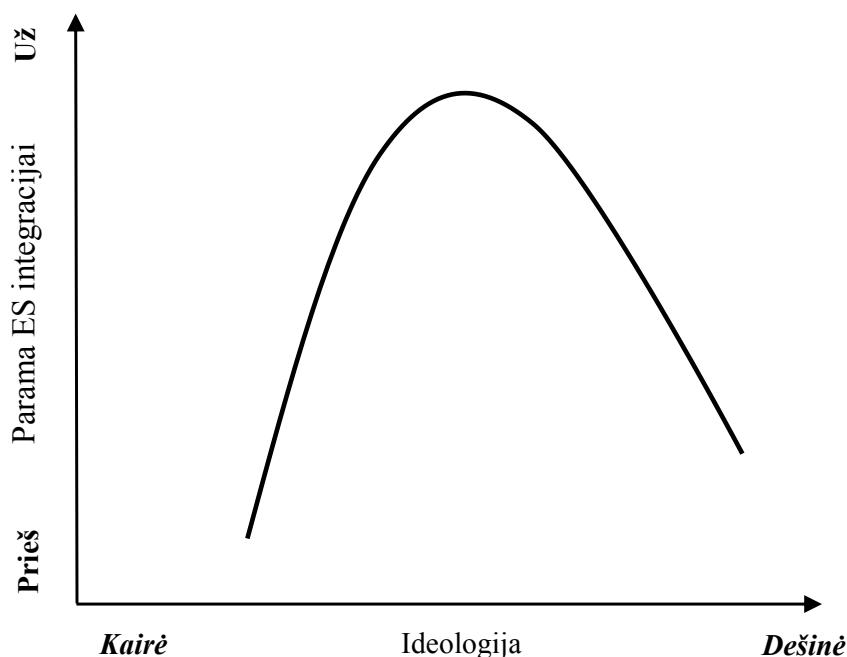
¹³ Lisabonos sutartimi įsteigta ES Vyriausiojo įgaliotinio užsienio reikalams ir saugumo politikai pareigybė ir ES diplomatinė tarnyba – Europos išorės veiksmų tarnyba.

transnacionalinių ryšių intensyvėjimas, kultūriniai mainai, spartūs technologiniai ir komunikaciniai pokyčiai ir kt.

Apibendrinant, post-nacionalinės sąjungos modelyje Europos integracijos proceso sėkmė priklauso nuo ES gebėjimo sukurti veiksmingą bendradarbiavimo sistemą, kuri būtų grįsta demokratinėmis procedūromis ir komunikatyviu tarpusavio įtikinėjimo procesu (angl. *deliberation*) bei užtikrintų visų jos piliečių lygią teisę dalyvauti priimant politinius sprendimus. Ši ES koncepcija, visų pirma, kalba ne apie ekonominiu išskaičiavimu grįstą bendradarbiavimą ar atitikimą tam tikroms normoms, bet apie politinės sistemos teisingumą, jos atvirumą ir didesnę dėmesį individų teisėms.

1.4. Partijų požiūrių į Europos integraciją veiksniai

Tarp Europos integracijos procesus tyrinėjančių mokslininkų nusistovėjęs sutarimas, jog pro-eurointegracinės nuostatos, būdingiausios valdžios arba sisteminėms partijoms, esančioms arčiau politinio centro ašies. Ir, priešingai, – euroskeptiškus diskursus labiau linkusios vystyti radikalios dešinėsios ir radikalios kairiosios partijos (Hooghe, Marks, & Wilson, 2002). Šią partijų požiūrių apibendrinančią tendenciją mokslininkai dar kitaip vadina apverstos „U“ kreivės pavadinimu (Aspinwall, 2002; Hix, 2006; Hellstrom, 2008) (žr. 2 pav.).

2 pav. Paramos ES kreivė

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Hellstrom, J. (2008). Partisan responses to Europe: the role of ideology for national political parties' positions on European integration. *Journal of European Public Policy*, 15(2), 189-207, p. 192.

Ši partijų nuostatas ES integracijos klausimu atskleidžianti tendencija, aiškinama įvairiomis teorijomis ir iš jų išplaukiančiais kintamaisiais. Tačiau visus juos galima suskirstyti į kelias grupes: politinių skirčių teorija, partijų strateginės konkurencijos modelis ir nacionalinio konteksto požiūris. Toliau pristatomi svarbiausi šių teorinių perspektyvų bruožai ir, jais remiantis, formuojami partijų požiūrių į Europos integraciją aiškinimai.

1.4.1. Ideologinė partijų priklausomybė

Ideologinės priklausomybės poveikis partijų požiūriams į Europos integraciją aiškinamas, remiantis politinių skirčių teorija (angl. *political cleavages*). Pasak teorijos, partijų pozicijos Europos integracijos klausimu, susijusios su jų padėtimi tradicinėje kairės-dešinės ideologinėje ašyje. Politinių skirčių teoriją suformavo garsieji politikos sociologai Seymour Martin Lipset ir Stein Rokkan. Klasikiniame jų veikalė „Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives“ (1967) mokslininkai teigė, kad kairės-dešinės ideologinė takoskyra atspindi ilgalaikius socialinius konfliktus ir jų pagrindu susiformavusias ideologijas, kurios atstovauja šiuos konfliktus. S. M. Lipset ir S. Rokkan nustatė, kad svarbiausios politinį elgesį formuojančios skirtys yra:

- Klasinė: darbininkų *versus* kapitalo savininkų interesai.
- Religinė: religingumas *versus* sekuliarumas.
- Miesto-kaimo: agrariniai interesai *versus* miesto ekonomika.
- Centro-periferijos: periferinių kultūrų interesai *versus* dominuojanti kultūra (Lipset & Rokkan, 1967).

Šios, istoriškai susiformavusios socialinės skirtys, atlieka tokias svarbias funkcijas: struktūruoja partinę konkurenciją rinkimų metu, suteikia rinkėjams svarbios informacijos apie partijas, apibūdina jų atstovaujamas ideologijas. Taigi politinės partijos nėra tik *tušti indai*, kaskart naujai „pripildomi“ rinkėjų pageidaujamų naujų politikos tikslų. Jos laikomos svarbiomis piliečių interesus atstovaujančiomis organizacijomis, su giliai įsišaknijusiomis ideologijomis, kurių pagrindu partijos organizuoja savo veiklą (Marks, Wilson & Ray, 2002, p. 586). Atsižvelgiant į tai, partijų pozicijos Europos integracijos klausimu taip pat susijusios su jų padėtimi tradicinėje kairės-dešinės ideologinėje ašyje.

Jau kurį laiką tarp mokslininkų vyksta diskusija, ar Europos integracijos klausimą galima laikyti nauja politikos skirtimi. Manoma, kad ji neatitinka daugelio svarbių skirties koncepcijos elementų (Conti, 2003). Šiuos elementus apibrėžė Stefano Bartolini ir Peter Mair (1990). Jų teigimu, tam, kad skirtis taptų politine, t.y. gebėtų daryti poveikį partinei sistemai bei rinkiminiam elgesiui, jai turi būti būdingi trys elementai. Šiuos elementus Nicolo Conti (2003) įvardina taip:

1. Empirinis, apimantis socio-struktūrinius visuomenės bruožus;
2. Normatyvinis, apibrėžiantis socialinės grupės vertybes ir įsitikinimus, kurie grupei suteikia tapatybės (savimonės) jausmą;
3. Organizacinis (elgsenos), apimantis skirtį atstovaujančias organizacijas ir institucijas, įskaitant ir politines partijas (Conti, 2003, p.4).

Nagrinęjant Europos integracijos klausimo atitikimą empiriniam skirties elementui, galima identifikuoti tam tikras socialines grupes, kurios yra suinteresuotos

Europos integracijos procesais ir iš jų gauna daugiau naudos nei kitos grupės. Asmenų, turinčių aukštąjį išsilavinimą ir gaunančių didesnes pajamas, galimybės pasinaudoti ES narystės teikiamais privalumais, pavyzdžiui, keliauti, studijuoti ar plėtoti verslą kitose ES narėse, yra didesnės nei tų gyventojų, kurie dirba nekvalifikuotus darbus ir gauna mažesnes pajamas. Atitinkamai, piliečiai, kurie turi teigiamus lūkesčius dėl savo ekonominės padėties, linkę paremti eurointegracinius procesus, kai asmenys, kurių finansinė padėtis nėra aiški – mažiau pritaria integracijai į ES ir yra labiau euroskeptiški (Hooghe & Marks, 2005). Todėl literatūroje nurodoma, kad vienas svarbiausių veiksnių, formuojančių piliečių nuomonę apie ES, yra asmeninė nauda.

Vis dėlto, kaip pažymi N. Conti (2003), socialinių grupių preferencijos dėl ES dažnai yra nenusistovėjusios ir nestruktūruotos (p. 3). Nors tai pačiai socialinei grupei priklausantys gyventojai gali turėti panašias politikos preferencijas nacionaliniame lygmenyje, jų nuomonės dėl ES lygmenyje įgyvendinamos politikos gali skirtis. Pavyzdžiui, valstybės tarnautojai gali rodyti didesnę nepritarimą ES reguliacinei politikai, kai dirbantieji stambiose, nacionalinės valstybės ribas peržengiančiose įmonėse, gali būti labiau suinteresuoti kuo didesniu kliūčių prekių ir gamybos šalinimu ir turėti labiau palankias nuostatas dėl ekonominės integracijos ES. Šis pavyzdys parodo, kad sudėtinga identifikuoti konkrečias socialines grupes, kurių susiformavimą ir veiklą generuotų tik iš Europos integracijos procesų kylantis konfliktas.

Europos integracijos organizacinės arba elgsenos elemento raiška partinėse sistemose, yra vienas iš plačiausiai analizuotų klausimų nagrinėjamos srities literatūroje. Atlikti tyrimai rodo, kad ES poveikis tarppartinei sąveikai yra nereikšmingas arba, geriausiu atveju, nežymus. Pavyzdžiui, P. Mair (2000) savo tyrime parodė, kad nuo 1979 m. dvylikoje analizuotų valstybių susiformavo tik trys politinės partijos, kurių tikslas buvo mobilizuoti visuomenės paramą už arba prieš Europos integracijos procesus. Be to, šios partijos turėjo nedidelį elektorato palaikymą ir vidutiniškai nacionaliniuose rinkimuose surinkdavo apie 1,5 proc. rinkėjų balsų. Autorius darė išvadą, kad Europos integracijos klausimas savaime nelėmė naujų partijų aljansų susiformavimo ar jų skilimo ir nekeitė partijų konkurencijos dinamikos (Mair, 2000).

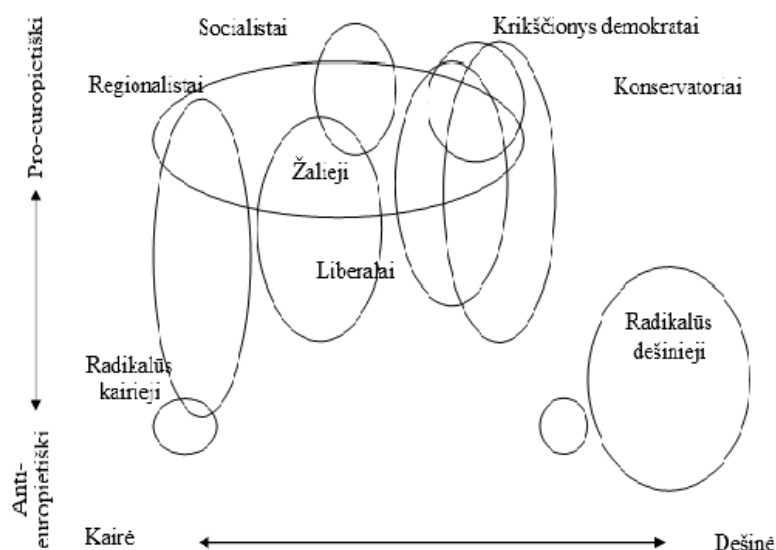
Tačiau pastaraisiais metais euroskeptinės partijos ES valstybėse narėse stiprėjo ir vis sėkmingiau pasirodė ne tik nacionaliniuose, bet ir Europos Parlamento rinkimuose. 2014 m. vykusiuose Europos Parlamento rinkimuose geriausiai pasirodė Prancūzijos kraštutinę dešiniąją atstovaujantis „Nacionalinis frontas“ (24,86 proc. balsų), Jungtinės Karalystės prieš imigrantus pasisakanti „Nepriklausomybės partija“ (26,77 proc. balsų), kurios savo šalyse užėmė pirmąsias vietas (Europos Parlamentas, 2014 m.). Greta šių partijų, į Europos Parlamentą pateko ir radikalesnės partijos, kaip Graikijos ultranacionalistinė „Aukštinė aušra“ (9,39 proc.) ir Vengrijos „Jobbik“ (14,67 proc.) (Europos Parlamentas, 2014 m.). Nors šių jėgų atstovavimą Europos Parlamente atsvėrė pro-europietiškos krypties partijos, išaugusi rinkėjų parama prieš Europos integraciją pasisakančioms partijoms, rodo, kad su ES siejami procesai, kaip imigracija, decentralizacija, gali skatinti naujų skirčių formavimąsi ir struktūruoti partijų konkurenciją.

Kalbant apie normatyvinį skirties elementą, apimančią socialinės grupės vertybes ir įsitikinimus, teigtina, kad, nors su ES veikimu galime sieti tam tikras vertybes (jos

išskirtos ir šiame darbe) bei nuostatas, literatūroje nėra vieningo sutarimo, ar jos yra pakankamai stiprios, jog formuotų konkrečios grupės socialinę elgseną, preferencijas ir tapatybės jausmą (Conti, 2003).

Kaip matyti, Europos integracija neatitinka tradicinės skirties apibrėžimo elementų. Tačiau, aptartos prielaidos rodo, jog partijos, į naujai iškilusias politikos problemas, reaguoja jau egzistuojančių veiklos schemų rėmuose. Todėl ji gali reikšmingai papildyti arba sustiprinti jau egzistuojančias politines skirtis ir taip veikti partijų elgesį rinkimų metu. Kitaip tariant, ES gali tapti probleminiu klausimu nacionaliniuose rinkimuose, jei jos vystymasis liečia pamatines partijų atstovaujamas idėjas ir joms prieštarauja. Todėl teigiama, kad partijų požiūrių į Europos integraciją formavimasis išlieka grįstas ideologine kairės-dešinės dimensija, kuri struktūruoja partijų pritarimą arba nepritarimą ES politikai (Marks & Steenbergen, 2002; Hellstrom, 2008; Aspinwall, 2002),

Pagal S. Hix (2006), ES kompetencijoms išsiplėtus į tradicinės vidaus konkurencijos politikos sritis, kairės-dešinės dimensija gali atsirasti ir europiniame lygmenyje (p.221). Žemiau esančiame 3 pav. pavaizduota, kur yra išsidėsčiusios pagrindinės partijų šeimos Europos integracijos klausimu ir kiek jos yra pasidalijusios savo viduje dėl ES politikos. Ovalai rodo partijų šeimų ir jas sudarančių partijų padėtį ir nuotolį, t.y. minimalias ir maksimalias partijų pozicijas kairės-dešinės ir anti-europietiško – pro-europietiško dimensijose.

3 pav. Partijų šeimos ES partinėje sistemoje

Šaltinis: Hix, S. (2006). *Europos Sąjungos politinė sistema*. Vilnius: Eugrimas, p. 222

Partijų pozicijų išsidėstymas yra paremtas G. Marks, Carole J. Wilson ir Leonard Ray (2002) atliktais tyrimais. Pagal partijų atstovaujamas politines skirtis, autoriai suskirstė jų pozicijas Europos integracijos klausimu, išskiriant ekonominę ir politinę

integracijos aspektą. Tiriant Lietuvos partijų požiūrius į Europos integraciją, naudojamosi šių mokslininkų pateikta partijų pozicijų klasifikacija (žr. 2 priedą).

Kaip 3 pav. galima matyti, pro-europietiška pozicija, kurios pagrindinis elementas yra tolesnės integracijos gilinimas ir ES kompetencijų plėtra, būdinga centro-dešiniams – krikščionims demokratams, konservatoriams ir mažesne apimtimi – liberalams. Pro-europietiškoje dimensijoje taip pat atsiduria socialistai (socialdemokratai), regionalistai ir žalieji. Anti-europietiškoje dimensijoje, kuri apima politikos veikėjus, pasisakančius už *status quo* išlaikymą ir (arba) mažesnę integraciją, priskiriamos radikali kairiosios ir radikali dešinioji partijos (Hix, 2006, p.219).

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad partijų nuostatos Europos integracijos klausimu nėra stabilios ir, toje pačioje partijų šeimoje esančių partijų politikos prioritetai, laikui bėgant keičiasi. Nuosaikiosios kairės, kurią atstovauja socialdemokratinės partijos, požiūriai į Europos integracijos procesus pradžioje nebuvo palankūs. Pasak G. Marks ir C. J. Wilson (2000), socialdemokratinės partijos gali nepritarti ekonominei liberalizacijai bei supranacionaliniam valdymui dėl to, jog ekonominė integracija, palengvindama užsienio kapitalo judėjimą tarp Bendrijos šalių, sukuria spaudimą šalių vyriausybėms mažinti mokesčių naštą verslui, apriboti socialines išlaidas ir didinti darbo rinkos lankstumą (p.443). Dėl šios priežasties, partijos buvo itin susiskaidžiusios dėl planų sukurti Europos plieno ir anglių bendriją bei Europos ekonominę bendriją. Tačiau, jau nuo XX a. devintojo dešimtmečio vidurio, socialdemokratinė partijų nacionaliniai eliti ėmė palaikyti Europos integraciją. Tam didelės įtakos turėjo ES ekonominės politikos pokyčiai nuo 1993 m., kada buvo pasirašyta Maastrichto sutartis ir ES ėmė aktyviau plėtoti socialinį europinės integracijos aspektą, numačiusi didelio užimtumo ir socialinės apsaugos skatinimą, kaip vieną iš oficialių ES politikos sričių. Tai atitiko kairiosios politinės doktrinos vertybes, numatančias ekonominių rezultatų lygybę bei reguliavimą – kaip priemonę paskatinti rinkos rezultatus ir laisvę (Hix, 2006). Todėl ilgainiui, ES įgaunant daugiau galių tokiose politikos srityse, kaip socialinė politika, sanglaudos politika, aplinkosauga ir komunikacijos, socialdemokratinės partijos užėmė vieną iš palankiausių pozicijų ekonominės integracijos klausimu. Politinės integracijos atžvilgiu, nuosaikiosios ir centro kairiosios partijos taip pat linkusios išreikšti paramą Europos integracijai. Tai grindžiama įsitikinimu, jog Europos integracija gali padėti įgyvendinti socialdemokratinės politikos tikslus vis labiau liberalėjančioje pasaulio ekonomikoje (Hooghe, Marks & Wilson, 2002, p. 975). Vis dėlto, pagrindinė šių partijų kritika ES remiasi nepakankamu ES institucijų demokratiškumu (Marks, Wilson & Ray 2002).

Dešiniųjų partijų nuostatos Europos integracijos klausimu laikui bėgant taip pat keičiasi. Šių partijų pritarimas eurointegraciniais procesams yra nevienodai stiprus ir priklauso nuo politikos srities, kuriai taikomas ES reguliavimas. ES ekonominės integracijos klausimu, šioms partijoms būdingas nuosaikus pritarimas. Viena vertus, ES ekonominės integracijos procesų eigoje išplečiama laisvoji rinka ir didinamas spaudimas nacionalinėms vyriausybėms sumažinti rinkos reguliavimą (Marks & Wilson, 2000). Tai atitinka dešiniuosius politinės jėgoms būdingą neoliberalų požiūrį ekonomikoje, kuriuo išreiškiama parama laisvai rinkai bei minimaliai valstybės intervencijai į ekonominius santykius. Antra vertus, dešinioji partijos atmeta

viršvalstybiškumą – kaip priemonę siekti ekonominių tikslų ir, vietoje to, pasisako už nacionalinių valstybių dalyvavimą Europos rinkose tik su minimaliais europiniais reguliavimais (Marks & Steenbergen, 2002, p. 887–888). Šių partijų nuomone, Europos integracijos procesai turėtų koncentruotis tik ties valstybių bendradarbiavimu rinkos srityje, o ES viršvalstybiniais pagrindais veikiančios struktūros, neturėtų riboti nacionalinių institucijų kompetencijų ir valstybės konkurencinės galios (Marks & Wilson, 2000). Nors pripažįstama, kad minimalios viršvalstybinės institucijos yra būtinos, siekiant įgyvendinti tarpvalstybinius susitarimus ar suderinti konkuruojančius ekonominių grupių interesus.

Gary Marks ir C. J. Wilson (2000) atlikta nacionalinių partijų nuostatų 1984–1996 m. laikotarpio analizė, patvirtina šiuos teiginius. Mokslininkų tyrimas parodė, kad ES valstybių narių sprendimas 1999 m. sukurti ekonominę ir pinigų sąjungą – giliausią ir stipriausią ekonominės integracijos formą, apimančią centralizuotą ekonominę politiką, paskatino performuluoti konservatyviųjų ir liberaliųjų partijų pozicijas dėl ekonominės integracijos ir užimti kritišką poziciją, nes tai neatitiko jų propaguojamo neoliberalaus požiūrio į ekonominę integraciją, grįstą tik bendradarbiavimu bendrojoje rinkoje ir minimaliomis ES reguliacinės politikos priemonėmis. Kitaip tariant, tai, kas kairiosioms partijoms yra laimėjimas, dešinioms partijoms yra viena didžiausių grėsmių, t.y., kad gilesnės politinės integracijos paskatinti procesai sukurs įpareigojančius rinkos reguliavimo mechanizmus visoje ES. Todėl ekonominė ir pinigų sąjungą yra laikoma naudinga, tačiau paskutiniu metu žingsniu valstybių ekonominėje integracijoje. Todėl galima tikėtis, kad konservatyviosios ir liberaliosios partijos tolesnei integracijai ir galių perleidimui europiniam lygmeniui nepritaras.

Vis dėlto, reikėtų įvertinti ir tai, kad dešniosios partijos ideologiškai yra nevienalytės ir savo viduje pasidalijusios. Kaip pavyzdį galima pateikti liberaliosios ideologinės krypties partijas. Jų susiformavimas įvyko skirtingų socialinių skirčių pagrindu, kaip miesto-kaimo skirtis (Anglija, Vokietija, 19 a.), valstybės-bažnyčios skirtis (Prancūzija, Italija, Ispanija) ir centro-periferijos skirtis (Šiaurės Europos šalys, taip pat – Škotija ir Velsas) (Marks & Wilson, 2000). Todėl galima išskirti keletą liberalizmo ideologijos atmainų, susiformavusių klasikinio liberalizmo pagrindais. G. Marks ir C. Wilson (2000) liberalizmą skirsto į radikalųjį ir konservatyvųjį¹⁴. Radikalusis (arba kairysis) liberalizmas pasisako už būtinybę valstybei kištis į ekonomiką, bet tik tiek, kiek tai būtina užtikrinti socialinę apsaugą. Skirtingai nei konservatyvaus liberalizmo atstovai, radikalųjį liberalizmą atstovaujančios partijos turi stipresnį pritarimą Europos integracijos procesams, nes priešinasi agresyviajam nacionalizmui ir siekia kuo labiau sumažinti teritorinius barjerus, kuriuos sukuria priklausymas konkrečiai bendruomenei (Marks & Wilson, 2000). Antrasis liberalizmo variantas – konservatyvusis liberalizmas, dar vadinamas neoliberalizmu, pabrėžia ekonominės veiklos laisvę ir yra arčiausiai klasikinio liberalizmo nuostatų. Neoliberalistinė ideologija neneigia valstybės kišimosi į ekonomiką, tačiau nepritaria

¹⁴ Autoriai dar išskiria trečiąjį liberalizmo variantą – agrarines partijas. Tačiau patys autoriai pripažįsta, kad šių partijų priskyrimas liberalizmą atstovaujančioms partijoms, yra diskutuotinas. Pavyzdžiui, S. M. Lipset ir S. Rokkan (1967) agrarines partijas laikė atskira partijų šeima. Tokio skirstymo laikomasi ir šiame darbe.

socialiai orientuotos rinkos idėjai. Todėl konservatyvaus liberalizmo atstovai turi rezervuotas nuostatas dėl ekonominės integracijos ES: nors ji palengvina rinkos institucionalizaciją ir efektyviai mažina prekybos barjerus, tuo pat metu nepritariama idėjai kurti ypatingas supranacionalines institucijas, kurios rūpintųsi integracija ir palengvintų socialiai orientuoto rinkos modelio įgyvendinimą. Lygiai kaip nacionalinė valstybė neturi išskirtinio vaidmens ekonominėje politikoje, taip ir ES politinių institucijų vaidmuo integracijos procese turėtų būti minimalus.

Panašiai kaip ir konservatyvaus liberalizmo atstovai, konservatorių partijos palaiko ekonominę integraciją, bet nepitaria politinio centro ES stiprinimui (Marks & Wilson, 2000). Europos integracijai, nuo funkcionalistinio ekonominio projekto pasisukus link vis daugiau viršvalstybinio bendradarbiavimo formų įgaunančio valdymo, ES darbotvarkėje atsirado vis daugiau nacionalinių vyriausybių kompetencijai priklausančių klausimų, tokių kaip imigracija, užsienio ir saugumo politika (Prosser, 2016). Dėl to, konservatyviųjų partijų požiūriai į ES integraciją taip pat keitėsi ir proeuropietiško – antieuropietiško dimensijoje pasislinko link euroskeptiškojo poliaus. Pasak M. Aspinwall (2002), konservatizmo ideologija yra grįsta apeliavimu į nacionalinius sentimentus ir siekiu išsaugoti valstybės autonomiją ne tik ekonomikos, bet ir nacionalinės kultūros srityje, ja pasisakoma už nacionalinės kultūros, tradicijų ir suvereniteto apsaugą. Todėl konservatyviosios partijos linkusios nepritarti gilesnei integracijai politiniame lygmenyje ir viršvalstybiškumo principo įgyvendinimui, nes tai riboja valstybės suverenitetą ir kelia iššūkius nacionaliniam identitetui (Marks & Wilson, 2000). Pastoviausios nuostatos Europos integracijos atžvilgiu, būdingos krikščioniams demokratams, nes parama Europos integracijai visada buvo jų vidaus politikos dalis (Hix, 2006).

Tokiu būdu proeuropietiškoje dimensijoje esančių partijų požiūrių į ES kompetencijas struktūra nėra vienybė ir, priklausomai nuo ES politikos srities, partijų pozicijos gali nesutapti. Apibendrinant, ekonominės politikos srityje partijų nuomonės išsiskiria dėl ekonomikos reguliavimo politikos apimtys. Kairieji linkę labiau palaikyti vieningos rinkos reguliavimą, o dešinieji – reguliavimo panaikinimo politikos kryptį (rinkos reguliavimas *versus* neoliberalizmas). Sociopolitinės integracijos srityje, kairieji linkę pritarti politinių kompetencijų perleidimui ES institucijoms, kai dešinėsios partijos – ES lygmenyje siekia išlaikyti stiprų nacionalinį suverenitetą ir plačias nacionalines kompetencijas (nacionalinis suverenitetas *versus* integracijos gilinimas). Tokiu būdu šių partijų šeimų pozicijas galima suskirstyti į dvi grupes:

- Europos ekonominės integracijos klausimu:
 - kairiųjų politikos vertybes palaikantys politikai, tikėtina, jog palankiai vertins ES politiką, jei ES spųstų tokius klausimus: ES socialinė politika, mokesčių sistema, nedarbo politika, pagalba mažiau išsivysčiusiems regionams;
 - dešiniųjų pažiūrų politikos veikėjai tikėtina, kad palankiai vertintų tokius ES klausimus, susijusius su ekonominės laisvosios rinkos kūrimu: vieninga rinka, reguliavimo politikos panaikinimas arba jos mažinimas, vienoda valiuta;
- Sociopolitinės integracijos klausimu:

- kairiąją ideologiją atstovaujančios partijos linkusios pritariti ES aplinkos politikai, didesnei demokratinei atskaitomybei, žmogaus teisėms ir laisvėms, vartotojų teisėms ir seksualinei lygybei.;

- dešiniąją ideologiją atstovaujančios partijos palankiai vertina ES politikos dėl prekybos narkotikais, organizuoto nusikalstamumo, imigracijos ir prieglobsčio, saugumo ir gynybos politikos reguliavimą (Hix, 1997, p. 205).

Pažymėtina, kad apibūdinta požiūrių klasifikacija, paremta visuomenės nuomonės dėl ES kompetencijų tyrimais (Anderson, 2002). Tačiau, atsižvelgiant į nacionalinių partijų pozicijų Europos klausimu sąsajas su už jas balsuojančių rinkėjų nuomone (Carrubba, 2001), galima tikėtis panašaus pozicijų pasiskirstymo ir politinių partijų lygmenyje.

Atskirai reikėtų aptarti naujosios/alternatyvios politikos skirtą atstovaujančias partijas. Atsižvelgiant į XX a. septintajame dešimtmetyje Šiaurės ir Vakarų Europos šalyse prasidėjusius socialinius ir gyvenimo būdo pokyčius (tradicinių vertybių svarbos sumažėjimas, įvairių socialinių judėjimų iškilimas ir kt.), tradicinės socialinės skirtys papildytos kultūrine arba naujosios politikos skirtimi. Ši politikos skirtis apima gyvenimo būdo, kultūrinės įvairovės, aplinkosaugos, nacionalumo ir imigracijos klausimus. L. Hooghe ir G. Marks (2016) ir L. Hooghe, G. Marks ir J. Wilson (2002) ją įvardina „GAL“ ir „TAN“ trumpiniais, kurie atspindi ją sudarančius ideologinius poliūs: žaliųjų/alternatyviųjų/libertarų (angl. *green/alternative/libertarian* – GAL) ir jai priešingas – tradicionalistų/autoritarų/nacionalistų (angl. *traditionalism/authority/nationalism* – TAN)¹⁵ poliūs. Šias partijas, išskyrus žaliuosius, kurių požiūriai į ES tapo labiau teigiami, ES pradėjus reguliuoti aplinkosaugos sritį, vienija antieuropietiška pozicija. Partijų nepritarimas gali būti aiškinamas Europos integracijos projekto kilme. ES nuo pat pradžių buvo kuriama nuosaikių partijų, esančių arčiau politinio centro spektro ašies – krikščionių demokratų, liberalų, socialdemokratų ir konservatorių, kurių atstovai sudarė daugumą ne tik tuometinių valstybių narių parlamentuose, bet ir EB institucijose. Tai suteikė pagrindo kraštutinėms kairiosioms partijoms kritikuoti Europos integraciją, kaip elitistinį kapitalizmo idėjomis pagrįstą projektą, kuris apriboja eilinių piliečių teises dalyvauti sprendimų priėmimo procese ir prioritetą teikia galingoms korporacijoms, o kraštutinėms dešinioms partijoms – priešintis ES viršvalstybinio projekto idėjai, kuris silpnina nacionalinę autonomiją ir kelia iššūkius tradicinėms vertybėms (Marks, 2004).

Pabaigai reikėtų pridurti, kad partijų konkurencija Vidurio ir Rytų Europos valstybėse, dėl specifinio pokomunistinio konteksto, skiriasi nuo Vakarų Europos valstybėse susiformavusios partinės konkurencijos, todėl struktūruojama nevienodų veiksmų. Tačiau, nepaisant esminių politinės konkurencijos modelių skirtumų tarp Vakarų ir Vidurio ir Rytų Europos valstybių, Christopher Prosser (2016) ir kitų autorių (Marks, Hooghe, Nelson & Edwards, 2006) atlikti tyrimai parodė, kad Europos integracijos klausimu partijų pozicijos yra panašios. Nežymios išimtyms galiojo tarp dešiniųjų, ypač konservatyviųjų partijų, pastarosioms išreiškiant mažesnę nei Vakarų Europos valstybėms įprastą paramą integracijos gilinimui. Remiantis tuo, politinių

¹⁵ Literatūroje ši skirtis dar įvardinama postmaterialumo/materializmo (Inglehart, 1990) arba žaliųjų/tradicionalistų *versus* libertarizmo/autoritarizmo (Kitschelt, 1994) skirtimi.

skirčių teorijos rėmuose suformuluotos prielaidos apie partijų pozicijas Europos integracijos klausimu taikomos ir Lietuvos partijoms.

1.4.2. Strateginės partijų konkurencijos modelis

Antroji partijų požiūrius į ES aiškinanti teorinė perspektyva – strateginės partijų konkurencijos modelis, kildinamas iš racionalaus pasirinkimo teorijos ir Anthony Downs (1957) išplėto ekonominio balsavimo modelio. Remiantis juo, politikos veikėjai yra racionalūs ir turi aiškia interesų bei prioritetų struktūrą, kuri formuoja jų politinius pasirinkimus.

Aiškindamas partijų požiūrius į Europos integraciją, strateginės konkurencijos modelis koncentruojasi ties partijų elgesiu rinkimuose ir atsižvelgia į keletą veiksnių grupių. Pirmoji veiksnių grupė apima rinkėjų lygmenį. Autoriai, taikydami šią teoriją, pavyzdžiui, Matthew Gabel (2000), klausia, kaip partijų pozicijos yra veikiamos rinkėjų nuostatų? Partijų reagavimas į rinkėjų lūkesčius ir siekis juos pateisinti yra pamatinė demokratinio atstovavimo sąlyga, užtikrinanti veiksmingą demokratinės sistemos veikimą ir įstatymų leidybą (Erikson, Mackuen & Stimson, 2002). Kaip pažymi Ainė Ramonaitė ir Rūta Žiliukaitė (2009), „atstovaujamosios demokratijos idėja pagrįsta tikėjimu, jog demokratinės institucinės procedūros gali užtikrinti, kad piliečių nuomonė būtų paversta viešąja politika per jų išrinktus atstovus“ (p. 90). Remiantis šia demokratijos samprata, partijos, siekdamos būti išrinktos, stengiasi atsižvelgti į rinkėjų nuomonę ir užtikrinti, kad jų formuojama politika atitiktų rinkėjų preferencijas.

Svarstant rinkėjų nuostatų poveikį partijų pozicijoms dėl ES, reikėtų atsižvelgti į pakitusį eurointegracijos pobūdį. Intensyvėjant Europos integracijos procesams, ES palapsniui apėmė daugiau nei vadinamieji trys ramsčiai, ES reguliuojamų politikos sričių laukas plėtėsi ir didėjo europiniu lygmeniu priimamų sprendimų apimtys. Pasitelkiant vartotojų teises, visuomenės sveikatą, kultūros ir švietimo sritis ar pinigų politiką, ES pradėjo veikti daugiau kasdienio gyvenimo aspektų. Tai, be abejo, turi įtakos gyventojų socialiniams ir politiniams interesams, kuriuos jie išreiškia tiek EP, tiek nacionalinio lygmens rinkimuose (Gabel, 2000).

Pagrindinė prielaida, pastebima iš šios veiksnių grupės, yra, kad pozicijos, kurias partijos užima europinės politikos klausimais, atspindi jų vidutinių rinkėjų pozicijas. Remiamasi medianinio/vidutinio rinkėjo (Dunkano Bleko) teorema, kuri numato, jog rinkėjas visada rinksis tą partiją, kurios pateikiamos politikos idėjos yra artimiausios jo nuostatomis. Racionalaus pasirinkimo teorijos klasiko A. Downs 1957 m. išleistoje knygoje „Ekonominė demokratijos teorija“, pateiktas ekonominio balsavimo modelis teigia, kad kiekvienos partijos tikslas yra laimėti rinkimus ir įgyvendinti savo politinę programą (Downs, 1957). Siekdama tai padaryti, partija visada elgsis taip, jog padidintų gaunamų balsų skaičių ir juos laimėtų. Rinkėjas remia tą partiją, kurios idėjos yra artimiausios jo įsitikinimams, ir partijos, tai suvokdamos, formuos savo politiką (Downs, 1957). Panašiai, kaip teigia politikos klausimų iškilumo (ryškumo) teorija (angl. *saliency theory*), partijos pasirenka išryškinti tuos politikos klausimus, kurių akcentavimas suteikia jai neabejotino pranašumo rinkiminėje konkurencijoje, ir atvirkščiai – tais politikos klausimais, kurie yra nepalankūs partijai, bus siekiama išvengti platesnės diskusijos ir partijos užims nuosaikias arba neutralias pozicijas (Budge, Robertson & Hearl, 1987).

Todėl kuo partijos siūlomos idėjos yra labiau nutolusios nuo jo požiūrio, tuo mažiau tikėtina, kad rinkėjas pasirinks tą partiją. Partijos tai suvokdamos, formuos savo politiką ir sieks pateikti politikos pozicijas, kurios bus artimiausios jų ilgalaikiams rėmėjams. Antra vertus, partijos taip pat gali siekti pritraukti ir konkuruojančių partijų rinkėjus, siūlydamos jiems palankias politikos alternatyvas, kadangi tokia strategija padidina jų galimybes gauti maksimalų balsų skaičių per rinkimus (Marks, Wilson & Ray 2002).

Analizuodami rinkėjų ir partijų nuostatų atitikimą, mokslininkai naudojami viešosios nuomonės apklausomis, dažnai „Eurobarometro“ tyrimais. Atlikti tyrimai atskleidžia priežastinį ryšį tarp gyventojų rinkiminių preferencijų ir partijų nuostatų narystės ES atžvilgiu. Pavyzdžiui, M. Gabel (2000), parodė, kad rinkėjų nuomonė dėl narystės ES tiesiogiai veikė jų pasirinkimus nacionaliniuose rinkimuose – pagal tai, kokią poziciją jie užimdavo dėl narystės ES, jie atiduodavo savo balsus rinkimuose. Remiantis tuo, galima daryti prielaidą, kad nacionaliniai politikai, atsižvelgdami į pagrindines savo rinkėjų preferencijas, rinkimų metu iškels tas eurointegracinės politikos sritis, kurios yra aktualios jų rinkėjams.

Šioje vietoje reikėtų pažymėti, kad ankstesnės studijos (Ray, 2003; Wessels, 1995), tyrusios rinkėjų ir partijų nuostatų ryšį, parodė, kad priežastingumas gali būti abipusis. Viena vertus, partijos, formuodamos eurointegracinės politikos kryptį, stengiasi atitikti rinkėjų nuostatas (Hellstrom, 2008). Kita vertus, kaip parodė G. Marks ir L. Hooghe (2005), pagrindinės vertybės ir interesai tampa politiškai reikšmingi tik tada, kai jie yra akcentuojami elito grupių ir vienu svarbiausių veiksnių, formuojančių viešąją nuomonę ES integracijos klausimu, autoriai laiko politinio elito veiklą. Atsižvelgiant į minėtus tyrimus, šiame darbe laikomasi nuomonės, jog Europos integracijos klausimu egzistuoja abipusis priežastingumas, tačiau politinio elito vaidmuo yra didesnis.

Remiantis prielaida, kad partijos ir rinkėjai elgiasi racionaliai, partijų strateginės konkurencijos modelis Europos integracijos klausimu numato dvi strategijas:

1. Partijos gali nuspręsti remti identišką poziciją ir neišsiskirti iš kitų partijų. Paprastai ši strategija remiasi nuosaikia proeuropietiška pozicija.

2. Partijos gali iškelti Europos integracijos klausimą ir siekti išryškinti pozicijų skirtumus nacionalinių rinkimų metu. Dažniausiai ši strategija remiasi antieuropietiška – proeuropietiška pozicija.

Šiuo atveju įvertinama partijų santykinė galia ir vieta partinėje sistemoje. Nuosaikios partijos, suvokdamos tai, kad varžymasis dėl skirtingų pozicijų gali padidinti konkurenciją tarp partijų ir sumažinti jų galimybes laimėti rinkimus, gali naudoti pozicijų suartėjimo strategiją – sutarti Europos integracijos klausimu ir, radikaliomis nuostatomis pasižyminčioms partijoms, leisti palaikyti kritiškas nuostatas eurointegracijos proceso atžvilgiu. Remiantis S. Hix (2006), „tai yra tradicinis politinės konkurencijos dėl Europos integracijos modelis“ (p.210). Tokiu būdu sisteminės arba valdžios partijos, siekdamos išlaikyti *status quo*, rinkimuose remiasi proeuropiniu pagrindu ir pateikia nuosaikias pozicijas Europos integracijos klausimu (Hellstrom, 2008). Be to, valdančiųjų partijų dalyvavimas europinių sprendimų procese ir jų atstovų veikla ES institucijose, rinkėjų akyse jas padaro atsakingomis už sprendimus, susijusius

su naryste ES. Todėl valdančiosios partijos nėra suinteresuotos su naryste ES susijusių problemų politizacija ir jų neeskaluoja. Be to, valdančiųjų partijų, iki tol iš esmės plėtojusių pro-europinę politiką, pasirinkimas per rinkimus užimti euroskeptišką poziciją, rinkėjų akyse gali būti suprstas kaip nenuoseklios ir nepatikimos politikos požymis (Hooghe, Marks & Wilson, 2002). Europos integracijos tyrinėtojų S. Hix ir Christopher Lord atliktas tyrimas patvirtina šias prielaidas. Autoriai, išanalizavę 15 ES valstybių narių partijas, parodė, kad valdžios partijos buvo linkusios labiau pritarti Europos integracijos procesams, kai opozicinės arba marginalinės partijos, siekdamos „supurtyti“ politinę sistemą ir įgyti elektorato paramą, pateikė radikalesnes pozicijas narystės ES klausimais (Hix & Lord, 1997).

Marginalinės arba valdančiose koalicijose nedalyvaujančios partijos, yra mažai suinteresuotos Europos politikos pozicijų derinimu ir linkusios pateikti radikaliai skirtingas pozicijas, kadangi tokiu būdu jos gali save aiškiai atskirti nuo politikos „centro“, suformuoti tik jai būdingą poziciją ES integracijos klausimais ir varžytis atskiroje ginčijamų klausimų dimensijoje (Taggart, 1998; Marks, Wilson & Ray 2002), kuri yra nesusijusi su valdžios partijomis, kurios politikos patyrimo, organizacinių, finansinių ar kitokių išteklių prasme, dažnai būna pranašesnės. Kitaip tariant, partijos yra linkusios palaikyti ES integraciją ir jos politikos sritis, jei tai remia jų vidaus politikos darbotvarkę ir užimti euroskeptiškas pozicijas, jei tai padidins jų partijos palaikymą vidaus arenoje (Hix, 2006, p.223).

Strateginės konkurencijos modelyje įvertinama ne tik partijos padėtis partinėje sistemoje, bet ir specifinės jos savybės, pavyzdžiui, partijos narystės dydis arba gyvavimo laikas (amžius), kuris lemia partijos pajėgumus dalyvauti rinkimuose ir daro įtaką partijos požiūriui į ES. Tai iš dalies yra susiję su partijos potencialiomis galimybėmis po rinkimų dalyvauti vyriausybės formavime: kuri partija gauna ministro pirmininko postą, dažniausiai lemia partijos dydis – kuo ji didesnė ir įtakingesnė, tuo, labiau tikėtina, kad ji valdys šį ir kitus svarbius postus bei galės formuoti eurointegracinę politiką. Panašiai kaip ir marginalios arba antisisteminės partijos, mažos ir (arba) nedidelę veiklos patirtį turinčios partijos, siekdamos padidinti už jas balsuojančių rinkėjų skaičių, taip pat gali vystyti kritišką diskursą ES klausimais, nes taip jos gali pritraukti euroskeptiškai nusiteikusių rinkėjų balsus, ideologiškai atsiskirti nuo kitų (dažniausiai didesnių ir ilgiau veikiančių) partijų ir taip aiškiau save identifikuoti rinkėjų akyse. Didžiosios partijos, kaip jau buvo minėta, dėl savo didesnių galimybių laimėti rinkimus (platesnių organizacinių ir finansinių išteklių, didesnės dalyvavimo rinkimuose patirties) bei po jų dalyvauti valdžios formavime, dažniausiai linkusios palaikyti Europos integracijos procesus.

Siekiant suprasti partijų požiūrius į ES, svarbu atsižvelgti į kontekstą, kuriame jos veikia. Kaip racionalaus pasirinkimo teorijos klasiko A. Downs mintis komentuoja A. Ramonaitė ir M. Jastramskis (2014), „partijos funkcionuoja tam tikroje konkurencinėje erdvėje ir vienos partijos judėjimas tam tikra kryptimi (pvz. centro link) verčia savo elgesį koreguoti ne tik rinkėjus, bet ir kitas partijas“ (p. 28). Partinės sistemos savybės reikšmingai formuoja ne tik tarppartinę sąveiką ar partijų rinkėjams pateikiamų pasirinkimų tarp veiksmų alternatyvų sąrašą, bet ir užtikriną viso politinio proceso stabilumą. Kaip pažymi A. Krupavičiaus ir A. Lukošaitis (2004), „stabili

partinė sistema, kurioje vyrauja prosisteminės, t.y. esamą politinę tvarką remiančios partijos, yra būtina sėkmingos demokratizacijos, o dar labiau demokratijos įtvirtinimo prielaida“ (p. 307). Todėl partijoms veikiant nuolat kintančiame partinės konkurencijos lauke, svarbu įvertinti tas partinės sistemos savybes, kurios daro poveikį jų tarpusavio santykiams ir partijų formuluojamiems politikos pasiūlymams, įskaitant – ir dėl šalies narystės ES.

Visų pirma, vertinamas partinės fragmentacijos (partijų pasiūlos) poveikis partijų požiūriams į ES. Remiantis lyginamosios politikos klasiku Giovanni Sartori (2005), partinės sistemos fragmentacija apibrėžiama kaip reikšmingų (angl. *relevant*) politinių partijų skaičius šalies partinėje sistemoje¹⁶. Reikšmingų arba relevantinių partijų skaičius parodo, kokia yra politinės galios koncentracija, t.y., ar galia yra išsklaidyta, ar sukoncentruota ir yra tiesiogiai susijusi su rinkėjų elgsenos kaitumu: kuo daugiau partijų ir kandidatų dalyvauja rinkimuose, tuo juose didesnis rinkiminis nestabilumas (Jastramskis, 2011). Šis kriterijus taip pat apibrėžia partijų pajėgumą partinėje sistemoje: pagal gaunamų balsų skaičių ir (arba) partijų vietų įstatymų leidyboje skaičių, galima spręsti apie jų įtaką politinėje scenoje (Krupavičius & Lukošaitis, 2004). Antra vertus, partijų galia nebūtinai reiškia jų galimybes dalyvauti valstybės valdyme. Reikšminga partija taip pat laikoma ta partija, kuri turi valdymo/koalicinį (angl. *coalition potential*) arba šantažo (angl. *blackmail potential*) potencialą. Koalicinis potencialas apibūdina situaciją, kai reikšmingos partijos pripažįsta net nedideles partijas, kurios turi galimybes *de facto* dalyvauti koalicionių vyriausybių sudaryme. Kaip teigia G. Sartori (2005), „<...> kad ir kokia maža būtų partija, ją privalu skaičiuoti, jei jos pozicija nuolat arba tam tikru laiko momentu apsprendžia bent vieną iš galimų vyriausybinių daugumų“ (p. 108). Šantažo potencialas reiškia tai, kad partijos „<...> buvimas arba atsiradimas paveikia partijų konkurencijos taktiką, o ypač tada, kai pakeičia šios konkurencijos kryptį <...>“ (p. 108). Šiuo atveju kalbama apie opozicines arba antisistemines partijas. Partijos, neturinčios nei vieno, nei kito, laikomos nereikšmingomis.

Atsižvelgus į anksčiau pateiktas prielaidas apie partinės sistemos savybes, aukšta partinės sistemos fragmentacija siejama su euroskeptiškų požiūrių paplitimu tarp partijų. Aukštas partinės sistemos fragmentacijos laipsnis reiškia didesnį partijų skaičių rinkiminėje konkurencijoje. Esant tokiai situacijai, mažoms ar nepopuliarioms partijoms sunkiau konkuruoti dėl rinkėjų balsų, kas skatina priimti kritiškesnes pozicijas ES klausimais, nes tokiu būdu jos gali save atskirti nuo valdančiųjų partijų, kurios dažniausiai užima pro-eurointegracinę poziciją (Hooghe, Marks & Wilson, 2002). Vis dėlto, tokia rinkiminė dinamika gali veikti ir priešinga linkme. Remiantis Luciano Bardi ir P. Mair (2008), padidėjus reikšmingų partijų skaičiui, galima tikėtis, kad ES klausimo eskalavimas nacionaliniuose rinkimuose lems sistemines partijas aktyviau komunikuoti Europos integracijos temą. Turint omenyje, kad sisteminės arba valdžios partijos linkusios turėti teigiamus požiūrius į ES, aukštas fragmentacijos laipsnis taip pat gali lemti teigiamų nuostatų ES klausimu paplitimą.

¹⁶ Matuojant partinės fragmentacijos laipsnį dažniausiai naudojamas Laakso ir Taageperos efektyvių partijų skaičiaus indeksas, kuris skaičiuoja partijas, atsižvelgdamas į jų santykinį stiprumą. Daugiau apie indeksą: Molinar (1991).

Antroji partinės sistemos savybė, galinti lemti partijų požiūrių į Europos integraciją kaitumą, yra sistemos poliarizacija, kuri yra apibrėžiama kaip atstumas (ideologinis arba kitoks) tarp labiausiai viena nuo kitos nutolusių reikšmingų partijų (Sartori, 2005). Mažo ideologinio atstumo arba nepoliarizuotoms sistemoms būdinga įcentrinė konkurencija tarp dviejų pagrindinių polių, kuriuos atitinka reikšmingos partijos. Esant šiai konkurencinei logikai, partijos orientuotos į partinės sistemos centrą ir konkuruoja dėl vidutinių rinkėjų balsų. Didelio ideologinio atstumo arba poliarizuotos partinės sistemos veikimo požymiai yra išcentrinė konkurencija, kuomet egzistuoja keletas polių konkurencinėje erdvėje (Jastramskis, 2011). Šiuo atveju partijos yra labiau pasklidusios visame politinės sistemos ideologiniame spektre (Sartori, 2005).

Atitinkamai, didelis ideologinis atstumas tarp partijų yra siejamas su radikalių pozicijų formavimusi ES atžvilgiu. Esant didelei ideologinei distancijai tarp partijų, didėja ideologinė diferenciacija, kas lemia didesnę politikos alternatyvų pasiūlą. Tokiu atveju partijos siekia labiau tapatintis su savo rinkėjais ir atspindėti jų nuostatas. Esant įcentrinei partinei konkurencijai, galima tikėtis nuosaikių požiūrių į ES paplitimo. Atsižvelgiant į viešosios nuomonės tyrimus, rodančius išaugusį piliečių nepasitenkinimą Europos integracijos projektu, daromos prielaidos apie partinės sistemos poliarizacijos ir didėjančio partijų nepritarimo eurointegracijai ryšį (Arnold, Sapir & De Vries, 2012, p. 1347).

Apibendrinant, politinės partijos į naujai iškilusias politikos problemas, tokias kaip Europos integracija, reaguoja jau egzistuojančių veiklos schemų ir juos supančių kontekstų rėmuose (Marks & Wilson, 2000). Nestabili, dažnai besikeičianti partinė sistema, didžiulė partijų tarpusavio konkurencija ir partijų pasiūla skatina ieškoti alternatyvių politikos siūlymų, tarp kurių galimos ir neigiamos rinkimų nuostatos Europos integracijos klausimu. Ir atvirkščiai, – nusistovėjusi partinė sistema, pro-sisteminių partijų įsitvirtinimas bei partijų veiklos valdžioje efektyvumas skatina europinių nuostatų nuosaikumą ir eurointegracinės politikos tęstinumą.

1.4.3. Nacionalinio konteksto ypatybės

Paskutinė šiame darbe pristatoma teorinė perspektyva pabrėžia nacionalinę partijų veiklos dimensiją ir atsižvelgia į ES valstybės narės vidaus konteksto bruožus. Teorija grįsta prielaida, jog partijos yra išskirtinai istoriškas darinys, kurio formavimasis, vertybės ir tikslus lemia tos šalies, kurioje ji veikia, konteksto bruožai, tokie kaip nacionalinė tapatybė, istorija, tradicijos ir kultūra (Gaffney, 1996). Anot S. Hix ir C. Lord (1997), ES valstybių narių partijoms sunku suformuoti pastovias pozicijas Europos integracijos klausimu, kadangi jų veikla dažniau sąlygojama nacionalinių ir kultūrinių veiksnių nei ideologijos ar priklausomybės partijų šeimai. Todėl, nepaisant to, kad ES sugebėjo suvienyti skirtingomis istorinėmis, politinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis pasižyminčias valstybes į vieną politinį darinį, nacionaliniai interesai ir jų sąveika išlieka svarbiausiu veiksniu, formuojančiu eurointegracinę dinamiką ir sprendimų priėmimą ES lygmeniu.

Nacionalinė perspektyva, aiškinanti partijų požiūrius į ES, remiasi keliomis teorijomis. Pirmoji jų – diskurso teorija – įvertina kultūrinių faktorių svarbą požiūrių į Europos integraciją formavimosi procese. Šios teorijos atstovai tikina, kad priklausomai

nuo istorinės patirties ir nacionalinės tapatybės bruožų, egzistuoja įvairios nacionalinių valstybių vizijos apie Europą ir Europos integraciją. Nors nacionalinės tapatybės ir jos poveikiui visuomenės ir politikų požiūriams į ES yra skirta gana daug empirinių tyrimų, tarp mokslininkų nėra vieningo sutarimo šiuo klausimu. Viena vertus, atlikti tyrimai rodo, jog valstybėje egzistuojant stipriam nacionalinės tapatybės pojūčiui, piliečiai dažniau linkę Europos integraciją laikyti grėsme nacionaliniam identitetui ir mažiau remti Europos vienijimosi procesus (Carey, 2002; McLaren, 2004; Marks & Hooghe, 2003). Antra vertus, nacionalinio identiteto stiprumas ne visada tiesiogiai siejasi su paramos ES integracijai lygiu. Šią mintį pagrindžia S. Hix (2006), kuris, apibendrinęs šios srities tyrimus, teigia, jog „<...> prisirišimas prie savo šalies gali būti teigiamai arba neigiamai susijęs su parama ES, priklausomai nuo to, ar manoma, jog Europos integracija sustiprina ar susilpnina nacionalinį identitetą arba jos nacionalines politikos formavimo institucijas“ (p. 190). Pavyzdžiui, Robert Frank analizė (2002, p. 311–326) parodė, kad, nepaisant stipraus Prancūzijos nacionalinės tapatybės jausmo, suvokimas, kad ji – Europos integracijos lyderė ir iš to gauna apčiuopiamą naudą, tik dar labiau sustiprino jos tapatybę. Iš to galima daryti išvadą, kad nacionalinė tapatybė politikos veikėjų požiūrius gali veikti tiek teigiama linkme, t.y. skatinti jų pritarimą ES, tiek – neigiama linkme, mažinant lojalumą viršvalstybinėms institucijoms ir didinant prisirišimą prie nacionalinės politikos interesų.

Nacionalinė perspektyva, analizuojanti kultūrinių faktorių svarbą partijų pozicijų tyrimuose, dažniausiai taikoma tarpvalstybiniuose palyginamuosiuose tyrimuose. Tokiu būdu aiškiausiai atskleidžiama nuostatų apie Europą įvairovė ir parodoma, dėl kokių kultūrinių aplinkybių šie skirtumai susiformavo. Tačiau šis požiūris tai pat pritaikomas ir vieno atvejo studijose, kadangi tyrėjui paliekama laisvė pasirinkti tik tam tikram regionui arba valstybei būdingus kintamuosius dėl kurių išsivystė tik joms būdingos sampratos apie Europą. Šia teorijos ypatybe naudojamosi disertacijoje, ją taikant tik Lietuvos atvejo tyrimui.

Antrąją nacionalinės perspektyvos teorijų grupę sudaro tarptautinių santykių teorijos, kurios pateikia labiau racionalistinėmis prielaidomis grįstus aiškinimus ir akcentuoja nacionalinių interesų svarbą eurointegracijos procese. Politikos veikėjų požiūriai į ES dažniausiai aiškinami remiantis realizmo ir tarpvyriausybės teorijų įžvalgomis. Realizmo šalininkai laikosi nuomonės, kad tarptautinė politika – tai hierarchiškai sudėlioti klausimai, iš kurių svarbiausios yra saugumo problemos. Vieno žymiausių šios teorijos atstovo, Kenneth N. Waltz (2010), manymu, – valstybė yra vienintelė tarptautinių santykių veikėja, kuri visuomet veikia racionaliai, atsižvelgia į objektyvias aplinkybes ir vadovaujasi konkrečiais nacionaliniais interesais. Svarbiausi nacionaliniai interesai, kuriuos siekiama įgyvendinti, yra saugumas ir suvereniteto išsaugojimas, todėl visi vidaus ir užsienio politikos tikslai yra apibrėžiami per jų pasekmes nacionaliniam saugumui. Panašiai suvokiami ir eurointegraciniai procesai, kurie analizuojami galios santykių tarp savarankiškų valstybių kontekste (Marks, Ray & Wilson, 1999). Nors realistai gana skeptiškai žiūri į tarptautinių organizacijų vaidmenį, Europos integracijos, visų pirma, siekiama, norint sumažinti geopolitines grėsmes ir įgyvendinti nacionalinius geopolitinius tikslus (Hix, 2006).

Iš realistų mokyklos kilęs liberalusis tarpvyriausybiškumas laikosi panašios pozicijos ir teigia, kad Europos integracijos varomoji jėga yra Europos nacionalinių valstybių interesai. Tačiau, skirtingai nei klasikinė tarptautinių santykių realizmo teorija, liberalusis tarpvyriausybiškumas, aiškindamas tarpvalstybinę sąveiką, pirmenybę teikia ekonominiams nei geopolitiniams interesams (Hix, 2006, p. 40). Pasak šios teorijos autoriaus A. Moravcsik (2008), „Europos integracija kilo iš daugelio racionalių pasirinkimų, kuriuos padarė nacionaliniai vadovai, nuosekliai tenkindami ekonominius interesus – pirmiausia galingų ekonomikos gamintojų prekybinius interesus ir po to valdančiųjų koalicijų makroekonominis prioritetus <...>“ (p. 13). Tad pagrindinis integracijos procesų variklis, pagal šią teoriją, buvo ir išlieka prekybinis valstybių interesas, padiktuotas globalinės ekonominės aplinkos. ES valstybių narių paramą tolimesniems Europos integracijos plėtros ir gilinimo procesams, pasak A. Moravcsik (2008), lėmė tai, kad tos valstybės, kurios per integraciją daugiausiai laimėjo ekonomiškai, padarė didžiausias nuolaidas įgyvendinant integraciją, o valstybės, ekonomiškai laimėjusios mažiausiai arba patyrusios didžiausius prisitaikymo nuostolius, nustatinėjo integravimosi taisykles ir reikalavo sau palankesnių sąlygų. Svarbiausiais valstybių pozicijų pokyčius lemiančiais kintamaisiais, teorija laiko ekonominį konkurencingumą, nevienodą integracijos poveikį valstybių ekonominei politikai ir makroekonominis rodiklius. Pagrindinių Europos integracijos žingsnių formą, turinį ir laiką lemia valstybių ekonominiai interesai, santykinė galia (tarpusavio priklausomybė) ir strategiškai pagrįsti išsipareigojimai (Šukytė, 2011).

Remiantis tarpvyriausybiškumo teorijos išvalgomis, galima teigti, kad iš eurointegracinių procesų gaunama ekonominė nauda yra svarbiausi kintamieji, lemiantys tiek gyventojų, tiek politikų nuomonę apie narystę ES. Šiuo atveju – svarbiausi du klausimai, kuriuos S. Hix (2006) apibendrina taip: „<...> ar valstybė išlošia, ar pralaimi skirstant ES biudžeto lėšas, tokias kaip struktūrinių fondų ir bendros žemės ūkio politikos lėšos“ ir „<...> ar nacionalinė ekonomika laimi, ar pralaimi dėl prekybos liberalizacijos ES bendrojoje rinkoje?“ (p. 190–191). Keliami prielaida, kad ekonomiškai ne tokių turtingų valstybių kaip Ispanijos, Graikijos, Portugalijos, Airijos šalių gyventojai, tradiciškai linkę turėti labiau teigiamus požiūrius į ES, kadangi jų ekonomikos gavo daugiausiai naudos iš ES sanglaudos politikos (Hellstrom, 2008). Tas pats galioja ir vėliau prie ES prisijungusioms Vidurio ir Rytų Europos valstybėms, tarp jų – ir Lietuvai.

Aiškinant ekonominių determinantų svarbą partijų požiūriams į ES, svarbu įvertinti ne tik dėl priklausymo ES nacionalinei valstybei kylančius ekonominius suvaržymus ar galimybes, bet ir su jomis susijusias vidaus ekonomikos aplinkybes, kadangi taip, kaip partijos reaguoja į ES, didelę įtaką turi piliečių pasitenkinimas vidaus ekonomikos procesais. Pavyzdžiui, Christopher J. Anderson (1998) atliktas tyrimas parodė, kad Danijoje požiūrius į ES lėmė vyriausybės veiklos efektyvumas – vyriausybei įgyvendinus nesėkmingą ekonominę politiką, ji buvo nepopuliari ir piliečių parama ES taip pat krito.

Įvertinant partijų – piliečių ir nacionalinės ekonomikos procesų ryšį, parankiausi – ekonominio balsavimo modelio išskiriami kintamieji. Ekonominio balsavimo tyrimai remiasi atsakomybės hipoteze, teigiančia, kad vyriausybė yra

laikoma atsakinga už ekonomikos būklę (Šumskas, 2003). Svarbiausiais kintamaisiais teorija laiko du pagrindinius ekonomikos rodiklius – tai infliacija ir nedarbo lygis. Dar XX a. 8 dešimtmetį atliktos apklausos parodė, kad šių indikatorių pokyčiai turi didžiausią poveikį vyriausybių ir partijų populiarumui (Hibbs, 1979). Suprastėjus šiems rodikliams, valdančiosios partijos gauna mažesnę nei prieš tai palaikymą rinkimuose.

Aptartas vidaus ekonomikos ir politikos ryšys daro įtaką santykinai rinkėjų paramai partijoms, kas, savo ruožtu, veikia partijų pozicijas dėl ES politikos. Esant prastai vidaus ekonomikos būklei, formuojasi neigiami gyventojų požiūriai į valdančiąsias partijas. Pastarosios, siekdamos išlaikyti populiarumą tarp rinkėjų, atsakomybę už priimtus ekonominius sprendimus gali susieti su narystės ES procesais („atsakomybės permetimas“) ir priimti labiau kritiškas nuostatas dėl Europos integracijos. Antra vertus, šis ryšys gali veikti ir priešinga kryptimi – partijos, siekdamos ieškoti išeičių iš neigiamai susiklosčiusios ekonominės situacijos, ES gali laikyti šių problemų sprendimu ir vystyti eurooptimistinį diskursą.

Sudėjus realizmo, tarptautinių santykių ir liberalaus tarpvyriausybės teorijas kartu, galima paaiškinti nacionalinių partijų požiūrių į ES įvairovę. Turint omenyje, kad galimybė užtikrinti ekonominę gerovę buvo vienas svarbiausių motyvų Lietuvai stojant į ES, ekonominių determinantų tikrinimas yra neatsiejamas nuo supratimo apie šalies partijų požiūrius į Europos integraciją.

Teorinę dalį galima užbaigti vieno žymiausio ES politinės sistemos tyrinėtojų S. Hix (2006) citata, jog „ES politika yra partijų politika <...> atidžiau įsisiūrėjus, partijų organizacijos, joms klijuojamos etiketės, jų ideologijos, politikos, koalicijos ir interesai yra esminiai“ (p. 218–219). Tai atspindi sudėtingą nacionalinių partijų požiūrių į ES politiką struktūrą, kurioje veikia tiek išorės, tiek vidaus politikos veiksniai ir kurių įtaka gali būti vienodai svarbi partijoms formuojant politiką Europos integracijos klausimu. Atrenkant tiriamą reiškinį potencialiai paaiškinančias priežastis, nors ir stengiamasi atsižvelgti į kiek įmanoma platesnį veiksnių sąrašą, šiame darbe remiamasi tik esminėmis partijų požiūrių sąlygomis, kurių kiekį ir pasirinkimą taip pat apriboja taikomi tyrimo metodai. Todėl, apibendrinus partijų požiūrių į ES teorines prielaidas, teigiama, kad svarbiausiais veiksniais, galinčiais nulemti partijų pozicijas Europos integracijos klausimu, laikomi: partijų ideologija, rinkėjų parama, dalyvavimas vyriausybės veikloje bei nacionalinio ir jį įtakojančio europinio konteksto bruožai. Išskirti veiksniai laikomi nepriklausomais kintamaisiais, kurių įtaka tikrinama priklausomam kintamajam – partijų požiūriams į Europos integraciją.

2. PARTIJŲ POŽIŪRIŲ Į EUROPOS INTEGRACIJĄ TYRIMO METODOLOGIJA

Šiame skyriuje pristatoma Lietuvos politinių partijų požiūrių į Europos integraciją tyrimo metodologija: aptariamas tyrimo atvejų pasirinkimas, pateikiamas duomenų šaltinių apibūdinimas, pristatomi partijų požiūrių identifikavimo metodai ir analizės struktūra.

2.1. Tyrimo atvejų pasirinkimas ir duomenų šaltiniai

Analizei pasirinktos parlamentinės politinės partijos – kaip svarbiausia politinio elito dalis. Nagrinėjamos tik nacionaliniu mastu reikšmingos politinės partijos, kurios pagal G. Sartori (2005) apibrėžiamos kaip partijos, kurios nuolat gauna nemažai vietų parlamente ir turi „<...> valdžios sudarymo galimybę vyriausybės formavimo procese arba geba konkuruoti opozicijoje“ (Sartori, 2005, p. 108).

Toks atvejų pasirinkimas grindžiamas nuostata, jog į parlamentą patekusios partijos atstovauja didžiąją visuomenės dalį ir savo veikla bei idėjomis reikšmingai veikia kasdieninį piliečių gyvenimą. Nors marginalinių, į kraštutines nuostatas linkusių partijų analizė atskleistų svarbius požiūrių į Europos integraciją skirtumus, tačiau jų skleidžiamos idėjos yra populiarios tik nedidelėje visuomenės dalyje ir nėra esminė Lietuvoje vyraujančio diskurso apie Europos integraciją dalis.

Atsižvelgiant į tai, kad analizei pasirinktos reikšmingos partijos, nagrinėjamos tos partijos, kurios laimėjo rinkimus daugiamandatėje apygardoje ir dirbo šiose Seimo kadencijose: 1992–1996 m. kadencijoje, 1996–2000 m. kadencijoje, 2000–2004 m. kadencijoje, 2004–2008 m. kadencijoje, 2008–2012 m. kadencijoje, 2012–2016 m. kadencijoje ir 2016–2020 m. kadencijoje (žr. 3 lent.).

3 lentelė. Politinės partijos / koalicijos LR Seime, 1992–2016 m.

Rinkimai į LR Seimą	Partija / koalicija	Balsai daugiamandatėje rinkimų apygardoje %	Bendras Seimo mandatų skaičius
1992 m.	LPS	21,17	30
	LDDP	43,98	73
	LKD	12,61	18
	LSDP-NKD	6,05	8
1996 m.	TS	31,34	70
	LSDP	6,94	12
	LTCS	8,67	13
2000 m.	A. Brazausko socialdemokratinė koalicija	31,08	49
	NS (socialliberalai)	19,64	29
	LLS	17,25	34
	TS (Lietuvos konservatoriai)	8,62	9
2004 m.	DP	28,44	39
	A. Brazausko ir A. Paulausko koalicija „Už darbą Lietuvai“	20,65	31
	TS (konservatoriai, politiniai kaliniai ir tremtiniai, krikščioniškieji demokratai)	14,75	25
	Rolando Pakso koalicija „Už tvarką ir teisingumą“	11,36	11
	LCS	9,19	18
	VNDPS	6,60	10
2008 m.	TS-LKD	19,72	45
	TPP	15,09	16
	TT	12,68	15
	LSDP	11,72	25
	Koalicija Darbo partija + jaunimas	8,99	10
	LRLS	5,73	11
	LCS	5,34	8
2012 m.	DP	19,82	29
	LSDP	18,37	37
	TS-LKD	15,08	33
	LRLS	8,57	10
	DK	7,99	7
	TT	7,31	11

	LLRA	5,83	8
2016 m.17	TS-LKD	21,70	31
	LVŽS	21,53	54
	LSDP	14,42	17
	LRLS	9,06	14
	LLRA-KŠS	5,48	8
	TT	5,33	8

Šaltinis: Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija.

Disertacijoje yra analizuojamos ne atskirų partijos narių preferencijos Europos integracijos klausimu, o tiriama oficiali partijos, kaip kolektyvinės organizacijos, pozicija šiuo klausimu. Šiam tikslui pagrindiniais duomenų šaltiniais pasirinkti partijų rinkimų manifestai – rinkimų į LR Seimą programos. Naudojamas Tarptautinis politinių partijų programų projekto (angl. *Manifesto Research on Political Representation, MARPOR*) manifesto apibrėžimas, pagal kurį partijų rinkimų manifestai arba programos apibūdinami kaip politinių partijų skelbiami tekstai, skirti konkuruoti su kitomis partijomis dėl rinkėjų balsų nacionaliniuose rinkimuose (Tarptautinis politinių partijų programų projektas).

Prieš pristatant pasirinktus duomenų šaltinius detaliau, reikėtų pažymėti, kad yra įprasta, analizuojant partijų nuostatas eurointegracijos klausimais, remtis rinkimų į Europos Parlamentą programomis. Vis dėlto, šių tyrimų eigoje gauti rezultatai iki galo neparodo, kaip ir kokia apimtimi Europos integracijos klausimai yra diskutuojami nacionaliniame kontekste, nes rinkimai į Europos Parlamentą – tai politinis įvykis, kurio metu partijos gerokai daugiau akcentuoja Europos integraciją liečiančius klausimus. Nacionalinės programos aiškiau parodo, koks europinių idėjų turinys yra konstruojamas vidaus politikos arenoje ir kiek iš tiesų ES nacionaliniai politikos veikėjai skiria joms dėmesio.

Iš viso analizuotos 37 partijų rinkimų programos nuo 1992 m. iki 2016 m. (žr. 4 lent.). Pastebėtina, kad ilgainiui partijų programos tapo ilgesnės ir išsamesnės, o, didėjant valstybės išsivystymo lygiui ir keičiantis visuomenės poreikiams, jose plėtėsi ir aptariamų politikos klausimų sąrašas, kuriame atsirado ir narystės ES klausimas. Palyginimui, 1992 m. LDDP ir LPS rinkimų programos tesiekė keletą puslapių ir talpino kelias pagrindines tezes, o 2012 m. TS-LKD rinkimų programą sudarė beveik 200 puslapių medžiagos. Tiesa, tai galioja ne visoms analizuotoms partijoms. Pavyzdžiui, DP arba TT savo rinkiminiuosius įsipareigojimus linkusios pateikti glaustai ir koncentruotai.

¹⁷ Į analizę pateko ne visų rinkimus laimėjusių partijų programos – analizės metu jos arba nebuvo pasiekiamos (Lietuvos krikščionių demokratų partijos ir Lietuvos demokratinės darbo partijos 1996 m. programos), arba neprieinamos dėl kalbos barjero (Lietuvos lenkų judėjimo 1992 m. programa)

Minėtos partijų programų savybės turi dvejopą poveikį jų analizei. Viena vertus, tai rodo didėjantį politikos reiškinių kompleksiskumą, o kartu ir augančią partijų specializaciją bei vis svarbesnį ekspertų vaidmenį rengiant programas. Antra vertus, didelės programų apimtyms didina analizės laiko sąnaudas ir reikalauja sudėtingesnės tyrimo metodikos. Politinės retorikos kompleksiskumas ir rinkimuose pasireiškianti temų įvairovė lemia programose pateikiamų rinkiminių išipareigojimų sąryšį su kitomis viešosios politikos sritimis ir jų daugiasluoksniškumą. Dėl to, Europos integracijos turinį rinkimų programose ne visada lengva identifikuoti, o jo analizė tampa detalesnė. Tai, savo ruožtu, išplečia galimus analizės pjūvius ir Europos integracijos idėjų interpretacijos gylį.

4 lentelė. Partijų požiūrių į Europos integraciją tyrimo šaltiniai – rinkimų programos

Partijų rinkimų programos
1. Lietuvos demokratinės darbo partijos rinkimų į Seimą programa (1992).
2. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ rinkimų programa (1992).
3. Lietuvos socialdemokratų ir nuosaikiųjų krikščionių demokratų rinkimų programa „Į pilnutinę demokratiją“ (1992).
4. Lietuvos krikščionių demokratų partijos statutas ir programa (1993).
5. Lietuvos socialdemokratų partijos rinkimų programa (1996).
6. Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių) 1996 m. Seimo rinkimų programa „Lietuvos sėkmė“ (1996).
7. Lietuvos centro sąjungos rinkimų į LR Seimą programa (1996).
8. Naujosios sąjungos (socialliberalų) programa (2000).
9. Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių) rinkimų programa „Naujas vėjas“ (2000).
10. A. Brazausko socialdemokratinės koalicijos rinkimų į LR Seimą programa „Veikime kartu“ (2000).
11. Lietuvos liberalų sąjungos 2000 m. Seimo rinkimų programa „Lietuvos kelias“ (2000).
12. Algirdo Brazausko ir Artūro Paulausko koalicijos „Už darbą Lietuvai“ 2004 m. Seimo rinkimų programa „Suvienykime jėgas žmonių gerovei!“ (2004).
13. Darbo partijos rinkimų į LR Seimą programa (2004).
14. Liberalų ir centro sąjungos rinkimų į Seimą programa „Už Lietuvą, kurioje gera visiems“ (2004).
15. Rolando Pakso koalicijos „Už tvarką ir teisingumą“ programa (2004).
16. Tėvynės sąjungos rinkimų programa „Į sėkmės Lietuvą. Nauja sutartis su Lietuva. Konservatyviosios programos principinės nuostatos“ (2004).
17. Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjungos rinkimų į LR Seimą programa (2004).
18. Darbo partijos rinkimų į LR Seimą programa (2008).
19. Liberalų ir centro sąjungos 2008 m. rinkimų į LR Seimą programa (2008).
20. Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžio 2008 m. į LR Seimą programa „Tavo galimybių Lietuva“ (2008).
21. Lietuvos socialdemokratų partijos 2008 m. rinkimų į LR Seimą programa (2008).
22. Partijos „Tvarka ir teisingumas“ 2008 m. rinkimų į LR Seimą programa „Už tvarką ir teisingumą!“ (2008).
23. Tautos prisikėlimo partijos 2008 m. rinkimų į LR Seimą programa (2008).
24. Tėvynės sąjungos - Lietuvos krikščionių demokratų rinkimų programa (2008).

25. „Drąsos kelias“ politinės partijos rinkimų programa (2012).   26. Darbo partijos rinkimų į 2012–2016 m. LR Seimą programa (2012).   27. Lietuvos socialdemokratų partijos 2012 m. rinkimų į LR Seimą programa „Svarbiausia – žmogus!“ (2012).   28. Lietuvos lenkų rinkimų akcijos programa (2012).   29. Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžio 2012 m. rinkimų į LR Seimą programa „Sveiko proto balsas“. (2012).   30. Partijos „Tvarka ir teisingumas“ rinkimų programa „Trečioji Respublika“ (2012).   31. Tėvynės sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų rinkimų programa 2012–2016 m. „XVI Vyriausybės programa“ (2012).
32. Lietuvos lenkų rinkimų akcijos – Krikščioniškų šeimų sąjungos rinkimų programa (2016).   33. Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžio rinkimų programa (2016).   34. Lietuvos socialdemokratų partijos rinkimų programa, „Girdim. Matom. Darom!“ (2016)   35. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos rinkimų programa „Darni Lietuva“ (2016).   36. Partijos „Tvarka ir teisingumas“ rinkimų programa „Lietuva. Čia mūsų namai“ (2016).   37. Tėvynės Sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų rinkimų programa „Planas Lietuvai“ (2016).

Šaltinis: sudaryta darbo autorės pagal Vyriausiosios rinkimų komisijos duomenis.

Partijų nuostatų tyrimuose rinkimų programos išlieka vienais svarbiausių partijų požiūrių analizės šaltinių. Remiantis vienu žymiausių partijų programų tyrinėtojų Ian Budge (2001), partijų programos yra vienas iš pamatinių atstovaujamosios demokratijos elementų, pagal kurį gyventojai formuoja savo nuomonę apie partijos pateikiamas politikos kryptis bei siūlomus sprendimus ir patiki savo balsus rinkimuose. Tik programose atsiskleidžia partijos, kaip vieningo organizacinio darinio, o ne atskirų jos narių ar frakcijų, požiūris į svarbiausius valstybės ir visuomenės raidos klausimus (Alonso, Volkens, Cabeza, & Gómez, 2012, p. 1). Jose partijos įtvirtina viziją dėl tolimesnio valstybės ir visuomenės raidos etapo, pateikia savo požiūrį į svarbiausias šalies problemas ir siūlo jų sprendimus. Tokiu būdu programos aiškiausiai parodo, kokios yra kolektyvinės partijos preferencijos formuojant viešąją politiką ir kokias idėjas bei vertybes jos atstovauja.

Partijų rinkimų programų tyrimai yra susiję su politikos klausimų iškilumo (ryškumo) teorija (angl. *salience theory*). Remiantis šia teorija, partijos stengiasi išryškinti klausimus, kuriais jos tikisi pasinaudoti rinkimų metu, tačiau nesistengia pabrėžti politikos pozicijų skirtumų su kitomis partijomis (Budge, Robertson & Hearl, 1987). Jei partija nesutinka su konkurentų pozicijomis, ji vengia diskutuoti apie šį klausimą savo manifeste ir, vietoje to, pabrėžia teigiamus politikos aspektus bei akcentuoja savo politikos prioritetus (Alonso, Volkens, Cabeza, & Gómez, 2012, p. 3).

Rinkėjams pritarus partijos nuostatomis, t.y. partijai laimėjus rinkimus, programoje numatyta vizija dėl tolimesnio valstybės ir visuomenės raidos etapo pradedama įgyvendinti ir pagal tai projektuojami tolimesni valstybės institucijų sprendimai, visuomenės gyvenimas ir reguliuojami ekonominiai santykiai.

Be to, pagal partijų programų turinį ir jame dominuojančias kairiąsias arba, atvirkščiai, – dešiniąsias vertybes, galima spręsti apie partijos ideologinę orientaciją (Lukošaitis, 1997). Tačiau įvertinti partijų ideologinį tapatumą, pagal jų programų turinį, nėra lengva, kadangi ne visada pavyksta palyginti jų rinkimų nuostatas su jų įgyvendinama politika vykdomoje valdžioje, arba realūs veiksmai ne visada sutampa, su prieš rinkimus deklaruotomis vertybėmis. Nepaisant to, kad po rinkimų partijų programinės nuostatos dažnai yra koreguojamos, pavyzdžiui, sudarant koaliciją, iš esmės, politinės partijos programa išlieka svarbus dokumentas, atskleidžiantis principines jos nuostatas svarbiausiais valstybės ir visuomenės raidos klausimais.

Lyginant su kitais partijų požiūrių analizėje naudojamais šaltiniais, pavyzdžiui, žiniasklaidos pranešimais arba ekspertų interviu, partijų programos išlieka vienos patikimiausių ir objektyviausiai atspindinčių partijos požiūrius (Gabel & Huber, 2000). Partijų programos yra viešai prieinami, rašytinės formos dokumentai, kas leidžia juos pakartotinai analizuoti ir gautus duomenis palyginti su kitais tyrimais.

Be to, nors žiniasklaidos turinys ir jame pateikiamos politikos idėjos yra lengvai prieinamos didžiajai visuomenės daliai, į ją patenka ne visi partijos nuomone svarbūs klausimai (Stoll, 2010). Partijų programose atsiskleidžia „oficialus“ partijų diskursas, kuriame pateikiamos idėjos atspindi tiesioginę, t.y. kitų politinio lauko veikėjų nemedijuotą, partijos perspektyvą (Camia, 2013).

Žiniasklaida gali būti subjektyvi ir veikiamą ideologinių nuostatų. Kaip pavyzdį galima pateikti kai kuriose Vakarų Europos šalyse (Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje) tarp laikraščių egzistuojantį ideologinės kairės-dešinės susiskirstymą, kas taip pat reikšmingai veikia informacijos atrinkimą ir jos pateikimą (Helbling & Tresch, 2011). Partijų programų analizės atveju, šio trūkumo išvengiama, nes vertinamas pačios partijos paskelbtas tekstas, kuriame atsiskleidžia „oficialus“ partijų diskursas apie tyrėją dominančius klausimus.

Kitas svarbus partijų programų analizės privalumas yra tas, kad duomenų rinkimui ir jų kodavimui sugaištama santykinai mažiau laiko. Pavyzdžiui, tam, kad iš žiniasklaidos tekstų surinkti duomenys apie partijų pozicijas būtų patikimi ir pagrįsti, būtina išanalizuoti ženkliai didesnės apimties duomenis.

Atsižvelgiant į demokratinėse sistemose vykstantį valdžios kaitumą ir periodiškai rengiamus rinkimus, partijų manifestai suteikia galimybę atsekti partijų nuostatų pokyčius (Alonso, Volkens, Cabeza, & Gómez, 2012, p. 1). Be to, partijų programos yra dokumentinio pobūdžio, todėl galima atlikti palyginamąją partijų požiūrių į Europos integracijos idėją analizę (Budge & Laver, 1986).

Rinkimų programose partijos taip pat pateikia savo požiūrį į įvairius politikos klausimus. Tai suteikia galimybę palyginti partijos požiūrius su kitų partijų nuostatomis ir parodyti jų skirtumus ar panašumus (Alonso, Volkens, Cabeza, & Gómez, 2012, p. 1). Be to, partijos programas dažniausiai pateikia prasidėjus oficialiai rinkimų kampanijai, kuomet pristatomi partijų rinkiminiai išpareigojimai (angl. *party's intentions*) apie planuojamus politikos sprendimus. Todėl manifestų

turinio pagalba galima įvertinti, kaip į parlamentą išrinkta partija laikosi priešrinkiminių įsipareigojimų ir, ar jais grindžia savo politinius sprendimus.

Vis dėlto, greta partijų programų analizės privalumų, yra ir trūkumų. Marc Helbling ir Anke Tresch (2011, p. 176) pateikia šiuos trūkumus. Pirma, prarandama galimybė išmatuoti trumpojo laikotarpio arba rinkimų metu įvykusius įvykius, kurie galėjo keisti politikos pozicijas ir daryti poveikį partijų požiūriams, kadangi partijos programos pateikia rinkimų kampanijos pradžioje.

Antra, partijų programos parodo tik kolektyvines partijų preferencijas ir neatskleidžia individualių jos narių pozicijų, kai žiniasklaidos turinys arba pavienių partijos narių interviu suteikia išsamesnę informaciją apie partijoje egzistuojančius nuomonių skirtumus ir leidžia įvertinti požiūrių heterogeniškumą. Visgi, šiame darbe siekiama palyginti partijas tarpusavyje ir nustatyti bendrą partijos požiūrį į Europos integracijos idėją, tad atskirų partijų narių charakteristikos ar jų poveikis požiūriams į ES, nėra vertinamas. Todėl šis duomenų šaltinio bruožas nėra vertinamas kaip trūkumas.

Trečia, partijų programos – tai agitacinio pobūdžio medžiaga, kuria siekiama paveikti rinkėjų motyvaciją balsuojant rinkimuose ir juos laimėti. Todėl, vertinant partijų manifestuose pateikiamas politikos idėjas, būtina atsižvelgti į rinkimų konkurencijos prielaidas ir jas įvertinti platesniame įvykių kontekste. Priklausomai nuo to, ar partija užima valdančiąsias pozicijas, ar ji veikia kaip opozicinė partija, jos programos turinys ir jo pobūdis skirsis. Pirmuoju atveju, partijos nuostatos gali būti labiau teigiamos, ji stengsis pristatyti nuveiktus darbus ir nuopelnus. Ir atvirkščiai, – opozicinių partijų nuostatos gali būti labiau nukreiptos į esamos padėties kritiką ir naujus siūlymus kaip keisti situaciją šalyje. Žemiau esančioje lentelėje (žr. 5 lent.) pateikiami svarbiausi partijų programų analizės bruožai.

5 lentelė. Partijų rinkimų programų analizės charakteristikos

Kriterijus	Privalumai	Trūkumai
Duomenų tipas	Dokumentuotas, viešai prieinamas	Atspindi subjektyvius partijos požiūrius
Laiko perspektyva	Duomenys gali būti renkami atgaline data; galimybė parodyti požiūrių kaitą ilguoju laikotarpiu (skirtingų rinkimų metu)	Nėra galimybės įvertinti trumpojo laikotarpio įvykius
Partijos pristatymas	Partija kaip kolektyvinis vienetas	Neatspindi atskirų partijos narių požiūrių
Duomenų analizės laiko kaštai	Vidutiniški	-
Duomenų kodavimas	Lanksčios kodavimo galimybės	Turinys priklauso nuo to, ką partija pateikia programoje
Galimybė išmatuoti partijų preferencijas ir/arba rinkiminių įsipareigojimų įgyvendinimą	Galima priežastinė analizė	Pateikiama informacija tik apie partijų preferencijas prieš rinkimus

Šaltinis: Helbling, M. & Tresch, A. (2011). Measuring party positions and issue salience from media coverage: Discussing and cross-validating new indicators. *Electoral Studies*, 30, p. 176.

Apibendrinant, svarbiausios priežastys, kodėl buvo pasirinktos partijų programos, susideda iš trijų elementų. Pirma, programos yra sudaromos partinio elito ir reprezentuoja visos partijos pozicijas. Jos nėra struktūruojamos žiniasklaidos darbotvarkės ar atskirų partijos narių vertinimų. Antra, atstovaujamos demokratijose programos rengiamos reguliariai, todėl partijų manifestai gali būti analizuojami ilgesnėje laiko perspektyvoje. Tai leidžia stebėti partijos rinkimų nuostatas laike ir suteikia galimybę parodyti partijų požiūrių į Europos integraciją pokyčius. Ir, trečia, programos apima įvairius politikos klausimus, kurie gali būti lyginami su kitų partijų nuostatomis ir atskleisti politikos pozicijų skirtumus (Alonso, Volkens, Cabeza, & Gómez, 2012). Nors kitų duomenų šaltinių, pavyzdžiui, nestruktūruoto interviu pagalba, būtų galima išgauti labiau niuansuotą partijų požiūrių paveikslą, tačiau, atsižvelgiant į analizuojamų atvejų kiekį (37) ir išsikeltą uždavinį – atskleisti požiūrių raidą ilgalaikėje perspektyvoje ir juos palyginti tarpusavyje, – aptartos šaltinio charakteristikos laikomos naudingomis ir atitinkančiomis šio darbo tikslus.

2.2. Partijų požiūrių į Europos integraciją tyrimo metodai ir analizės struktūra

Siekiant atskleisti Lietuvos partijų požiūrius į Europos integraciją, sukurtas originalus tyrimo instrumentas, apimantis kelis skirtingus metodus ir mišrią metodologinę prieigą. Remiantis ja, tyrimą sudarė trys etapai. Pirmajame empirinio tyrimo etape analizuotos politinių partijų rinkimų į LR Seimą programos ir taikyta kiekybinė turinio analizė. Antrajame etape, siekiant gilesnio supratimo apie partijų požiūrius į Europos integracijos procesus, atlikta partijų rinkimų programų diskurso analizė. Ji vykdyta laikantis diskurso istorinio požiūrio ir jo pagrindu išskiriamų diskurso analizės principų, kurie buvo derinami su kiekybinės turinio analizės principais. Paskutiniajame tyrimo etape taikyta kokybinė lyginamoji analizė, kuria siekta atsakyti, kokie vidaus ir išorės veiksniai lemia partijų požiūrius į Europos integracijos idėją. Apibendrintas tyrimo modelis pavaizduotas 4 pav. Jo charakteristikos pristatomos toliau tekste.

Skirtingų arba mišrių tyrimo metodų derinimas yra plačiai aprašytas literatūroje (Bryman, 2006; Creswell & Plano Clark, 2007). Mišrios tyrimo duomenų analizės šalininkai pastebi, kad kiekybinių ir kokybinių metodų derinimas gali būti itin naudingas, nes mišrūs duomenų metodai gali sumažinti įtampą ir konfliktą tarp kiekybinių ir kokybinių tyrimų ir neutralizuoti silpnus pavienių tyrimo metodų aspektus (Kessler, Lascoumes, Setbon & Thoenig, 1998).

Mišrųjų metodologijos pobūdį diktuoja ir šio darbo teorinis pagrindas – socialinis konstruktyvizmas. Jis grįstas nuostata, jog socialinis pasaulis nuolat kinta ir yra priklausomas nuo jame dalyvaujančių veikėjų vertinimo, todėl nėra vienos tiesos ar autoriteto. Tikima, kad daugialypę tikrovę galima pažinti tik gretinant įvairias disciplinas ir pasitelkiant skirtingas teorines prieigas bei metodus. Tokiu būdu galima pateikti platesnę ir išsamesnę informaciją apie nagrinėjamą reiškinį ir jį paaiškinančias aplinkybes.

Vis dėlto, mišrių metodų derinimo strategija turi savų trūkumų. Tokia tyrimo strategija reikalauja daugiau tyrėjo laiko ir pastangų. Siekiant tinkamai įvaldyti kiekvieną metodą, tyrėjas turi surinkti daugiau informacijos apie juos ir perprasti, kaip tinkamai metodus derinti tarpusavyje.

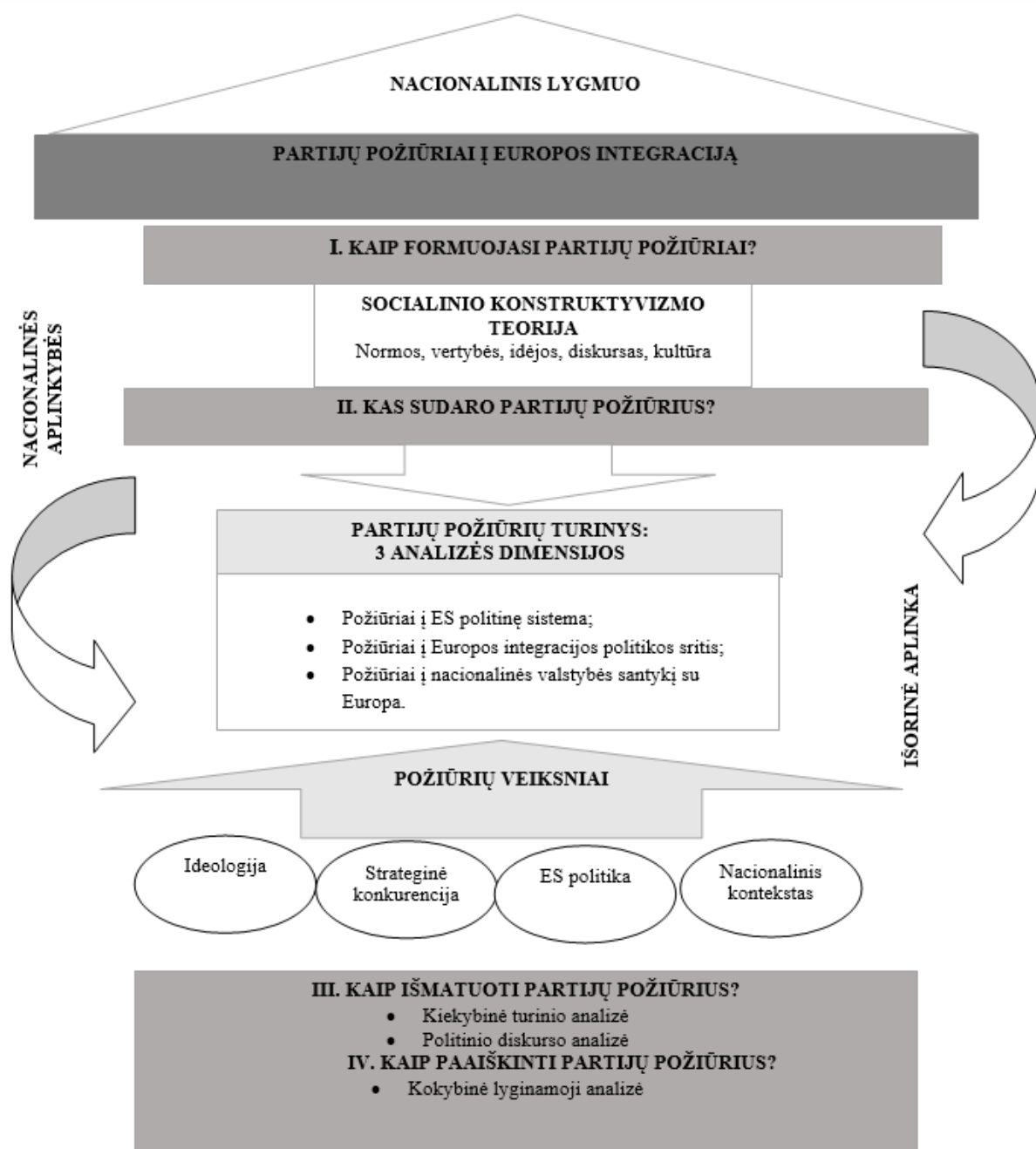
Be to, taikant mišrią tyrimo techniką, visada galima gauti tarpusavyje konfliktuojančius rezultatus. Šis neatitikimas gali atsirasti dėl to, kad kokybiniai ir kiekybiniai metodai yra skirtingos filosofinės prigimties ir juos atstovaujančios paradigmos, dažnai yra kildinamos iš priešingų konstruktyvizmo ir pozityvizmo teorijų. Tačiau šiame darbe remiamasi tradicinio (angl. *conventional*) konstruktyvizmo atšaka, kuri neneigia pozityvistinės epistemologijos svarbos. Toks teorijos pobūdis iš dalies sumažina konflikto tarp skirtingų paradigimų galimybes.

Renkantis mišrią tyrimo strategiją pagal John W. Creswell (2003), reikia atsakyti į tokius klausimus:

- Kokia numatoma skirtingų metodų taikymo seka?
- Kuriai prieigai – kokybinei ar kiekybinei – tyrėjas numato teikti prioritetą?
- Kuriame tyrimo etape kiekybiniai ir kokybiniai duomenys bus integruojami?
- Ar tyrimą planuojama pagrįsti kokia nors dominuojančia teorine perspektyva?

Nors analizuojant partijų požiūrius, pirmiau taikomas kiekybinis tyrimo metodas – kiekybinė turinio analizė, prioritetas nėra teikiamas jokiai prieigai. Tiek kiekybiniai, tiek kokybiniai metodai taikomi kaip lygiaverčiai. Kiekybinio ir kokybinio tyrimo metu gauti rezultatai vertinami savarankiškai ir jie nėra tarpusavyje lyginami, tačiau suprantami, kaip vienas kitą papildantys.

Be to, tyrimas yra grindžiamas socialinio konstruktyvizmo teorija, kuri, kaip jau minėta, suteikia galimybę įvertinti skirtingas kiekybinių ir kokybinių tyrimų prielaidas, pripažįstančias tiek objektyvių – materialių, tiek subjektyvių – vertybinių faktorių svarbą individo elgsenai ir nuostatomis. Toliau išsamiau pristatomi tyrimo etapai, kuriuose taikytas kiekvienas iš minėtų metodų.

4 pav. Partijų požiūrių į Europos integraciją tyrimo modelis
Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

2.2.1. Kiekybinė politinių partijų programų turinio analizė

Egzistuoja daugybė kiekybinės turinio analizės apibrėžimų. Bendriausia prasme – kiekybinė turinio analizė apibūdinama kaip mokslinis metodas, naudojamas socialiniuose moksluose komunikacijos supratimui. Pirmasis šį metodą apibendrino Bernard Berelson, 1952 m. išleidęs studiją „Turinio analizė komunikacijos tyrimuose“. Joje autorius šį metodą apibrėžė kaip tyrimų techniką, skirtą objektyviam, sistemiskam ir kiekybiniam akivaizdaus komunikacijos turinio aprašymui (Morkevičius, 2005). Ole Holsti 1969 m. pateikė platesnę apibūdinimą: „turinio analizė yra bet kuris būdas daryti išvadas objektyviai ir sistemingai identifikuojant specifines pranešimų charakteristikas“ (Krippendorff, 1989, p. 403). Minėtas mokslininkas suformulavo esminius turinio analizės klausimus: „Kas sako ką, kam, kodėl, kokia apimtimi ir su koku poveikiu?“ (Krippendorff, 1989, p. 403). Po Antrojo Pasaulinio karo išleista Harold Laswell knyga „Politikos kalba: kiekybinės semantikos tyrimai“ (1965) buvo pirmoji, kuri pateikė sisteminių kiekybinės politinės komunikacijos turinio analizės aprašymą. Pasak V. Morkevičiaus (2005), ji nagrinėjo svarbiausius metodologinius klausimus, kaip kiekybiškumo būtinybė, patikimumas, pagrįstumas, tinkamumas, tekstų atranka, objektų vertinimo kryptingumas, analizės vienetų nustatymas.

Kiekybinės turinio analizės technika yra kildinama iš politinės komunikacijos tyrimų lauko ir yra vienas labiausiai paplitusių tyrimų metodų socialiniuose moksluose (Krippendorff, 1989). Remiantis šiuo metodu, – studijuojamas komunikacijos turinys ir jame esančios reikšmės, atsiskleidžiantys kontekstais ir iš jo išplaukiančios intencijos (Prasad, 2008). Ši analizės technika labiausiai įsitvirtino žiniasklaidos tyrimuose. Vis dėlto, po Antrojo Pasaulinio karo ji išplito į kitas socialinių mokslų disciplinas. Analizuojant politinį diskursą, svarbiausiomis šio metodo taikymo sritimis tapo rinkimų kampanijos ir jų metu atsiskleidžiantis politikos veikėjų kalbinis elgesys bei tarptautiniai santykiai (Morkevičius, 2006). Pagrindiniais duomenų analizės šaltiniais išliko žiniasklaida ir joje perteiktas politinis diskursas bei partijų ar atskirų politikos lyderių tiesioginiai vieši pasisakymai.

Remiantis B. Berelson (1954) pateiktais kiekybinės turinio analizės elementais, šio metodo pagalba tyrėjas gali atskleisti tokius politinio diskurso turinio aspektus:

1. Apibūdinti, kiek plačiai mus dominanti tema yra paplitusi nagrinėjamame tekste;
2. Nustatyti nagrinėjamo reiškinio vertinimo kryptingumą (teigiamą/neigiamą arba neutralų vertinimą);
3. Parodyti šių vertinimų pagrindus, t.y., kuo remiantis reiškinys yra vertinamas teigiamai arba neigiamai;
4. Nustatyti komunikacijos auditoriją klausiant, kam yra skiriami pasisakymai apie mus dominantį objektą;
5. Išskirti komunikacijos strategijas nagrinėjant, kokios retorinės formos yra naudojamos tekste;

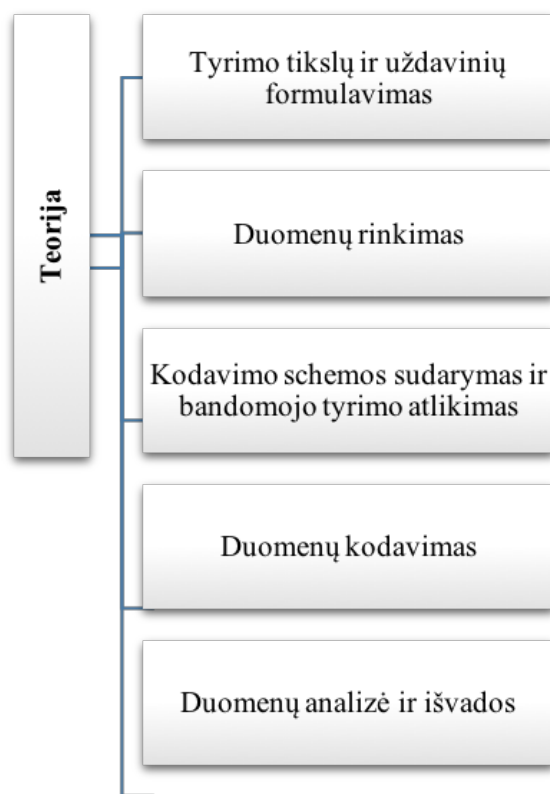
Literatūroje pastebima, kad kiekybinę turinio analizę verta taikyti ten, kur reikia atlikti platų ir ilgalaikį, į praeityje įvykusius įvykius orientuotą tyrimą, kuriame apdorojami dideli tiriamos medžiagos kiekiai ir tiriamos reikšmingos charakteristikos (Morkevičius, 2005). Turint omenyje, kad disertacijos tyrimas apima daugiau nei du dešimtmečius, t.y. laikotarpį nuo 1992 iki 2016 m., per kurį Europos integracijos idėjos, jų intensyvumas, raiška ir kiekis ne kartą keitėsi, toks metodo pobūdis yra itin naudingas.

Be to, pasirinktas analizės laukas – partijų viešasis politinis diskursas rinkimų į Seimą metu – savaimė sudaro prielaidas taikyti kiekybinius metodus disertacijoje. Kaip vienas dažniausiai kiekybinės turinio analizės metodą savo tyrimuose taikęs mokslininkas V. Morkevičius (2005) pažymi, „diskursyvus viešosios politikos pobūdis ir simbolinėmis <...> formomis išreikštos komunikacijos gausa viešosios politikos procesuose yra veiksniai, įgalinantys jos analizėje taikyti kiekybinės turinio analizės metodologiją“ (p. 74). Atsižvelgus į analizuojamos medžiagos gausą – Europos integracijos idėjų raiška nagrinėjama pasikartojančių rinkimų metu – manoma, kad kiekybinė turinio analizė gali geriausiai atskleisti išsikeltus tyrimo uždavinius.

Ne mažiau svarbus kiekybinės turinio analizės aspektas – metodo kompiuterizacija, kuris pastaruoju laikmečiu yra tapęs ypač aktualus dėl elektroninio turinio tekstų paplitimo. Lietuvos partijų rinkimų programų turinio analizė atlikta naudojant „MAXQDA 12“ programinę įrangą, kuri leidžia teksto fragmentams priskirti kodus, juos grupuoti ir pergrupuoti. Nors ši teksto analizės programa dažniausiai naudojama kokybiniuose tyrimuose, ji turi daug skirtingų funkcijų ir yra lengvai pritaikoma kiekybiniuose tyrimuose: leidžia kategorizuoti partijų programose plėtojamą europinę tematiką ir jos turinį, nustatyti tam tikrų formuluočių dažnumus ar atlikti kelių (visų) dokumentų kodavimo lyginamąją analizę. Be to, programa leidžia atlikti „lanksčius“ tyrimus, jų eigoje plėsti ir siaurinti kodų sąrašą, įkelti naujus dokumentus, juos priskirti skirtingoms dokumentų grupėms ir pan. Ši programos savybė yra svarbi, nes analizuojamos ir tos rinkimų programos, kurios pasirodė tik 2016 m., kuomet didžioji dalis empirinio tyrimo jau buvo baigta.

Apibendrinant, pritaikius kiekybinę turinio analizę partijų programų tyrimui, galima analizuoti Lietuvos partijų komunikuojamų idėjų apie Europos integraciją kiekį, turinį ir formą. Svarbu ir tai, kad šio metodo panaudojimas suteikia galimybę palyginti reikšmes apie Europos integraciją laike, parodyti, kaip jos keitėsi skirtingų rinkimų į Seimą metu ir kokiuose kontekstuose reikšmės buvo naudojamos.

Kaip ir kiekvienas mokslinis metodas, kiekybinė turinio analizė turi savitą jos pritaikymo logiką. Remiantis Klaus Krippendorff (1989) ir kitų autorių darbais, galima išskirti penkias pagrindines kiekybinės turinio analizės stadijas, kurių buvo laikomasi šiame darbe (žr. 5 pav.).

5 pav. Kiekybinės turinio analizės etapai

Šaltinis: sudaryta autorės pagal: Krippendorff, K. (1989). Content Analysis. In E. Barnouw, G. Gerbner, W. Schramm, T. L. Worth & L. Gross (Eds.), *International encyclopedia of communication* (p. 403–407). New York: Oxford University Press. Prasad, D., B. (2008). Content Analysis: A method in Social Science Research. In D., K. Lal Das & V. Bhaskaran, V. *Research methods for Social Work* (pp. 173–193). New Delhi: Rawat.

Sekant literatūroje nurodytais kiekybinės turinio analizės taikymo metodais, visų pirma, suformuluotas tyrimo tikslas – išanalizuoti Europos integracijos temos paplitimą Lietuvos politinių partijų programose ir nustatyti jos kaitą 1992–2016 m. laikotarpiu. Kiekybinės turinio analizės elementus susiejant su disertacijos tyrimo aspektais, išsikelti kiekybinio tyrimo uždaviniai: 1) nustatyti kiekybinį Europos integracijos tematikos pasiskirstymą rinkimų į Seimą programose; 2) kategorizuoti Europos integracijos idėjos turinį pagal atskiras temas; 3) atskleisti tematikos vertinimo kryptis, analizuojant teigiamas arba neigiamas kategorijas, partijos priskiria Europos integracijos idėjai; 4) susisteminti šiuos vertinimus pagrindžiančius argumentus ir 5) parodyti, kaip keitėsi Europos integracijos temos partijų programose 1992–2016 m. laikotarpiu.

Po šio, gana formalaus kiekybinės turinio analizės etapo (tyrimo tikslas ir uždaviniai suformuluoti kur kas anksčiau, nei nuspręsta taikyti šį metodą), sekė duomenų rinkimo procedūra. Kaip jau minėta, pagrindiniai tyrimo duomenys rėmėsi partijų rinkimų programomis. Dauguma rinkimų programų yra skelbiamos oficialiuose partijų interneto tinklapiuose arba Vyriausiosios rinkimų komisijos

interneto tinklapyje ir yra prieinamos viešam naudojimui. Rinkimų programos taip pat buvo renkamos iš Lietuvos Humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvo (LiDA) ir Tarptautinio partijų programų tyrimo, MARPOR, projekto duomenų bazės. Taip pat naudotasi Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto 1997 m. išleistomis knygomis „Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema“, kuriose pateikiami duomenys apie 1992–1996 m. Seimo rinkimuose dalyvavusias partijas. Reikėtų pažymėti, kad pavyko išanalizuoti ne visas partijų programas. Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP) ir Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) 1996 m. rinkimų programos tyrimo metu nebuvo prieinamos. Svarbu paminėti, kad Lietuvos lenkų judėjimo (LLJ) 1992 m. programos analizės nebuvo galima atlikti dėl kalbos barjero, nes programa parašyta lenkų kalba.

Surinkus tyrimui reikalingus duomenis, buvo sudarinėjama kodavimo schema, kuri suformuota indukcijos metodu. Siekiant nustatyti kodavimo kategorijas, pirmiausiai buvo analizuojama literatūra ir išnagrinėtos panašiuose tyrimuose taikytos kodavimo schemas. Literatūroje pažymima, kad Europos integracijos idėja yra daugiabriaunis reiškinys, sudarytas iš daugiau nei vienos temos ir turintis daugybę praktinių išraiškų (institucinė, ekonominė, vertybinė, geografinė ir kt.). Sudarant kodavimo schemą, vadovautasi G. Marks (2004, p. 241) pateiktu požiūriu, pagal kurį – Europos integracija laikoma įvairialypiu fenomenu ir kurio apibrėžimas priklauso nuo tos politikos srities, apie kurią bus kalbama. Dėl šios priežasties, lygiaverčiai svarbu ištirti ne tik bendrą europinės tematikos atspindėjimą partijų programose, bet ir parodyti, kurie konkretūs Europos integracijos aspektai yra aptariami.

Laikantis G. Marks požiūrio, šiame tyrime Europos integracijos klausimas taip pat nėra suprantamas kaip nekintantis ir vienalytis. Vietoje to, Europos integracija nagrinėjama kaip daugiadimensinis reiškinys. Vadovaujantis teorinėje dalyje pristatyta literatūra (Braun, Hutter & Kerscher, 2015), kodavimo schemoje Europos integracijos klausimas skirstomas į kelias temas:

- ES politinės sistemos pagrindai – tai ES politinės sąrangos bruožai, ES narystės sąlygos, jos institucijų kompetencijos, sprendimų priėmimo modeliai ir procedūros.
- Europos integracijos politikos sritys – ES lygmens institucijų veikla ir sprendimai (Braun, Hutter & Kerscher, 2015, p. 3).

Šie komponentai papildomi trečiuoju komponentu, kuris apibrėžia nacionalinės valstybės santykį su Europa ir apima pasisakymus apie nacionalinės valstybės santykį su ES integracijos projektu, jos vaidmenį Europos vienijimosi procesuose bei narystės ES raidos vizijas. Partijų požiūrių klasifikacijos papildymas pastaruoju komponentu grindžiamas Europos integracijos klausimo priklausomybe nuo nacionalinio konteksto ir partijų, kaip nacionalinių veikėjų, prigimtimi. Teigiama, kad visi šie komponentai sudaro Europos integracijos apibrėžimą. Remiantis juo, Europos integracija apibrėžiama kaip politinis, ekonominis, socialinis, teisinis ir kultūrinis Europos šalių vienijimosi procesas, pirmiausiai vykstantis per ES ir jos politikos sritis.

Sudarant kategorijų sąrašą naudotos „Euromanifesto“ projekto (angl. *Euromanifesto Study – European Election Studies, EES*) ir Tarptautinio politinių partijų programų projekto, MARPOR, kodavimo schemas, kuriose taikomi tie patys kodavimo principai. Kai kurios kategorijos taip pat buvo adaptuotos iš projekto „Integruota ir vieninga: Pilietybės paieškos „vis artimesnėje Europoje““ (angl. *Intune - Integrated and United: A quest for Citizenship in an ever closer Europe*) kodavimo schemas (Conti & Galantino, 2007) bei kitų šaltinių (nurodyti kategorijų aprašyme). Tiesa, dauguma kodavimo kategorijų šiame tyrime buvo koreguotos ir pritaikytos nacionaliniam lygmeniui¹⁸.

Sukonstruota kodavimo schema taikyta bandomajame tyrime, koduojant atsitiktinai pasirinktas partijų programas (2000 m. Lietuvos liberalų sąjungos programa ir 2008 m. Lietuvos socialdemokratų partijos programa). Atlikus bandomąjį tyrimą, kodavimo schema koreguota, tam tikras kategorijas pašalinant arba redaguojant jau esančias.

Galutinę kodavimo sistemą sudarė 6 pagrindinės ir 36 tarpinės kategorijos bei 69 subkategorijos (žr. 3 priedą). Pirmąją pagrindinę kategorijų grupę „ES politinė sistema“ siekta išmatuoti partijų požiūrius į ES politinės sistemos modelius. Šiuo tikslu išskirtos dvi tarpinės kategorijos, numatančios iš esmės skirtingos besiintegruojančių valstybių ES sąveikos tipus (tarpvyriausybiškumas ir viršvalstybiškumas), sprendimo priėmimo ir jų įgyvendinimo metodus. Šioje kategorijoje taip pat koduotos partijų nuostatos į europinio lygmens institucijas, jų kompetencijas ir galių plėtimo arba mažinimo klausimus arba ES reguliavimo apimtis. Pirmosios dvi kategorijos – „Viršvalstybiškumas“ ir „Tarpvyriausybiškumas“ yra suformuotos darbo autorės. Likusių kategorijų pagrindą šioje grupėje sudaro „Euromanifesto“ projekte naudojamos ir nacionaliniam lygmeniui pritaikytos kategorijos.

Antroji pagrindinė kategorija „ES ekonominė struktūra“ apima partijų požiūrius į ES ekonominės integracijos procesus: bendroji rinka, ekonominė ir pinigų sąjunga, ES ekonominės politikos tikslai ir jų įgyvendinimas. Šioje kategorijoje koduotos partijų protekcionistinės nuostatos, numatančios nacionalinės rinkos apsaugos priemones. Taip pat matuoti požiūriai į nacionalinių įnašų į ES klausimą. Prie šios tarpinės kategorijos priskirta ir subkategorija „ES parama“, kuriai priklauso teiginiai apie ES struktūrinės paramos poveikį valstybės ekonominei ir socialinei raidai. Šioje grupėje visos kategorijos buvo adaptuotos iš „Euromanifesto“ projekto kategorijų sistemos.

Sekanti pagrindinė kategorijų grupė suformuota, turint tikslą įvertinti partijų programose įtvirtintas nuostatas ES išorės politikos klausimais ir jų požiūrius į Sąjungos vaidmenį sprendžiant tarptautinių santykių problemas. Išskirtos tokios tarpinės kategorijos kaip: ES bendra užsienio ir saugumo politika, ES bendra saugumo ir gynybos politika, Bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityse, ES plėtros politika, Europos veikimo galia, Specialūs santykiai su Vakarais ir Bendradarbiavimas su Rytų valstybėmis, Rusija.

¹⁸ „Euromanifesto“ projekto kodavimo schemoje išskiriami europinis, nacionalinis ir regiono lygmuo.

Ketvirtoji kategorijų grupė apėmė partijų pasisakymus apie europines vertybes, kurios buvo išskirtos atsižvelgiant į „Euromanifesto“ projekto kodavimo sistemą, taip pat – į oficialius ES dokumentus, kuriose šios vertybės yra apibrėžiamos. Svarbiausiu tokiu dokumentu laikoma Lisabonos sutartis (Lisabonos sutartis, 2007). Remiantis šiais šaltiniais, suformuotos keturios vertybių tarpinės kategorijos: „Žmogaus teisės ir laisvės“, „Demokratija“, „Taika“ ir „Įstatymo viršenybė“. Partijų pasisakymai apie kitas, šiame darbe neįvardintas vertybes, taip pat buvo fiksuojami ir priskiriami kategorijai „Kitos“.

Pagrindine kategorija „Visuomenės struktūra“ matuoti partijų požiūriai į pageidaujamą visuomenės modelį besintegruojančioje Europoje. Šioje kategorijoje koduoti partijų pasisakymai apie kultūrinę įvairovę nacionalinėje valstybėje ir Europoje, tautines mažumas, nacionalinės ir europinės tapatybės raišką, tradicines vertybes, europinio pilietiškumo ir solidarumo apraiškas bei imigracijos procesus Europoje. Kategorija apėmė 6 tarpines kategorijas – „Daugiakultūriškumas“, „Nacionalinė tapatybė“, „Tradicinės vertybės ir moralė“, „Socialinė darna“, „Imigracija“ ir „Europinė tapatybė“.

Analizuotuose dokumentuose taip pat galima rasti daug pasisakymų, susijusių su nacionalinės valstybės vaidmeniu eurointegracijos procese ir nacionalinių politikos tikslų įgyvendinimu ES. Tam skirtas atskiras kategorijų blokas, pavadintas „Nacionalinės valstybės pozicija ES“. Šioje kategorijų grupėje siekta susisteminti partijų požiūrius į šaliai priskiriamą vaidmenį Europos integracijos procese, išskiriant keturis pozicijų tipus: „Lyderystė/dalyvavimas“, „Bendradarbiavimas/atitiktis“, „Gynyba/instrumentiškumas“ ir „Atmetimas“. Kiekviena iš šių pozicijų skiriasi ne tik turinio atžvilgiu, bet ir neigiamų nuostatų stiprumu, t.y., jei tarpinėje kategorijoje „Lyderystė/dalyvavimas“ priskiriamas aktyvus ES narės vaidmuo ir išreiškiamas pritarimas eurointegraciniam procesams, tai paskutinėje tarpinėje kategorijoje „Atmetimas“, teikiama pirmenybė pasitraukti iš tam tikrų ES politikos sričių arba apskritai išstoti iš šios organizacijos, tokiu būdu išreiškiant euroskeptiškiausią poziciją. Prie šios kategorijų grupės priskirta subkategorija „Europa kaip standartas“, kuri į kodavimo schemą įvesta kodavimo eigoje. Pastebėjus, kad partijų programose yra daug pasikartojančių teiginių apie europinius standartus, ES šalių vystymosi vidurkius ir kitokią statistinio pobūdžio informaciją (dažnai neigiamame vidaus politikos procesų kontekste), nuspręsta suformuoti naują subkategoriją ir jai priskirti šiuos partijų pasisakymus. Ši subkategorija buvo priskirta prie tarpinės kategorijos „Bendradarbiavimas/atitiktis“, kadangi turinio prasme yra artima ir ją papildo. Skirtumas tas, kad subkategorijoje „Europa kaip standartas“ labiau pabrėžiamas siekis spartinti šalies vystymosi tempą ir prisivyti ekonomiškai pažangiausias ES šalis, kai „Bendradarbiavimo/atitikties“ pozicijoje numatoma valstybės pozicija, grįsta bendradarbiavimo siekiu ES ir parama ES lygmenyje išsikeltiems tikslams. Pagrindinėje kategorijoje „Nacionalinės valstybės pozicija ES“ taip pat matuoti požiūriai į Europos integracijos poveikį valstybės raidai, išskiriant „Teigiamas“ ir „Neigiamas“ vertinimo subkategorijas.

Pažymėtina, kad atliekant partijų rinkimų programų turinio kodavimą, ne visos kategorijos buvo identifikuotos tuo pačiu metu, tačiau jos buvo fiksuojamos

skirtingais rinkimais. Pavyzdžiui, Liberalų sąjūdžio 2008 m. rinkimų programoje kalbama apie Europos ekonominę ir pinigų sąjungą (1 paminėjimas), tačiau 2004 m. programoje – apie tai neužsimenama. Panašus temų pasiskirstymas matomas ir kitų partijų programose. Taip pat yra tokių kategorijų, kurioms nepriskirtas nei vienas kodas. Tokias kategorijas, pavyzdžiui, tarpinė kategorija „Nacionaliniai įnašai ES“, vis tiek nuspręsta kodavimo schemeje palikti, nes tai, kad partijos savo programose nekalba apie kai kuriuos Europos integracijos aspektus, taip pat atskleidžia tam tikro požiūrio apie ES buvimą.

Koduojant duomenis, teksto analizės pagal raktinius žodžius paieškos principo, buvo atsisakyta, kadangi, kaip jau minėta anksčiau, eurointegracijos reiškinys yra daugiapakopis ir įvairialypis turinio prasme, todėl sudaryti tikslaus ir tik jam būdingo tyrimo žodyno neišeina. Siekiant identifikuoti tyrime išskirtas temas, partijų programos buvo skaitomos nuo pradžių iki galo. Partijos programos kodavimo procedūra pradedama perskaitant visą paragrafą ir, radus teiginius apie Europos integracijos procesus, sprendžiama kuriai kategorijai sakinyms turėtų būti priskirtas. Nustačius sakinius, kuriuose plėtojama europinė tematika, sekė temos, t.y. kategorijos (ir jei įmanoma subkategorijos), kuriai priskiriamas kvazisakinys, identifikavimas. Nustačius kuriai kategorijai (ir subkategorijai) priklauso kvazisakinys, sprendžiamas teiginio vertinimo kryptingumas, jį priskiriant teigiamam arba neigiamam lygmeniui (žr. 6 pav.).

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad atliekant turinio analizę su „MAXQDA“, sukurtos kategorijos ir subkategorijos turi būti tinkamai sukoduotos, t.y. pagrindinės kategorijos turi būti „tuščios“, o subkategorijos – „pilnos“ (Morkevičius, 2012). Subkategorijos apima eurointegracinių reiškinų vertinimo kryptingumą, kuris skirstomas į lygmenis „Teigiamas“ ir „Neigiamas“. Teigiamas/neigiamas lygmenys yra išskirti visose kategorijose, išskyrus – „Nacionalinės valstybės pozicija ES“, kuri yra mišri kategorija. Nors šioje kategorijoje teigiamas/neigiamas lygmuo išskirtas subkategorijoje „ES integracijos poveikis šalies raidai“, iš esmės šią kategoriją sudaro atskiros subkategorijos („Lyderystė/dalyvavimas“, „Bendradarbiavimas/atitiktis“, „Gynyba/instrumentiškumas“ ir „Atmetimas“). Apibendrinta kodavimo procedūra pavaizduota 6 pav.

6 pav. Partijų rinkimų programų kodavimo procedūra

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Programų kiekybinėje analizėje taikyti Tarptautinio politinių partijų programų projekto kodavimai principai. Tiesa, kai kurie iš jų buvo koreguoti, atsižvelgiant į šio tyrimo specifiką.

Kaip ir Tarptautinio politinių partijų programų projekto atliekamų tyrimų atveju, kodavimu vienetu yra kvazisakinys, kuris yra apibrėžiamas kaip vienas teiginys, argumentas arba žinutė (Werner, Laceywell & Volkens, 2014). Dažniausiai

partijų programose pateikiami teiginiai sudaro vieną sakinį, kas atitinka vieną kvazisakinį. Todėl pagrindinė taisyklė, kuria vadovautasi koduojant partijų programas, buvo ta, kad vienas sakinytis turi atitikti vieną kvazisakinį (Werner, Lacewell & Volkens, 2014).

Vis dėlto, analizės eigoje pastarąją taisyklę „*vienas sakinytis – vienas kvazisakinytis*“ ne visada buvo galima pritaikyti, nes „natūralus“ arba pilnas sakinytis dažnai sudaro daugiau nei vieną kvazisakinį. Kuomet sakinytis sudaro daugiau nei vieną argumentą ar teiginį, jis yra skaidomas į atskiras dalis. Toks skaidymas atliekamas šiais atvejais: a) kai sakinytis sudaro du teiginius, kurie tarpusavyje yra nesusiję; b) sakinytis yra sudarytas iš dviejų tarpusavyje susijusių teiginių, priklausančių tai pačiai politikos sričiai, tačiau pabrėžiančių skirtingus jos aspektus (Werner, Lacewell & Volkens, 2014). Pavyzdžiui, 2008 m. Lietuvos socialdemokratų partijos rinkimų programoje teigiama, kad:

„Mums, socialdemokratams, reikalinga stipri, solidari Europos Sąjunga („Viršvalstybiškumas:teigiamas“), / kalbanti vienu balsu Europos užsienio ir saugumo bei saugumo ir gynybos srityse. (ES bendra užsienio ir saugumo politika:teigiamas)“

Kaip matyti, šiame sakinyje pateikiami du teiginiai. Partija pasisako ir už stiprią ES, kas suponuoja teigiamą partijos požiūrį į viršvalstybiškumą ES, ir tuo pat metu išreiškia paramą konkrečiai ES išorės politikos sričiai – ES bendrai ir užsienio saugumo politikai. Todėl sakinytis yra dalinamas į atskiras dalis, t.y. kvazisakinius, juos priskiriant atitinkančioms kategorijoms.

Kodavimo metu pasitaikė ir tokių atvejų, kuomet partijos, nors ir paliečia europinę tematiką, pateikiami teiginiai yra neaiškūs, tarpusavyje persidengiantys ir sunkiai tematiškai identifikuojami. Dėl to kyla sunkumų juos priskiriant konkrečiai kategorijai. Kuomet kvazisakinytis savyje „talpina“ daugiau nei vieną politikos idėją, yra kompleksiškas arba neaiškus, tyrime taikytas Tarptautinio politinių partijų programų projekto konteksto hierarchijos principas, pagal kurį išskiriami konteksto lygmenys, padedantys koduotojui lengviau nuspręsti pagrindinę sakinio temą:

1. Skaityti likusią sakinio dalį;
2. Skaityti prieš tai einantį ir po to sekantį sakinį;
3. Skaityti visą paragrafą ar skyrių;
4. Skaityti visą manifestą;
5. Gilintis į rinkimų metu egzistavusį politikos diskursą šalyje (Werner, Lacewell & Volkens, 2014).

Taip pat tam tikrais atvejais tas pats kvazisakinytis buvo priskiriamas keliems kodams. Pažymėtina, kad toks kodavimo būdas neatitinka kitos svarbios Tarptautinio politinių partijų programų projekto kodavimo instrukcijose pateiktos taisyklės „*vienas kvazisakinytis – vienas kodas*“. Dėl gramatinių sakinio savybių (sakinio dalys nėra atskirtos skyrybos ženklais arba jame pateikiami argumentai persidengia), viename sakinyje pateiktas kelias politikos idėjas ne visada pavyksta sukoduoti atskirais kvazisakiniais, pavyzdžiui, 2012 m. TS-LKD programoje numatoma: „<...> rūpimsimės, kad federaciškai suvienyta ir naivi Europa per kai kurias didžiąsias nares nepatektų į Rusijos priklausomybę.“ (TS-LKD programa,

2012 m.). Kaip matyti, partija kalba apie federalizmo apraiškas Europoje ir tuo pat metu neigiamai pasisako apie Rusijos kaimynystę. Tačiau dėl gramatinės struktūros, toks sakinytis negali būti suskaidytas į atskirus kvazisakinius, kadangi tokiu būdu būtų „pamesta“ pagrindinė sakinio mintis. Dėl šios priežasties jam priskirti du kodai („Viršvalstybiškumas: teigiamas“ ir „Bendradarbiavimas su Rytų valstybėmis, Rusija: neigiamas“).

Tokia kodų persidengimo galimybė yra numatyta pačioje programinėje įrangoje, su kuria buvo atliktas kodavimas. Koduoto teksto sankirtų analizė suteikia galimybę parodyti kompleksinę diskurso apie Europos integraciją turinį ir atvaizduoti skirtingų kontekstų sąsajas (tai numato ir teorinis požiūris DIP, kuriuo remiamasi šiame darbe).

Itin retais atvejais, kodavimo vienetai buvo priskiriami nulinei kategorijai „Kiti“. Šia kategorija naudotasi tuomet, kai: a) sakinyje nors ir minima europinė tematika, tačiau ji yra neaiški, bendro pobūdžio ir todėl tematiškai neidentifikuojama; b) kai teiginys yra susijęs su politikos sritimi, neįtraukta į kategorijų sistemą. Vis dėlto, tai daryti buvo vengiama ir stengtasi, kiek įmanoma dažniau, tokius sakinius priskirti konkrečiai kategorijai (iš viso – tik 3 kodai iš daugiau nei 3000 sukoduotų kvazisakinių).

Pažymėtina, kad rinkimų programų kodavimo procedūra buvo atlikta du kartus. Pirmojo kodavimo metu analizuotos 1992–2012 m. rinkimų programos. Kodavimo procedūra kartota 2016 m. rudenį, po spalio mėn. vykusių rinkimų į LR Seimą, kuomet minėtų rinkimų programos jau buvo viešai prieinamos partijų internetinėse svetainėse.

Paskutinis kiekybinio tyrimo etapas apėmė gautų duomenų analizę. Visų pirma buvo įvertintas kiekybinis kategorijų pasiskirstymas. Europos integracijos turinio dažnumai apskaičiuoti naudojant MAXQDA suteiktus kodus. Toliau vertintas pagrindinėse kategorijose pasiskirstęs turinys apie Europos integraciją. Suskaičiavus pagrindines kategorijas, žiūrėta kaip idėjos apie Europos integraciją pasiskirsto jų viduje, t.y. pagal tarpines kategorijas. Tai padarius, buvo įvertintas sukoduoto turinio vertinimo kryptingumas, kuris buvo apskaičiuojamas pagal teigiamas arba neigiamas subkategorijas. Suskaičiavus visas kategorijas, analizuotas jų pasiskirstymas pagal atskirus rinkimus ir dokumentų grupes, t.y. partijų programas. Tam pasitarnavo MAXQDA programos funkcijos, kurių pagalba galima gauti dokumento kodavimo bendrąją spalvinę išklotinę (*Document portrait*) arba kelių (visų) dokumentų kodavimo lyginamąją spalvinę išklotinę pagal paragrafus (*Document comparison chart*). Nustatius Europos integracijos temos intensyvumą ir kiekybinį pasiskirstymą partijų rinkimų programose, kodavimo kategorijos susietos su diskursų apie Europos integraciją modeliais. Visų pirma, išskirtas europinio diskurso tipas ir identifikuoti jam būdingi turinio bruožai. Pagal tai nustatyta, kurios kodavimo kategorijos priklauso konkrečiam diskurso tipui ir dar kartą suskaičiuotas jų kiekybinis pasiskirstymas partijų programose. Tai padarius, gauta kodavimo kategorijų ir diskursų lentelė (žr. 6 lent.), kurioje pateikti diskurso apie Europos integraciją tipai, jiems būdingos kategorijos (temos) ir jas žyminčios reikšmės (teigiamas/neigiamas/neutralus). Tokiu būdu Lietuvos partijų diskursai apie Europos

integraciją kontekstualizuoti, „užpildyti“ konkrečiomis kategorijomis (temomis) ir jų skaitinėmis išraiškomis. Toliau yra paaiškinama detaliau –kaip diskursai buvo susieti su kodavimo kategorijomis.

6 lentelė. Europos integracijos diskursų ir kodavimo kategorijų sąsajos¹⁹

KODAVIMO KATEGORIJOS	DISKURSO TIPAS		
	Pragmatinis – nacionalinis	Federacinės Europos	Post-nacionalinės sąjungos
I. ES politinė sistema			
Viršvalstybiškumas	2	1	1
Tarpvyriausybiškumas	1	1	2
Europos Parlamento kompetencijos	2	1	1
Europos Komisijos kompetencijos	2	1	1
Europos Tarybos kompetencijos	1	1	2
Europos Teisingumo teismo kompetencijos	2	0	1
Kitų ES institucijų kompetencijos	2	1	1
ES politinės sistemos sudėtingumas	0	1	1
II. ES ekonominė struktūra			
Ekonominis planavimas	2	1	0
Nacionaliniai įnašai ES	2	1	0
Protekcionizmas	1	2	0
Bendroji rinka	1/2	1	0
Europos ekonominė ir pinigų sąjunga	1/2	1	0
EB/ES struktūriniai fondai	1/2	1	0
III. ES išorės politika			
ES bendra užsienio ir saugumo politika	1	1	1
ES bendra saugumo ir gynybos politika	2	1	0
Bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityse	2	0	1
ES plėtros politika	1	2	1
Europos veikimo galia	2	0	1
Specialūs santykiai su Vakarais	1	2	0

¹⁹ Reikšmės lentelėje: 0 nurodo neutralų požiūrį; 1– teigiamą požiūrį; 2 – neigiamą požiūrį; mėlyna spalva žymi persidengiančias kategorijas; ta pati spalva žymi tik vienam diskurso tipui būdingas kategorijas (temas).

Bendradarbiavimas su Rytų valstybėmis, Rusija	1	2	0
IV. ES vertybės			
Žmogaus teisės ir laisvės	0	1	1
Demokratija	0	1	1
Taika	0	1	1
Įstatymo viršenybė	0	0	1
Kitos vertybės	0	1	1
V. Visuomenės struktūra			
Daugiakultūriškumas ²⁰	2	0	1
Nacionalinė tapatybė	1	0	2
Tradicinės vertybės ir moralė	1	0	2
Socialinė darna	0	1	1
Imigracija	1/2	2	1
Europinė tapatybė	0	1	1
VI. Nacionalinės valstybės vaidmuo Europos integracijos procese			
Lyderystė	1	0	0
Bendradarbiavimas/atitiktis	0	1	1
Gynyba/instrumentiškumas	1	2	2
Atmetimas	1	2	2
VII. Europos integracijos poveikis	1/2	1	0

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

²⁰ Kalbama apie trečiųjų šalių (ne ES valstybių) piliečių integraciją.

Kaip jau buvo minėta, pragmatiniame –nacionaliniame diskurse numatoma tokia ES institucijų sistema, kuri būtų atskaitinga tik nacionalinėms demokratinėms sistemoms ir galutinė sprendimo teisė priklausytų nacionalinių valstybių atstovams. Todėl akcentuojamas valstybių savarankiškumas ir skatinamas toks politinės sistemos modelis, kuris neužgožtų nacionalinių valstybių galių ES („Viršvalstybiškumas“: neigiamas²¹). Pritariama tokioms sprendimo priėmimo formoms kaip tarpvyriausybėsbiškumas, kuris atlieka valstybių savarankiškumo išsaugojimo funkciją ES integracijos procesuose („Tarpvyriausybėsbiškumas“: teigiamas). Europinio lygmens institucijos taip pat daugiausiai vertinamos neigiamai, priešinantį jų kompetencijų plėtrai („Europos Parlamento kompetencijos“: neigiamas, „Europos Komisijos kompetencijos“: neigiamas, „Europos tarybos kompetencijos“: neigiamas, „Europos Teisingumo teismo kompetencijos“: neigiamas, „Kitų ES institucijų kompetencijos“: neigiamas).

Pragmatiniame – nacionaliniame diskurse ES legitimumas siejamas su ekonominės veiklos efektyvumu, todėl svarbiausia ES veiklos sritimi laikoma bendroji rinka bei ekonominiai santykiai („Bendroji rinka“: teigiamas; „Europos ekonominė ir pinigų sąjunga“: teigiamas). Svarbiu valstybės gerovės šaltiniu laikoma ES finansinė sistema, kuria, pagal sanglaudos politiką, remiamas ekonomikos augimas ir darbo vietų kūrimas („ES finansinė parama“: teigiamas), kas ypač palanku mažiau turtingiems ES regionams. Tačiau, atsižvelgiant į šiame diskurse teikiamą svarbą valstybės savarankiškumui, išlaikomos protekcionistinės nuostatos ir nėra išipareigojama ilgalaikiams ES ekonominės politikos tikslams („Ekonominis planavimas“: neigiamas; „Nacionaliniai įnašai ES“: neigiamas). Požiūris į ekonominį planavimą susisieja su teigiamu požiūriu į protekcionistines priemones ir savarankiškos ekonominės politikos nuostatomis. Jei bendradarbiavimas ekonominės integracijos srityje reikalauja pernelyg daug išlaidų ir pažeidžia valstybės nacionalinius interesus, požiūriai į narystę ES gali tapti kritiški („Bendroji rinka“: neigiamas; „Europos ekonominė ir pinigų sąjunga“: neigiamas; „Nacionaliniai įnašai ES“: neigiamas).

Iš pastarųjų nuostatų išplaukia požiūriai į ES išorės politikos sritis. Nors ES suvokiama kaip problemas sprendžianti organizacija, bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityse daugiausiai vertinamas neigiamai, nes tai įtraukia prieglobsčio suteikimo politiką, imigracijos klausimus, kurie kertasi su valstybės apsaugos ir savarankiškos užsienio politikos išlaikymo idėjomis („Bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityse“: neigiamas). Tokiose politikos srityse kaip bendroji užsienio ir saugumo politika ar kitose, suverenitetą galinčiose apriboti politikos srityse, pabrėžiama nacionalinio valstybių veikimo galia ir jų preferencijos („ES bendra saugumo ir gynybos politika“: neigiamas).

Požiūriuose į išorės politiką, ES, kaip naujos globalinės jėgos potencialas, vertinamas kritiškai arba pasisakoma už ribotą ES vaidmenį tarptautinėje arenoje bei jos pastangas sprendžiant tarptautinės politikos klausimus („Europos veikimo galia“: neigiamas). Vietoje to, skatinama karinė (ar politinė) priklausomybė nuo JAV arba

²¹ Čia ir toliau tekste skliausteliuose nurodoma su diskursu susieta kategorija ir jos vertinimas (teigiamas/neigiamas/neutralus).

NATO („Specialūs santykiai su Vakarais“: teigiamas). Atsižvelgiant į tai, nepritariama savarankiškų gynybos pajėgumų vystymui ES lygiu („ES bendra saugumo ir gynybos politika“: neigiamas), nors ES bendra užsienio ir saugumo politika gali būti vertinama neutraliai, su sąlyga, jog sprendimai šioje srityje neribotų nacionalinio suvereniteto („ES bendra užsienio ir saugumo politika“: teigiamas). Bendradarbiavimas su Rytų valstybėmis ir Rusija skatinamas dėl iš to kylančios ekonominės naudos ir didesnio stabilumo regione („Bendradarbiavimas su Rytų valstybėmis, Rusija“: teigiamas).

Kaip jau minėta, pragmatiniame – nacionaliniame diskurse vyrauja sienų nesaistomos Europos idėja. Todėl pritariama narystės kriterijus sėkmingai atitikusių valstybių įstojimui į ES („ES plėtra“: teigiamas). Pažymėtina, kad šis diskursas yra vienas iš labiausiai priklausomų nuo nacionalinio konteksto ypatybių, kuomet geografinė valstybės padėtis ir istoriniai ryšiai diktuoja tam tikrus požiūrius į ES išorės santykius. Todėl ES valstybių narių pritarimas ES plėtrai yra nevienodas ir priklausomas nuo atskirų valstybių geopolitinės padėties bei iš to kylančių interesų ES plėtros politikos atžvilgiu. Todėl galima tikėtis, kad Lietuvos atveju, bus labiau pritariama tų šalių integracijos su ES procesams, kurios geografinė ir kultūrinė prasme yra artimos Lietuvai (Ukraina, Gruzija, Moldova).

Atsižvelgiant į tai, kad pragmatiniame – nacionaliniame diskurse svarbiausiomis veikėjomis laikomos nacionalinės valstybės, ES bendruomenės modelis grindžiamas tautinės valstybės pagrindais. Todėl šiame diskurse pabrėžiamas tradicinių vertybių ir institutų išsaugojimas („Tradicinės vertybės ir moralė“: teigiamas), dominuoja tautinės tapatybės apibrėžtys, akcentuojama bendra istorinė atmintis, nacionalinės tradicijos ir simboliai („Nacionalinė tapatybė“: teigiamas). Atsižvelgiant į šiame diskurse vyraujančią tautinės (etninės) valstybės modelį, daugiatautės visuomenės kūrimas ES vertinamas atsargiai („Daugiakultūriškumas“: neigiamas). Apie europinę tapatybę taip pat nėra kalbama arba tai daroma nacionalinės tapatybės kontekste („Europinė tapatybė“: neutralus).

Požiūriuose į nacionalinės valstybės santykį su Europa, daugiausiai vyrauja kritiškos nuostatos eurointegracinių procesų atžvilgiu. Galima identifikuoti du pagrindinius pozicijų tipus – gynybinę/instrumentiškumą ir atmetimą. Gynybos/instrumentiškumą pozicijas atveju, neigiamos partijų nuostatos dėl ES kyla ne iš principinio – vertybinio nusistatymo prieš šalies narystę ES, bet formuojasi dėl nepasitenkinimo tuo, kaip veikia tam tikra ES politikos sritis ar institucinė organizacijos struktūra (Conti, 2003, p. 16). Apie šalies išstojimą iš organizacijos nėra kalbama ir ES narystės sąlygų legitimumas nėra diskutuojamas. Vietoje to, gali būti siūlomi sprendimai kaip reformuoti ES. Vis dėlto, ES ar tam tikri eurointegraciniai aspektai gali būti suvokiami grėsme nacionaliniams interesams ir tolimesnei integracijai europiniu lygmeniu iki galo nėra įsipareigojama, nebent tai būtų naudinga valstybės interesams.

Atmetimo atveju – gali būti išreiškiamas pasiruošimas pasitraukti iš ES ar iš tam tikrų jos politikos sričių ir šioje pozicijoje matomas principinis nusistatymas prieš narystę Sąjungoje. Pagal nuostatų stiprumą, tai yra labiausiai neigiama pozicija ES atžvilgiu iš visų galimų, nes partija visapusiškai atmeta Europos integracijos

procesą. Jei ir pateikiami siūlymai reformuoti organizaciją, jie dažniausiai numato fundamentalius pokyčius ES institucinėje sistemoje ir eurointegracinių procesų teisėtumas yra stipriai kritikuojamas (Conti, 2003, p. 15) Kitaip tariant, išreikšdama šią poziciją, partija iš esmės kvestionuoja Europos integracijos kilmę ir tikslus, neturėdama nuoširdaus įsipareigojimo spręsti kylančias problemas.

Nacionalinių interesų įgyvendinimas, pasitelkiant narystę ES, siejamas su aktyvia nacionalinių politikos veikėjų politika ES lygmenyje. Todėl pragmatiniam – tautų Europos diskurso tipui priskirta ir „Lyderystės“ pozicija. Remiantis ja, akcentuojama valstybės pažanga, jos pasiekimai Europos integracijos kontekste, išreiškiamas noras daryti įtaką bei dominuoti priimant svarbiausius eurointegracinius sprendimus

Partijų požiūriai į nacionalinės valstybės santykį su eurointegraciniu projektu, tiesiogiai siejasi su jų pateikiamais Europos integracijos poveikio vertinimais, kuriuose dominuoja neigiamo pobūdžio nuostatos („Europos integracijos poveikis“: neigiamas). Šiam diskursui taip pat būdingi ir teigiami požiūriai į Europos integraciją, ką daugiausiai lemia gaunama ekonominė nauda. Pažymėtina, kad šioje kategorijoje labiausiai persipina pragmatinio – tautų Europos ir federacinės Europos diskursai, kadangi abiem diskursams yra būdingas teigiamas ES poveikio vertinimas.

Federacinės Europos diskurse politinis – institucinis ES sandaros aspektas yra vienas svarbiausių partijų diskurso apie Europos integraciją bruožų, todėl ES lygmens institucijų veikla vertinama teigiamai ir pritariama jų kompetencijų plėtrai („Viršvalstybiškumas“: teigiamas; „Europos Parlamento kompetencijos“: teigiamas; „Europos Komisijos kompetencijos“: teigiamas; „Europos Tarybos kompetencijos“: teigiamas; „Europos Teisingumo teismo kompetencijos“: teigiamas; „Kitų ES institucijų kompetencijos“: teigiamas).

ES ekonominės struktūros klausimais federacinės Europos diskurse, persidengia su partijų plėtojamomis idėjomis pragmatiniame – tautų Europos diskurse, kadangi abiem atvejais ekonominei integracijai tarp ES šalių yra pritariama („Bendroji rinka“: teigiamas, „Europos ekonominė ir pinigų sąjunga“: teigiamas). Tačiau federacinės Europos diskurse šios nuostatos yra stipresnės, kadangi pritariama ne tik *status quo* ekonominiuose santykiuose išlaikymui, bet ekonominį bendradarbiavimą siekiama dar labiau išplėsti („Ekonominis planavimas“: teigiamas, „Protekcionizmas“: neigiamas).

Federacinės Europos diskurso modelyje Europa ir ES matoma kaip atskiras geografinis vienetas, su aiškiai apibrėžtomis teritorinėmis sienomis, turintis saugumo ir gynybos politikos kompetencijas, kurios įgyvendinamos savarankiškai ir nepriklausomai nuo kitų tarptautinės politikos sistemos veikėjų („ES bendra užsienio ir saugumo politika“: teigiamas; „ES bendra saugumo ir gynybos politika“: teigiamas; „Specialūs santykiai su Vakarais“: neigiamas). Be to, šiame modelyje ES integracijos procese prioritetą teikiamas bendradarbiavimo gilinimui tarp jau Bendrijai priklausančių valstybių narių ir tolimesniam ES plėtimuisi nėra pritariama („ES plėtros politika“: neigiamas; „Bendradarbiavimas su Rytų valstybėmis, Rusija“: neigiamas).

„Visuomenės sandaros“ kategorijoje federacinės Europos diskursą apibūdina dvi pagrindinės temos – „Europinė tapatybė“ ir „Socialinė darna“. Abi kategorijos turinio prasme yra susijusios, nes apima teigiamo pobūdžio pasisakymus apie europietiškumą („Europinė tapatybė“: teigiamas), solidarumo principą tarp jai priklausančių narių ir pilietiškumą ES („Socialinė darna“: teigiamas). Tačiau imigracijos procesai Europoje vertinami neigiamai, kadangi šiame diskurse vystoma Europos, kaip savito kultūrinio darinio tik su jai būdingomis normomis ir vertybėmis, išsaugojimo idėja („Imigracija“: neigiamas).

Atsižvelgiant į šiame diskurse skiriamą ypatingą dėmesį europiniam interesui, nacionalinės valstybės poziciją Europos integracijos procese apibūdinanti kategorija buvo „Bendradarbiavimas/atitiktis“. Remiantis ja, išreiškiamas pasiruošimas į nacionalinę sistemą perkelti ES normas ir taisykles, įgyvendinti europinių institucijų nurodymus bei rekomendacijas ar kitaip prisiderinti prie Europos integracijos proceso ir tokiu būdu gilinti integraciją šioje organizacijoje. Iš to išplaukia ir teigiami požiūriai į Europos integracijos poveikį nacionalinei valstybei („Europos integracijos poveikis“: teigiamas).

Skirtingai nei prieš tai pristatytuose dviejuose diskursuose, post-nacionaliniame diskurse laikomasi idėjos, kad ES tenka esminis vaidmuo sprendžiant įvairias tarptautinio lygmens problemas, kaip tarptautinių konfliktų sureguliuojimas, humanitarinės pagalbos organizavimas, demokratijos vystymas, tarptautinių sutarimų siekimas, prieglobsčio politikos koordinavimas ir kt. Todėl ES išorės politika laikoma viena svarbiausių jos veiklos sričių, kurios pagalba ES gali aktyviai veikti tarptautinėje erdvėje („ES veikimo galia“: teigiamas) ir įgyvendinti savo tikslus („BUSP“: teigiamas).

Post-nacionaliniame diskurse pabrėžiama, kad ES pagrindas yra bendros vertybės – tai pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms, demokratijai, lygybei ir kitoms vertybėms („ES vertybės“: teigiamas). Tačiau vienas svarbiausių komponentų, kuris sujungia atskiras valstybes į vieną, post-nacionalinę bendruomenę, laikomas įstatymo viršenybės principas, kuris yra kildinamas iš Romos teisinės sistemos palikimo („Įstatymo viršenybė“: teigiamas). Galimybė visiems gyventojams, nepriklausomai nuo jų kilmės, tautybės, amžiaus ar kitų charakteristikų, naudotis veiksminga teisingumo sistema, laikoma viena iš Europos demokratinės sistemos pamatinių principų ir ES teisių (Europos Sąjunga, 2012d) bei svarbiausiu post-nacionalinės sąjungos bruožu („Bendradarbiavimas vidaus reikalų ir teisingumo srityje“: teigiamas).

Visuomeninių santykių atžvilgiu, piliečiai tapatinasi su jiems svarbiomis konstitucinėmis normomis, žmogaus teisių vertybėmis ir principais, jas iškeliant aukščiau už tautą ir etniškumą. Todėl šiame diskurse įsitvirtinusi pilietinės ir etninės tautos skirtis, o tautiškumo, etninio nacionalizmo idėjos vertinamos neigiamai. Atitinkamai, šiame modelyje ES politinė bendruomenė apibrėžiama platesnėmis nei nacionalinėmis kategorijomis, o visus vienijanti tapatybė – grįsta universaliomis normomis bei prigimtinėmis žmogaus teisėmis („Nacionalinė tapatybė“: neigiamas; „Europinė tapatybė“: teigiamas).

Post-nacionalinei ES taip pat būdingas atvirumas kitoms kultūroms ir tarpkultūrinio dialogo skatinimas („Daugiakultūriškumas“: teigiamas; „Imigracija“: teigiamas). Tikima, kad Europos ateičiai nepaprastai svarbios tokios visuomenės telkiančios bendros vertybės, kaip laisvė, solidarumas, lygybė ir nediskriminavimas („Tradicinės vertybės ir moralė“: neigiamas; „Socialinė darna“: teigiamas).

Kodavimo kategorijas susiejus su diskursų apie Europos integraciją tipais, toliau kategorijos buvo vėl perskaičiuojamos (rankiniu būdu), turint šiuos tikslus: nustatyti, koks diskursas apie Europos integraciją vyrauja partijų programose; parodyti kaip diskursų pasiskirstymas keičiasi laike ir atskleisti, kurios partijos aktyviausiai komunikavo tam tikrą diskurso tipą.

Kaip jau minėta, Europos integracijos idėja yra daugiasluoksnė, apimanti didelę idėjų ir plėtojamų temų įvairovę. Todėl ir šiame darbe išskirti partijų diskursai apie Europą, yra linkę persidengti ir susipinti tarpusavyje idėjomis apie Europos integraciją (žr. 7 pav.).

7 pav. Diskursų apie Europos integraciją sąsajos
Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Idėjų prasme – tarpusavyje artimiausi federacinės Europos ir post-nacionalinės sąjungos diskursai. Labiausiai šie diskursai persidengia ES vertybių klausimu. Abiejų diskursų pagalba plėtojama ES, kaip vertybinės bendruomenės, idėja ir aktyviai pabrėžiamos žmogaus teisių ir laisvių bei kitų ES vertybių svarba valstybių tarpusavio integracijai („Žmogaus teisės ir laisvės“: teigiamas; „Demokratija“: teigiamas; „Taika“: teigiamas; „Įstatymo viršenybė“: teigiamas; „Kitos“: teigiamas). Federacinės Europos ir post-nacionalinės sąjungos diskurso dėmesys žmogaus teisėms ir laisvėms, išsivysto į paramą pilietiniam dalyvavimui ES sprendimų priėmimo procese ir vieningos europinės bendruomenės, su bendra pilietyste formavimosi poreikiui („Europinė tapatybė“: teigiamas; „Socialinė darna“: teigiamas).

Atsižvelgiant į tai, kad post-nacionalinės sąjungos diskurse svarbiausi priklausymo tai pačiai politinei bendruomenei kriterijai yra išsipareigojimas konstitucinei tvarkai, įstatymo viršenybė yra laikoma viena svarbiausių ES vertybių („Įstatymo viršenybė“: teigiamas). Dėmesys konstitucionalizmo principui, ši diskursą skiria nuo federacinės Europos diskurso, kuriame valstybių

bendradarbiavimo modelis daugiau remiasi kultūrinio bendrumo pagrindais. Atitinkamai, federaciniame diskurse vyrauja eurocentristinės nuostatos ir numatoma „uždaros“ Europos idėja: neigiamai vertinama ne tik ES plėtros politika, bet ir imigracijos į ES procesai („ES plėtros politika“: neigiamas; „Imigracija“: neigiamas). Post-nacionalinės sąjungos diskurse teigiamai vertinamas ES atvirumas kitoms kultūroms ir tradicijoms, o įvairios tapatybės traktuojamos kaip lygiavertės („Daugiakultūriškumas“: teigiamas). Kadangi pasisakoma už Europos atvirumą įvairioms kultūroms, post-nacionalinės sąjungos diskurse matomas įsipareigojimas žmogaus teisių ir laisvių vertybėms, atsispindi ir teigiamose nuostatose dėl imigracijos ir prieglobsčio politikos („Imigracija“: teigiamas; „Bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityse“: teigiamas).

Išorės politikos požiūriu, visuose čia išskirtuose diskursuose, svarbia ES išorės politikos dalimi yra laikomas bendradarbiavimas užsienio ir saugumo politikos srityje („ES bendra užsienio ir saugumo politika“: teigiamas). Tačiau post-nacionalinės sąjungos diskurse daugiau dėmesio nei federaciniame diskurse, teikiama autonominiam Europos vaidmeniui pasaulyje, pabrėžiant jos svarbų vaidmenį sprendžiant pasaulio politikos klausimus ir pastangas, prisiimant moralinę atsakomybę už besivystančias šalis. Šiame Europos modelyje dominuoja teigiamo pobūdžio ES, kaip naujos globalinės politinės jėgos, paminėjimai ir išreiškiama parama autonominiam ES vaidmeniui pasaulyje, akcentuojant jos pastangas prisiimti atsakomybę už pasaulinę taiką ir stabilumą, palaikyti dialogą su ne Vakarų valstybėmis ar teikti pagalbą mažiau išsivysčiusiems kraštams ir pan. („Europos veikimo galia“: teigiamas).

Kita sritis, kurioje siejasi post-nacionalinės sąjungos ir federacinės Europos diskursai, yra ES politinė sistema: abiejuose plėtojama vieningos, stiprios ir solidarios Europos idėja, pasisakant už gilesnę valstybių integraciją ES. Partijos pritaria poreikiui išlaikyti arba išplėsti viršnacionalinių institucijų galias ir jų narių kompetencijas („Europos Parlamento kompetencijos“: teigiamas, „Europos Komisijos kompetencijos“: teigiamas, „Europos Teisingumo teismo kompetencijos“: teigiamas, „Kitų ES institucijų kompetencijos“: teigiamas). Europa pateikiama kaip supranacionalinis vienetas, atviras naujoms sprendimo priėmimo formoms, peržengiančioms nacionalinių valstybių kompetencijų ribas. Todėl palaikomas sprendimų priėmimas Bendrijos metodu – viršvalstybiškumas („Viršvalstybiškumas“: teigiamas). Tokiu būdu suponuojamas ES federacinio darinio modelis arba svarstoma galimybė tokiam tapti, numatant galimybę deleguoti nacionalines galias ES institucijoms bendros sąjungos naudai („Europos Parlamento kompetencijos“: teigiamas; „Europos Komisijos kompetencijos“: teigiamas; „Kitų ES institucijų kompetencijos“: teigiamas). ES institucinė sistema gali būti vertinama kritiškai, tačiau – su siekiu ją reformuoti veiklos veiksmingumo, didesnio piliečių atstovavimo ar gilesnės integracijos tikslais („ES politinės sistemos sudėtingumas“: teigiamas). Tiesa, siekiant labiau išryškinti post-nacionalinės sąjungos diskursui būdingas temas (konstitucionalizmas, žmogaus teisės ir kt.), jam išimtinai priskirtinas teigiamas požiūris į Europos Teisingumo Teismo kompetencijas („Europos Teisingumo Teismo kompetencijos“: teigiamas). ES politinės sistemos

kategorijoje, federacinės Europos diskursas nuo post-nacionalinės sąjungos diskurso taip pat skiriasi savo neigiamu požiūriu į tarpvyriausybiskumą ir su tuo susijusias ES Tarybos veiklas, kadangi manoma, jog abiejų šių institucijų veikla mažina europinį solidarumą ir apsunkina tarpusavio įsipareigojimų įgyvendinimą. Be to, skirtingai nei post-nacionalinės sąjungos diskurse, federacinės Europos diskurse, Europos integracijos procesai kruopščiai derinami su tautos kūrimo procesais nacionalinėse valstybėse ir jose egzistuojančiomis tapatybėmis, todėl nacionalinio lygmens institucijos taip pat laikomos svarbiomis šio proceso veikėjomis. Atsižvelgiant į tai, federaciniame diskurse teigiamai vertinamas tarpvyriausybiskumo principas („Tarpvyriausybiskumas“: teigiamas) ir Europos Tarybos kompetencijos („Europos Tarybos kompetencijos“: teigiamas).

Post-nacionalinės sąjungos diskursas su federaciniu diskurso tipu taip pat persidengia kategorijoje „Nacionalinės valstybės vaidmuo Europos integracijos procese“. Abu diskurso tipai numato valstybių bendradarbiavimo poziciją („Bendradarbiavimas/atitiktis“: teigiamas) ir neigiamai vertina gynybines-instrumentalias nuostatas („Gynyba/instrumentiškumas“: neigiamas; „Atmetimas“: neigiamas).

Labiausiai vienas nuo kito nutolę yra post-nacionalinės sąjungos ir pragmatinis – nacionalinis diskursai. Jie tarpusavyje persidengia tik dvejose temose – tai „ES bendra užsienio ir saugumo politika“: teigiamas ir „ES plėtros politika“: teigiamas. Kaip galima pastebėti, pragmatiniam – nacionaliniam diskursui artimesnis federacinės Europos diskursas. Požiūriuose į ES politines institucijas, abiem diskursams būdingas teigiamas tarpvyriausybiskumo ir ES Tarybos kompetencijų vertinimas, kadangi, sprendžiant su naryste ES susijusius reikalus, tai leidžia išlaikyti nacionalinių vyriausybių galias, („Tarpvyriausybiskumas“: teigiamas; „Europos Tarybos kompetencijos“: teigiamas). Taip pat šiems diskursams būdingas dėmesys ES ekonominės integracijos klausimams („Bendroji rinka“: teigiamas; „Europos ekonominė ir pinigų sąjunga“: teigiamas). Tačiau likusiose kategorijose, šių diskursų plėtojamos idėjos apie ES, skiriasi. Pavyzdžiui, kitaip negu pragmatiniame – nacionaliniame diskurse, federaciniame diskurse numatomas gilesnis bendradarbiavimas tiek ekonomikos plotmėje („Ekonominis planavimas“: teigiamas; „Nacionaliniai įnašai ES“: teigiamas), tiek ES išorės politikos srityje („ES bendra saugumo ir gynybos politika“: teigiamas;). Bene tiksliausiai skirtumą tarp šių diskursų nurodo patys jų pavadinimai: federacinės Europos diskurse – plėtojama politinės (federacinės) ES idėja, o pragmatiniame – nacionaliniame – siekiama išlaikyti nacionalinių valstybių (tautų) sąjungos idėją.

Kodavimo kategorijas susiejus su diskursų apie Europos integraciją modeliais, kiekybinė turinio analizė buvo baigta ir pereita prie partijų rinkimų programų diskurso analizės.

2.2.1. Partijų diskurso analizė

Partijų rinkimų programų diskurso analizė vykdyta laikantis socialinio konstruktyvizmo teorijai priskiriamo diskurso istorinio požiūrio ir jame išskiriamų diskurso analizės principų. Šis teorinis požiūris pasirinktas dėl jo praktinio

pritaikomumo analizuojant politikos veikėjų diskursą ir gerai išvystytos metodologinės tradicijos. Literatūroje pažymima, kad diskurso istorinį požiūrį galima laikyti tam tikra „įrankių dėže“, galinčia mums padėti suprasti kalbinių reikšmių realizavimą politikoje (Lipinski, 2010).

Metodologiniu požiūriu, diskurso istorinis požiūris diskurso analizę atlieka panašiai kaip ir kiti diskurso analizei priskiriami požiūriai. Visų pirma, dėmesys kreipiamas į tekste plėtojamas temas, kurios tyrėjui suteikia informacijos apie jį dominantį diskursą. Taip pat svarbūs vartojami žodžiai ir jiems suteikiamos prasmės, atspindinčios diskurso dalyvių požiūrius ir nuostatas.

Vienas svarbiausių diskurso istorinio požiūrio teiginių yra tai, kad diskursų formavimasis visuomenėje yra tiesiogiai susijęs su istoriniu kontekstu. Tik įvertinus tam tikras istorines sąlygas ir sociopolitinę sąrangą, galima paaiškinti, kodėl diskursai atsiranda, laikui bėgant keičiasi ir įgauna naujų bruožų. Todėl antrasis žingsnis pritaikant diskurso istorinį požiūrį, yra diskursą supančio konteksto (-ų) analizė. Šiuo tikslu nustatyti svarbiausi partijų veiklą apibrėžiantys kintamieji, tokie kaip partijų populiarumo dinamika, jos gyvavimo trukmė (amžius), dalyvavimo rinkimuose patirtis, nacionalinio konteksto ypatybės, europinio konteksto bruožai.

Kitas svarbus žingsnis atliekant diskurso istoriniu požiūriu paremtą politinio diskurso analizę, yra diskursyvinių strategijų apibrėžimas ir jų analizė. Diskursyvinės strategijos – tai diskurso autorių naudojamos kalbos ir vaizdinių priemonių technikos. Nors diskursyvinių strategijų vartoseną politinėje retorikoje analizuota daugelį metų, pavyzdžiui, R. Wodak darbuose (1989), susidomėjimas jomis vėl išaugo pasirodžius Norman Fairclough darbams (2006).

Diskursyvinės strategijos atsiskleidžia keliuose lygmenyse. Makro lygmenyje diskurso strategijos yra siejamos su bendrine kalbos struktūra, jos pateikimu ir sąveika su ją supančiu kontekstu. Mezo lygmenyje, jos apima konkrečius diskurso bruožus, t.y. kaip argumentai yra pristatomi, kokiais būdais tam tikros situacijos ar įvykiai yra įreminami. Paskutiniame – mikro lygmenyje, šios strategijos įtraukia įvairias lingvistines priemones, naudojamas tekste – tai reikšminės sąvokos, metaforos, diskurso *markeriai*, topai ir kt.

Išskiriant diskursyvines strategijas, klausiamo: kaip tam tikri tyrėjų dominantys klausimai (asmenys, organizacijos, situacijos, įvykiai ir kt.), yra įvardinami ir apibrėžiami politiniuose tekstuose ir kalbose; kokie bruožai ir charakteristikos jiems priskiriamos; kokie argumentai naudojami, siekiant pagrįsti ir įtvirtinti pateikiamą požiūrį į tam tikrus reiškinius; kokiais įsitikinimais, požiūriais yra remiamasi, pateikiant vieną ar kitą argumentą ir, ar artikuliuojamu diskursu siekiama sustiprinti, įtvirtinti tam tikros situacijos ar apibūdinamo socialinio veikėjo apibrėžimą, ar, atvirkščiai, – siekiama jį paneigti ir keisti (Charteris-Black, 2014, p. 129). Remiantis šiais klausimais, išskiriamos penkios diskursyvinės strategijos (žr. 7 lent.).

7 lentelė. Diskursyvinės strategijos

Strategija	Tikslas	Priemonės
Priskyrimas	Skirties tarp savos (<i>ingroup</i>) ir svetimos (<i>outgroup</i>) grupių konstravimas	Narystės grupėje kategorizavimas, metaforos, metonimijos
Tvirtinimas	Teigiamas/neigiamas, palankus/nepalankus socialinių aktorių įvardijimas	Stereotipų, vertinamųjų teiginių, teigiamų/neigiamų bruožų priskyrimas
Argumentacija	Teigiamų/neigiamų vertinamųjų savybių pagrindimas	Topai, klaidinantys, daugiaprasmiai teiginiai
Įrėminimas, išitraukimas	Išitraukimo į diskursą demonstravimas, požiūrio pateikimas	Apibūdinimas, (at)pasakojimas, citavimas
Suintensyvinimas, sušvelninimas	Išreikštų teiginių episteminio statuso kaita	Teiginių sušvelninimas/sustiprinimas

Šaltinis. Tekin, B., C. (2008). The construction of Turkey's possible EU membership in French political discourse. *Discourse & Society* 19 (6), 727-763, p. 734.

Priskyrimo strategija diskursą formuojantis ar jame dalyvaujantis asmuo ar organizacija įvardija ir pristato diskurso dėmesio objektą. Juo gali būti įvairaus tipo veikėjai, kaip asmuo, organizacija, tauta, valstybė, konkretus įvykis ar konkreti situacija. Tai atliekama pasitelkiant įvairias kategorizavimą įgalinančias priemones, pavyzdžiui, metaforas ar metonimijas.

Tokiu būdu atskleidžiamas komunikaciniame veiksmo dalyvaujančio veikėjo santykis su kitais socialiniais veikėjais, apibrėžiant savo narystę tam tikroje grupėje. Remiantis R. Wodak ir Martin Reisingl (2001), dažniausiai šis santykis pasireiškia palankumu tam tikrai grupei arba organizacijai ir takoskyros tarp to, kas yra suvokiama kaip sava (angl. *ingroup*) ir to, kas laikoma svetimu (angl. *outgroup*), įtvirtinimu.

Įvertinus teksto ar kalbos autoriaus santykį su diskurso dėmesio objektu, toliau seka objektą aprašančių ir vertinančiųjų teiginių analizė. Tvirtinimo strategija kalbantysis apibūdina ir formuoja pristatomos temos ir joje dalyvaujančių veikėjų įvaizdį, jiems priskiriant teigiamus arba neigiamus bruožus, naudojant stereotipus ar vertinančius teiginius. Ši strategija dažnai siejasi su priskyrimo strategija, kadangi tam tikrų socialinių aktorių įvardinimas, dažnai yra neatsiejamas nuo jų apibūdinimo (Wodak & Reisingl, 2001).

Tuo metu argumentacijos strategija kalbantysis pagrindžia ir paaiškina jo dėmesio objektui priskirtas charakteristikas. Tam pasitelkiami argumentacijos modeliai arba tipai, kurie apibendrintai yra vadinami *topais* (*gr. topos, dgs. topoi* – „vieta“, „vietos“). Tai – specifiniai argumentai, universalios įrodymo ir įtikinimo priemonės (Gabrėnaitė, 2010), kurių pagrindu konstruojami svarstymai apie dėmesio objektą. Kaip R. Wodak ir Salomi Boukala (2014) pažymi, topai sujungia kalbėtojo pateikiamus argumentus, juos pagrindžia ir veda sakinį prie išvadų (p. 179).

Priklausomai nuo diskurso temos, topai būna įvairiausi. Jų klasifikacija (pateikta 8 lent.) paremta R. Wodak atliktais tyrimais apie imigraciją ir jų pagrindu suformuotais topų tipais (Wodak, 2009). Mokslininkės išskirti topai yra pakankamai universalūs ir pritaikomi įvairiose tematikose, todėl jais galima remtis analizuojant politinio elito diskurso apie ES turinį.

Be to, autorės pateiktas topų sąrašas nėra baigtinis ir gali būti papildomas priklausomai nuo pasirinktos tyrimo temos. Tikėtina, kad šio tyrimo eigoje, atlikus politinių partijų programų analizę, šis topų sąrašas pasipildys Lietuvos kontekstą labiau atspindinčiais topais.

Įrėminimo strategija leidžia išreikšti ir pristatyti savo nuomonę, apibūdinti požiūrį apie diskutuojamą objektą. Remiantis Robert M. Entman (1993), įrėminti (angl. *framing*) – tai atrinkti tam tikrus suvokiamos realybės aspektus ir juos akcentuoti komunikuojamame tekste, taip skatinant tam tikrą problemos apibrėžimą, priežastinį aiškinimą, moralinį vertinimą ir jos sprendimą. Įrėminimo procesas arba diskurso reprezentacija vyksta per apibūdinimą, tam tikro naratyvo kūrimą, išsireiškimų citavimą ar pabrėžiant kalbėtojo manymu svarbius įvykius, progas ir pan.

Paskutiniai, diskursyvinė strategija, gali būti taikoma turint kelis tikslus: kalbėtojas gali siekti sustiprinti diskursyvinės situacijos apibūdinimą per tam tikrų išsireiškimų vartojimą, arba – ją sušvelninti. Abiem atvejais kalbėtojas prisideda prie savo kalboje apibūdinamų socialinių veikėjų, situacijų ar įvykių apibrėžimo, suintensyvinant arba susilpninant savybes, priskiriamas jiems.

8 lentelė. Argumentavimo modeliai – topai diskurso istoriniame požiūryje

Topų kategorijos	Apibrėžimas
Naudos topas	Nurodantys privalumus – jei sprendimas turės teigiamas pasekmes, jį reikėtų priimti.
Nuostolių/žalos topas	Nurodantys nenaudą ir nuostolius – jei sprendimas turės neigiamas pasekmes, jis neturėtų būti priimtas.
Apibrėžties/definicijos topas	Jei asmuo ar daiktas įvardijamas X, tuomet jam turi būti priskirtos savybės/bruožai, siejamos su X reikšme.
Pavojaus/grėsmės topas	Jei politinis sprendimas turės pavojų ar grėsmę keliančias pasekmes, jis neturėtų būti priimtas.
Humanitarinis topas	Jei politinis sprendimas yra nesuderinamas su žmogaus teisėmis ir humanitarinėmis vertybėmis, jis neturėtų būti priimtas.
Teisingumo topas	Lygių teisių idėjos.
Atsakomybės topas	Atsižvelgiant į tai, kad valstybė yra atsakinga už X problemos atsiradimą, ji turėtų ją išspręsti.
Naštos topas	Jei X susiduria su problema, ją reikėtų spręsti.
Finansų topas	Jei X kaina yra per didelė, reikia sumažinti išlaidas arba jų išvengti.
Tikrovės topas	Atsižvelgiant į tai, kad tikrovė yra X, reikėtų atlikti Y.
Skaičių topas	Jei nurodomi skaičiai pagrindžia tam tikrą topą, atitinkamas sprendimas/veiksmas turi būti priimtas/atliktas.
Įstatymų ir teisių topas	Jei įstatymas leidžia X, galima atlikti Y.
Istorijos topas	Atsižvelgiant į tai, kad istorija rodo, jog tam tikri veiksmai turi tam tikras pasekmes, X sprendimas turėtų būti priimtas/atmestas.
Kultūros topas	Atsižvelgiant į X grupės kultūrą, kyla Y privalumai/trūkumai.
Piktnaudžiavimo topas	Jei teisėmis piktnaudžiaujama, jų nereiktų taikyti.
Autoriteto topas	Jei asmuo užima poziciją valdžioje, sprendimas yra legitimus.
Būtinybės/primygtnumo topas	Dėl iš išorės kylančių svarbių įvykių sprendimai/veiksmai turi būti priimami /atliekami neatidėliotinai.

Šaltinis. Wodak, R. (2009). *The Discourse of Politics in Action. Politics as Usual*. Palgrave Macmillan, p. 44.

Pristatytos diskursyvinės strategijos buvo susietos su kodavimo kategorijomis, suformuotomis pirmajame partijų požiūrių tyrimo etape (žr. 9 lent.). Susiejant kodavimo kategorijas ir diskursyvinės strategijas, buvo laikomasi Arthur Lipinski (2010) suformuoto politinio diskurso analizės modelio, kuriame diskursyvinės strategijos susiaurintos iki pagrindinių trijų: situacijos / objekto apibrėžimo (priskyrimo), pagrindimo (argumentacijos) bei tapatybių konstravimo ir skirtumų įtvirtinimo (įrėminimo) ir pritaikytos Lenkijos partijų argumentų apie Europą analizėje. Remiantis šiuo modeliu, buvo organizuojama ir Lietuvos partijų diskurso analizė.

9 lentelė. Partijų diskurso analitinės kategorijos

DISKURSO SUBJEKTAS (priskyrimas)	DISKURSO KONSTRAVIMAS (argumentacija)	TAKOSKYROS (įrėminimas)
Lietuva	<ul style="list-style-type: none"> • Visuomenės struktūra; • Nacionalinės valstybės pozicija ES. 	<ul style="list-style-type: none"> • „Aš“ ir „kito“ reprezentacija; • Takoskyrų konstravimo pagrindai: <ul style="list-style-type: none"> - Pozicija; - Tapatybė; - Vizija; - Tikslai.
Europa / ES	<ul style="list-style-type: none"> • ES politinė sistema; • ES ekonominė struktūra; • ES išorės politika; • ES vertybės; • Visuomenės struktūra. 	

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Lipinski, A. (2010). Europe as a Symbolic Resource: On the Discursive Space of Political Struggles in Poland. *Kolleg-Forschergruppe (KFG) „The Transformative Power of Europe“*, Freie Universität Berlin, KFG Working Paper Series, 10, January 2010, p.10.

Kaip jau buvo minėta, nacionalinio lygmens politikos veikėjų diskursas apie Europos integraciją yra neatsiejamas nuo jį supančio nacionalinio diskurso bruožų. Todėl, norint suprasti politikos veikėjų pateikiamas Europos reprezentacijas, būtina įvertinti nacionalinę diskurso apie Europos integraciją dimensiją. Šiuo tikslu išskirti dviejų tipų diskurso subjektai (Lietuva ir Europa bei nuo jos neatsiejama ES). Darbe buvo klausiama: koks santykis yra konstruojamas tarp šių subjektų; kokie bruožai, apibūdinimai ir įvaizdžiai jiems yra priskiriami; kaip pastarieji elementai yra pagrindžiami; ir kaip jie yra pozicionuojami kitų, diskurse įvardinamų, subjektų atžvilgiu?

Paskutinis diskurso analizės žingsnis apėmė retorinę teksto analizę, dėmesį kreipiant į įvairių lingvistinių priemonių panaudojimą rinkimų programose. Pažymėtina, kad šis tyrimas apsiriboja teksto analizės pagrindais ir nepretenduoja į išsamią retorinę ir stilistinę politinio diskurso analizę, kuri priskiriama humanitarinių mokslų tyrimų laukui. Toliau pereita prie trečiosios empirinio tyrimo dalies – kokybinės lyginamosios partijų požiūrių analizės.

2.2.2. Kokybinė lyginamoji partijų požiūrių analizė

Siekiant išsiaiškinti politinių partijų plėtojamos Europos integracijos temos paplitimą ir raišką rinkimų programose bei išanalizuoti kaip Europos integracijos idėjos yra apibrėžiamos partijų diskurse, lieka neapartas kitas svarbus politinių partijų požiūrių analizės elementas, t.y. priežastinės partijų požiūrių į Europos integracijos idėją sąlygos. Todėl paskutiniajame empirinio tyrimo etape siekiama įvertinti, kokios sąlygos yra svarbiausios partijų požiūriams Europos integracijos idėjos atžvilgiu. Šiam tikslui pasitelktas kokybinės lyginamosios analizės (toliau – KLA) metodas, kuriuo siekiama patikrinti mokslinėje literatūroje pateikiamus teiginius apie nacionalinių ir išorinių veiksnių poveikį partijų požiūriams į ES.

Pasak V. Morkevičiaus ir Zenono Norkaus (2011), KLA yra lyginamojo metodo modifikacija, pritaikyta tikrinti ir plėtoti deterministines priežastines hipotezes neeksperimentiniuose kontekstuose, kur susiduriama su konjunktūriniu ir daugeriopu priežastingumu. Šio metodo pagrindai suformuoti 1987 m. išleistoje amerikiečių sociologo Charleso C. Ragino knygoje „Lyginamasis metodas. Kelias anapus kokybinių ir kiekybinių strategijų“. Kaip mokslininką cituoja savo disertacijoje šį metodą pritaikiusi Ligita Šarkutė (2012), vienu svarbiausiu kokybinės lyginamosios analizės privalumu, C. C. Raginas laikė „gebėjimą išnarplioti tokias priežastines priklausomybės sąraizgas, kurios yra neįkandamos nei neeksperimentiniame tyrime taikomiems J. S. Millio kanonams, nei daugiavariacinei statistinei analizei“ (p. 50).

KLA atstovai šį metodą vartoti rekomenduoja tuomet, kai tyrėjai nagrinėja santykinai nedaug atvejų (dažniausiai nuo 10 iki 50) ir juos gerai išmano (Morkevičius & Norkus, 2011). Pasak KLA metodologų, „KLA šiuo atveju tampa ta formaliaja procedūra, kuri disciplinuoja ir įrėmina tokio pobūdžio tyrimus, kad jie netaptų pernelyg „laisvos formos“ ir būtų atsižvelgta į daugelį tokiems tyrimams svarbių metodologinių aspektų“ (Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas). Kuo mažesnis atvejų skaičius, tuo didesnės tyrėjo galimybės įsigilinti į kiekvieną iš jų ir išsaugoti intensyviosios, t.y. kokybinės tyrimo strategijos pranašumus.

Nagrinėjamų atvejų kiekis šiame darbe neviršijo rekomenduojamo atvejų skaičiaus ir atitiko nuo 1992 iki 2016 m. rinkimus laimėjusių partijų skaičių – iš viso tokių buvo 37. Su atvejais (partijomis) buvo išsamiai susipažinta dar prieš atliekant KLA procedūrą – tiriant partijų programas kiekybiškai (taikant kiekybinę turinio analizę) ir kokybiškai (atliekant diskurso analizę), kas leido susidaryti labiau visapusišką supratimą apie partijų pozicijas Europos integracijos klausimu.

Užimdama tarpinę poziciją tarp kiekybinių ir kokybinių metodų, KLA galima taikyti abiem atvejais – tiek duomenų atradimo, tiek tikrinimo kontekstuose (Morkevičius & Norkus, 2011). Pirminės prielaidos apie partijų požiūrius į Europos integraciją pasirodė atliekant diskurso analizę, kuomet, iš rinkimų programose pateikiamų teiginių, buvo galima daryti prielaidas apie tam tikras priežastines sąlygas, kurių pagrindu požiūriai formuojasi. Iš jų akivaizdžiausios buvo partijų ideologija ir išorinis kontekstas (grėsmės). Kitos sąlygos nebuvo taip aiškiai identifikuojamos ir reikalavo didesnio įsigilino.

Be to, KLA pagalba galima išryškinti partijų požiūrių įvairovę ir parodyti jų sudėtingumą. Skirtingai nei statistinė analizė, KLA leidžia išskaidyti priežastines sąlygas. Jas galima diferencijuoti į: 1) būtinas, bet nepakankamas (A yra B priežastis, jeigu B nebūna be A, nors kai A būna, ne visada būna ir B), 2) pakankamas, bet nebūtinai (A yra B priežastis, jeigu visada, kai būna A, būna ir B, nors B gali būti ir be A) ir 3) būtinas ir pakankamas (B būna, jeigu ir tik jeigu yra A). Taip pat šis metodas suteikia galimybę parodyti priežastines sąlygų kongūracijas, o ne tik pavienių sąlygų pasekmes (Morkevičius & Norkus, 2011). Taigi pasitelkus KLA, kokybiniuose tyrimuose galima disciplinuotai ir formaliai ieškoti, kas lemia nagrinėjamos problemos vienokias ar kitokias baigmes.

Atliekant kokybinę lyginamąją partijų požiūrių analizę, visų pirma, parenkamas baigties kintamasis, t.y. priklausomas kintamasis arba rezultatas ir jį potencialiai galinčios paaiškinti priežastinės sąlygos arba nepriklausomi kintamieji (žr. 10 lent.). Tiriamą reiškinį paaiškinančios sąlygos, atrenkamos vadovaujantis tiriamos srities literatūra ir atliktais tyrimais.

10 lentelė. Kokybinės lyginamosios analizės matrica

Atvejai	Nepriklausomi kintamieji (sąlygos)					Priklausomas kintamasis
	Sąlyga nr.1	Sąlyga nr. 2	Sąlyga nr. 3	...	Sąlyga nr...	Rezultatas
Atvejis nr. 1	X1	X5	X9	...	X21	Y1
Atvejis nr.2	X2	X6	X10	...	X22	Y2
Atvejis nr.3	X3	X7	X11	...	X23	Y3
...
Atvejis nr.N	XN1	XN2	XN3	...	XN...	YN

Šaltinis: sudaryta pagal Šarkutė, L. (2010). *Sprendimų priėmimo veiksniai ir modeliai: Lietuvos Respublikos vyriausybės analizė*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija. Kauno technologijos universitetas, Kaunas, p. 62.

Išanalizavus mokslinę literatūrą, atrenkamos partijų požiūrius potencialiai paaiškinančios sąlygos. Pažymėtina, kad partijų požiūriai matuoti į du Europos integracijos aspektus – politinį ir ekonominį, nes Europos integracijos politinė ir ekonominė integracija literatūroje (Marks, Wilson & Ray, 2002) aiškinama, remiantis nevienodomis (nors ir persidengiančiomis), priežastinėmis sąlygomis. Be to, atsižvelgiant į tai, kad siekiama atskleisti partijų pritarimo ir nepritarimo Europos integracijai priežastines sąlygas, atliekamos pakartotinės kokybinės lyginamosios analizės procedūros – teigiamų ir neigiamų baigčių analizė.

Išskirti penki nepriklausomi kintamieji, nurodantys priežastines partijų požiūrių į Europos politinę integraciją susiformavimo sąlygas, kurie literatūroje

laikomi vienais reikšmingiausių. Šių kintamųjų poveikis analizės metu, buvo tikrinamas priklausomam kintamajam – partijų požiūriams į Europos politinę integraciją (teigiami / neigiami). Kaip galimos Lietuvos partijų požiūrių į Europos politinę integraciją priežastinės sąlygos, nurodyti šie kintamieji:

1. Partijų ideologija (*ideolog*)²²;
2. Dalyvavimas vyriausybėje, atspindintis partijos santykį su valdžia – opozicinė arba valdžios partija (vyriausyb);
3. Gautas balsų skaičius daugiamandatėje rinkimų apygardoje, proc. (balsai);
4. Partijos amžius (amžius);

5. Nacionalinio konteksto bruožai. Šiame darbe svarbiausia nacionalinio konteksto ypatybe, galimai formuojančia partijų požiūrius į Europos politinės integracijos procesus, laikomos saugumo grėsmės, visų pirma, siejamos su Rusijos Federacijos užsienio politika (grėsmes). Jos suvokimas tarp Lietuvos politinio elito narių²³ kyla iš šalies neigiamų istorinių patirčių (Sovietų Sąjungos okupacijos) ir geopolitinės šalies padėties ypatybių, kaip sąlyginai nedidelis valstybės teritorinis plotas, negausūs strateginiai išteklių bei mažas karinis potencialas.

Šių kintamųjų pagrindu formuojamos disertacijos hipotezės, kurios bus tikrinamos, atliekant partijų požiūrių į Europos politinę integraciją kokybinę lyginamąją analizę:

- *H1: partijos, kurios yra kairiosios, socialdemokratinės, liberaliosios, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologinės krypties, bus linkusios labiau pritarti Europos politinei integracijai, nei partijos, kurios atstovauja kraštutinės kairės, komunistinę, agrarinę, konservatyviąją arba kraštutinės dešinės ideologiją;*

- *H2: partijos, kurios dalyvauja vyriausybės veikloje (sudaro valdančiąją daugumą), yra labiau linkusios remti Europos politinės integracijos procesus, kai opozicinės partijos bus linkusios turėti kritiškesnius požiūrius į Europos politinės integracijos procesus.*

- *H3: partijos, kurios turi aukštą palaikymą tarp rinkėjų, linkusios labiau pritarti Europos politinei integracijai, nei partijos, kurios turi žemą rinkėjų palaikymą.*

- *H4: Lietuvos stojimo į ES procesuose dalyvavusios partijos, įsikūrusios iki 2004 m., linkusios labiau palaikyti Europos politinę integraciją, nei partijos, nedalyvavusios šiuose procesuose ir savo veiklą pradėjusios po 2004 m.*

- *H5: Aukštas saugumo grėsmių suvokimas tarp Lietuvos partijų skatina teigiamus požiūrius į Europos politinę integraciją.*

²² Čia ir toliau tekste nepriklausomųjų kintamųjų pavadinimai sutrumpinti, paruošti KLA atlikti.

²³ Remiantis Lietuvos mokslininkų atliktais tyrimais, Rusijos kišimasis į Europos reikalus Lietuvos elitams yra didelis arba pakankamai didelis pavojus: tik 2–3 proc. apklaustųjų Rusijos kišimosi į Europos reikalus visai nelaiko grėsme, tačiau kita – 40–25 proc. dalis tai laiko dideliu pavojumi. Be to, Rusija suvokiama ir kaip potenciali grėsmė Europos saugumui – pirmiausiai žvelgiant iš karinės perspektyvos, taip pat dėl energetikos bei ekonomikos (Matonytė & Morkevičius, 2009).

Po nepriklausomų kintamųjų išskyrimo, sudaroma pradinių duomenų lentelė (matrica), kurioje įvardijami analizuojami atvejai ir kintamieji (žr. 11 lent.). Lentelės paskutiniame stulpelyje nurodytas priklausomas kintamasis – požiūris į ES politinę integraciją (teigiamas arba neigiamas), kituose – priežastinės sąlygos arba nepriklausomi kintamieji. Pažymėtina, kad pradinių kintamųjų lentelėje reikšmės dar nėra dichotomizuotos, šie kintamieji sudvireikšminami vėliau (išskyrus atvejus, kai kintamieji natūraliai yra dvireikšmiai).

11 lentelė. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją KLA pradiniai kintamieji

Rinkimai	Partija / koalicija	Ideologija	Vyriausybė	Amžius	Balsai	Grėsmės	Požiūris į Europos politinę integraciją
1992 m.	LDDP	Socialdemokratija	Ne	Iki 2004 m.	44 %	Taip	Neigiamas
	LPS	Konservatizmas	Taip	Iki 2004 m.	21,2 %	Taip	Teigiamas
	LKDP	Krikščioniškoji demokratija	Taip	Iki 2004 m.	12,6 %	Taip	Teigiamas
	LSDP-NKD	Socialdemokratija	Ne	Iki 2004 m.	6 %	Taip	Teigiamas
1996 m.	TS	Konservatizmas	Ne	Iki 2004 m.	29.80%	Ne	Neigiamas
	LSDP 96	Socialdemokratija	Ne	Iki 2004 m.	6.60%	Ne	Neigiamas
	LTCS	Liberalizmas	Ne	Iki 2004 m.	8.24%	Ne	Neigiamas
2000 m.	„Socialdemokratija 2000“	Socialdemokratija	Ne	Iki 2004 m.	31.08%	Ne	Neigiamas
	NS	Socialliberalizmas	Ne	Iki 2004 m.	19.64%	Ne	Neigiamas
	LLS	Liberalizmas	Ne	Iki 2004 m.	17.25%	Ne	Neigiamas
	TS	Konservatizmas	Taip	Iki 2004 m.	8.62%	Ne	Teigiamas

2004 m.	DP	Socialliberalizmas	Ne	Po 2004 m. ²⁴	28.44%	Ne	Neigiamas
	Koalicija „Už darbą Lietuvai“	Socialdemokratija / socialliberalizmas	Taip	Iki 2004 m.	20.65%	Ne	Teigiamas
	TS	Konservatizmas	Ne	Iki 2004 m.	14.75%	Ne	Neigiamas
	TT	Liberalizmas / konservatizmas	Ne	Iki 2004 m.	11.36%	Ne	Neigiamas
	LCS	Liberalizmas	Ne	Iki 2004 m.	9.19%	Ne	Neigiamas
	VNDPS	Agrarizmas	Ne	Iki 2004 m.	6.60%	Ne	Neigiamas
2008 m.	TS-LKD	Konservatizmas	Ne	Iki 2004 m.	19,72%	Taip	Neigiamas
	TPP	Populizmas	Ne	Po 2004 m.	15,09%	Taip	Neigiamas
	TT	Liberalizmas / konservatizmas	Ne	Po 2004 m.	12,68%	Taip	Neigiamas
	LSDP	Socialdemokratija	Taip	Iki 2004 m.	11,72%	Taip	Teigiamas
	DP	Socialliberalizmas	Taip	Po 2004 m.	8,99%	Taip	Teigiamas
	LRLS	Liberalizmas	Ne	Po 2004 m.	5,73%	Taip	Neigiamas
	LCS	Liberalizmas	Ne	Iki 2004 m.	5,34%	Taip	Teigiamas
2012 m.	DP	Socialliberalizmas	Ne	Po 2004 m.	19,82%	Ne	Neigiamas
	LSDP	Socialdemokratija	Ne	Iki 2004	18,37%	Ne	Neigiamas

²⁴ Nors partija įsikūrė 2003 m. spalio mėnesį, jos pirmasis suvažiavimas įvyko 2004 m. kovo 20 d. Todėl jos įsikūrimo laikotarpis traktuojamas jau po 2004 m., taip nurodant, kad partija nebuvo išitraukusi į eurointegracinius procesus.

				m.			
	TS-LKD	Konservatizmas	Taip	Iki 2004 m.	15,08%	Ne	Teigiamas
	LRLS	Liberalizmas	Taip	Po 2004 m.	8,57%	Ne	Neigiamas
	DK	Populizmas	Ne	Po 2004 m.	7,99%	Ne	Neigiamas
	TT	Liberalizmas / konservatizmas	Ne	Po 2004 m.	7,31%	Ne	Neigiamas
	LLRA	Regionalizmas / krikščioniškoji demokratija	Ne	Iki 2004 m.	5,83%	Ne	Neigiamas
2016 m.	TS-LKD	Konservatizmas	Ne	Iki 2004 m.	21,70%	Taip	Neigiamas
	LVŽS	Agrarizmas	Ne	Po 2004 m.	21,53%	Taip	Neigiamas
	LSDP	Socialdemokratija	Taip	Iki 2004 m.	14,42%	Taip	Teigiamas
	LRLS	Liberalizmas	Ne	Po 2004 m.	9,06%	Taip	Neigiamas
	LLRA-KŠS	Regionalizmas / krikščioniškoji demokratija	Taip	Iki 2004 m.	5,48%	Taip	Teigiamas
	TT	Liberalizmas / konservatizmas	Taip	Po 2004 m.	5,33%	Taip	Teigiamas

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Remiantis teorinėmis partijų požiūrių prielaidomis, duomenys sudvireikšminti pagal šiuos kriterijus:

1. Ideologija (ideolog): „0“ – jei partija atstovavo kraštutinės kairės, komunistinę, agrarinę, konservatyviają arba kraštutinės dešinės ideologiją; „1“ – jei partija buvo kairioji, socialdemokratinė, liberali, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologinės krypties.

2. Dalyvavimas vyriausybėje (vyriausyb): „0“ – jei partija prieš tai buvusioje Seimo kadencijoje neįėjo į vyriausybės sudėtį ir (arba) dalyvavo opozicijos veikloje; „1“ – jei partija prieš tai buvusioje Seimo kadencijoje įėjo į vyriausybės sudėtį;

3. Balsų skaičius, gautas rinkimuose (balsai): „0“ – partija laikoma turinti vidutinį arba žemą populiarumą, jei Seimo rinkimuose gavo 5–20 proc. balsų, apvalinant; „1“ – partija laikoma turinti aukštą populiarumą, jei Seimo rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų, apvalinant.

4. Partijos amžius: (amžius) „0“ – partija laikoma nauja, jei įsikūrė po įstojimo į ES 2004 m.; „1“ – partija laikoma turinti pakankamai ilgalaikę veiklos istoriją, jei įsikūrė prieš Lietuvos įstojimą į ES 2004 m.;

5. Saugumo grėsmės (gresmes): „0“ – jei rinkimų metu nekilo ginkluoti konfliktai Lietuvoje arba jos kaimynystėje; „1“ – jei rinkimų metu ginkluoti konfliktai kilo Lietuvoje arba jos kaimynystėje:

- 1992 m. aukštą grėsmių suvokimą tarp partijų galėjo lemti 1991 m. sausio mėn. Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų bandymas Lietuvoje įvykdyti karinį perversmą ir nuversti teisėtai išrinktą Lietuvos valdžią. Ne mažiau svarbus veiksnys buvo 1992 m. sausio mėn. prasidėjusios derybos dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos teritorijos. Nors kariuomenę išvesti susitarta rugsėjo 8 d., tačiau pats išvedimo procesas nebuvo sklandus ir derybų sutartis buvo nuolat pažeidinėjama.

- 2008 m. aukštą grėsmių suvokimą tarp partijų galėjo lemti tais pačiais metais rugpjūčio 8 d. kilęs karinis Gruzijos-Rusijos konfliktas;

- 2016 m. aukštą grėsmių suvokimą tarp partijų galėjo lemti 2014 m. kovo mėn. Rusijos įvykdyta Krymo aneksija ir prasidėjęs Rusijos-Ukrainos karinis konfliktas, kuris tęsėsi ir 2016 m.

Išvados apie gaunamus rezultatus – teigiamus arba neigiamus partijų požiūrius į Europos politinę integraciją – daromos, įvertinus nepriklausomų kintamųjų reikšmes. Pavyzdžiui, nors partija X įsikūrė prieš Lietuvos įstojimą į ES 2004 m. ir rinkimų metu kilo ginkluoti konfliktai Lietuvoje arba jos kaimynystėje, tačiau ji atstovavo kraštutinės kairės, komunistinę, agrarinę, konservatyviają arba kraštutinės dešinės ideologiją, prieš tai buvusioje Seimo kadencijoje neįėjo į vyriausybės sudėtį ir (arba) dalyvavo opozicijos veikloje, o Seimo rinkimuose gavo 5–20 proc. balsų, apvalinant, t.y. buvo nepopuliari, tikėtina, kad ji turės neigiamus požiūrius į Europos politinę integraciją. Kitaip tariant, trys kintamieji iš visų penkių galimų, yra nepalankūs politinei Europos integracijai ir, remiantis tuo, daroma išvada apie partijos neigiamus požiūrius į šį klausimą.

Vadovaujantis teoriškai ir empiriškai pagrįstomis priežastinių sąlygų kintamųjų sudvireikšminimo taisyklėmis, duomenys perkoduojami į dvireikšmius

kintamuosius. Kaip minėta, slenksčiai, t.y. ribos, žemiau kurių esančios reikšmės perkoduojamos į 0, o aukščiau esančios – į 1, buvo pagrįstos partijų požiūrių į ES teorija ir tiriamoje srityje atliktais tyrimais (kintamųjų išmatavimo šaltiniai nurodyti 4 priede). Operacionalizavus kintamuosius ir jiems priskyrus atitinkamas reikšmes, gauta dvireikšmių kintamųjų lentelė, kuri tapo tolesnės analizės pagrindu (žr. 5 priedą).

Iš dvireikšmių kintamųjų sudaroma pirminė duomenų lentelė, kurios pagrindu formuojama vadinamoji tiesos lentelė. Joje nurodoma aprašoma duomenų įvairovė ir įtraukiamos visos galimos nepriklausomų kintamųjų (priežastinių sąlygų) konfigūracijos.

Kaip jau buvo minėta, partijų požiūriai į Europos integracijos procesus buvo skaidomi į politinius ir ekonominius. Atsižvelgiant į tai, toliau sekė pasiruošimas kokybinei lyginamajai partijų požiūrių į ES ekonominės integracijos procesus analizei. Kaip ir požiūrių į politinės integracijos procesus atveju, loginė veiksmų seka buvo tokia pati.

Visų pirma, sudarytas nepriklausomųjų kintamųjų sąrašas. Šių kintamųjų poveikis buvo tikrinamas priklausomam kintamajam – partijų požiūriams į Europos ekonominę integraciją (teigiami / neigiami). Iš viso išskirti penki nepriklausomieji kintamieji:

1. Partijų ideologija (ideolog²⁵);
2. Dalyvavimas vyriausybėje, atspindintis partijos santykį su valdžia – opozicinė arba valdžios partija (vyriausyb);
3. Gautas balsų skaičius daugiamandatėje rinkimų apygardoje, proc. (balsai);
4. Europinis kontekstas – ES sprendimai ekonominės integracijos srityje ir (arba) jos santykiuose su Lietuva (eurokontekst);
5. Nedarbo lygis šalyje (nedarbolyg).

Kaip matyti, dalis nepriklausomųjų kintamųjų buvo tie patys, kaip ir požiūrių į ES politinės integracijos kokybinės lyginamosios analizės atveju – tai partijų ideologija, dalyvavimas vyriausybės veikloje bei gautas balsų kiekis per rinkimus. Tiesa, partijų pritarimo arba nepritarimo ES ekonominei integracijai ir jų atstovaujamos ideologijos ryšys šį kartą keitėsi: remiantis šiame darbe taikoma G. Marks, C. A. Wilson ir L. Ray suformuota požiūrių tipologija (2002), kraštutinės kairės, socializmo, agrarinės, liberalizmo arba kraštutinės dešinės ideologijos partijos turės neigiamus požiūrius, o kairiosios, konservatyviosios, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologinės krypties partijos – teigiamus požiūrius.

Naujai įvesti kintamieji buvo nedarbo lygis šalyje – vienas iš svarbiausių rodiklių, apibūdinančių vidaus ekonomikos būklę, ir europinio konteksto įvykiai, galimai formavę partijų pritarimą arba nepritarimą ekonominei integracijai. Kontekstiniai įvykiai arba kritiniai momentai išskirti pagal ES ir Lietuvos santykių lentelę (žr. 6 priedą), kurioje nurodyti svarbiausios Lietuvos integracijos į ES datos bei įvykiai pačioje ES.

²⁵ Čia ir toliau tekste nepriklausomųjų kintamųjų pavadinimai sutrumpinti, paruošti KLA atlikti.

Kaip ir ES politinės integracijos atveju, išskyrus nepriklausomus kintamuosius, formuluojamos sekančios disertacijos hipotezės:

H6: partijos, atstovaujančios kraštutinės kairės, socializmo, agrarinės, liberalizmo arba kraštutinės dešinės ideologiją, turės kritiškesnius požiūrius į Europos ekonominę integraciją, nei partijos, atstovaujančios kairiąją, konservatyviąją, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologiją;

H7: partijos, kurios dalyvauja vyriausybės veikloje (sudaro valdančiąją daugumą), yra labiau linkusios remti Europos ekonominės integracijos procesus, kai opozicinės partijos bus linkusios turėti kritiškesnius požiūrius į Europos ekonominės integracijos procesus.

H8: partijos, kurios turi aukštą palaikymą tarp rinkėjų, linkusios labiau pritarti Europos ekonominei integracijai, nei partijos, kurios turi žemą rinkėjų palaikymą.

H9: Lietuvai palankūs ES sprendimai ekonominės integracijos srityje ir (arba) jos santykiuose su Lietuva formuoja partijų pritarimą Europos ekonominei integracijai.

H10: Aukštas nedarbo lygis šalyje lemia kritiškesnius partijų požiūrius į Europos ekonominę integraciją.

Po nepriklausomųjų kintamųjų sąrašo suformavimo, toliau seka pradinių duomenų lentelės (matricos) sudarymas. Kaip ir partijų požiūrių į ES politinės integracijos KLA atveju, joje įvardijami analizuojami atvejai (partijos), nepriklausomi kintamieji (požiūrių sąlygos) ir priklausomas kintamasis – požiūriai į ES ekonominę integraciją (teigiami arba neigiami) (žr. 12 lent.).

12 lentelė. Partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją KLA pradiniai kintamieji

Rinkimai	Partija / koalicija	Ideologija	Vyriausybė	Balsai	Nedarbo lygis (proc.)	Europinis kontekstas	Požiūris į Europos ekonominę integraciją
1992 m.	LDDP	Socialdemokratija	Ne	44%	3,6	Teigiamas	Neigiamas
	LPS	Konservatizmas	Taip	21,2%			Teigiamas
	LKDP	Krikščioniškoji demokratija	Taip	12,6%			Teigiamas
	LSDP-NKD	Socialdemokratija	Ne	6%			Neigiamas
1996 m.	TS	Konservatizmas	Ne	29,8%	6,2	Teigiamas	Teigiamas
	LSDP 96	Socialdemokratija	Ne	6,6%			Teigiamas
	LTCS	Liberalizmas	Ne	8,24%			Neigiamas
2000 m.	„Socialdemokratija 2000“	Socialdemokratija	Ne	31,08 %	16,4	Teigiamas	Teigiamas
	NS	Socialliberalizmas	Ne	19,64 %			Teigiamas

	LLS	Liberalizmas	Ne	17,25 %			Neigiamas
	TS	Konservatizmas	Taip	8,62%			Teigiamas
2004 m.	DP	Socialliberalizmas	Ne	28,44 %	11,5	Teigiamas	Teigiamas
	Koalicija "Už darbą Lietuvai"	Socialdemokratija / socialliberalizmas	Taip	20,65 %			Teigiamas
	TS	Konservatizmas	Ne	14,75 %			Neigiamas
	TT	Liberalizmas / konservatizmas	Ne	11,36 %			Neigiamas
	LCS	Liberalizmas	Ne	9,19%			Neigiamas
	VNDPS	Agrarizmas	Ne	6,6%			Neigiamas
	2008 m.	TS-LKD	Konservatizmas	Ne			19,72 %
TPP		Populizmas	Ne	15,09 %	Neigiamas		
TT		Liberalizmas / konservatizmas	Ne	12,68 %	Neigiamas		
LSDP		Socialdemokratija	Taip	11,72 %	Teigiamas		
DP		Socialliberalizmas	Taip	8,99%	Teigiamas		
LRLS		Liberalizmas	Ne	5,73%	Neigiamas		
LCS		Liberalizmas	Ne	5,34%	Neigiamas		
2012 m.	DP	Socialliberalizmas	Ne	19,82 %	13,2	Neigiamas	Neigiamas
	LSDP	Socialdemokratija	Ne	18,37 %			Neigiamas
	TS-LKD	Konservatizmas	Taip	15,08 %			Neigiamas
	LRLS	Liberalizmas	Taip	8,57%			Neigiamas
	DK	Populizmas	Ne	7,99%			Neigiamas
	TT	Liberalizmas / konservatizmas	Ne	7,31%			Neigiamas
	LLRA	Regionalizmas / krikščioniškoji demokratija	Ne	5,83%			Neigiamas
2016 m.	TS-LKD	Konservatizmas	Ne	21,7%	8,3	Neigiamas	Teigiamas
	LVŽS	Agrarizmas	Ne	21,53 %			Neigiamas
	LSDP	Socialdemokratija	Taip	14,42 %			Teigiamas
	LRLS	Liberalizmas	Ne	9,06%			Neigiamas
	LLRA-KŠS	Regionalizmas / krikščioniškoji	Taip	5,48%			Teigiamas

		demokratija					
	TT	Liberalizmas / konservatizmas	Taip	5,33%			Teigiamas

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Ekonominiai kintamieji sudvireikšminti vadovaujantis šiais kriterijais (kintamųjų išmatavimo šaltiniai pateikti 7 priede):

1. Ideologija (ideolog): remiamasi jau minėtų mokslininkų – G. Marks, C.A. Wilson ir L. Ray (2002) partijų požiūrių į Europos integraciją skirstymu, pagal kurį: „0“ – jei partija atstovauja kraštutinės kairės, socializmo, agrarizmo, liberalizmo arba kraštutinės dešinės ideologiją; „1“ – jei partija yra kairiosios, konservatyviosios, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologinės krypties.

2. Dalyvavimas vyriausybėje (vyriausyb): „0“ – jei partija prieš tai buvusioje Seimo kadencijoje dalyvavo opozicijos veikloje; „1“ – jei partija prieš tai buvusioje Seimo kadencijoje įėjo į vyriausybės sudėtį;

3. Balsų skaičius, gautas rinkimuose (balsai): „0“ – jei partija Seimo rinkimuose gavo 5–20 proc. balsų, apvalinant; „1“ – jei partija Seimo rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų, apvalinant.

4. Europinis kontekstas – tai įvykiai ES lygmenyje ir/arba jos santykiuose su Lietuva, turėję įtakos partijų požiūriams į ES ekonominę integraciją (eurokontekst):

„0“ – jei partija neigiamai vertino šiuos europinio lygmens kontekstinius įvykius:

- 2008 m. rinkimų metu neigiamus požiūrius galėjo formuoti 2007 m. priimtas Europos Vadovų Tarybos sprendimas, pagal kurį Lietuva negalėjo įsivesti euro, nes neatitiko vieno iš keturių Maastrichto kriterijų, kuriuo vertinamas šalies vidutinis metinės infliacijos lygis. Kadangi tuometinis Lietuvos infliacijos rodiklis tik viena dešimtąja procento dalimi viršijo Maastrichto kriterijų – Europos Komisijos ir Europos Centrinio Banko parengtoje konvergencijos ataskaitoje nurodyta, kad vidutinė dvylikos mėnesių infliacija Lietuvoje kovo mėnesį siekė 2,7 proc., o Maastrichto kriterijus tuo metu siekė 2,6 procento (Europos Komisijos ir Europos Centrinio Banko konvergencijos ataskaita, 2006), – tai galėjo paskatinti partijų nusivylimą ES sprendimais ir skatinti euroskeptiškų požiūrių formavimąsi.

- 2012 m. rinkimų metu neigiamus požiūrius galėjo formuoti 2008 m. pabaigoje kilusi pasaulio ekonomikos krizė, kuri labiausiai Lietuvą palietė po metų – 2009 m. ir toliau tęsėsi 2012 m. Šiuo laikotarpiu stipriai mažėjo importo apimtys, vidaus vartojimas, didėjo nedarbas, o realus BVP 2009 m. sumažėjo 15 procentų (Lietuvos bankas, 2010), dėl ko šalies Vyriausybė įgyvendino plataus masto taupymo politiką, stipriai palietusių socialiai pažeidžiamiausias gyventojų grupes. Turint omenyje tai, kad ekonominio nuosmukio įveikimo sprendimus teko priiminėti atsižvelgiant į ES konvergencijos kriterijų vykdymą, kurio svarbiausias elementas buvo euro įvedimas (Vilpišauskas, 2009), partijų požiūriai į ES ekonominę integraciją galėjo tapti labiau kritiški.

- 2016 m., rinkimų metu neigiamus požiūrius galėjo formuoti artėjanti ES 2014–2020 m. paramos finansinio laikotarpio pabaiga, po kurios Lietuva gaus mažiau ES finansinės paramos nei iki tol ir sumažės šalies ūkio priklausomybė nuo ES struktūrinių fondų.

„1“ – jei partija teigiamai vertino šiuos kontekstinius įvykius:

- 1992 m. rinkimų metu teigiamus požiūrius į ES ekonominę integraciją galėjo skatinti tai, kad tarp EB ir Lietuvos pasirašyta Ekonominio ir prekybinio bendradarbiavimo sutartis, o dar prieš tai (1991 m.) – Lietuva pradėjo gauti EB pagalbą pagal PHARE programą.

- 1996 m. rinkimų metu teigiamus požiūrius į ES ekonominę integraciją galėjo skatinti tai, kad 1995 m. pasirašyta Lietuvos ir Europos Bendrijų asociacijos sutartis.

- 2000 m. rinkimų metu teigiamus požiūrius į ES ekonominę integraciją galėjo skatinti tai, kad 1999 m. pab. Helsinkyje vykusiame Europos viršūnių susitikime, Lietuva buvo oficialiai pakviesta derybų su ES.

- 2004 m. rinkimų metu teigiamus požiūrius į ES ekonominę integraciją galėjo skatinti tai, kad Lietuva įstojo į ES.

5. Nedarbo lygis šalyje (nedarbo lygis): remiantis ES statistikos tarnybos Eurostato duomenimis (2012), „0“ – nedarbo lygis šalyje yra aukštas arba išbalansuotas, jei yra žemesnis nei 6 proc. arba aukštesnis nei 8 proc.; „1“ – nedarbo lygis yra žemas, jei neviršijo 6–8 proc. ribos.

Siekiant išsiaiškinti priežastines partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją sąlygas sudvireikšmintų kintamųjų pagrindu (žr. 8 priedą), toliau atliekami keturi priežastinių sąlygų konfigūracijų Būlio minimizacijos veiksmi – tai teigiamų baigčių, kai neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai ir kai jie įtraukiami bei neigiamų baigčių, kai neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai ir kai jie įtraukiami.

Atsižvelgiant į naudojamų kintamųjų pobūdį, pasirinktas raiškiųjų KLA variantas (angl. *crisp sets*), kuriame naudojami tik dichotominiai kintamieji, turintys reikšmes „taip“ arba „ne“, kai kiekvienas atvejis priklauso arba nepriklauso aibei. Analizė atlikta su programine įranga „fs/QCA“ (angl. *fuzzy set Qualitative Comparative Analysis*) 2.5 versija.

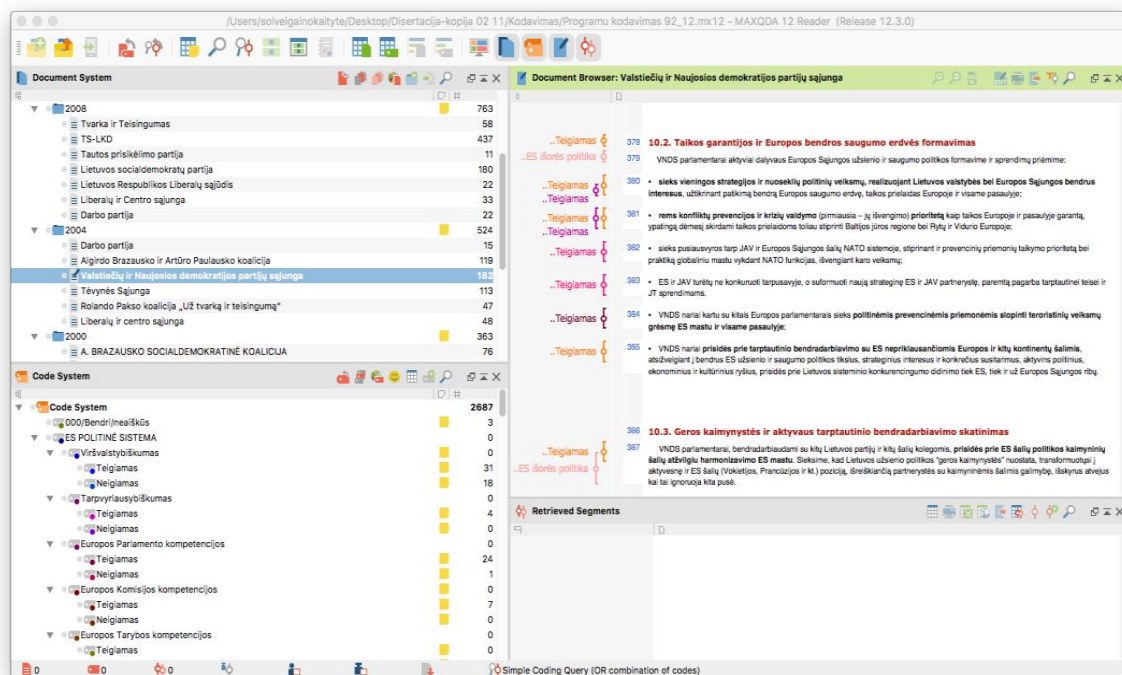
Analizės metu gauti sprendiniai parodo priežastinių sąlygų konfigūracijas, kurios potencialiai paaiškina partijų požiūrius į Europos integracijos idėją.

Pažymėtina, kad KLA metu gauti sprendiniai nurodo tik tai, kad tam tikros sąlygų konfigūracijos yra susijusios su tam tikromis baigmėmis ir analizės rezultatai savaime dar nereiškia priežastinio ryšio, dėl ko nereikėtų skubėti daryti apibendrinančių teiginių. KLA metodologai pažymi, kad šiuo metodu paremta analizė, neatstoja priežastinės gauto rezultato interpretacijos, kuri turėtų remtis tam tikromis prielaidomis ir teorijomis (Morkevičius & Norkus, 2011). Todėl gautos priežastinių sąlygų konfigūracijos, paaiškinančios tyrėjui aktualų reiškinį, aptiriamos grįžtant prie teorinės ir atvejų analizės.

3. PARTIJŲ POŽIŪRIAI Į EUROPOS SĄJUNGĄ IR INTEGRACIJĄ JOJE

3.1. Europos integracijos temos intensyvumas ir kaita rinkimų į LR Seimą programose

Šioje dalyje nagrinėjami kiekybinės partijų rinkimų programų turinio analizės rezultatai. Tiriant partijų programas kiekybiškai, buvo siekiama išsiaiškinti Europos integracijos temų intensyvumą partijų programose ir, pagal atskiras kategorijas, susisteminti partijų argumentus apie Europos integraciją. Partijų rinkimų programų kiekybinė turinio analizė buvo atlikta naudojant programinę įrangą „MAXQDA“ 12 versiją (žr. 8 pav.).

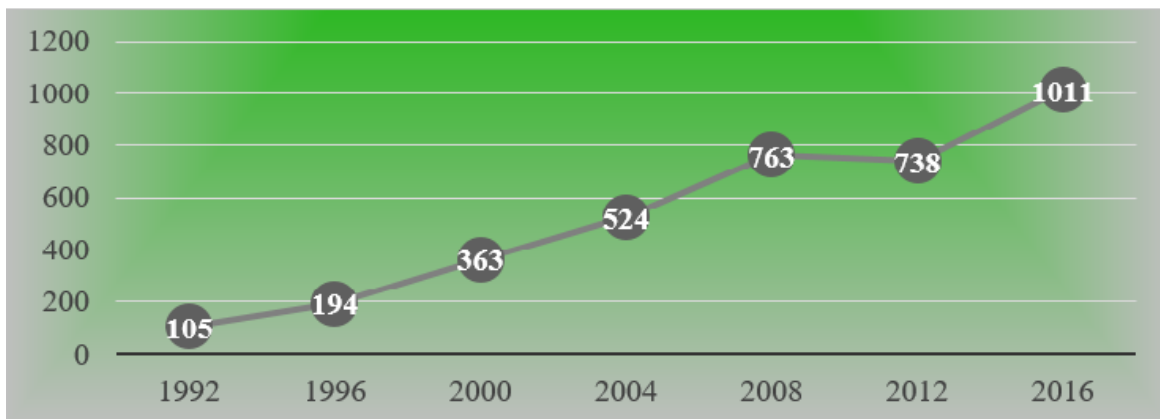

8 pav. Kiekybinė partijų rinkimų programų turinio analizė programa „MAXQDA 12“

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Tyrimo metu buvo išanalizuotos 37 rinkimų į LR Seimą programos 1992–2016 m. laikotarpiu, kuriose sukoduoti 3698 partijų pasisakymai apie Europos integraciją. Kodavimo vienetas buvo kvazisakinys, kuris sudarė vieną partijos teiginį arba žinutę. Pagrindinė taisyklė, kurios buvo laikomasi – vienas kvazisakinys negali viršyti daugiau negu vieno sakinio (Werner, Lacewell & Volkens, 2014).

Vertinant europinės tematikos pasiskirstymą pagal sukoduotus kvazisakinius, matyti, kad europinės tematikos kiekis partijų programose, su kiekvienais Seimo rinkimais, didėjo (12 pav.).

9 pav. Europos integracijos temos intensyvumas rinkimų į LR Seimą programose 1992–2016 m. (kvazisakiniais)

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Daroma prielaida, kad didėjančios pasirengimo narystei tuometinei EB (vėliau – ES) darbų apimtys ir ilgainiui gilėjantys valstybės eurointegracijos procesai, skatino ir toliau palaikė nacionalinių partijų dėmesį europinei tematikai. Nuorodų į Europos integraciją kiekį, galėjo lemti ir išaugęs į parlamentą patenkančių partijų skaičius: 1992 m. ir 1996 m.²⁶ rinkimus laimėjo po 5 politines partijas, o 2008 m. ir 2012 m. į parlamentą pateko po 7 partijas.

Be to, nuorodų į eurointegracinius procesus skaičių galėjo didinti ir pakitęs pačių rinkimų programų formatas: kaip jau minėta, ilgainiui partijų programos darėsi ilgesnės ir išsamesnės. Jei 1992–1996 m. programų apimtys vidutiniškai siekė 7557 žodžius, tai 2008–2012 m. jos apėmė 15370 žodžių. Pavyzdžiui, 1996 m. tuometinės TS programa siekė 6140 žodžių, o 2008 m. TS-LKD rinkimų programa buvo sudaryta iš 68034 žodžių.

Gilesnės analizės tikslu, europinės tematikos pasiskirstymas buvo apskaičiuotas pagal santykinus dydžius. Žemiau esančiame 10 paveiksle pavaizduoti procentai, kuriuos sudarė Europos integracijai skirti kvazisakiniai nuo bendros atskirų metų rinkimų programų apimties. Jie buvo nustatyti ekspertiniu būdu, išvedus vidutinį kvazisakinio dydį (15 žodžių) ir iš jo padalinus bendrą programos apimtį (žodžiais).

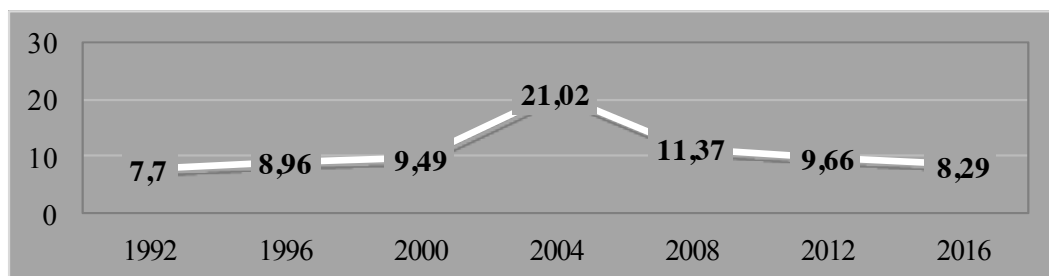
Pasisakymų apie Europos integraciją pasiskirstymas santykiniais dydžiais atskleidė aiškesnę europinės tematikos pasiskirstymą. Pasirodė, jog daugiausiai partijos dėmesio Europos integracijai skyrė 2004 m. programose, kas siejama su tais pačiais metais įvykusi Lietuvos įstojimu į ES. Tačiau, skirtingai nei rodė europinės tematikos pasiskirstymas pagal kvazisakinius (vienetais), bendras partijų dėmesys Europos integracijai pagal jų programų apimtį (žodžiais), neaugo taip sparčiai ir nebuvo toks didelis. Palyginus mažą partijų dėmesį Europos integracijai programose, galima aiškinti analizuotų dokumentų pobūdžiu – rinkimų į Seimą

²⁶ Kaip jau minėta, 1996 m. periodu analizuotos tik trys partijų programos (TS, LSDP ir LTCS), nes kitų partijų rinkimų programos tyrimo metu nebuvo prieinamos.

programos yra nacionalinio lygmens ir, pirmiausiai, – į vidaus politiką orientuoti dokumentai, kuriuose partijos pateikia savo požiūrius į vidaus politikos problemas, siūlo jų sprendimus ir valstybės raidos vizijas.

Tačiau bendra tendencija išliko panaši – ilgesnėje laiko perspektyvoje europinės tematikos kiekis programose išliko stabilus ir augo. Svarbu tai, kad partijų dėmesys atrodo labiau susijęs su ES reikšmingumu vidaus politikoje ir konkrečiais eurointegraciniais įvykiais Lietuvos ir ES santykiuose (kaip parodė 2004 m. rinkimai), nei su didėjančiomis programų apimtimis ar partijų skaičiumi parlamente. Pavyzdžiui, 2016 m. programos buvo pačios ilgiausios, tačiau teiginiai apie Europos integraciją sudarė 8,29 proc. visų pasisakymų. Šis pasiskirstymas buvo panašus į 1992 m. rinkimamuose skelbtas programas (7,7 proc.), nors partijų kiekis (rinkimus laimėjo 4 partijos) ir programų dydžiai (per visas – 20436 žodžiai), buvo kur kas mažesni nei 2016 m. (6 partijos ir net 182804 žodžiai).

Be abejo, kad dabartinės programos išsamiau svarsto Europos integracijos klausimus, tačiau santykiniai dydžiai parodė, kad šie klausimai taip pat buvo svarbūs ir pradiniam santykių su EB/ES etape vykusiuose rinkimuose (1992, 1996, 2000 m.). Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad 10 pav. pateiktos išraiškos nėra iki galo tikslios, kadangi vienas kvazisakinys dažnai neatitinka vieno gramatinio sakinio. Tačiau jos atskleidžia bendrąsias partijų požiūrių tendencijas ir aiškiau nei kvazisakiniai parodo, kiek partijos skiria dėmesio Europos integracijai.

10 pav. Europos integracijos temos intensyvumas rinkimų į LR Seimą programose 1992–2016 m. (procentais nuo programų apimties)

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Atlikus kiekybinę turinio analizę, taip pat paaiškėjo, kad dominuojantis diskursas Lietuvos partijų rinkimų programose, buvo pragmatinis – nacionalinis diskursas (žr. 10 pav.). Jam priskirta daugiausiai sukoduotų kvazisakinių (1455 kvazisakiniai). Antrasis pagal sukoduotų kvazisakinių dydį, buvo federacinės Europos diskursas – jam priskirti 968 kvazisakiniai. Mažiausiai partijos plėtojo post-nacionalinės sąjungos diskursą, kuriam priklausė 700 kvazisakinių.

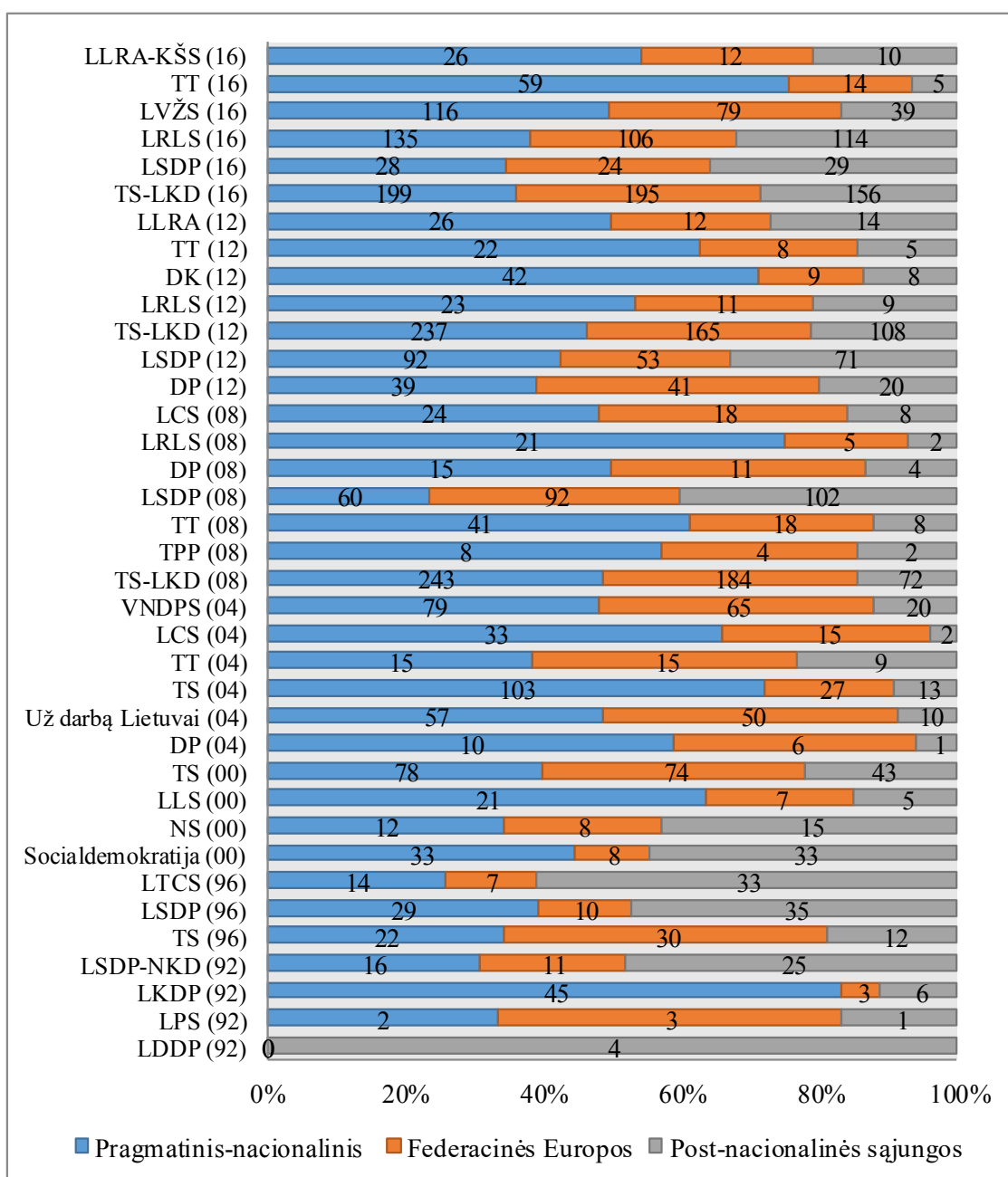
Atsižvelgiant į 11 pav. pavaizduotą diskursų apie Europos integraciją pasiskirstymą partijų programose, galima spręsti apie partijų pozicijas proeuropietiško – antieuropietiško dimensijoje.

Kaip jau buvo minėta, labiausiai proeuropietiškas diskursas yra post-nacionalinės sąjungos diskursas, o artimiausias euroskeptiškajam diskurso modeliui yra pragmatinis – nacionalinis diskursas. Post-nacionalinės sąjungos diskursą,

lyginant santykį tarp jam priklausančių teiginių ir kitiems diskursams priklausančių teiginių, labiausiai plėtojo kairiosios ideologinės krypties partijos. 1992 m. tai buvo LDDP ir LSDP-NKD, 1996 m. – LSDP, o 2000 m. – Algirdo Brazausko socialdemokratinė koalicija (11 pav. ir kitur tekste pažymėta kaip „Socialdemokratija 00“) ir NS. Pažymėtina, kad LSDP ir LDDP 2001 m. pradžioje susijungė į vieną partiją ir nuo to laiko partijos proeuropietiškas šiek tiek sumažėjo: 2000 m. rinkimų programoje, kuomet Seimo rinkimuose LSDP ir LDDP dalyvavo vieningoje Algirdo Brazausko socialdemokratinėje koalicijoje, post-nacionalinės sąjungos diskursas prilygo pragmatiniam – nacionaliniam diskursui, o 2004 m. programoje jam priskirta mažiausiai teiginių (10). Partijos proeuropietiškas vėl išryškėjo 2008 m. ir 2016 m. programoje (nors pastarųjų rinkimų programoje esančias nuostatas apibendrinti tik kaip proeuropietiškas būtų netikslu, nes post-nacionalinės sąjungos diskursą nuo pragmatinio – nacionalinio skiria tik viena nuoroda).

Proeuropietiškos nuostatos taip pat būdingos federacinės Europos diskursui. Jis labiausiai atsiskleidė tokių dešiniųjų partijų programose, kaip 1992 m. LPS, 1996 m. TS ir 2004 m. TT. Taip pat 2012 m. federacinės Europos diskursas buvo būdingas socialliberalizmą atstovaujančiai DP.

Pragmatinis – nacionalinis diskursas apibūdino daugiausiai atvejų. Jis buvo būdingas visoms partijoms, laimėjusioms 2016 m. rinkimus, dominavo 2012 m. ir 2008 m. programose, išskyrus, atitinkamai, DP ir LSDP programas, taip pat vyravo 2004 m. ir 2000 m. programose, išskyrus NS.

11 pav. Europos integracijos diskursai partijų rinkimų programose 1992–2016 m.

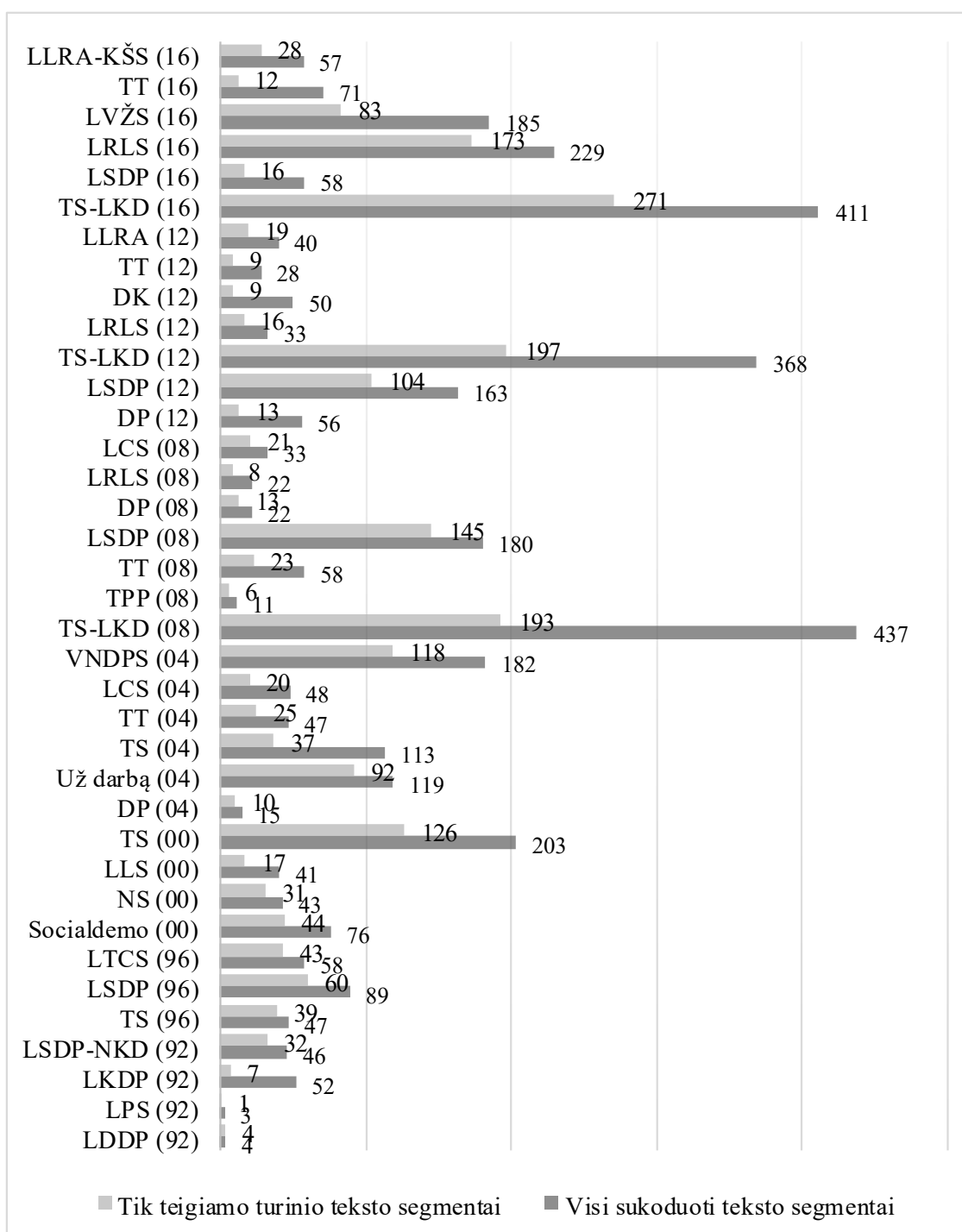
Šaltinis: sudaryta darbo autorės

Vis dėlto, vertinant diskursų pasiskirstymą partijų programose, reikėtų atsižvelgti į tarp jų egzistuojančius kiekybinius skirtumus, nes, kai kuriais atvejais, jie yra labai nežymūs. Tai rodo, jog partijos požiūriuose gali egzistuoti daugialypės ir viena kitai lygiavertės Europos integracijos vizijos. Pavyzdžiui, 2012 m. DP programoje vyravo federacinės Europos diskursas, tačiau jį nuo pragmatinio – nacionalinio skyrė tik dvi nuorodos. Remiantis tuo, teigiama, kad partijai būdingas tiek federacinis, tiek pragmatinis – nacionalinis diskursas. Panaši situacija matoma ir kitų partijų programose, pavyzdžiui, 2000 m. TS arba 1992 m. LPS programoje.

Vertinant partijų poziciją proeuropietiško – antieuropietiško požiūriu, taip pat reikėtų atsižvelgti ir į europinės tematikos pasiskirstymą tarp atskirų partijų. (žr. 12 pav.). Pateikus santykį tarp visų sukoduotų kvazisakinių ir teigiamo europinio pobūdžio (turinio) kvazisakinių (atėmus tokias tarpines kategorijas, kaip „Tarpvyriausybiškumas“: teigiamas, „Nacionalinė tapatybė“: teigiamas, „Tradicinės vertybės ir moralė“: teigiamas, „Gynyba“, „Europos integracijos poveikis“: neigiamas, „ES parama“: neigiamas ir t.t.), partijų programose atsiskleidė europinės temos intensyvumas bei jose vyraujantis Europos integracijos vertinimas (teigiamas / neigiamas).

Kaip 12 pav. galima matyti, europinę tematiką aktyviausiai vystė dvi didžiausios ir ilgiausias parlamentinio dalyvavimo tradicijas Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje turinčios partijos, – tai TS-LKD ir LSDP. Šios partijos turėjo eurooptimistiškiausius nuostatus. Pažymėtina, kad šių partijų programos buvo ilgiausios (išimtis – 2016 m. LSDP programa), todėl eurointegracinės politikos aptarimas jose taip pat buvo išsamiausias.

Kritiškiausias nuostatus Europos integracijos klausimu išreiškė TT, kurios programos taip pat išsiskyrė skiriamu dėmesiu europinei tematikai. Mažiausiai ES klausimus komunikavo DP ir liberaliosios šalies partijos, išskyrus LRLS 2016 m. programą, kurioje narystei ES skirta daugiausiai dėmesio per visus rinkimus. Mažesnės Europos integracijos temos apimtys buvo matomos ir tik kartą daugiamandatėse apygardose rinkimus laimėjusių partijų programose, pavyzdžiui, TPP ir DK.

12 pav. Nuorodos į Europos integraciją partijų rinkimų programose 1992–2016 m.
Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

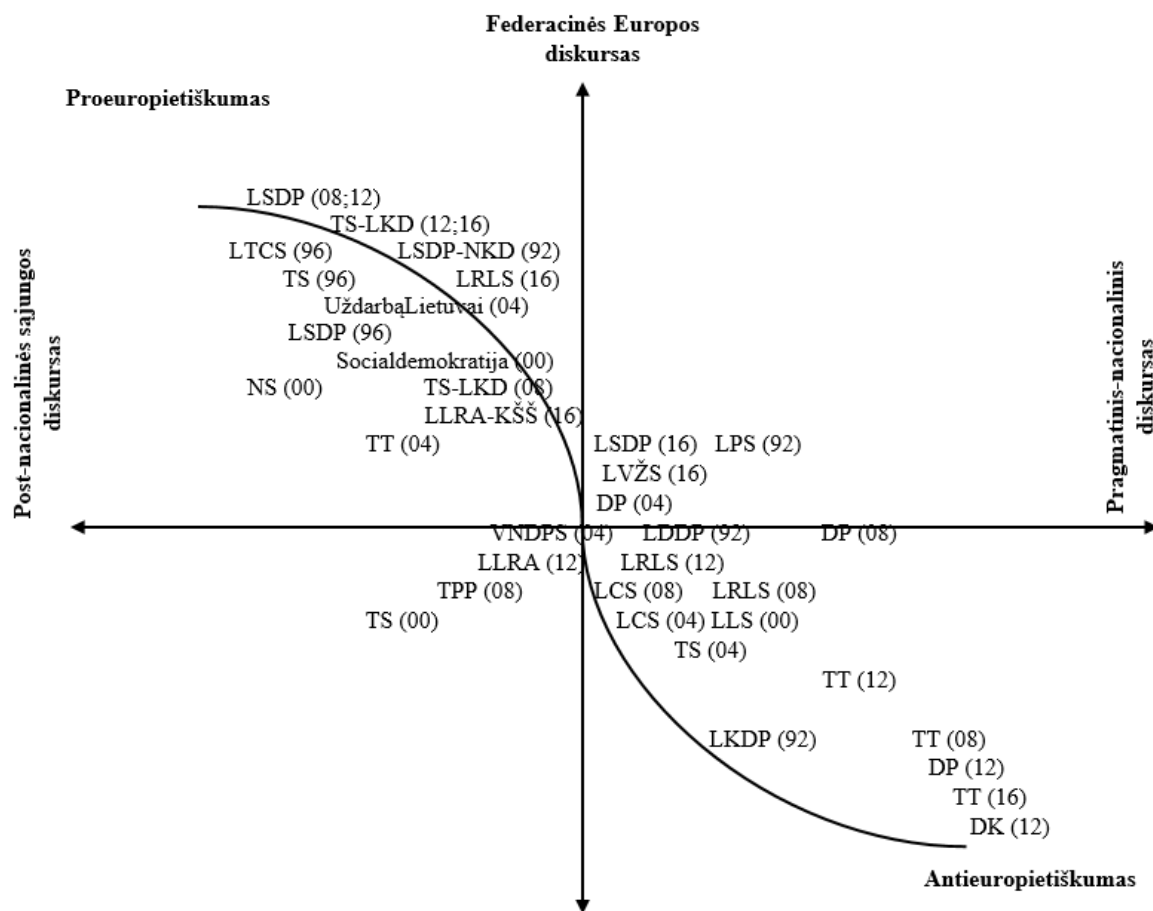
Pagal kvazisakinių pasiskirstymą partijų rinkimų programose, galima sudaryti partijų europietiško ašį (13 pav.), kuri apibendrintų partijų pozicijas Europos integracijos klausimu.

Kaip matyti, ašies centre grupuojasi liberaliosios partijos (išimtis – 2016 m. LRLS programa), taip pat LVŽS (buvusi VNDPS), kartą rinkimus laimėjusi TPP, lenkų tautinę mažumą atstovaujanti LLRA-KŠS (2012 m. – LLRA), LDDP, LPS bei DP. Kairiajame viršutiniame jos krašte, kuriam priklauso proeuropietiška pozicija, išsidėsčiusios Europos integracijos klausimus teigiamame kontekste dažniausiai aptarusios partijos: nuo 1992 m. iki 2012 m. jame buvo LSDP, TS-LKD (išskyrus 2000 ir 2004 m., kuomet partija užėmė labiau centro poziciją), LTCS, NS, taip pat TT, kuri šiai partijų grupei priklausė tik kartą. Arčiausiai antieuropietiškos pozicijos buvo, jau minėta, TT partija, LKDP, DP (2012 m.) ir DK, kuri turėjo pačias kritiškiausias nuostatas dėl Europos integracijos ir Lietuvos narystės ES.

Tačiau tai, jog tam tikros partijos programoje vyrauja teigiamo pobūdžio kvazisakiniai apie Europos integraciją, dar nereiškia, kad ją iš tikrųjų galima laikyti proeuropietiška. Kaip pavyzdį galima pateikti 1992 m. rinkimus ir juose dalyvavusias LPS ir LDDP, kurių programos priskirtos, atitinkamai, federacinės Europos ir post-nacionalinės sąjungos diskursams.

Vis dėlto, itin nedidelis pasisakymų apie Europos integraciją kiekis (LPS – 5, LDDP – 4 kvazisakiniai) rodo, kad Europos integracijos klausimas šių partijų požiūriuose nebuvo laikomas svarbiu ir Europos integracija suvokta daugiau kaip idėja nei konkretus politikos tikslas.

Skirtingai, nei buvo galima tikėtis (atsižvelgiant į svarbų pastarųjų partijų / visuomeninių judėjimų vaidmenį tuometinėje Lietuvos politinėje sistemoje), šiuose rinkimuose aktyviausiai už Lietuvos integraciją į tuometinę EB pasisakė LSD-NKD, kurios programoje sukoduota daugiausiai, t.y. 32 teigiamo pobūdžio kvazisakiniai.

13 pav. Lietuvos partijų europietiškumo ašis
Šaltinis: sudaryta darbo autorė.

Pastebėtina ir tai, kad Lietuvai vis labiau integruojantis į ES, partijų nuostatos Europos integracijos klausimais darėsi kritiškesnės. Kaip matyti 13 lentelėje, 1992–1996 m. partijoms buvo būdingos labiau eurooptimistinės nuostatos, nes rinkimų programose vyravo post-nacionalinės sąjungos diskurso idėjos, kurios šiame darbe laikomos labiausiai proeuropietiškomis.

Tačiau ilgainiui partijos vis mažiau dėmesio skyrė šio diskurso aspektams ir aktyviau komunikavo pragmatiniam – nacionaliniam diskursui priskiriamomis temomis. Reikėtų pažymėti ir tai, kad nei vienas iš išskirtų diskursų nebuvo euroskeptiškas.

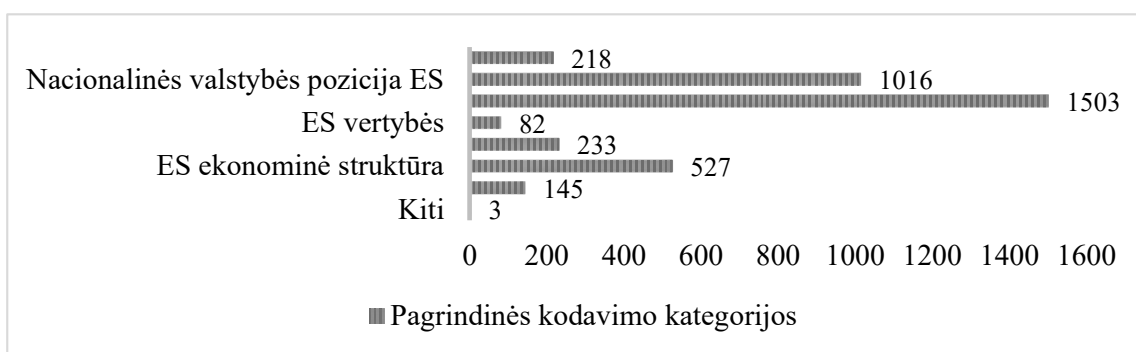
Toks partijų programose atsiskleidęs diskurso apie Europos integraciją pobūdis, siejamas su tuo, kad tyrime dažniausiai analizuotos sisteminių valdžios partijų, kurios pačios inicijavo Lietuvos prisijungimo prie ES procesus ir palaikė Europos integracijos idėją, rinkimų programas.

13 lentelė. Diskursai apie Europos integraciją partijų programose 1992–2016 m.

Rinkimai į LR Seimą	Dominuojantis diskursas	Antriniai diskursai
1992	Pragmatinis – nacionalinis (63)	Post-nacionalinės sąjungos (36) Federacinės Europos (15)
1996	Post-nacionalinės sąjungos (80)	Pragmatinis – nacionalinis (65) Federacinės Europos (47)
2000	Pragmatinis – nacionalinis (144)	Federacinės Europos (97) Post-nacionalinės sąjungos (96)
2004	Pragmatinis – nacionalinis (297)	Federacinės Europos (178) Post-nacionalinės sąjungos (55)
2008	Pragmatinis – nacionalinis (412)	Federacinės Europos (332) Post-nacionalinės sąjungos (198)
2012	Pragmatinis – nacionalinis (481)	Federacinės Europos (299) Post-nacionalinės sąjungos (235)
2016	Pragmatinis – nacionalinis (563)	Federacinės Europos (430) Post – nacionalinės sąjungos (353)

Šaltinis: sudaryta autorės.

Turinio atžvilgiu, rinkimų programų kiekybinė turinio analizė parodė, kad daugiausiai partijos dėmesio skyrė toms Europos integracijos politikos sritims, kurios tiesiogiai veikė vidaus politiką. Daugiausiai partijų dėmesio sulaukusi tema (kategorija) buvo „Visuomenės sandara“, kuriai teko 1503 sukoduoti kvazisakiniai arba nuorodos į Europos integraciją. Antroji pagal dydį kategorija buvo „Nacionalinės valstybės pozicija ES“ – jai iš viso priskirta 1016 nuorodų. Partijos taip pat skyrė dėmesio ES ekonominės integracijos klausimams – kategorijoje „ES ekonominė struktūra“ iš viso buvo 527 nuorodos. Mažiausiai partijos aptarė ES išorės politikos (233), politinės sistemos (145) ir vertybių (82) klausimus (žr. 14 pav.). Nacionalinę partijų diskurso dimensiją sustiprino ir mažiau su Europa susiję klausimai, pavyzdžiui, į pagrindinę kategoriją „Visuomenės sandara“ įėjo tarpinė kategorija „Nacionalinė tapatybė“, kurioje aptariami su nacionalinės valstybės tapatybe, jos istorija ir kultūra susiję klausimai.

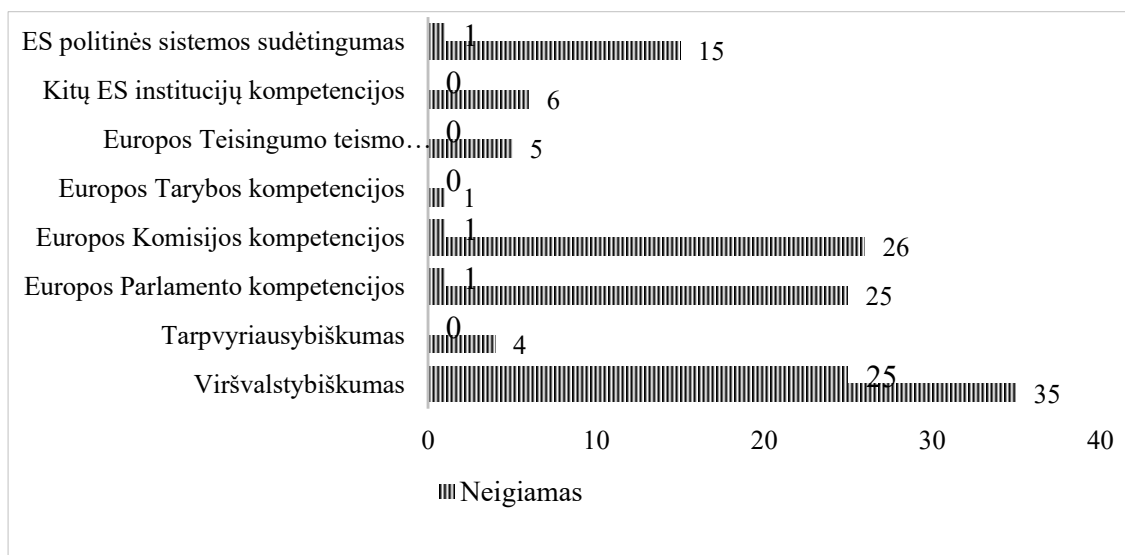

14 pav. Teiginiai apie Europos integraciją pagal temines kategorijas, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Temų apie Europos integraciją pasiskirstymas atskleidė, kaip iš tiesų partijos paskirsto dėmesį nacionalinio ir europinio lygmens temoms. Jos parodė, kad programose plėtojamas eurointegracinis diskursas yra paremtas nacionaline perspektyva. Problematiška tai, kad itin stipri partijų eurointegracinio diskurso priklausomybė nuo nacionalinio, lemia, jog tokio diskurso rėmuose nėra formuojamas aktyvus valstybės ir jos piliečių santykis su Europa, kuris būtų grįstas tapatinimosi procesais.

Pirmąja kodavimo schemoje išskirta kategorija „ES politinė sistema“ siekta išmatuoti partijų požiūrius į besintegruojančių valstybių sąveikas, sprendimo priėmimo ir jų įgyvendinimo būdus bei šiame procese dalyvaujančias ES lygmens institucijas (žr. 15 pav.).

15 pav. Kategorijos „ES politinė sistema“ teiginiai, vnt.²⁷

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

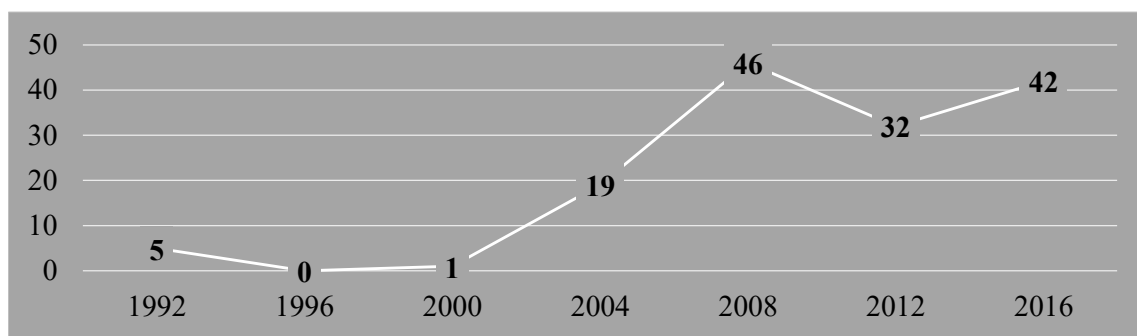
²⁷ Čia ir kitur, jei pav. nėra nurodytas teigiamas arba neigiamas tarpinės kategorijos vertinimo kryptingumas, reiškia, kad rinkimų programose jis nebuvo užfiksuotas.

Daugiausiai kartų partijos minėjo dvi europinio lygmens institucijas – Europos Komisiją ir Europos Parlamentą, kurių aptarime dominavo teigiamo pobūdžio vertinimai, o šių institucijų rekomendacijomis partijos grindė savo vidaus politikos tikslus.

Kalbant apie ES politinės sistemos modelius, partijos savo programose daugiausiai teiginių pateikė į ES viršvalstybiškumo principą, kurio vertinimuose dominavo teigiami vertinimai. Tačiau jo vertinimuose taip pat sukoduotas didelis neigiamo pobūdžio vertinimų kiekis.

Atsižvelgiant į tarpinių kategorijų pasiskirstymą ir jų vertinimus ES politinės sistemos temoje, galima teigti, kad partijų diskurse atsiskleidžia balansavimo tarp nacionalinio suvereniteto apsaugos ir eurointegracijos gilinimo procesų pozicija, kuri numato tiek paramą ES institucijoms ir viršvalstybiam bendradarbiavimui, tiek nacionalinių kompetencijų išlaikymą europiniame lygmenyje.

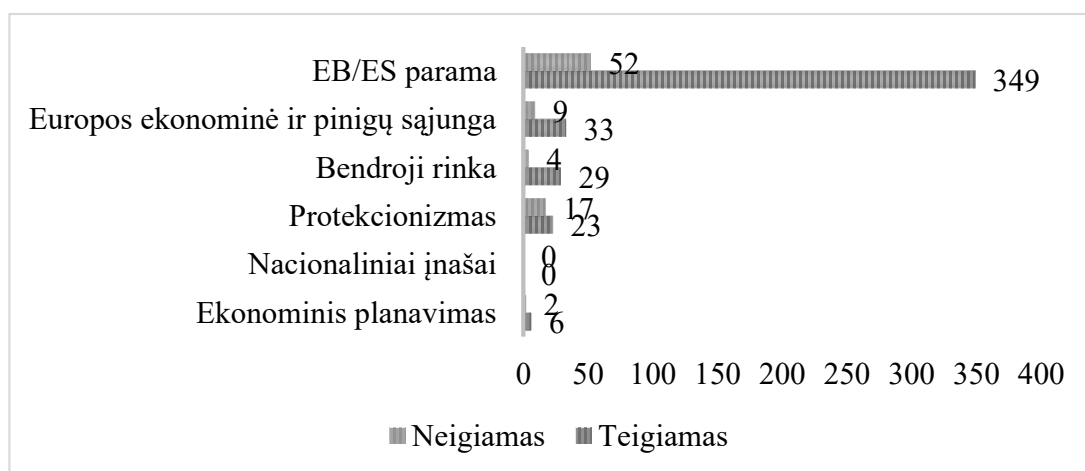
Nors šioje kategorijoje dominavo teigiamo pobūdžio nuorodos, tai buvo viena iš mažiausiai partijų dėmesio sulaukusių temų – iš viso jai priskirtos 145 nuorodos, kurios sudarė tik 3,92 proc. nuo visų pasisakymų apie Europos integraciją (žr. 16 pav.).

16 pav. Kategorijos „ES politinė sistema“ teiginiai laike, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Kita kiekybinio tyrimo metu analizuota tema buvo partijų požiūriai į ES ekonominę struktūrą. Skirtingai nei ES politinė sistema, Europos ekonominės integracijos klausimai partijų programose sulaukė daugiau dėmesio. Iš viso kategorijoje sukoduoti 576 kvazisakiniai, kurie sudarė 14,16 proc. sukoduotų teiginių apie Europos integraciją.

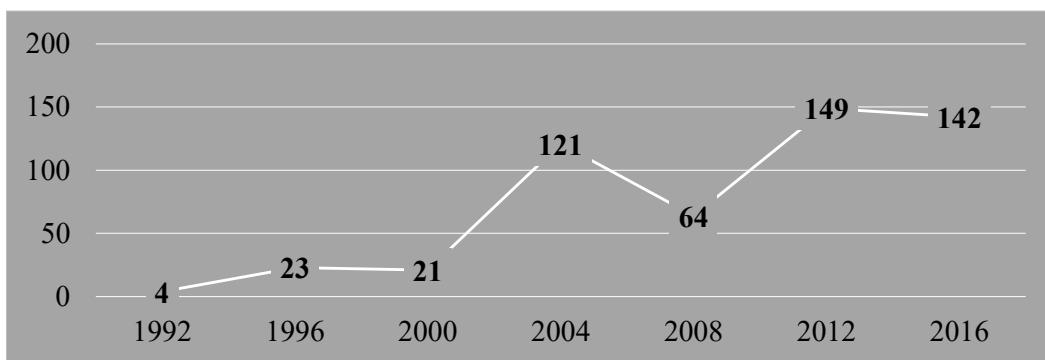

17 pav. Kategorijos „ES ekonominė struktūra“ teiginiai, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Kaip iš 17 pav. matyti, ES ekonominės struktūros temoje plačiausiai aptartas ES finansinės paramos klausimas. Tarpinė kategorija „EB/ES finansinė parama“ buvo viena didžiausių tyrime (už ją daugiau – natūraliai daugiau partijų dėmesio sulaukiančiose nacionalinės tapatybės ir tradicinių vertybių temose bei „Nacionalinės valstybės pozicija ES“ kategorijoje). Jai iš viso priklausė 453 kvazisakiniai. Atsižvelgus į Lietuvos, kaip ES paramos gavėjos, padėtį, šios temos aptarime dominavo teigiami vertinimai. Partijos taip pat diskutavo apie integracijos į ES bendrąją rinką, įskaitant Europos ekonominę ir pinigų sąjungą, procesus („Bendroji rinka“ – 33 kvazisakiniai ir „Europos ekonominė ir pinigų sąjunga“ – 42 kvazisakiniai), dėmesio skyrė ekonominės politikos klausimams, kurie lietė nacionalinės rinkos apsaugą ir jos konkurenciją su užsienio rinkomis (tarpinė kategorija „Protekcionizmas“ – 40 teigiamų kvazisakinių). Šiuo atveju, tematikos pasiskirstymas ne tik savo kiekiu, bet ir turiniu, siejasi su partijų požiūriais į ES politinę sistemą: abiejose kategorijose atsiskleidžia balansavimas tarp gilesnės integracijos į ES bendrąją rinką ir pinigų sąjungos bei poreikio apsaugoti nacionalinę rinką nuo išorinių veiksnių.

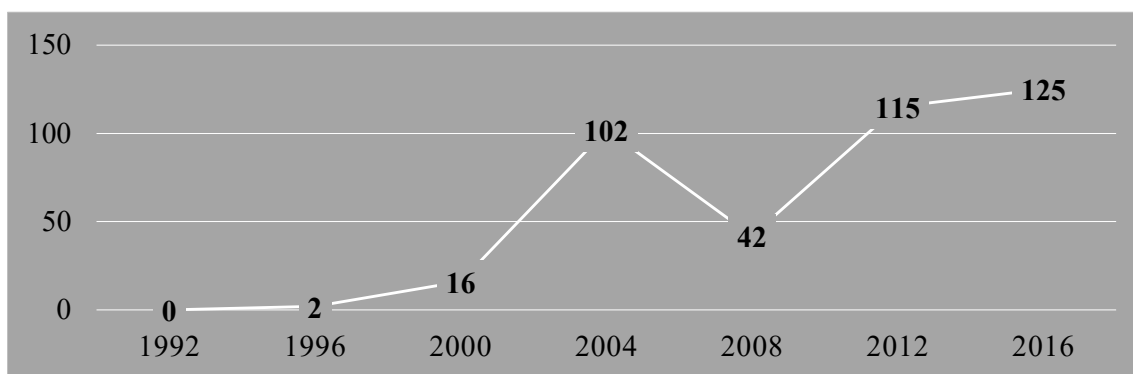
ES ekonominės struktūros temos sklaida laike rodo, kad dėmesys jai buvęs netolygus, tačiau daugiausiai pasisakymų apie ES ekonominę politiką užfiksuota 2012 m. ir 2016 m. rinkimuose (žr. 18 pav.). Temos suintensyvėjimą galima sieti su 2008 m. prasidėjusia pasauline ekonomine krize ir su jai įveikti skirtais ES sprendimais. Pavyzdžiui, 2011–2013 m. ES nustatytos naujos taisyklės (įskaitant tarptautinę sutartį), pagal kurias pradėta atidžiau tikrinti valstybių skolos ir deficito rodiklius. Partijų dėmesį ekonominės integracijos klausimams taip pat galima aiškinti euro įvedimu Lietuvoje 2015 m.

18 pav. Kategorijos „ES ekonominė struktūra“ teiginiai laike, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

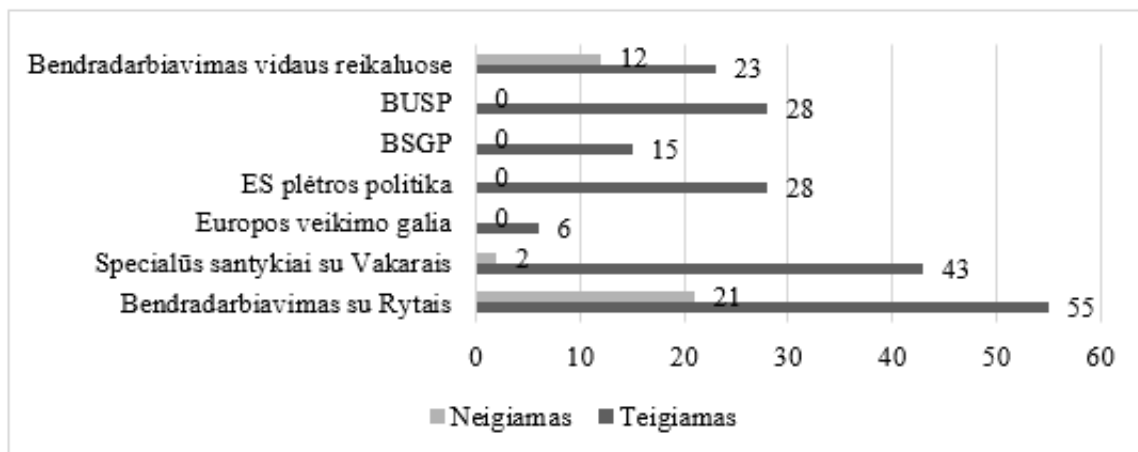
Atsižvelgiant į išskirtinai didelį nuorodų kiekį tarpinėje kategorijoje „EB/ES parama“, – iš visų 14,16 proc. sukoduotų kvazisakinį apie ES ekonomiką, teiginiai apie ES paramą sudarė 10,84 proc. – jos pasiskirstymą laike reikėtų aptarti atskirai. Žemiau pateiktame 18 pav. vaizduojama, kaip partijų programose keitėsi bendras pasisakymų kiekis apie ES struktūrinę paramą. Kaip matyti, partijų dėmesys ES paramai itin išaugo Lietuvai įstojus į ES. Pasisakymų skaičius šioje kategorijoje dar labiau padidėjo 2016 m. Tai siejama su 2014 m. prasidėjusiu nauju ES finansiniu paramos laikotarpiu, po kurio 2020 m. laukia ES sanglaudos politikos pokyčiai, tarp jų – ir ženklus finansinės paramos mažėjimas Lietuvai.

19 pav. Kategorijos „EB/ES finansinė parama“ teiginiai, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Trečioji pagrindinė kodavimo kategorija suformuota, turint tikslą įvertinti partijų programose įtvirtintas nuostatas ES išorės politikos klausimais (žr. 20 pav.). Daugiausiai partijų dėmesio šioje temoje sulaukė dvi temos – ES santykiai su Rytų valstybėmis ir Rusija bei ES valstybių bendradarbiavimas su JAV ir NATO.

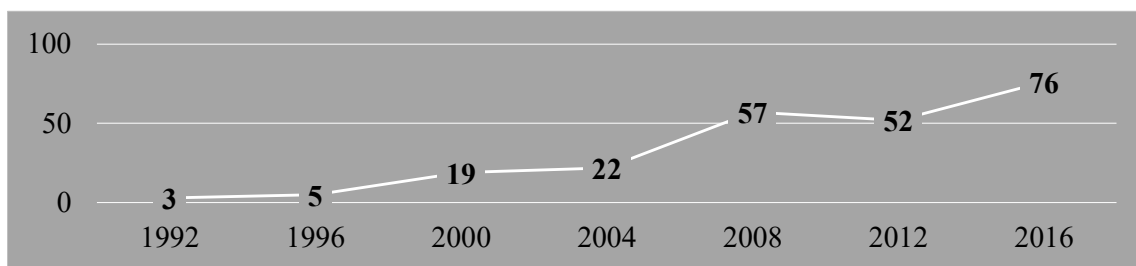
20 pav. Kategorijos „ES išorės politika“ teiginiai, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Tyrimo rezultatai taip pat parodė, kad partijų dėmesys ES užsienio politikos klausimams nuolat augo. Tačiau bendrame kontekste teiginiai apie ES išorės politiką sudarė tik 6,30 proc. visų sukoduotų kvazisakinių. Daugiausiai teiginių šiai temai priskirta 2016 m. rinkimų programose (žr. 21 pav.). Šiuos pokyčius lėmė tarpinės kategorijos „Bendradarbiavimas vidaus reikalų ir teisingumo srityse“ išaugimas, kuri iki tol partijų dėmesio nesulaukdavo. Tai siejama su 2014 m. ES prasidėjusia pabėgėlių krize ir po to sekusiu ES pabėgėlių kvotų sistemos įgyvendinimu nacionalinėse valstybėse²⁸, kas paskatino nacionalinių partijų diskusijas apie ES migracijos ir prieglobsčio politikos bei išorės sienų kontrolės klausimus.

ES santykiai su Rytų kaimynystės valstybėmis ir Rusija visada sulaukdavo daug dėmesio Lietuvoje, tačiau jį dar labiau paskatino Rusijos Federacijos vyriausybės kariniai veiksmai Gruzijoje 2008 m. ir Ukrainoje 2014 m. bei – pastaraisiais metais suintensyvėjęs pajėgų telkimas ties Baltijos šalių teritorinėmis sienomis. Pažymėtina, kad visi teigiami vertinimai šioje kategorijoje apėmė ES Rytų partnerystės politikoje dalyvaujančias šalis, kaip Ukraina, Gruzija, Moldova. Neigiamos nuostatos buvo susijusios su Rusijos užsienio politikos aptarimu.

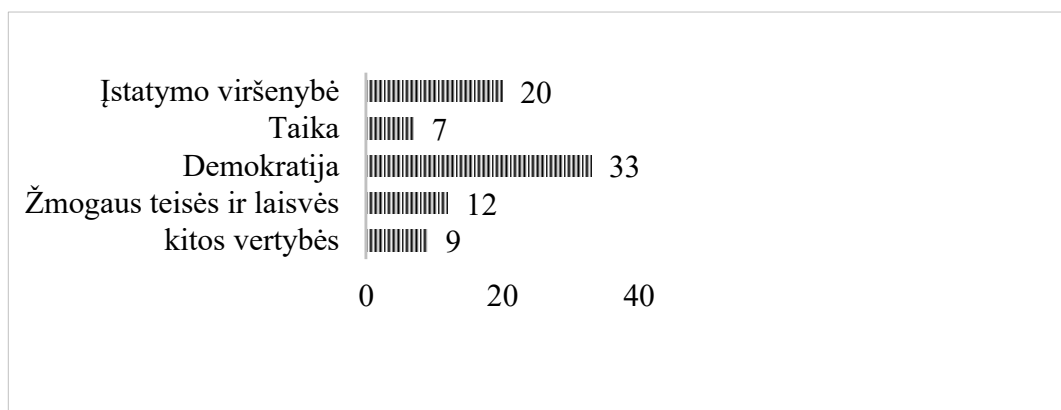
²⁸ Europos Komisija 2015 m. rugsėjo mėn. pristatė siūlymus pabėgėlių krizei spręsti, pagal kuriuos valstybėms narėms paskirtos pabėgėlių perkėlimo kvotos, atsižvelgiant į jų gyventojų skaičių ir ekonomiką. Daugiau apie Europos Komisijos planą ir taikomas priemones žr.: European Commission (2015–2017).

21 pav. Kategorijos „ES išorės politika“ teiginiai laike, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

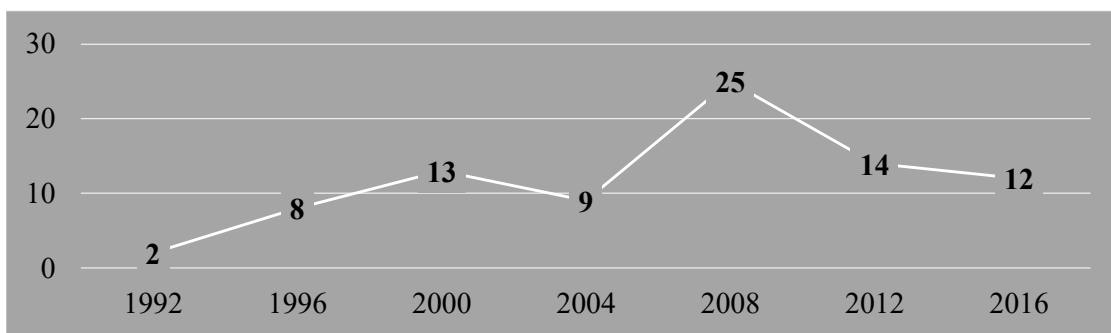
Sprendžiant iš kategorijos „ES vertybės“ apimties, europinės vertybės laikytos mažiausiai svarbios ES integracijos procese. Iš visų tyrime esančių tematinių kategorijų, jai priskirta mažiausiai pasisakymų – juos sudarė 81 kvazisakinys, kas atitiko 2,21 proc. visų partijų pasisakymų apie Europos integraciją (žr. 22 pav.). Partijų programose dominavo bendro pobūdžio nuorodos į laisvės, taikos, demokratijos vertybes, tačiau jos dažniausiai buvo siejamos su Vakarų pasauliu, o ne su ES veikla. Tarp dažniausiai europiniame kontekste minimų vertybių buvo demokratija, įstatymo viršenybė ir žmogaus teisės bei laisvės. ES vertybės partijų programose vertintos tik teigiamai.

22 pav. Kategorijos „ES vertybės“ teiginiai, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Vertinant partijų pasisakymų apie ES vertybes sklaidą iš laiko perspektyvos, matyti, kad vertybinė ES diskurso dimensija plėtojosi nenuosekliausiai. Nuo 1992 m. teiginių į ES vertybes kiekis programose nuolat didėjo, tačiau, po įstojimo į ES momento, jų ženkliai sumažėjo ir vėl išaugo 2008 m., kuomet pasisakymų kiekis šioje temoje buvo didžiausias (žr. 23 pav.). Aiškus ES vertybių komunikacijos kontekstas programose neatsiskleidė.

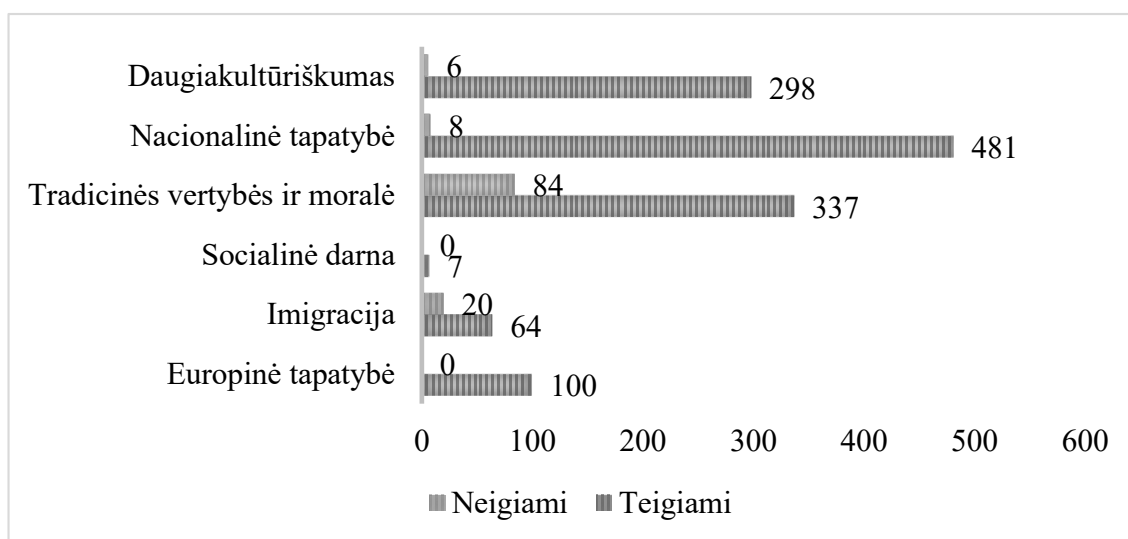
23 pav. Kategorijos „ES vertybės“ teiginiai laike, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Skirtingai nei ES vertybės, penktoji teminė kategorija – „Visuomenės sandara“, sulaukė daugiausiai partijų dėmesio. Ji sudarė 39,94 proc. visų partijų teiginių apie Europos integraciją. Šia kategorija matuoti partijų požiūriai į pageidaujamą visuomenės modelį besiintegruojančioje Europoje, nacionalinės ir europinės tapatybės santykį, imigracijos procesus ES. Kaip 24 pav. pavaizduota, daugiausiai sukoduotų kvazisakinių šioje kategorijoje priklausė tarpinei kategorijai „Nacionalinė tapatybė“, kuri apėmė partijų pasisakymus apie nacionalinės kultūros, nacionalinės tapatybės palaikymą ir jos išsaugojimą (538 paminėjimai).

Greta teiginių į nacionalinę tapatybę ir kultūrą, programose taip pat matyti didelis dėmesys tradicinėms vertybėms ir moralės principams (337 teigiamo pobūdžio paminėjimai). Jau buvo minėta, kad tokios retorikos paplitimas siejamas su analizuotų dokumentų – rinkimų programų, nacionaliniu pobūdžiu. Jose partijos pateikia savo viziją dėl tolimesnės valstybės, nacionalinių politikos sričių ir visuomeninių santykių raidos. Nacionalistinės retorikos pasklidimas programose taip pat siejamas su sudėtinga Lietuvos istorija ir sovietine okupacija. Šios neigiamos patirtys skatina šalies politikos veikėjų apeliacijas į patriotizmą, nacionalinį suverenitetą ir tapatybės išsaugojimą. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad išskirtinis dėmesys nacionalinei tapatybei ir kultūrai siejasi ir su partijų, kaip TS-LKD, kurios daugiausiai plėtoja šiuos klausimus, didelėmis rinkimų programų apimtimis.

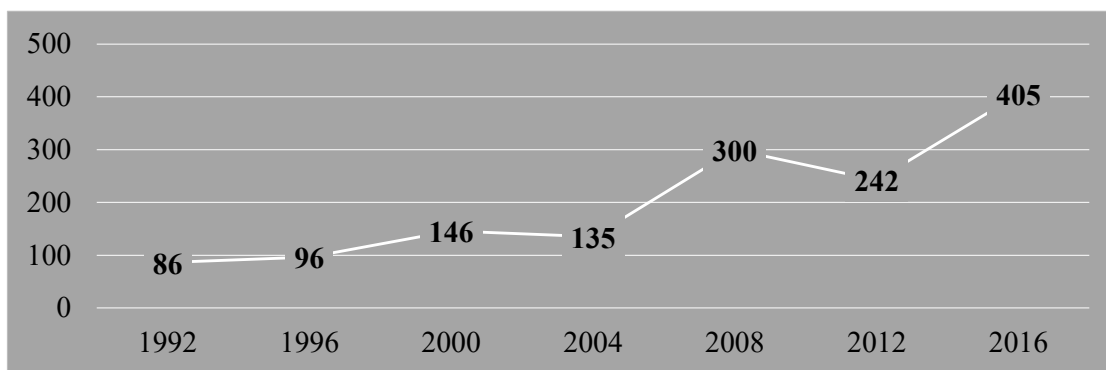
Partijų programose taip pat sukoduotas didelis kiekis teiginių, apimančių daugiakultūriškumo temą: pasisakymai apie kultūrinę įvairovę, religinių, etninių ir kitų mažumų teisių apsaugos principus tiek nacionalinėje valstybėje, tiek ES mastu, iš viso sudarė 304 kvazisakinius. Greta šių klausimų partijų programose taip pat aktyviai plėtota europinės tapatybės tema, kurią partijos vertino tik teigiamai (100 kvazisakinių).

24 pav. Kategorijos „Visuomenės sandara“ teiginiai, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Pasisakymų kiekis šioje kategorijoje nuolat augo. Jų itin padaugėjo 2008 m. – teiginių į visuomenės sandarą Europos integracijos procese skaičius išaugo daugiau nei dvigubai (žr. 25 pav.). Tačiau didžiausias partijų dėmesys šiai temai matomas 2016 m. rinkimų metu. Neįprastai didelį pasisakymų kiekį lėmė partijų programose stipriai išreikšta nacionalinės tapatybės dimensija: nacionalinės tapatybės klausimams partijos skyrė daugiausiai dėmesio nuo pat pirmųjų rinkimų į Seimą po valstybės Nepriklausomybės atkūrimo (155 segmentas).

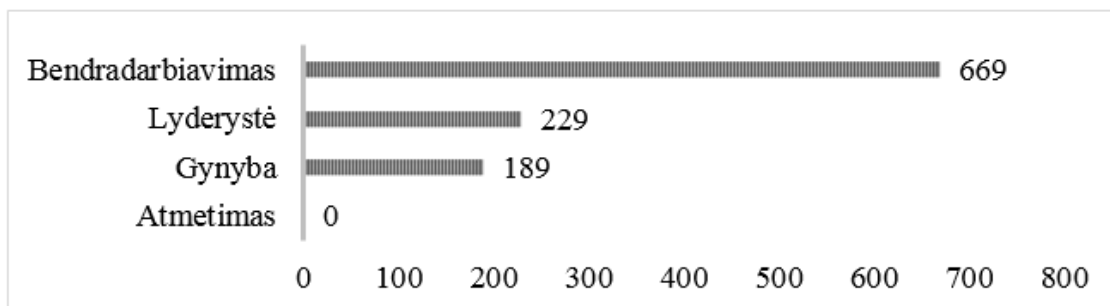

25 pav. Kategorijos „Visuomenės sandara“ teiginiai laike, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Partijų rinkimų programose daug pasisakymų, susijusių su nacionalinės valstybės vaidmeniu eurointegracijos procese. Jiems skirtas atskiras kategorijų blokas „Nacionalinės valstybės pozicija ES“ (žr. 26 pav.). Jame susisteminti partijų požiūriai į Lietuvai priskiriamą vaidmenį Europos integracijos procese ir išskirti

keturi pozicijų tipai – tai „Lyderystė / dalyvavimas“, „Bendradarbiavimas / atitiktis“, Gynyba / instrumentiškumas“ ir „Atmetimas“, kuri buvo labiausiai euroskeptiška pozicija ir numatė pasitraukimą iš ES.

26 pav. Kategorijos „Nacionalinės valstybės pozicija Europos integracijos procese“ teiginiai, vnt.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Iš viso partijų teiginiai apie nacionalinės valstybės poziciją ES sudarė 27,47 proc. visų kvazisakinių ir tai buvo antroji (po „Visuomenės sandaros“ kategorijos) pagal dydį kodavimo kategorija darbe. Dažniausiai partijos Lietuvai priskyrė „Bendradarbiavimo / atitikties“ poziciją (669 kvazisakiniai). Šia pozicija jos išreiškė norą dar labiau gilinti šalies integraciją į ES, įgyvendinti europinių institucijų nurodymus bei rekomendacijas ar kitaip prisitaikyti prie Europos integracijos proceso. Pozicijos dominavimas siejamas ir su tuo, jog Lietuvos integracija į ES yra tebesitęsiantis procesas, kuris veikia šalies ūkį, ekonomiką ir politinį procesą bei reikalauja nuolatinio ES ir nacionalinių institucijų bendradarbiavimo.

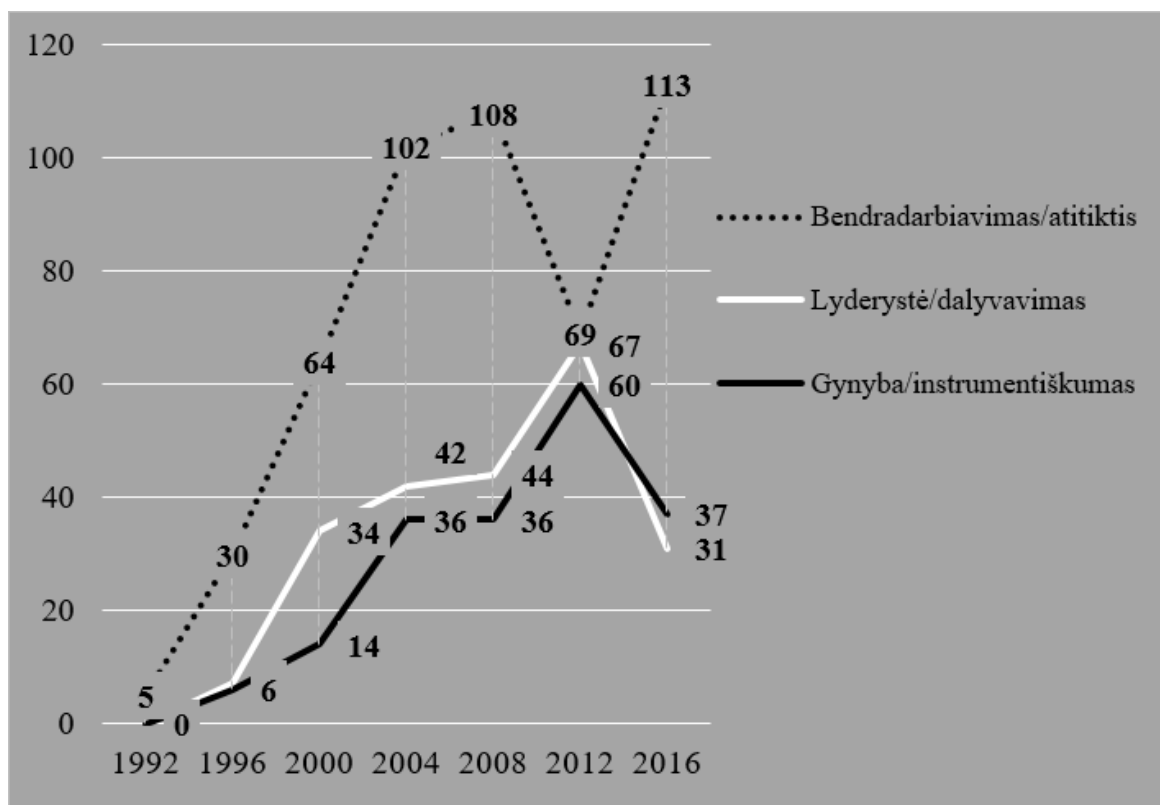
Be to, pats eurointegracinis projektas taip pat nėra užbaigtas ir daugelis sričių yra tobulinamos arba papildomos naujais išipareigojimais, kuriuos valstybės narės perkelia į savo nacionalines sistemas, pavyzdžiui, ekonominės krizės metu ES sukūrė Europos stabilumo mechanizmą ir nustatė griežtesnes valstybių skolinimosi taisykles, kurių turėjo laikytis ES šalys.

Antroji pagal dydį nacionalinės valstybės vaidmenį ES apibūdinanti pozicija buvo „Lyderystė“. Ji apėmė partijų pasisakymus apie Lietuvos siekius aktyviai dalyvauti ES politikos srityse ir turėti didesnę įtaką priimant sprendimus ES, ypač ekonomikos ir ES išorės politikos srityse. Iš viso šiai tarpinei kategorijai priskirti 229 partijų pasisakymai (kvazisakiniai).

Turinio požiūriu problematiškiausia – trečioji nacionalinės valstybės pozicija – „Gynyba / instrumentiškumas“. Nors jai priskirta mažiausiai kvazisakinių (iš viso – 189), ją apibūdančios idėjos rodo svarbius partijų požiūrių į Europos integraciją pokyčius link kritiškesnių. Tai plačiau aptariama sekančiame skyriuje.

Paskutinė kodavimo schemoje išskirta nacionalinės valstybės pozicija ES buvo „Atmetimas“. Tačiau nei viena partija savo programoje nenurodė, kad norėtų pasitraukti iš ES ar iš tam tikrų jos politikos sričių.

Vertinant partijų pasisakymus laiko pjūviu, matyti, kad gilėjanti Lietuvos integracija ES lėmė vis didesnę dėmesį valstybės vaidmeniui ir jos tikslams Europos integracijos procese (žr. 27 pav.).

27 pav. Kategorijos „Nacionalinė valstybės pozicija Europos integracijos procese“ teiginiai laike, vnt.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Kaip jau minėta, tokių valstybės pozicijų ES pasiskirstymas laike – siejamas su 2004 m. Lietuvoje suintensyvėjusia eurointegracine darbotvarke, ES teisės perkėlimu ir įgyvendinimu bei toliau tęsiamais ES narystės išipareigojimais, kaip prisijungimas prie Šengeno erdvės ar euro įvedimas. Visa tai lėmė kategorijos „Bendradarbiavimas / atitiktis“ dominavimą rinkimų programose. Tačiau daugiausiai teiginių šioje pozicijoje sukoduota 2016 m. rinkimų programose. Tai aiškinama tarp partijų nusistovėjusiu sutarimu dėl Lietuvos eurointegracinės politikos krypties ir partijų, iki tol turėjusių gana kritiškas nuostatas ES atžvilgiu, kaip LRLS (ekonomikos srityje), pastebimai sustiprėjusiomis bendradarbiavimo su ES nuostatomis.

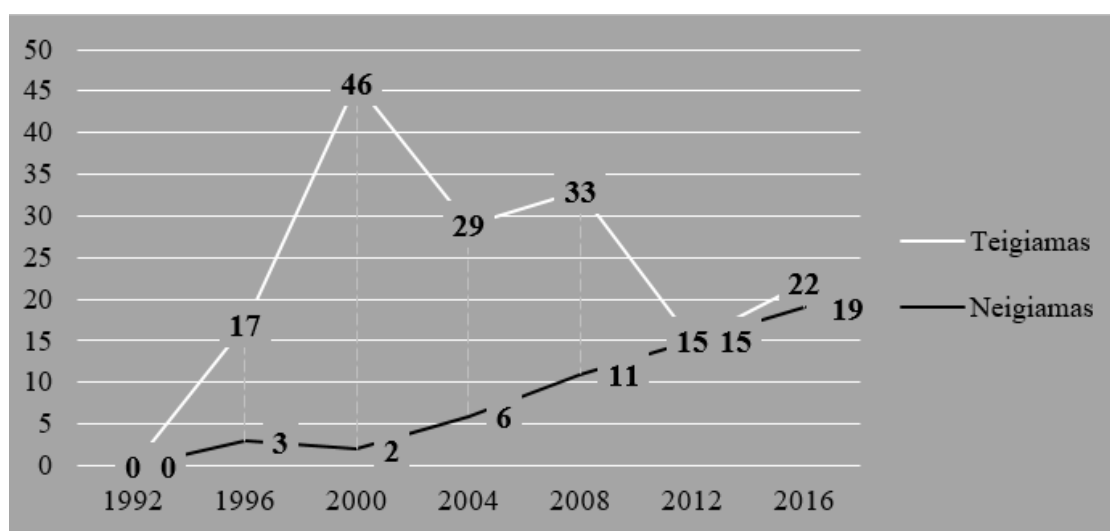
Lyderystės ES nuostatos ilgainiui stiprėjo ir partijos vis dažniau Lietuvą matė kaip stiprią ir įtakingą ES narę. „Lyderystės“ pozicija Europos integracijos procese intensyviausiai artikuliuota 2012 m. rinkimų metu. Tai siejama su partijų teigiamai vertinamais 2008 m. ekonominės krizės Lietuvoje sprendimais.

Nuostatų pokyčiai 2016 m. gali būti siejami su, pirmaisiais narystės ES metais politinio elito bei visuomenės narių tarpe, egzistavusiais dideliais lūkesčiais dėl

narystės ES. Buvo tikima, kad įstojimas į ES savaime išspręs vidaus politikos problemas (Gaidys, 2004). Tačiau taip neatsitiko ir tapimas ES nare netapo panacėja nuo visų šalies problemų, kas savo ruožtu lėmė sumažėjusias proeuropietiškas nuotaikas.

Prielaidos dėl tarp partijų išaugusio nusivylimo narystės ES rezultatais siejasi su trečiąja pozicija „Gynyba / instrumentiškumas“, kuri sukoduotų segmentų kiekiu ir sklaida laike pasiskirstė panašiai kaip „Lyderystės“ pozicija. Nors 2016 m. matomas kritiškų nuostatų Europos integracijos klausimu sumažėjimas, sukoduotų kvazisakinių kiekis šioje kategorijoje nuolat augo. Tai gali rodyti partijų lygmenyje vykstančius nuostatų poslinkius link labiau kritiškos pozicijos Europos integracijos atžvilgiu.

Partijų požiūriai į nacionalinės valstybės vaidmenį Europos integracijos procese siejasi su Europos integracijos poveikio vertinimais, kurie sudarė 218 kvazisakinių arba 6 proc. visų teiginių apie Europos integraciją (žr. 28 pav.).

28 pav. Kategorijos „Europos integracijos poveikis“ teiginiai, vnt.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Teigiamų pasisakymų apie Europos integracijos poveikį itin išsaugo prieš įstojimą į ES, 2000 m. rinkimuose. Tai galime sieti ne tik su idealizuotu narystės ES vertinimu, bet ir praktiniais partijų motyvais – ruošiantis 2003 m. gegužės mėn. vykusiam referendumui dėl Lietuvos narystės ES, partijos siekė įtikinti visuomenę eurointegracinių procesų nauda.

Įstojus į ES, teigiamų narystės ES vertinimų nebuvo tiek daug. Galiausiai, 2012 m., jie susilygino su neigiamais vertinimais ir jų buvo dar mažiau nei 1996 m., kuomet apčiuopiama narystės ES nauda iš esmės nebuvo jaučiama. Be to, skirtingai nei teigiami ES poveikio vertinimai, neigiamos nuostatos šiuo klausimu vystėsi stabiliai ir nuolat stiprėjo.

3.2. Europos integracijos diskurso modeliai Lietuvos partijų rinkimų programose

Kiekybinės turinio analizės temas (kodavimo kategorijas) susiejus su Europos integracijos diskurso modeliais, identifikuoti trys diskursai apie Europos integraciją, kuriuos partijos 1992–2016 m. laikotarpiu vystė savo programose –tai pragmatinis – nacionalinis, federacinės Europos ir post-nacionalinės sąjungos diskursas. Toliau pateikiamos šiuose diskurse plėtojamos Lietuvos partijų idėjos apie Europos integraciją ir Lietuvos narystę ES.

3.2.1. Europos integracijos idėjos pragmatiniame – nacionaliniame diskurse

Konstruodamos Europos integracijos idėjas pragmatiniame – nacionaliniame diskurse, partijos remiasi „nacionalinio intereso“ sąvoka, kuri sujungia šį diskursą ir pagrindžia partijų požiūrius į ES. Remiantis tuo, Lietuva turėtų aktyviau dalyvauti sprendžiant ES reikalus ir atstovauti savo interesus ES sprendimų priėmimo.

Ši pozicija labiausiai atsiskleidžia tuose ES sprendimuose ar politikos srityse, kurių įgyvendinimas liečia Lietuvai svarbias politikos sritis, pavyzdžiui, santykius su ES Rytų kaimynais ar energetikos politika.

Kaip buvo minėta, partijų eurointegracinis diskursas konstruojamas specifinių argumentavimo schemų – topų pagalba. 14 lentelėje Lietuvos partijų programose esantys *topai* buvo susieti su diskurso modeliais.

Pragmatiniame – nacionaliniame diskurse labiausiai atsiskleidė nacionalinio išskirtinumo, skirtingų greičių Europos / centro ir periferijos bei pragmatizmo *topai*, kurių pagalba partijos konstruoja Europos integracijos įvaizdžius ir pagrindžia Lietuvos narystės ES motyvus visuomenei.

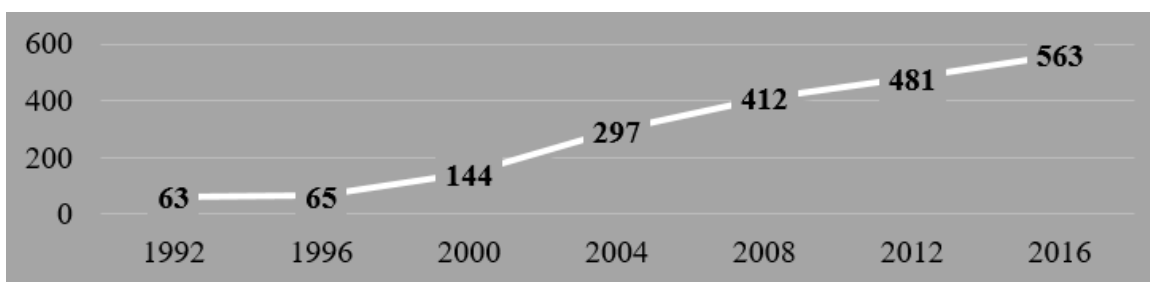
Reikėtų pastebėti, kad, Lietuvos partijų programose atsiskleidę *topai*, siejasi su kitose pokomunistinėse valstybėse paplitusiais topais apie Europos integraciją. Kitų autorių (Krzyzanowski, 2009; Lipinski, 2010) atlikta analizė taip pat parodė, kad Lenkijos politikų diskurse vyrauja Europos, kaip modernizacijos, simbolis, grindžiamas praeities ir dabarties skirtimi, skirtingų greičių Europos arba centro ir periferijos *topais*. Lietuvos diskurso bendrumai su kitomis postsovietinėmis šalimis rodo diskurso, kaip geografiškai ir istoriškai nulemtą reiškinių, bruožus.

14 lentelė. Lietuvos narystės ES topai

DISKURSO MODELIS	TOPAI
Pragmatinis – nacionalinis	Nacionalinio išskirtinumo Skirtingų greičių Europos Centro ir periferijos Narystė ES – kaip nacionalinis išbandymas Pragmatizmo (naudos) ir eurorealizmo
Federacinės Europos	Nacionalinės istorijos Praeities ir dabarties Vakarų ir Rytų Modernizacijos Narystė ES – nacionalinė būtinybė Narystė ES – kaip nacionalinis išbandymas Europinės ir nacionalinės tapatybės Prisijungimo prie ES bet kokia kaina Europos vienybės Autoriteto
Post-nacionalinės sąjungos	Įvairovės Europa Humanitarinis

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Krzyzanowsky, M. (2009). On the ‘Europeanisation’ of Identity Constructions in Polish Political Discourse after 1989. In A., Galasinska and M. Krzyzanowski (Eds.). Discourse and Transformation in Central and Eastern Europe (p. 95–113). Basingstoke: Palgrave Macmillan; Lipinski, A. (2010). Europe as a Symbolic Resource: On the Discursive Space of Political Struggles in Poland. Kolleg-Forschergruppe (KFG) „The Transformative Power of Europe“, Freie Universität Berlin, KFG Working Paper Series, 10, January 2010.

Pragmatinis – nacionalinis diskursas, iš visų šiame darbe išskirtų diskurso tipų, vystėsi stabiliausiai – jam priskiriamų pasisakymų kiekis nuolat augo ir, išskyrus 1996 m., jis buvo dominuojantis apie Europos integraciją partijų požiūriuose (žr. 29 pav.). Jam priskirti teiginiai apie Europos integraciją sudarė 2025 vnt. arba 54,75 proc. visų kvazisakinių.

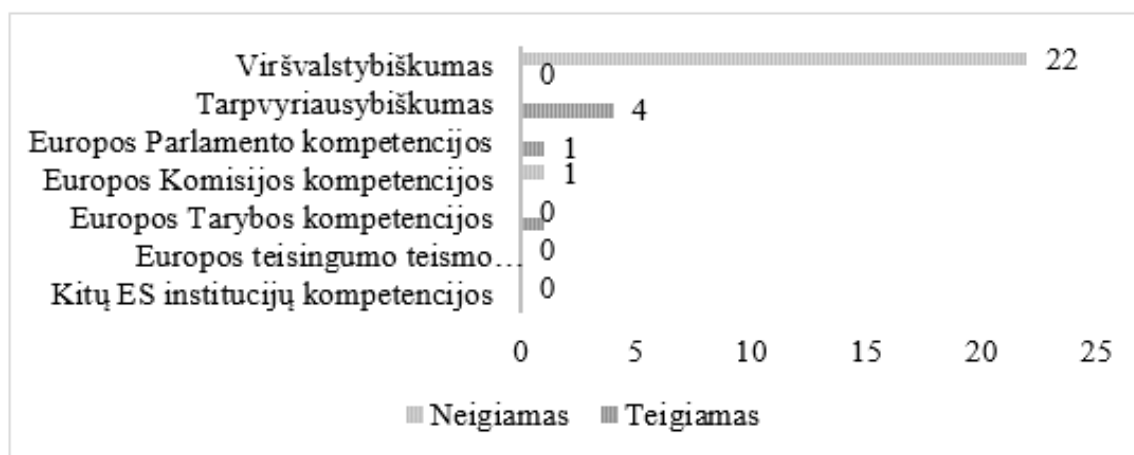
29 pav. Teiginiai apie Europos integraciją pragmatiniame – nacionaliniame diskurse 1992–2016 m. (visos kategorijos), vnt.

Šaltinis: sudaryta autorės.

9 priede pavaizduotos pragmatiniam – nacionaliniam Europos diskursui būdingos temos (pažymėtos oranžine spalva) ir jų kiekybinis pasiskirstymas partijų rinkimų programose. Šio diskurso temos mažiausiai persidengė su kitais diskursais,

todėl jį partijų programose buvo lengviausia identifikuoti. Toliau aptariamos šio diskurso rėmuose plėtojamos idėjos apie Europos integraciją ir išskiriamos jam būdingos temos (kodavimo kategorijos).

ES politinė sistema. Pragmatiniame – nacionaliniame Europos diskurse gilesnei ES politinės sistemos integracijai ir tolimesnei europinių institucijų kompetencijų plėtrai nėra pritariama. Partijos išreiškia tikslą didinti nacionalinių institucijų vaidmenį Europos integracijos procese (LSDP, 2008; 2012) bei išlaikyti savarankiškumą ES (LRLS, 2008). Dominuoja neigiami viršvalstybiškumo principo ir teigiami tarpvyriausybinių bendradarbiavimo ES vertinimai. Partijų plėtojamos ES raidos vizijos remiasi „*tautų sąjungos*“ (DK, 2012) arba „*vieningos, bet nesuvienodintos Europos*“ (TS-LKD, 2012) idėjomis. Vis dėlto, ES politinės sistemos temoje pragmatinio – nacionalinio Europos diskurso temos nebuvo vyraujančios (žr. 30 pav.).

30 pav. Teiginiai apie ES politinę sistemą pragmatiniame – nacionaliniame diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Nepaisant to, pragmatinio – nacionalinio Europos diskurso rėmuose apibrėžtas pirminis Lietuvos santykis su Europa – šį diskursą sudarančios idėjos atsiskleidė jau 1992 m. rinkimų programose. Jose vystėsi viena iš pagrindinių šio eurointegracinio diskurso siužetinių linijų, apimančių nacionalinio suvereniteto klausimą. Nors tuometinėse programose dar nebuvo kalbama apie konkrečias narystės tuometinėje EB sąlygas ir manyta, kad „*Europos Bendrija yra mūsų tikslas, į kurį reikės dar ilgai eiti*“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992), iš tuometinių programinių teiginių, galima matyti, kad partijos aiškiai suprato tuometinės EB integracijos pobūdį, susijusį su dalies nacionalinio suvereniteto perleidimu viršvalstybinėms institucijoms ir dėl to jam nepritarė. Kaip LSD-NKD rinkimų programoje pripažįstama, – „*Europos Bendrijos konstrukcijos ypatybė yra integracija*“, todėl partija abejojo dėl Lietuvos pasirengimo tapti EB dalimi, visuomenei keliant klausimą: „*Ar mes jau pasirengę atsisakyti dalies savo valstybės taip sunkiai iškovoto suvereniteto Bendrijos naudai?*“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992 m.). Numatyta, kad Lietuva nėra pasirengusi „*<...> eiti į Europos*

Bendriją nei ekonomiškai, nei psichologiškai.“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992 m.). Nacionalinio suvereniteto svarba taip pat akcentuota LKD programoje, kurioje teigta: „*Niekas neturi teisės kėsintis į tautos suverenitetą ar jį riboti. Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma tautiniu, religiniu ar kitokiu principu.*“ (LKD rinkimų programa, 1992). Nors pastarosios nuostatos daugiausiai buvo skirtos Rusijos Federacijos užsienio politikai, nacionalinis suverenitetas, kaip svarbiausias Nepriklausomybę atkūrusios valstybės požymis, buvo vienas svarbiausių diskurso apie Europos integraciją elementų.

Kadangi viršvalstybinis Europos integracijos pobūdis nebuvo vertinamas itin palankiai, svarstytos kitos tarpvalstybinio bendradarbiavimo alternatyvos, kurios padėtų spręsti ekonominius klausimus ir padėti pasirošti tolimesniam bendradarbiavimui su EB. Tokia alternatyva laikyta Baltijos baseino valstybių kooperacija. Kaip LSD-NKD partijos programoje (paryškintu tekstu) pažymėta, „*šio bendradarbiavimo principas ne integracija, o kooperacija*“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992 m.).

Pradinėse partijų nuostatose dėl politinės inegracijos ES atsiskleidžia pokomunistinių šalių eurointegracijos ypatumai. Remiantis Gražina Miniotaitė, Lietuvos, kaip ir kitų pokomunistinių valstybių, politiniam diskursui būdinga įtampa tarp nacionalinio identiteto ir integracinių užsienio politikos tikslų: tautinis identitetas reikalauja vykdyti atsiribojimo politiką, o integraciniai procesai grįsti įtraukimo politika (Miniotaitė, 2004, p. 87). Tokiu būdu nacionalinis suverenitetas partijų programose traktuotas dvejopai. Viena vertus, nacionalinis suverenitetas laikytas pačiu svarbiausiu valstybės požymiu, kurį reikia saugoti ir ginti. Antra vertus, integracija į Vakarų politines ir ekonomines struktūras, nuo pat valstybės Nepriklausomybės atstatymo pradžios, laikyta svarbiausiu valstybės užsienio politikos tikslu, net jei tam reikėtų dalintis suverenitetu su viršvalstybiniais dariniais, tokiais kaip ES. Kitaip tariant, dalies suvereniteto praradimas pateisinamas tada, kai tai tarnauja didesniems valstybės politikos tikslams. Dėl neišvestos Rusijos Federacijos kariuomenės ir nesureguliuotų santykių su kaimynais, svarbiausiu to meto Lietuvos interesu galima laikyti saugumo užtikrinimą ir Lietuvos, kaip pilnavertės tarptautinės politikos dalyvės, įtvirtinimą, siejamą su bendradarbiavimu su tuometine EB. Prieštaringas politikos idėjas apimantis tuometinis partijų eurointegracinis diskursas tik patvirtina dalykinėje literatūroje esamus teiginius, kad diskursas apie Europą yra ambivalentiškas, įtraukiantis didelę idėjų ir idealų įvairovę, kurią diktuoja nacionalinio konteksto ypatybės (Delanty, 2002, p.13).

Jau pasirašius Asociacijos sutartį ir narystės perspektyvai ES tapus aiškesnei, integravimasis į ES pradėtas traktuoti kaip alternatyvų neturintis valstybės raidos kelias. 1996 m. LSDP rinkimų programoje pažymima: „*Mūsų valstybė neturi alternatyvos Europos Sąjungai*“ (LSDP rinkimų programa, 1996 m.). Šis argumentas grįstas didesnio saugumo ir spartesnės ekonominės pažangos motyvais. Pažymėtina, kad kiti valstybių bendradarbiavimo formatai vis dar buvo svarstomi, pavyzdžiui, bendradarbiavimas su Skandinavijos šalimis, tačiau jie suvokti instrumentaliai, t.y. kaip būdas palengvinti integraciją į ES. Tokiu būdu 1996 m. atsiskleidė narystę ES pagrindžiantis *Naudos topas*. Remiantis juo, politikos

sprendimai įgyvendinami pagal naudos – kaštų logiką: jei politikos sprendimai, šiuo atveju – narystė ES, atneš teigiamas pasekmes valstybės vystymuisi, jie turėtų būti įgyvendinti (Wodak, 2009). Naudos – kaštų pozicija atsikartojo daugumoje vėlesnio laikotarpio programų, kas gali rodyti Europos integracijos idėjų priklausomybę nuo praeities (angl. *ideational path dependency*). Tai reiškia, kad valstybei kritiniu laikotarpiu – Lietuvos atveju tai buvo Nepriklausomybės atkūrimo pradžia, priimta politinė idėja ar politikos kryptis, šiuo atveju – integracija į ES, gali tapti statiška ir riboti alternatyvias politikos idėjas. Palaipsniui tokios politinės idėjos tampa institucionalizuota praktika, įgauna ilgalaikę ir nepriklausomą politikos vystymosi trajektoriją, kuri formuoja ne tik naujųjų politikos krypčių raidą, bet ir politinę elgseną (požiūrius) (Hay, 2006, p. 65). Atitinkamai, skirtingai nei 1992–1996 m. programose, vėlesniuose rinkimuose nei viena partija alternatyvių užsienio politikos sprendimų, pavyzdžiui, neutraliteto ar kitų tarpvalstybinio bendradarbiavimo formatų, nesvarstė – kaip tik pilnateisė šalies narystė ES.

Nors integracija į ES laikyta svarbiausiu užsienio ir vidaus politikos interesu, tai neapribojo partijų kritiškų nuostatų dėl ES politinės sistemos. Rinkimų programų analizė po įstojimo į ES 2004 m. parodė, kad daugiausiai neigiamų teiginių į ES politinės integracijos klausimus sukoduota LCS partijos programoje. Šios partijos nuostatos yra vienos instrumentaliausių ES integracijos atžvilgiu. Narystę ES partija, visų pirma, matė per principingą ir nacionalinių interesų gynyba paremtą politiką. Kaip 2004 m. LCS programoje teigiama: „*Lietuva turi veikti drauge su kitomis ES narėmis tam, kad būtų pasipriešinta tolesnei Europos Sąjungos centralizacijai ir galių ES lygiu plėtimui.*“ (LCS rinkimų programa, 2004 m.). Svarbiausiomis problemomis partija laikė sprendimų priėmimo galių sukonzentravimą ES institucijose ir jų tolimesnę plėtrą. Tačiau šių problemų sprendimo būdų partija nepateikė.

Pragmatinis – nacionalinis diskursas apie Europą dar labiau išryškėjo 2008 m. rinkimų programose. Jose aiškiausiai atsiskleidė partijų nuostatos dėl politinės integracijos ES. Pragmatinis požiūris į ES labiausiai būdingas buvo dešinioms partijoms. Iš šios ideologinės partijų grupės pragmatinių – nacionalinių nuostatų stiprumu išsiskyrė TS-LKD. Partijos programose nacionalinio intereso sąvoka yra svarbiausias, narystę ES apibrėžiantis kriterijus, pagal kurį formuojamos nuostatos Europos integracijos klausimais. TS-LKD numatė: „*<...> išnaudojant Europos Sąjungos politikos formavimo mechanizmo teikiamas galimybes Lietuvos nacionalinius interesus perkelti į ES lygmenį ir tokiu būdu padidinti šių interesų įgyvendinimo veiksmingumą.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2008 m.). Pastebėtina, kad partijos nuostatos dėl narystės ES tapo kritiškesnės nuo 2008 m. Nuostatų pokyčiams įtakos galėjo turėti tais pačiais metais įvykę svarbūs pokyčiai partijos organizacinėje struktūroje, kuomet TS susijungė su kita dešiniąją partija – Lietuvos krikščioniais demokratais. Organizaciniai pokyčiai, kaip partijų požiūrius į Europos integraciją galimai lemiantis veiksnys, plačiau aptariamas 3.3. skyriuje „Partijų požiūrių į Europos integraciją priežastinės sąlygos“.

Šiame diskurse partijų požiūriai į ES politinę santvarką grindžiami nacionalinėmis vertybėmis ir reiškiasi tarpvalstybinio bendradarbiavimu. Tačiau ES

institucijos partijų programose neretai pateikiamos kaip vidaus politikos klausimų sprendimus palengvinantys instrumentai. Toks požiūris į ES institucijas labiausiai atsiskleidė TT 2008 m. rinkimų programoje, kurioje teigiama: „*Sieksime, kad <...> Lietuvos atstovų, išrinktų į Europos Parlamentą, veikla skatintų Europos Sąjungos paramą Lietuvos ūkio, <...> plėtrai, padėtų išlyginti regioninius skirtumus, Lietuvai artėti prie pažangių Europos Sąjungos šalių.*“ (TT rinkimų programa, 2008 m.). Panašaus pobūdžio nuostatos ES institucijų atžvilgiu matomos partijai kalbant ne tik apie Europos Parlamentą, bet ir apie kitas ES institucijas, kaip Europos Komisija ar Europos Teisingumo Teismas (atitinkamai: iš viso 7 teigiami ir 5 teigiami paminėjimai).

Tačiau kitos dešinėsios partijos, tiesa, atstovaujančios liberaliąją ideologinę kryptį – LRLS ir, jau aptarta, LCS, turėjo kritiškesnius požiūrius į gilesnį ES politinį integravimąsi. Jie labiausiai pasireiškė ekonominėje srityje: liberaliosios partijos kritikavo augančias ES reguliavimo apimtis vidaus politikos sritims bei pabrėžė siekį išlaikyti savarankiškos politikos kryptį Europos integracijos procese. Tačiau šios partijos bei TS-LKD, nelaikomos stipriomis euroskeptiškais jėgomis ir priskiriamos „*minkštųjų*“ euroskeptiškų partijų tipui (Taggart & Szczerbiak, 2002). Nors jos kritikuoja ES veiklos principus, nenumato Lietuvos išstojimo iš ES ir palaiko Europos integracijos idėją.

Daugiausiai neigiamų pasisakymų apie viršvalstybiškumo principą ES užfiksuoja 2012 m. programose. Šį kartą nacionalinio savarankiškumo nuostatos atsispindėjo ir kairiųjų partijų programose. Kaip pavyzdį galima pateikti LSDP programos nuostatas. Viena vertus, partija teigė, kad „*Lietuvai reikalinga stipri, solidari Europos Sąjunga, kalbanti vienu balsu <...>*“ ir, kad partija „*<...> yra suinteresuota stipresnėmis EK ir EP.*“ (2012 m. LSDP rinkimų programa). Kita vertus, LSDP pasisakė už nacionalinių parlamentų vaidmens didinimą Europos integracijos procese ir teigiamai vertino tarpvyriausybinių metodą, kaip partija nurodo, „*<...> ypač priimant įstatymų galią turinčius teisės aktus.*“ (2012 m. LSDP rinkimų programa). Kaip matyti, partija vienu metu pasisako tiek už viršnacionalinių institucijų stiprinimą ES, tiek už nacionalinių kompetencijų didinimą. Tokia, tarpusavyje idėjomis konfliktuojanti pozicija, neleidžia aiškiai identifikuoti partijos požiūrio ir nuspręsti, kokiam ES politinės sistemos modeliui ši socialdemokratinė partija pritaria labiau. Tačiau LSDP pozicija taip pat vertinama kaip instrumentali – užimdama lanksčią poziciją dėl ES, ji gali laisviau veikti rinkimų metu ir į savo pusę pritraukti tiek labiau tradicinių pažiūrų elektoratą, kuriems svarbios apeliacijos į nacionalinį suverenitetą ir jo išsaugojimą ES, tiek jaunesnio amžiaus rinkėjus, pasižymintius kosmopolitiškais nuostatomis.

Tarp kitų 2012 m. neigiamas nuostatas į viršvalstybiniais pagrindais susietą ES pateikusių partijų, buvo pirmą kartą rinkimuose į LR Seimą dalyvavusi DK. Šios partijos programa – viena iš labiausiai akcentuojančių nacionalinės (tautinės) valstybės suvereniteto išsaugojimą Europoje. Todėl partijos požiūriuose ES, visų pirmą, traktuojama kaip savarankiškų tautų sąjunga („*ES – ne tiek individų, kiek tautų sąjunga*“), kurioje svarbu išlaikyti etnokultūrinius valstybių bruožus (DK rinkimų programa, 2012 m.).

2016 m. rinkimų programose taip pat vyravo neigiamo pobūdžio nuorodos į viršvalstybiškumą ES. Nors apie tarpvyriausybiskumą, kaip vieną svarbiausių nacionalinių valstybių interesų atstovavimo principų, partijos nekalbėjo, tačiau tai, kad partijos daugiau neigiamai nei teigiamai vertino viršvalstybiškumą, gali rodyti, jog partijos toliau nebuvo linkusios pritarti politinės integracijos gilinimui ES.

2016 m. rinkimuose pragmatinio – nacionalinio diskurso idėjas ES politinės sistemos temoje aktyviausiai plėtojo LVŽS – jos programoje sukoduota daugiausiai neigiamų pasisakymų apie ES viršvalstybiškumo principą (4). LVŽS Europos integracijos projekto vizija taip pat rėmėsi *Tautų Europos* idėja („*stipri stiprių tautų Europa*“), todėl, apibūdindama tolimesnę Europos integracijos kryptį, partija pasisakė už nacionalinių valstybių vaidmens stiprinimą ES: „*Mes pasisakome <...> prieš ES priverstinę federalizaciją, kuri ir grasina kitų šalių pasitraukimu iš ES.*“ (LVŽS rinkimų programa, 2016).

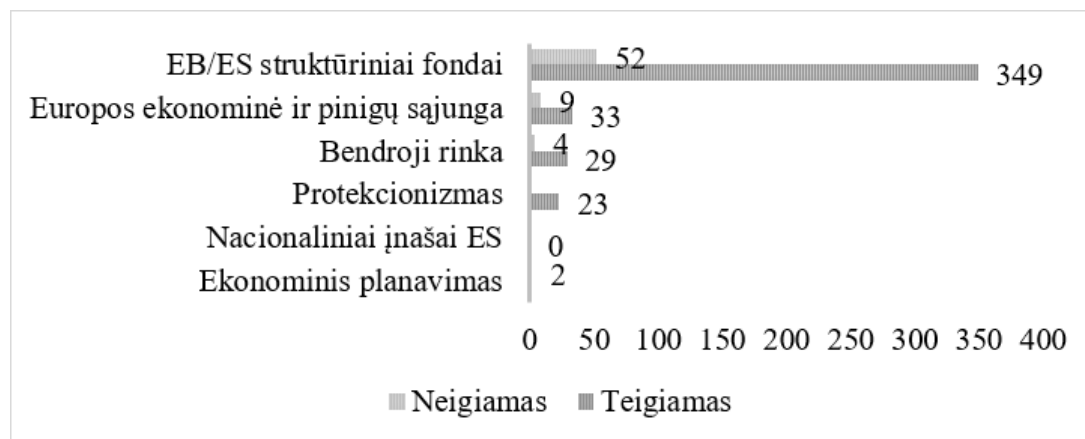
Tautų Europos leitmotyvas dominavo ir TT rinkimų programoje. Partija taip pat neigiamai vertino viršvalstybiškumą (priskirti 3 kvazisakiniai) ir nepitarė federacinės ES raidos vizijai. Programoje numatoma: „*Peržiūrėsime ir aiškiai pasirinksim tuos strateginius partnerius ES, kurie palaikys mūsų stiprios ir nepriklausomos valstybės siekį priešintis ES federalizacijai <...>.*“ TS-LKD pateikė nuosaikesnes nuostatas ir laikėsi pusiausvyros tarp viršvalstybiškumo ir tarpvyriausybiskumo pozicijos: „*<...> tolesniuose integraciniuose procesuose sieksime pusiausvyros tarp nacionalinių interesų ir supranacionalinių ES institucijų iniciatyvų.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Partija toliau plėtojo selektyvios integracijos ES idėją, pagal kurią ES suvokiama kaip instrumentas įgyvendinti nacionalinius interesus:

„*Ji [Lietuva, aut. past.] remia pozityvios integracijos (Sąjungos reguliavimo) gilinimą tuose viešosios politikos sektoriuose, [...] kuriuose integracija gali minimizuoti pažeidžiamumus nuo išorinių poveikių (pvz., energetikos, transporto, pinigų ir finansų, sienų ir žmonių judėjimo kontrolės).<...> Tuo tarpu socialiai jautriuose sektoriuose (pvz., mokesčių politikos), taip pat tuose sektoriuose, kuriuose Lietuva tegali turėti ribotos įtakos ES darbotvarkei, Lietuva laikysis politinio savarankiškumo politikos.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016).

Nors Lietuvos partijų programose pabrėžiamas nacionalinio suvereniteto apsaugojimas Europos integracijos procese, apie Europos Tarybos, kaip vienos svarbiausių nacionalinės valstybės interesų atstovavimo institucijų ES, kompetencijas nekalbama (tik vienas bendro pobūdžio paminėjimas per visą tyrimo laikotarpį). Apie Europos Komisiją ir Europos Teisingumo Teismo, t.y. viršnacionalinių institucijų, veiklą diskutuojama kur kas aktyviau.

Apibendrinant, pragmatiniame – nacionalinai diskurse Lietuva Europos integracijos procese pozicionuojama kaip maža ir nepakankamai įtakos turinti ES valstybė narė, kuri siekia apsaugoti nacionalinį suverenitetą ir išlaikyti savarankišką politinę kryptį ES sprendimų priėmimo procese. ES laikoma pernelyg centralizuota ir turinti neproporcingas galias nacionalinių valstybių atžvilgiu. Tuo pat metu politinis ES integracijos projektas laikomas užbaigtas ir tolimesniam galių telkimui ES institucijų lygmenyje nėra pritariama.

ES ekonominė struktūra. Pragmatiniame – nacionaliniame diskurse ekonominė integracija sulaukė daug partijų dėmesio, ypač ES paramos ir Europos ekonominės ir pinigų sąjungos bei bendrosios rinkos klausimai. Greta šių klausimų, partijos pateikė ir protekcionistines nuostatas Europos integracijos kontekste (žr. 31 pav.).

31 pav. Teiginiai apie ES ekonominę struktūrą pragmatiniame – nacionaliniame diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Pragmatinio – nacionalinio diskurso bruožai ekonomikos srityje pirmą kartą pasirodė 1996 m. LKD programoje. Partija pasisakė už „<...> atvirą ekonominę politiką ir aktyvų dalyvavimą pasaulinėje tarptautinėje rinkoje“ („Protekcionizmas“: neigiamas,²⁹). Tačiau numatė nacionalinio turto pardavimo apribojimus, kas rodė protekcionistinių nuostatų apraiškas partijos programoje („Protekcionizmas“: teigiamas, 1).

2000 m. rinkimų programose matomos aiškesnės nuostatos dėl Europos ekonominės integracijos. Kritiškiausias nuostatos įtvirtintos A. Brazausko socialdemokratinės koalicijos programoje, kurioje sukoduoti teigiami pasisakymai apie protekcionizmo politiką ES atžvilgiu. Programoje nurodoma, kad būtina „<...> ginti Lietuvos rinką nuo nesąžiningos konkurencijos, naudojant visuotinai pripažintas ir įstatymais įtvirtintas antidempingines, protekcinines ir kitas rinkos apsaugos priemones;“ (A. Brazausko socialdemokratinės koalicijos rinkimų programa, 2000 m.).

Kaip minėta, pragmatiniame – nacionaliniame diskurse partijoms būdingos tiek neigiamos, tiek teigiamos nuostatos dėl Europos ekonominės integracijos. Pastarąsias nuostatas išreiškė TS ir NS, kurios numatė susieti pinigų politiką su ES šalių pinigų politika. LLS narystės ES privalumus, visų pirma, siejo su laisvu prekių, paslaugų, kapitalo ir asmenų judėjimu.

²⁹ Čia ir kitur tekste toks žymėjimas, kaip „Protekcionizmas“: neigiamas, nurodo kodavimo kategorijos pavadinimą, po kurio seka informacija apie jos vertinimo kryptingumą (teigiamas / neigiamas) ir jai priskirtų teksto segmentų kiekį (vienetais).

ES pasisakymų apie Europos ekonomikos integracijos klausimus partijų programose padaugėjo po Lietuvos įstojimo į ES – iš viso sukoduota 18 kvazisakinių ES ekonominės sistemos kategorijoje, iš kurių 10 buvo teigiamų. Nauja buvo tai, kad plačiau pradėta kalbėti apie euro įsivedimo galimybes. A. Brazausko ir A. Paulausko koalicija programoje nurodyta, kad „*Valstybė atsakingai spręs euro įvedimo klausimą, atsižvelgdama į ekonomikos augimą, šalies finansų stabilumą.*“ (A. Brazausko ir A. Paulausko koalicijos rinkimų programa, 2004). Tačiau aiškių nuostatų nei kaip greitai, nei kokių kursu litą bus siekiama pakeisti euru, nebuvo pateikiama, ir partijų nuostatos išliko abstrakčios.

Daugiausiai pasisakymų apie ES ekonominę struktūrą identifikuota VNDS programoje. Joje numatyta, kad pinigų politikos srityje bus siekiama sėkmingo Lietuvos įsijungimo į euro zoną. Tačiau konkrečiau apie tai taip pat nebuvo kalbama: programoje nėra pasakyta, kokiomis sąlygomis euras pakeis nacionalinę valiutą. Kartu atkreiptinas dėmesys į programoje pateiktą nuostatą, kad „*Pinigų politika turi atitikti ES reikalavimus, tačiau ji turi būti lankstesnė, reaguojanti ir įtakojanti konjunktūrinius pasikeitimus ekonomikoje*“ (VNPDS rinkimų programa, 2004). Tai įgyvendinti būtų sunku, nes euro zonos pinigų politiką nustato ir vykdo nepriklausomas Europos Centrinis Bankas ir šios institucijos sprendimams nacionaliniai parlamentai turi nedaug įtakos. Daugiau partijos pasisakymų (4 segmentai iš visų 7) priskirta „Protekcionizmo“ tarpinei kategorijai. Partija numatė įvairiomis priemonėmis apsaugoti nacionalinę rinką nuo išorės poveikio įstojus į ES (daugiausiai – per visų, į Lietuvą įvežamų maisto produktų, kokybės kontrolės sugriežtinimą).

Kita partija, savo programoje aktyviai aptarusi ekonomikos klausimus, buvo LCS (5 pasisakymai). Ji vienintelė pateikė konkretesnes nuostatas dėl euro įvedimo. Programoje numatyta išlaikyti valiutų valdybos modelį Lietuvoje, kol bus pereita prie euro, taip pat – kad pereinant prie euro, būtų išsaugotas esamas lito ir euro santykis (LCS rinkimų programa, 2004).

TS programoje taip pat išreikštas siekis artimiausiu metu prisijungti prie eurozonos ir pateiktos svarbiausios prielaidos tai padaryti (išsaugoti makroekonominį stabilumą ir bendrąją mokesčių našą) („Europos ekonominė ir pinigų sąjunga“: teigiamas, 1). Vis dėlto, partija išlaikė protekcionistinį požiūrį ir nacionalinę rinką siejo su tautinės kultūros skatinimu („Protekcionizmas“: teigiamas, 1).

Panašiai numatyta Rolando Pakso koalicijos programoje: „<...> *naudoti vidaus rinkos apsaugos priemones, kurių nedraudžia Europos Sąjungos teisė*“ (R. Pakso koalicijos „Už tvarką ir teisingumą“ rinkimų programa, 2004 m.). Tai taip pat laikoma vienu iš protekcionistinių nuostatų indikuojančių požymių („Protekcionizmas“: teigiamas, 1). Kitų partijų programose nuostatų Europos ekonominės sistemos klausimais nebuvo.

2008 m. rinkimų programose protekcionistinių nuostatų sumažėjo (5 teigiami pasisakymai) ir pradėjo dominuoti ES bendrosios rinkos (6 pasisakymai), įskaitant Europos ekonominės ir pinigų sąjungos (8 pasisakymai), klausimai. Nuostatas apie ES ekonominę struktūrą pateikė visos rinkimus laimėjusios partijos.

Daugiausiai pasisakymų apie euro įsivedimą 2008 m. sukoduota TS-LKD. Jos požiūriuose euras išliko svarbiausiu strateginiu valstybės tikslu („Europos ekonominė ir pinigų sąjunga“: teigiamas, 2). Tačiau pateikė svarbias išlygas ir numatė: „<...> kiek gilus ekonomikos nuosmukis mūsų laukia artimiausiu metu, kiek sparčiai ir sklandžiai pavyks mūsų ekonomikai įveikti energetikos kainų iššūkius ir tik tada galėsime kalbėti apie euro įvedimo datas.“ (TS-LKD rinkimų programa, 2012) („Europos ekonominė ir pinigų sąjunga“: neigiamas, 2). Šiuose požiūriuose atsiskleidžia, kiek Lietuvos partijoms yra svarbus išorės ir vidaus kontekstas, formuojant eurointegracinę politiką nacionaliniu mastu.

Nors likusios partijos pasisakė už kuo spartesnę šalies įstojimą į euro zoną ir numatė tik teigiamas to pasekmes (LCS – 2, LSDP – 1, TPP – 1), jų nuostatos buvo neaiškios ir deklaratyvios. Pavyzdžiui, LSDP savo programoje numatė, kad „Euro įvedimas Lietuvoje atneš savų trumpalaikių sunkumų, tačiau ilginiui prisidės prie žmonių gyvenimo kokybės pagerėjimo.“ (LSDP rinkimų programa, 2008). Tačiau kokie sunkumai laukia, arba kaip euras prisidės prie gyvenimo kokybės gerėjimo, nenurodoma.

2008 m. programose atsirado nauja tema – 2007 m. įvykęs Lietuvos prisijungimas prie Šengeno erdvės („Bendroji rinka“: teigiamas, 4)³⁰. Nors šis įvykis žymėjo svarbų Lietuvos integracijos ES etapą (panaikinta Šengeno sutarties valstybių vidaus sienų kontrolė, atvėrusi kelią laisvam piliečių judėjimui Sutarties šalyse, nustatytos bendrosios išorės sienų kontrolės taisyklės, užtikrintas didesnis išorinių sienų saugumas ir kt.), partijų nuostatos taip pat buvo abstrakčios ir plačiau šio žingsnio reikšmės partijos neaptarė (minima tik dviejų partijų – LCS (3) ir DP (1) programose).

Pastebėtina, kad, išskyrus DP, Europos ekonominės integracijos temą labiau linkusios vystyti dešiniosios partijos (TS-LKD, LCS, LRLS). Tai gali rodyti, kad šios partijos labiau remia ekonominiu bendradarbiavimu paremtos ES viziją.

Nors ir mažesne apimtimi, tačiau protekcionistinės nuostatos išliko ir 2008 m. –

jas pateikė LSDP („Protekcionizmas“: teigiamas, 3) ir TT („Protekcionizmas“: teigiamas, 2). Partijos numatė naudoti vidaus rinkos apsaugos priemones, tačiau tik tas, kurių nedraudžia ES teisė.

2012 m. programose partijos pateikė daugiausiai nuostatų dėl ES ekonominės struktūros. Iš viso šioje kategorijoje sukoduoti 34 pasisakymai visų rinkimus laimėjusių partijų programose, išskyrus DP ir LLRA³¹. Ekonominės temos intensyvumą lėmė dvi priešingos kontekstinės aplinkybės – gilesnę Lietuvos integraciją ES žymintis euro įvedimas ir tebesitęsianti euro zonos skolų krizė,

³⁰ Pirmą kartą siekis tapti Šengeno sutarties šalimi programose išreikštas 2004 m. (A. Brazausko ir A. Paulausko rinkimų koalicijos programoje), tačiau plačiau to partijos neaptarė.

³¹ 2012 m. daugiausiai partijos dėmesio skyrė Europos ekonominei ir pinigų sąjungai (13 teigiamų ir 7 neigiami vertinimai). Kitos aptartos temos buvo ES bendroji rinka (11) ir protekcionizmas (3). Ilgainiui protekcionistinių nuostatų sumažėjo ir 2012 m. sukoduoti tik 3 pasisakymai (2 iš jų neigiami) šiuo klausimu (TS-LKD programoje).

lėmusi neigiamas partijų reakcijas į ES. Daugiausiai nuostatų ES ekonomikos klausimais pateikė TS-LKD, kurios programoje sukoduota net 26 pasisakymai, tarp kurių – 14 apie Europos ekonominę ir pinigų sąjungą (3 neigiami) ir 9 apie bendrąją rinką (1 neigiamas). Jos požiūriuose atsiskleidė minėtos kontekstinės aplinkybės. Viena vertus, euro įvedimą partija laikė artimiausio laikotarpio prioritetu ir išskyrė tokius privalumus, kaip finansų stabilumas, didesnės skolinimo galimybės ir kt. Kita vertus, partija aptarė euro zonos krizės neigiamą poveikį Lietuvos ekonomikai: „*Nors prognozuojama, kad Lietuvos ūkis toliau augs, jo augimo perspektyvas gerokai veikia ir veiks sukrėtimai euro zonoje <...>*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2012). Nepaisant to, partija iš esmės išlaikė proeurointegracinę poziciją. Skirtingai nei anksčiau, partija šias problemas siejo su gilesne ES politine integracija ir nauda Lietuvai: „*Šios krizės pagimdytas vis tvirtėjantis pačių europiečių suvokimas, kad ir politinė Europos Sąjunga turi tapti labiau konsoliduota, Lietuvai geopolitine prasme yra naudingas.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2012).

Skeptiškiausias nuostatas dėl ES ekonominės ir pinigų sąjungos pateikė DK (3 neigiami pasisakymai). Partijos euroskeptiška pozicija jau atsiskleidė jos požiūriuose į ES politinę sistemą. Pasak DK: „*<...>, mūsų šalis turi apdairiai formuoti atsarginę savo ekonominės politikos strategiją tam atvejui, jei pasitvirtintų blogiausias scenarijus- euro zonos irimas- užuot akiai kartojusį savo pasiruošimą artimiausiai metais įsivesti eurą.*“ (DK rinkimų programa, 2012). Partijos nuostatos taip pat siejasi su neigiamu partijos požiūriu į ES narystės poveikį Lietuvai, kuris aptariamasis tolesniuose skyriuose.

Likusios rinkimus laimėjusios partijos (LSDP, TT ir LLRS) nuostatų pagrindu nedaug kuo skyrėsi nuo TS-LKD: programose taip pat aptartos euro zonos problemos, tačiau euro įvedimas toliau laikytas Lietuvos narystės ES prioritetu.

2016 m. programose vyravo teigiami ES ekonominės struktūros vertinimai (viso – 17 kvazisakinių). Šiek tiek mažiau nei pusė visų sukoduotų pasisakymų šioje temoje priklausė tradiciškai daug dėmesio ES ekonomikos klausimams skiriančiam LRLS (7 iš visų 17 pasisakymų). Partija numatė visiškai įsijungti į euro zonos valdysenos procesus („Europos ekonominė ir pinigų sąjunga“: teigiamas, 3), skirti dėmesį ES pamatinių laisvių užtikrinimui, tarp jų – vieningos rinkos plėtrai („Bendroji rinka“: teigiamas, 2) ir toliau dalyvauti ES ekonomikos iniciatyvose bei remti jos tikslus („Ekonominis planavimas“: teigiamas, 2). LSDP taip pat pateikė teigiamas nuostatas dėl dalyvavimo ES ekonominės integracijos procesuose. Tačiau pastaroji partija labiau pabrėžė šalies narystės euro zonoje naudą („Europos ekonominė ir pinigų sąjunga“: teigiamas, 3) ir nurodė, kad įvedus bendrąją ES valiutą „*mūsų ekonomika tapo tvaresnė, o ateitis – stabilesnė.*“ (LSDP rinkimų programa, 2016). Narystę Europos ekonominėje ir pinigų sąjungoje partija siejo su laisvės ir atvirumo vertybėmis: „*Tuo dar labiau įtvirtinome Lietuvos, kaip laisvos ir atviros valstybės, statusą.*“ (LSDP rinkimų programa, 2016). Pažymėtina, kad euro įvedimas Lietuvoje įvyko 2013 m., kuomet valdančiąją daugumą sudarė socialdemokratų partija. Tai iš dalies paaiškina šios partijos dėmesį euro klausimui, kadangi nuveiktų darbų aptarimas būna neatsiejama, prieš tai vyriausybę sudariusių partijų, rinkimų programų dalis. Tarp partijų, pateikusių teigiamas nuostatas ES

vieningos rinkos klausimais, taip pat buvo TS-LKD („Bendroji rinka“: teigiamas, 2) ir LVŽS („Bendroji rinka“: teigiamas, 1).

Tuo tarpu neigiamos nuostatos dėl ekonominės integracijos buvo būdingos LLRA-KŠŠS (4 kvazisakiniai). Partija buvo vienintelė, kuri kritikavo sprendimą prisijungti prie Europos Ekonominės ir pinigų sąjungos ir tai siejo su socialinės politikos problemomis. Pasak partijos, „<...> *euro įvedimo rezultate kainos šoktelėjo labai smarkiai, tuo tarpu gyventojų pajamos liko beveik nepakitusios, dėl ko šiuo metu daug žmonių gyvena ties skurdo riba*“. Kitos partijos didžiausiomis ES problemomis įvardino užsitęsusių ekonominę stagnaciją (TS-LKD, „Ekonominis planavimas“: neigiamas, 1) ir nepakankamą viešųjų finansų priežiūrą (LVŽS, „Ekonominis planavimas“: neigiamas, 1).

Atskirai reikėtų aptarti ES finansinės paramos klausimą. Ši tema partijų programose buvo aptariama dažniausiai ir vertinama palankiausiai (iš visų 401 sukoduotų kvazisakinių, 349 buvo teigiamo pobūdžio). Daugiausiai teigiamų ES struktūrinės paramos poveikio vertinimų nustatyta TS-LKD programose, kuriose sukoduoti net 128 kvazisakiniai. Tai sustiprina prielaidas dėl šios partijos nuostatose vyraujančio ES, kaip ekonominio projekto, įvaizdžio. Pasisakymų apie ES paramą intensyvumu išsiskyrė ir LVŽS (buvusi VNDPS), kurios programoje sukoduota 60 tokių pasisakymų. Turint omenyje, kad vertinamos tik dvi šios partijos rinkimų programos (tiek kartų ji laimėjo daugiamandatėje rinkimų apygardoje), toks pasisakymų kiekis yra didelis ir apibūdina partijos požiūrius. LVŽS dėmesys ES paramai gali būti susijęs su tuo, kad partija remiasi agrarizmo doktrina, o viena iš svarbiausių ES paramos tikslinių grupių yra žemdirbiai, todėl partijos dėmesys ES sanglaudos politikai yra svarbus jos veiklos aspektas. Šioje vietoje taip pat paminėtina DP, kurios programose sukoduoti 29 kvazisakiniai apie ES paramą. Turint omenyje, kad šios partijos programų apimtys yra vienos mažiausių ir dėmesys ES taip pat nėra didelis (iš viso sukoduoti tik 93 pasisakymai apie Europos integraciją), tokie duomenys atskleidžia partijos ekonominius prioritetus dėl Europos integracijos. Atsižvelgiant į šiuos rodiklius, teigiama, kad minėtų partijų programose labiausiai įsitvirtinęs Europos, kaip ekonominės sąjungos, įvaizdis. Daugiausiai teigiamai apie ES paramą, lyginant santykinę pasiskirstymą tarp teigiamo ir neigiamo pobūdžio kvazisakinių, – užfiksuota teigiamas ir 4 neigiami, vertinant nuo 2008 m.). Likusios partijos šią temą aptarė mažiau: LSDP – 60; LRLS programoje – 41; kitos liberaliosios partijos (LCS, LLS) – 13; TT-10, LLRA-KŠS – 6; TPP-2; NS-1; DK-1. Iš dalies tai susiję su pastarųjų partijų programų apimtimis, kurios yra mažesnės.

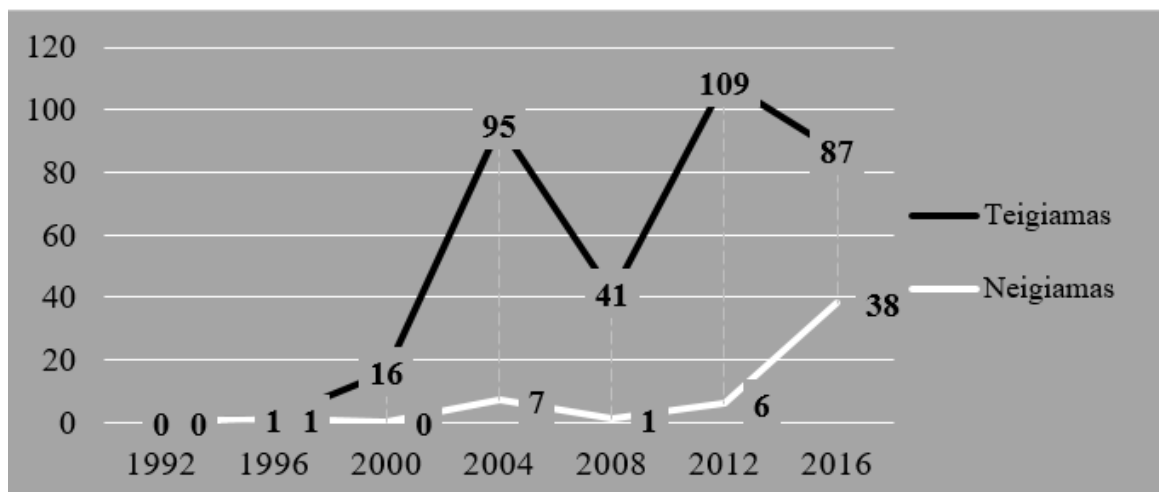
Kalbant apie ES paramos temos sklaidą laike (žr. 31 pav.), Lietuva EB pagalbą (pagal PHARE programą) pradėjo gauti dar 1991 m., tačiau pirmasis ES finansinių paramos priemonių paminėjimas aptinkamas 1996 m. LSDP programoje. Apskritai, ši partija buvo viena pirmųjų, kuri pradėjo kalbėti apie Europos integracijos idėjas: 1992–1996 m. tiesioginės nuorodos į Europos integracijos procesus nustatytos tik LSDP programose. Daugiausiai europinės paramos paminėjimų matyti įstojus į ES 2004 m. Nuo 2000 m. Lietuva pradėjo naudotis dar dviejų ES pagalbos instrumentų lėšomis: ISPA (parama stambioms infrastruktūros ir

aplinkos projektams) ir SAPARD (parama žemės ūkiui ir kaimo plėtrai). Dėl to ES finansinės paramos poveikis Lietuvos ūkiui buvo jaučiamas didesnis ir partijos rinkimuose pradėjo aktyviau plėtoti šią temą.

Vertinant partijų argumentus, iki 2004 m. vyravo eurooptimistinis požiūris ir kalbėta apie ES paramos naudą bei kaip ją veiksmingai įsisavinti. Pavyzdžiui, 2004 m. A. Brazausko koalicijos programoje numatoma: „*užtikrinti efektyvų ir skaidrų šių [ES] lėšų panaudojimą, tinkamą kontrolę bei tęsti institucijų administracinių gebėjimų stiprinimą*“ (A. Brazausko koalicijos programa, 2004). Po narystės praėjus keleriems metams, programose matomas didesnis neigiamų nuostatų paplitimas. Jį skatino partijų nusivylimas ES pinigų panaudojimu ir neveiksmingas nacionalinių institucijų darbas juos paskiriant. Pavyzdžiui, 2008 m. TT partija įsipareigojo skirti ypatingą dėmesį tam, kad „*Europos Sąjungos paramos Lietuvos ūkininkams lėšos netaptų amoralinių pareigūnų grobiu*“ (TT rinkimų programa, 2008 m.). Tam pritarė ir LRLS: „*ES paramos ir kitos viešosios lėšos negali būti toliau švaistomos ir grobstomos.*“ (LRLS rinkimų programa, 2008 m.). Tačiau pati ES parama ir jos poveikis nebuvo kritikuojamas ir ji toliau laikyta itin svarbiu šalies gerovės šaltiniu. Keliami prielaida, kad, dėl minėtų priežasčių, pasisakymų apie ES paramą kiekis galėjo sumažėti daugiau nei perpus. Taip pat reiktų įvertinti ir ES paramos gavimo cikliškumą. Tai taip pat galėjo daryti įtaką temos intensyvumui partijų programose (žr.6 priedą).

Tokiu būdu partijos narystę ES pasitelkia kaip būdą parodyti valstybės vidaus problemas. Kitaip tariant, vidaus politikos kontekstas perkeliamas į europinį kontekstą, o valstybės problemos vertinamos remiantis ES standartais. Pavyzdžiui, TS-LKD jos retorikoje dažnai sutinkama žodžių junginį „*europietiška gerovė*“ naudojo neigiamiems šalies reiškiniams įvardinti: „*Pasiekus tikslą formaliai tapti Vakarų dalimi valstybėje tarytum dingę strateginės krypties suvokimas bei akstinas naujiems ambicingiems tikslams, tokiems kaip europietiškos gerovės visiems kūrimas*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Šiame kontekste Europos idėja, iki tol daugiausiai paremta ekonominės naudos samprata, įgavo naują reikšmę ir tapo atspirties tašku politinių oponentų kritikai ir jų vertinimui. Tuo pačiu europinis kontekstas – tai galimybė partijai pademonstruoti savo tinkamumą valdyti, siūlyti alternatyvius politikos sprendimus ir projektuoti šalies ateitį, ypač, jei prieš tai ji buvo parlamento opozicijoje.

2016 m. programose ES paramos vertinimo kryptingumas pasikeitė ryškiai. Iki tol vyravusius teigiamus vertinimus, ženkliai papildė neigiamos nuostatos: lyginant su 2004 m. programomis, 2016 m. neigiamų nuostatų padaugėjo daugiau nei penkis kartus (žr. 32 pav.)

32 pav. ES finansinės paramos vertinimai 1992–2016 m., vnt.
Šaltinis: sudaryta autorės.

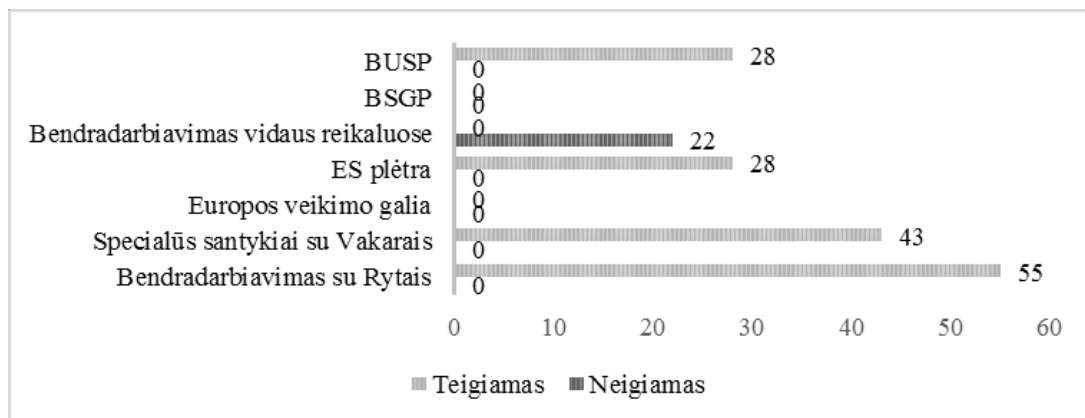
Įtakos partijų nuostatomis galėjo turėti ES sanglaudos politikos pokyčiai po 2020 m., kuomet baigsis 2014–2020 m. ES struktūrinės paramos laikotarpis. Nors nėra aišku, kiek ES paramos dydis tiksliai keisis – dar nėra nustatytos šio laikotarpio finansavimo gairės ir kryptys – tačiau ta pati suma neišliks ir Lietuvos priklausomybė nuo ES struktūrinių fondų sumažės.

Atsižvelgiant į tai, partijų programose atsirado svarstymai, kiek šie pokyčiai turės įtakos Lietuvos ūkio situacijai. Programose pirmą kartą Lietuvos finansinė priklausomybė nuo ES pradėta matyti kaip neigiamas reiškinys. Daugiausiai tokio pobūdžio vertinimų sukoduota LVŽS programoje. Partija numatė sumažėjusios paramos pasekmes Lietuvos ekonomikai: „<...> sumažėjus šiai Paramai <...> ekonomikos plėtra gali sulėtėti, o viešųjų finansų deficitas ir skola – išaugti.“ ir tai įvardino grėsme Lietuvai (LVŽS rinkimų programa, 2016). Kiti kritikos ES paramos politikai argumentai buvo apie neveiksmingą vidaus institucijų darbą įsisavinant europines lėšas. Daugiausiai apie tai pasisakė TS-LKD ir nurodė, kad „Pritrūko kūrybiškumo ir atsakingos lyderystės iš esmės pertvarkant valstybės valdymą, išmintingiau investuojant ES teikiamą paramą“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Tai partija siejo su korupcija bei neveiksmingu 2008–2012 m. dirbusios vyriausybės darbu panaudojant ES lėšas. Nors visos partijos aptarė ES paramos ir vidaus ekonomikos ryšį, apie ES nacionalinių įnašų politiką savo programoje neužsiminė nei viena partija.

Apibendrinant, turinio požiūriu „ES paramos“ kategorija nėra labai informatyvi – joje dominuoja nuorodos į statistinę informaciją, finansinius rodiklius, paramos įsisavinimo efektyvumą. Tačiau kitas, europines temas nustelbiantis, ES paramos paminėjimų kiekis ir teigiamas vertinimas rodo svarbius Lietuvos partijų plėtojamo europinio diskurso turinio bruožus. Programose, visų pirma, palaikomas ES, kaip ekonominės sąjungos su valstybėms naudinga finansine sistema, įvaizdis, kuris yra nedaug susijęs su bendros tapatybės ar kultūrinio bendrumo procesais.

ES išorės politika. Pragmatiniame – nacionaliniame diskurse siekiama išlaikyti nacionalinių valstybių tapatybes, kurios remiasi nacionalinės užsienio

politikos tradicijomis ir interesais. Atsižvelgiant į tai, šį diskursą apibūdina partijų pasisakymai apie ES politikos sritis, kurios vykdomos tarpvyriausybiniais pagrindais ir/arba kurių plėtra Lietuva yra suinteresuota, nes jos tiesiogiai liečia nacionalinius interesus. Iš jų svarbiausios: „ES plėtros politika“: teigiamas; „Specialūs santykiai su Vakarais“: teigiamas ir „Bendradarbiavimas su Rytų valstybėmis, Rusija“: teigiamas / neigiamas“ (žr. 33 pav.).

33 pav. Teiginiai apie ES išorės politiką pragmatiniame – nacionaliniame diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Daugiausiai Lietuvos partijų dėmesio sulaukė ES santykiai su Rytų valstybėmis ir Rusija. Dėmesys šiai temai aiškinamas istoriškai susiklosčiusiomis Lietuvos užsienio politikos tradicijomis, glaudžiai susijusiomis su ES kaimynystės politikoje dalyvaujančiomis šalimis, ir valstybės geopolitine padėtimi. Kategorijoje „Bendradarbiavimas su Rytų valstybėmis, Rusija“ vyravo teigiami vertinimai: iš visų 53 sukoduotų kvazisakinių – 43 buvo teigiami (neigiami vertinimai, kuriuose dominavo Lietuvos – Rusijos santykių aptarimas, priskirti federacinės Europos diskurso tipui). Rytinės ES kaimynės šalys taip pat dažniausiai minėtos kalbant apie ES plėtros procesus, kurie vertinti tik teigiamai (iš viso 19 teigiamų pasisakymų): numatyta remti ES plėtrą, skatinti demokratines reformas plėtros procesuose dalyvaujančiose šalyse, padidinti finansavimą ir kt. Tačiau kur kas svarbesne ES išorės santykių dimensija laikyti santykiai su JAV bei NATO. Ši tema priskirta pragmatinio – nacionalinio diskurso tipui, kadangi tokia „dvigubo lojalumo“ tarp ES ir JAV/NATO pozicija sudaro prielaidas išlaikyti aukštą savarankiškumo laipsnį, efektyviai paskirstyti užsienio politikos interesus tarp organizacijų ir juos maksimaliai įgyvendinti.

Vertinant patį diskursą apie ES išorės santykius turinį, vyrauja ekonominio naudingumo ir saugumo perspektyva. Pavyzdžiui, glaudesnis bendradarbiavimas su rytinėmis ES kaimynėmis suvoktas kaip būdas praplėsti ES ekonominės ir saugumo erdvės ribas: „*Toks dialogas padės suformuoti palankesnes prielaidas ekonominiams ryšiams su tomis šalimis, rinkų plėtrai ir investicijoms.*“ (VNDPS rinkimų programa, 2004 m.). Bendradarbiavimas su tarptautine bendrija ir EB iš

lanksčios ir pragmatiškos pozicijos pradėtas svarstyti dar 1992 m. Pavyzdžiui, LDDP numatė vykdyti „*Subalansuotą mūsų valstybės Vakarų bei Rytų užsienio politiką* <...>“, tačiau plačiau neaptarė, kaip tokia politika turėtų būti įgyvendinama. LSD-NKD pabrėžė saugumo motyvus: „<...> *Lietuvos saugumo problema ir atgavus Nepriklausomybę tebelieka aktuali*“, todėl toliau partija tęsė: „*Lanksti ir toliaregiška Lietuvos politika tarptautinėse organizacijose padės išspręsti tas problemas, kurių be tarptautinės bendrijos pagalbos mes vieni įveikti negalime.*“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992 m.). Ir, nors tiesiogiai ES užsienio politikos aspektai nebuvo aptariami, jau tuomet „*Europa*“ figūravo kaip galimas šalies nepriklausomybės įtvirtinimo ir didesnio saugumo garantas: „*Manome, kad šiuo metu realiausias Lietuvos saugumo garantijas gali suteikti įsijungimas į jau egzistuojančias Europos saugumo struktūras.*“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992 m.). Vis dėlto, svarbiausiu ne tik šalies, bet ir visos Europos demokratijos garantu laikytas NATO („*Specialūs santykiai su Vakarais*“: teigiamas), o tuometinės EB funkcijos suvoktos gana abstrakčiai. Kalbėdamos apie NATO, partijos teigė: „<...> *Europoje liko vienintelė ašis – NATO, kurios paskirtis – garantuoti demokratinio vystymosi stabilumą.*“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992). Tokiu būdu atsiskleidė įvairių, priskiriamų tarptautiniams veikėjams, samplaika - pagal veiklos pobūdį tradiciškai NATO priskiriamos „kietosios“ saugumo funkcijos, kai ES – „minkštosios“ galios. Tai gali rodyti, kad pradiniam partijų diskurse apie Europą, tuometinė EB ir jos veiklos sritys, nebuvo iki galo suprastos ir vyravo pakankamai abstrakčios idėjos, kaip iš tiesų ji veikia. Vis dėlto, 1992 m. rinkimų programose Lietuvos santykiai su EB plačiau buvo aptariami tik LSD-NKD partijos programoje, todėl išsamių apibendrinimų apie tuometinių partijų požiūrius į EB negalima pateikti.

Kaip ir praėjusių rinkimų metu, 1996 m. daugiausiai partijų dėmesio vis dar sulaukdavo euroatlantinis bendradarbiavimas ir narystė NATO („*Specialūs santykiai su Vakarais*“: teigiamas, 2). Šią temą savo programoje plėtojo LSDP, išskirdama politinius, ekonominius ir socialinius bendradarbiavimo motyvus: „*Užsienio politikoje euroatlantizmo kryptis suteikia Lietuvos valstybei realias galimybes integruotis į Europos ekonomines, politines bei saugumo struktūras, lygiateisiais pagrindais įsijungti į Europos tautų šeimą, šalies ekonomines ir socialines sąlygas priartinti prie išsivysčiusių Vakarų valstybių sąlygų.*“ (LSDP rinkimų programa, 1996).

2000 m. rinkimuose partijos toliau pabrėžė Europos santykių su Vakarais svarbą („*Specialūs santykiai su Vakarais*“: teigiamas, 7) ir euroatlantizmo kryptį: „*Esame įsitikinę, kad Lietuvos įsijungimas į Europos politinį ir ekonominį gyvenimą yra neįmanomas be narystės NATO.*“ (LLS rinkimų programa, 2000 m.) Taip pat aktyviai plėtotas santykių su Rusija tema („*Bendradarbiavimas su Rytų valstybėmis, Rusija*“: teigiamas, 7). Išreikštas partijų suinteresuotumas skatinti demokratizacijos procesus Rusijoje, tačiau per santykius su ES.

2004 m. ES išorės santykių tema vystyta visų partijų, išskyrus DP, programose. Iš viso sukoduotas 21 kvazisakinys. Daugiausiai apie ES išorės politiką pasisakė VNDPS – jai priklausė 10 teigiamų kvazisakinių: „*ES ir JAV turėtų ne*

konkuruoti tarpusavyje, o suformuoti naują strateginę ES ir JAV partnerystę <...>“ (VNDPS rinkimų programa, 2004); ir A. Brazausko ir A. Paulausko koalicija (6 kvazisakiniai). Tačiau ES ir visos Europos priklausomybę nuo NATO ir JAV visuose rinkimuose dažniausiai akcentavo TS-LKD – pusė tarpinėje kategorijoje „*Specialūs santykiai su Vakarais*“ esančių visų sakinių priklausė TS-LKD. Partijos manymu, „<...> *kuo Europoje daugiau Amerikos, tuo Europoje mažiau Rusijos*“ (TS rinkimų programa, 2004).

Nuo 2004 m. išryškėjusios partijų nuostatos dėl aktyvaus Lietuvos vaidmens ES užsienio politikoje nelėmė teigiamų požiūrių į ES, kaip savarankišką aktorių tarptautinėje politikoje. Kategorijos „ES veikimo galia“ kiekybinė išraiška rodo, kad apie ES, kaip naujos globalinės politinės jėgos veiklą tarptautinėje erdvėje, partijos kalba nedaug: per visą tyrimo laikotarpį jai priskirtos tik 4 nuorodos ir tai buvo viena „mažiausių“ kategorijų. Apie galimybę kurti savarankiškus ES gynybinius pajėgumus, partijos užsiminė tik 15 kartų (žr. federacinės Europos diskursą). Tokiu būdu ES plačiausiai siejama su „minkštosiomis“ galiomis, kaip tarptautinis taikos palaikymas, humanitarinė veikla. Kategorijai „Specialūs santykiai su Vakarais“: teigiamas priskirta 33 partijų pasisakymai, kuriuose – Europos/ES karinės priklausomybės nuo NATO/JAV paminėjimai ir euroatlantinio bendradarbiavimo skatinimas.

Partijų nuostatos dėl ES išorės politikos glaudžiai susijusios su partijų požiūriuose įsitvirtinusių Europos tapatybės apibrėžimu. Ji laikoma vakarietišku vertybių sistemos dalimi ir savarankiškos sampratos neturi (žr. federacinės Europos diskursą). Tokiu būdu Europos integracijos procesai partijų diskurse neatsiejami nuo platesnės Vakarų kolektyvinės bendruomenės ir laikomi priklausomi nuo JAV ir NATO politikos. Europos, kaip nuo Vakarų priklausomos veikėjos, įvaizdį sustiprina partijų naudojama „vieno balso“ metafora: „*Lietuva turi siekti, kad išorės politikoje, kiek tai susiję su Vakarų demokratijos ir laisvės principų gynimu, ES savo balsą derintų su NATO balsu ir kalbėtų vienu transatlantinės bendrijos balsu.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2008). Tai dar kartą parodo partijų požiūriuose įsitvirtinusių kolektyvinę Vakarų sampratą.

Partijų nuostatose ES teritorinės sienos traktuojamos laisvai ir plėtojama ES „atvirų durų“ idėja. Ši idėja pradėta plėtoti nuo 2004 m. ir jai daugiausiai dėmesio skyrė tuometinė socialdemokratinė A. Brazausko ir A. Paulausko koalicija (3 iš 4 sukoduotų kvazisakinių), vėliau – LSDP. Kaip partija 2008 m. teigė: „*Durys į Europos Sąjungą turi būti atviros ir mes aktyviai dalyvausime, svarstant naujų narių priėmimą ir padedant joms nelengvame integracijos į ES kelyje*“ (LSDP rinkimų programa, 2008 m.). Vadovaujantis šia idėja, ES integracija nėra užbaigtas procesas ir atviras visoms šalims, kurios puoselėja europines vertybes. Tačiau šios idėjos plačiausiai taikomos artimiausioms Lietuvos kaimynėms – ES Rytų partnerystės šalims³², kurių demokratizacijos procesais Lietuva yra suinteresuota. Apie kitų, ne tokių geografiškai ar kultūriškai Lietuvai artimų valstybių, pavyzdžiui, Turkijos, tapimą ES narėmis užsiminta tik vieną kartą per visus rinkimus (LSDP 2008 m.

³² ES Rytų partnerystės politikoje dalyvauja šešios buvusios Sovietų Sąjungos valstybės: Armėnija, Azerbaidžanas, Baltarusija, Gruzija, Moldova ir Ukraina.

rinkimų programoje, žr. post-nacionalinės Europos diskursą). Partijų nuostatos dėl ES plėtros politikos tiesiogiai siejasi su Lietuvos geografine padėtimi ir nacionaliniais interesais užsienio politikoje. Tai dar kartą patvirtina disertacijoje keliamą hipotezę, kad tai, kokio tipo argumentai pabrėžiami kalbant apie Europos integraciją, lemia nacionalinio ir išorinio konteksto bruožai (Helbling, Hoglinger & Wuest, 2008). Be to, partijų požiūriai į ES plėtrą rodo dar vieną svarbų Europos integracijos idėjos bruožą, paremtą geografinio artumo kriterijumi.

2008 m. rinkimų programose ES plėtros politika toliau vertinta iš naudos Lietuvai perspektyvos ir dominavo saugumo, stabilumo ir strateginio bendradarbiavimo argumentai. Pavyzdžiui, TS-LKD teigimu: „*Būdamas suinteresuota saugumo ir stabilumo erdvės plėtra į Rytus Lietuva nuosekliai remia Ukrainos ir Pietų Kaukazo valstybių pastangas tapti ES ir NATO narėmis.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2008 m.). Toks partijos požiūris plėtotas ir 2012 m. rinkimų metu: „*<...> erdvės, kurioje taikomi europietiški bendradarbiavimo principai, plėtra į rytus Lietuvai turi strateginę reikšmę, todėl ketiname plėtoti pradėtus darbus šia kryptimi.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2012 m.).

Dėmesys ES išorės politikos klausimams išliko panašiai aukštas (52 pasisakymai³³). Tačiau ES santykių su rytinėmis valstybėmis ir Rusija klausimas 2012 m. programose aptartas aktyviau nei visada. Iš viso 2012 m. sukoduoti 26 sukoduoti kvazisakiniai, tarp kurių 14 – TS-LKD, 10 – LSDP ir po 1 pasisakymą LRLS ir DP programose. Kaip matyti, vėl aktyviausiai ES išorės politikos klausimais pasisakė skirtingas ideologijas atstovaujanti, tačiau panašų dėmesį europinei tematikai teikiančios, partijos. Tačiau tarp šių partijų požiūrių matomi svarbūs skirtumai. LSDP pozicija remiasi didesniu Rusijos valstybės įtraukimu į įvairias bendradarbiavimo su ES iniciatyvas ir Lietuvos vaidmeniu šioje srityje. Programoje pažymima: „*Lietuva ir toliau turi aktyviai dalyvauti Europos Sąjungos ir Rusijos strateginės partnerystės modernizavimo programoje, siekti efektyvios Europos Sąjungos ir Rusijos sutarties bei jos konkrečių įgyvendinimo mechanizmų.*“ (LSDP rinkimų programa, 2012). TS-LKD savo teiginiuose ES – Rusijos santykius vertina kritiškiau ir pabrėžia Rytų kaimynystės iniciatyvoje dalyvaujančių šalių eurointegracijos prioritetą: „*Todėl visokeriopai remiame ir remsime demokratines reformas ES Rytų kaimynystės šalyse, šių šalių suartėjimą su ES*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2012). Nors abi partijos išreiškia teigiamus požiūrius į ES bendradarbiavimą su Rytų valstybėmis bei Rusija, pabrėžiami skirtingi šios politikos aspektai.

2012 m. rinkimų programoje TS-LKD pateikė lig tol aiškiausią savo požiūrį į ES ir JAV bei NATO santykius („Specialūs santykiai su Vakarais“: teigiamas, 4). Partijos nuostatas apibendrina šis teiginys: „*<...> Europos Sąjungos galia ne tokia konsoliduota, kad apsieitume be JAV, o JAV geografiškai ir ekonomiškai ne tokia artima, kad apsieitume be Europos Sąjungos.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2012). Kaip matyti, dalyvavimas ES integracijos procese TS-LKD grindžiamas geografiniu artumu ir ekonominiu bendradarbiavimu, kai santykiai su JAV – nacionalinio

³³ 2012 m. LSDP apie ES išorės politiką pasisakė 24 kartus, TS-LKD – 23, DP – 4, LRLS – 1, LLRA – 1.

saugumo užtikrinimu. Lyginant su kitomis partijomis, saugumo tematika TS-LKD programose visada sulaukdavo daugiau dėmesio ir buvo neatsiejama nuo jos požiūrio į Rusijos Federaciją. Jis taip pat yra kritiškesnis nei kitų Lietuvos partijų.

2016 m. rinkimuose dar didesnę dėmesį ES santykiams su Rytų kaimynystės valstybėmis ir Rusija paskatino 2014 m. prasidėję Rusijos Federacijos vyriausybės kariniai veiksmai Ukrainoje ir suintensyvėjęs pajėgų telkimas ties Baltijos šalių teritorinėmis sienomis. Šios politikos srities vertinimas partijų programose pasiskirstė maždaug tolygiai – sukoduota 12 teigiamų ir 11 neigiamų vertinimų. Pažymėtina, kad visi neigiami vertinimai šioje kategorijoje buvo susiję su Rusijos užsienio politikos aptarimu. Teigiamos nuostatos apėmė ES Rytų partnerystės politikoje dalyvaujančių šalių (Ukrainos, Gruzijos, Moldovos ir kt.) aptarimą. ES santykių su Rusija klausimu toliau aktyviausiai pasisakė TS-LKD (12 kvazisakinių iš visų 23 sukoduotų), akcentavusi Rusijos grėsmes Europai ir griežtesnių sankcijų taikymą. Panašaus pobūdžio nuostatos dėl Rusijos matomos ir kitų partijų programose (LRLS, LVŽS, LSDP).

TS-LKD rinkimų programa išsiskyrė dėl joje įtvirtintos skirties tarp Vakarų, kuriems partija priskyre Europą ir Lietuvą, bei Rytų, kurių savybes čia įprasmino Rusija. Ši Vakarų – Rytų skirtis, labiausiai atsiskleidusi požiūriuose į ES santykius su Rytų valstybėmis, apėmė vertybinį aspektą ir buvo apibūdinama per nesuderinamus civilizacinius skirtumus. Rytams priskiriamos neigiamos reikšmės, kaip nestabilumas, agresyvumas, nenusipėjamumas. Tuo tarpu Vakarai siejami su laisvės, demokratijos ir autonomijos vertybėmis. Kaip nurodoma TS-LKD programoje, „<...> pagrindinės Vakarų ir Rytų takoskyros nėra modernumas ir ekonominė gerovė prieš atsilikimą ir skurdą, bet pamatiniai civilizaciniai skirtumai: demokratija prieš autoritarizmą; teisės viršenybės principas ir pilietinė visuomenė prieš valdomus teismus ir nepotizmą; bendruomeniškas solidarumas prieš atskirtį ir išnaudojimą; laisvo asmens orumas prieš gniuždančią priespaudą.“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Partijos nuostatos patvirtina kritinėje literatūroje apie Europos tapatybę (Delanty, 2002) formuluojamus teiginius, jog Europos įvaizdžiai lieka neatsiejami nuo išorinių skirčių bei atspindi ne tik vienybės (integracijos), bet ir konflikto (atskyrimo) idėjas.

Greta nusistovėjusių europinių klausimų, 2016 m. partijų diskurse atsirado naujas klausimas – ES valstybių narių bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityse. Daugiausiai partijos aptarė 2015 m. Europoje kilusią migracijos krizę ir jos sprendimus. Šioje temoje vyravo neigiami vertinimai ir joje stipriausiai atsiskleidė partijų nuostatos dėl nacionalinio savarankiškumo išlaikymo ES. Daugiausiai tokių nuostatų sukoduota TT, TS-LKD ir LLRA-KŠS programose. TT programoje nacionalinio savarankiškumo išlaikymas grindžiamas saugumo motyvais – partija imigracijos procesus Europoje siejo su išaugusiomis saugumo problemomis bei tarpnacionaliniais konfliktais. Programoje teigiama, kad „ES kvotų politika ir aktyvus jos vykdymas Lietuvoje sudaro prielaidas saugumo valstybėje mažėjimui, galimų nacionalinių konfliktų židinių atsiradimą.“ (TT rinkimų programa, 2016). Imigracijos temos saugumizavimas atlieka svarbią funkciją. Remiantis Ole Weaver, pateikiant kokį nors dalyką kaip saugumo problemą, t.y. jį

„saugumizuojant“, jis tampa neatidėliotinas ir labai svarbus, kas skatina žmones veikti ir atkreipti dėmesį (Weaver, 1995). Todėl TT nuostatas dėl ES pabėgėlių politikos galima sieti ne tik su partijos atstovaujama dešiniąją / populistine ideologija, bet ir su jos rinkimų strategija. Tai, kad partijos programos vyraujanti tema bus lietuvių apsauga ir nacionalinės tapatybės puoselėjimas, sufleruoja jos pavadinimas „LIETUVA. ČIA MŪSŲ NAMAI“ (TT rinkimų programa, 2016). Ši nuostata buvo pamatinė, kuria remiantis partija formavo savo veiklos prioritetus ne tik nacionaliniame, bet ir europiniame lygmenyje.

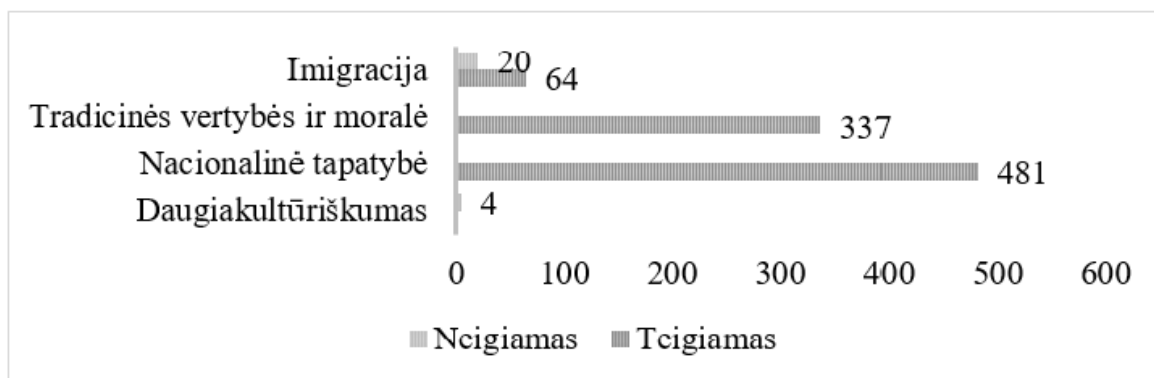
TS-LKD partija pateikė nuosaikesnes nuostatas. Nors partija nepritarė ES pabėgėlių politikai, jos kritika buvo nukreipta į neveiksmingą ES institucijų ir valstybių narių darbą išorės sienų kontrolės srityje, o ne į pačią prieglobsčio suteikimo idėją.

Kritiškos TT ir, iš dalies, TS-LKD nuostatos dėl migracijos ir prieglobsčio politikos siejamos su jų atstovaujamomis ideologijomis. Minėtos partijos pabrėžia tradicijų ir religijos svarbą bei akcentuoja stiprų įsipareigojimą bendruomenei arba tautinei valstybei. Imigracijos procesai reikalauja priimančios valstybės atvirumo, yra susiję su skirtingų kultūrų, papročių sklaida bei jų integracija.

Apibendrinant, partijų diskurse apie ES išorės politiką vyrauja nacionalinė perspektyva. Plėtros procesai suvokiami siaurame ir tik artimiausius šalies kaimynus liečiančiame politikos kontekste. Partijų nuostatose taip pat atsiskleidžia dominuojanti euroatlantizmo kryptis. Tai šiame darbe laikoma vienu iš tradicinės arba „uždaros“ Europos koncepcijos bruožų. Pagal ją, ES, kaip naujos globalinės jėgos potencialas, vertinamas kritiškai, pasisakoma už ribotą ES vaidmenį tarptautinėje arenoje ir skatinama karinė (dažnai ir politinė) priklausomybė nuo JAV ir NATO. ES išorės politikos temoje labiausiai atsispindi pasikeitusios išorinės aplinkybės, kurios keičia ir nacionalinių rinkimų programų turinį. Tai iliustruoja temos „Bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityse“, apimančios imigracijos politikos ir pabėgėlių klausimų sprendimą ES lygmeniu, iškilimas 2016 m. rinkimų metu.

Tai rodo, kad europinis kontekstas (pabėgėlių krizė ES) yra viena svarbiausių sąlygų, formuojančių partijų požiūrius į Europos integracijos procesus. Ideologija taip pat gali būti svarbus (tačiau ne vienintelis) veiksnys, paaiškinantis partijų požiūrius į ES politikos sritis – kai eurointegraciniai procesai liečia pamatines partijų ideologines nuostatas, į juos reaguojama aktyviau (kritiškiau).

Visuomenės sandara. Kategorijoje „Visuomenės sandara“ pragmatiniam – nacionaliniam Europos diskursui priskirtos tokios tarpinės kategorijos, kaip „Tradicinės vertybės ir moralė“: teigiamas, „Nacionalinė tapatybė“: teigiamas, „Daugiakultūriškumas“: neigiamas ir „Imigracija“: teigiamas. Daugiausiai su koduotų kvazisakinių priklausė tarpinei kategorijai „Nacionalinė tapatybė“ (žr. 34 pav.), kuri buvo didžiausia tarpinė kategorija ne tik šiame diskurse, bet ir visame tyrime. Aktyviausiai pastaroji tema plėtotą TS-LKD rinkimų programose.

34 pav. Teiginiai apie visuomenės sandarą pragmatiniame – nacionaliniame diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Nuorodos į nacionalinę tapatybę dominavo jau 1992 m. rinkimuose. Apie nacionalinę tapatybę iš viso suformuluota 19 pasisakymų, iš jų beveik visi, t.y. 18 – teigiami vertinimai. Atsiskleidė etninė – kultūrinė tautos samprata, grįsta nuorodomis į tautiškumą, gimtąją kalbą, etninius papročius ir kultūros tradicijas. Pavyzdžiui, LSD-NKD savo programoje numatė: „*Lietuva – etninė mūsų žemė, tai vienintelė vieta pasaulyje, kur mūsų tauta gali laisvai gyvuoti, puoselėti savo kalbą ir kultūrą, baltišką gamtos pajautimą.*“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992). LPS taip pat pateikė nuorodas į tokius, su nacionaline tapatybe siejamus simbolius, kaip trispalvė, herbas, Vilniaus katedra ir akcentavo savo išskirtinį vaidmenį „*kovoje už Lietuvos nepriklausomybę*“ (LPS rinkimų programa, 1992). Išskirtinis dėmesys moralės, religijos ir tradicijų klausimams taip pat teiktas LKDP programoje. Tai siejama su partijos atstovaujama ideologija – krikščioniška demokratija. Skirtingai nei kitos partijos, LKDP savo ideologines nuostatas grindė nuorodomis į europines tradicijas ir Lietuvą siejo su Europos krikščioniškąja kultūra (LKDP rinkimų programa, 1992 m.). Tačiau partijos santykių su tuometine EB dar nesuvokė kaip keliančių iššūkių nacionalinei tapatybei ar kitaip ją veikiančių.

Tautiškumo išlaikymo ir prisitaikymo prie naujų geopolitinių aplinkybių – integracijos į Vakarų dilema išryškėjo 1996 m. programose. Kaip LTCS programoje nurodoma: „*Geopolitinė Lietuvos padėtis yra palanki Rytų ir Vakarų kultūrinėms vertybėms perimti, tačiau išskyla ir realus pavojus nunykti, asimiliuoti tradicinėms lietuviškoms vertybėms.*“ (LTCS rinkimų programa, 1996). Siekis išlaikyti nacionalinę kultūrą ir stiprinti tautines tradicijas dar labiau išryškėjo 2000 m. rinkimuose. Jį išreiškė visos rinkimus laimėjusios partijos. NS programoje nurodyta, kad „*<...> kyla pavojus išnykti etnokultūrai, tautinei savimonei ir kultūros paveldui.*“ (NS rinkimų programa, 2000). 2004 m. partijų dėmesys nacionalinei tapatybei ir tradicinėms vertybėms dar labiau išaugo. Apie nacionalinę tapatybę ir tradicines vertybes bei moralę daugiausiai kalbėjo TS. Partijos programoje suformuluoti 22 pasisakymai apie nacionalinę tapatybę ir net 40 pasisakymų apie tradicines vertybes ir moralę. Tokias programines nuostatas galėjo lemti jos ideologija, pagal kurią išreiškiama parama tradicinėms institucijoms (bažnyčiai, šeimai) pasisakoma už visuomenės stabilumo išsaugojimą ir kitas konservatizmo

vertybes. Be to, dešiniojos ideologijos, ypač konservatizmo krypties, partijos – linkusios turėti kritiškesnius požiūrius į politinę integraciją Europoje, kadangi tai liečia pamatines šių partijų ideologines nuostatas dėl nacionalinės tapatybės ir kultūros apsaugos, kurių įgyvendinimą riboja viršnacionalinių institucijų veikla (Marks, Wilson & Ray, 2002).

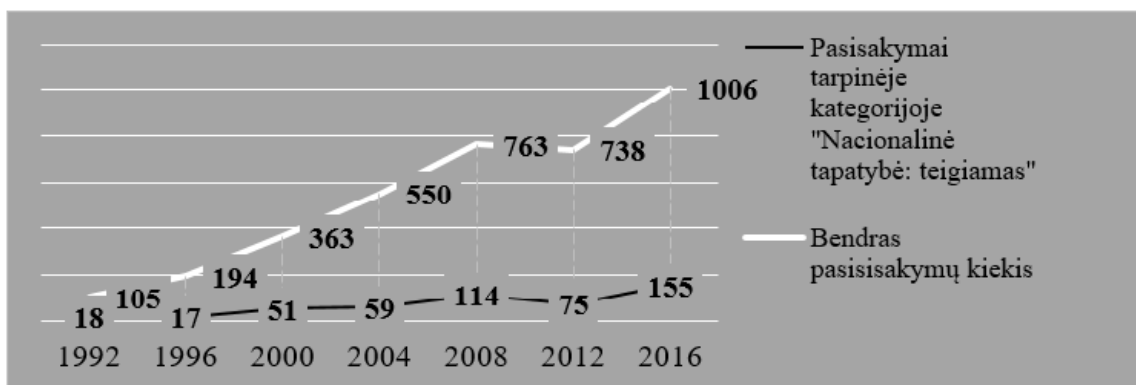
2008 m. teiginių kiekis į nacionalinę tapatybę, tradicines vertybes ir moralės principus toliau nuosekliai augo. Kaip įprasta, daugiausiai apie tai pasisakė TS-LKD (73), taip pat – TT (17). Nauja tai, kad partijos pradėjo akcentuoti neigiamą globalizacijos procesų, neatsiejamo nuo integravimosi į ES, poveikį lietuviškajai tapatybei. Pavyzdžiui, TT programinėse nuostatose teigiama: *„Kalba, papročiai, tradicijos – tai Lietuvos valstybės gyvavimo šaltinis. <...> Pasaulinės globalizacijos verpetuose privalome išlikti savimi.“* (TT rinkimų programa, 2008 m.). Panašias nuostatas pateikė ir LSDP: *„Atsiverdamos kitų tautų kultūroms pačios tautos turi saugoti savo gimtąją kalbą, raštą, papročius, kultūros paveldą, kad būtų užtikrinta žmonijos kultūrinė įvairovė ir jos apsauga nuo niveliuojančių globalizacijos įtakų.“* (LSDP rinkimų programa, 2008 m.). Tačiau tiesiogiai apie neigiamą narystės poveikį nacionalinei tapatybei partijos nekalbėjo. Pastebėtina, kad išaugęs nuostatų kiekis nacionalinės tapatybės klausimais sutapo su programose pirmą kartą neigiamai įvertintais daugiakultūriškumo procesais („Daugiakultūriškumas“: neigiamas, 2). Pavyzdžiui, TS-LKD akcentavo privalomą lietuvių kalbos mokėjimą į Lietuvą atvykusiems imigrantams, – kaip būtina jų gyvenimo šalyje sąlygą.

Kritiškos nuostatos dėl ES poveikio nacionalinei tapatybei atsirado 2012 m. programose. TS-LKD programoje teigiama, jog *„<...> lietuvių tautinė savimonė, atsidūrusi globalizacinių procesų, greitos integracijos į Europos Sąjungą ir ją lydėjusios emigracijos bangos bei kultūrinio šoko akivaizdoje, pradėjo skaidytis <...>.“* (TS-LKD rinkimų programa, 2012). Todėl partija numatė: *„<...> imtis aktyvios tapatybės formavimo politikos – nuo to priklauso tiek tautos atsparumas eroziniam globalizacijos procesams, tiek demokratijos pamatų išsaugojimas, tiek Lietuvos vaidmuo ir laikysena Europoje.“* (TS-LKD rinkimų programa, 2012 m.). Panašiai Lietuvos narystę ES matė LSDP: *„<...> saugoti ir propaguoti nacionalinės kultūros savitumą Europos Sąjungos ir pasaulio kultūrų kontekste, tobulinti Lietuvos kultūros politikos modelį, atsižvelgiant į Lietuvos narystės Europos Sąjungoje keliamus iššūkius <...>.“* (LSDP rinkimų programa, 2012 m.). DP, kuri iki tol savo programose šių klausimų beveik neaptarė, iš esmės atkartojė LSDP poziciją: *„<...> saugosime ir propaguosime nacionalinės kultūros savitumą Europos Sąjungos ir pasaulio kultūrų kontekste<...> atsižvelgdami į Lietuvos narystės Europos Sąjungoje keliamus iššūkius<...>.“* (DP rinkimų programa, 2012 m.).

Be to, Europos integracijos idėjos persipynė su tradicijų ir moralės klausimais. Šioje srityje ES nebuvo laikoma sektinu pavyzdžiu. TS-LKD (32) programoje teigiama: *„ES apėmusi krizė akivaizdžiai įrodė, kokias sunkias socialines, ekonomines ir egzistencines pasekmes gali turėti sisteminis tradicinės šeimos silpninimas, jai priešišku vertybių propagavimas. Senėjanti ir išmirštanti Europa,<...> nėra sektinas pavyzdys.“* (TS-LKD rinkimų programa, 2012 m.).

Pastebėtina, kad partijos nuostatos šiuo klausimu ilgainiui stiprėjo ir darėsi kritiškesnės ES atžvilgiu.

Tačiau daugiausiai dėmesio nacionalinės tapatybės klausimams skirta 2016 m. rinkimų programose (žr. 35 pav.).

35 pav. Teigiamo pobūdžio teiginiai apie nacionalinę tapatybę pragmatiniame – nacionaliniame diskurse, vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Šiuo aspektu 2016 m. rinkimų programos siejasi su 1992–1996 m. programomis, kadangi abiem atvejais pastebimas sustiprėjusios nacionalistinio pobūdžio nuostatos. Partijos daug dėmesio skyrė patriotiškumo temai, įvairius nacionalinės politikos procesus ir narystę ES įrėmino žodžių konstrukcija „Lietuvos Nepriklausomybė“ (*Pirmąjį Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį; per visą nepriklausomybės laikotarpį; Skaičiuojame jau daugiau nei ketvirtį amžiaus nepriklausomybės; Nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo ir pan.*). Nuorodos į patriotizmą ir Lietuvos nepriklausomybės stiprinimą atsirado net ir tose partijų programose, kuriose šios temos iki tol nebuvo būdingos – tai LSDP ir, ypač, LRLS. Pavyzdžiui, LRLS programoje numatoma „*priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę,*“ (LRLS rinkimų programa, 2016). Nors ir abstrakčių, bet savyje stiprią istorinę ir emocinę reikšmę turinčių, sąvokų vartojimas skirtas stiprinti nacionalinio identiteto ir sutelktumo jausmą visuomenėje, o kartu – parodyti partijų suinteresuotumą šiomis temomis. Šiuos partijų retorikos pokyčius galėjo lemti nuo 2014 m. itin išaugusios karinio saugumo grėsmės regione ir agresyvi Rusijos užsienio politika kaimyninių šalių atžvilgiu.

Aktyviausiai ši tema vėlgi plėtotą TS-LKD rinkimų programoje (60). Viena vertus, ši partija buvo viena iš nedaugelio, kuri taip aiškiai lietuvišką tapatybę siejo su Europos integracijos procesais: „*Lietuva, tapdama stipriausių ir garbingiausių Vakarų bendrijų – Europos Sąjungos ir NATO – nare, užbaigė Atgimimo ir kovos už Nepriklausomybę laikotarpiu suformuotą integracijos į Vakarų politinės, ekonominės ir kultūrinės erdvės etapą*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Antra vertus, partija toliau išlaikė kritiškas nuostatas dėl Europos integracijos ir numatė, jog „*<...> Lietuva, o ne Vakarų valstybės turi tapti vieta, kurioje mūsų šalies gyventojai kurs savo ir savo vaikų ateitį*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Plėtodama viena kitai prieštaraujančias idėjas – nacionalinės tapatybės

apsauga Europoje *versus* aktyvus dalyvavimas Europos integracijos procesuose – TS-LKD tarp kitų šalies parlamentinių partijų užima vieną priešaringiausių pozicijų ES atžvilgiu. Tačiau, skirtingai nei ankstesnių rinkimų metu, TS-LKD, 2016 m. programoje beveik neliko teigiamo pobūdžio teiginių į tradicines vertybes ir moralę ir, pagal skiriamą dėmesį šiam klausimui, partija supanašėjo su tokiomis liberaliosiomis partijomis kaip LRLS.

Nacionalinės tapatybės apsaugos Europos integracijos procese temą toliau palaikė TT. Pažymėtina, kad ši partija 2016 m. skyrė daugiausiai dėmesio nacionalinės tapatybės temai: pasisakymai apie tai sudarė 43 proc. visų sukoduotų kvazisakinių programoje. Kaip vieną didžiausių problemų lietuvybei ir patriotiškumui, partija įvardijo ES federalizmo idėją ir gretino ją su Lietuvai svetimomis kultūrinėmis tradicijomis. Todėl svarbiausiu tikslu partija laikė ir kvietė susitelkti dėl: „*Valstybės suvereniteto gynimo, neiškreiptų tiesioginės bei atstovaujamosios demokratijos principų įgyvendinimo.*“ (TT rinkimų programa, 2016). Dar daugiau, su nacionaline tapatybe arba, kaip partija įvardino, „*vertybiniais valstybės pamatais*“, TT siejo tolimesnę valstybės ateitį Europos integracijos procese: „*Mes kaip valstybė turime pamatinius vertybinius pagrindus, kurie įprasmina jos ateitį tautų Europoje.*“ (TT rinkimų programa, 2016). Atsižvelgiant į partijos teiginius bei didelį jų kiekį, TT partijos pozicija laikoma vieną euroskeptiškiausių ir labiausiai grįstų tautinio uždarumo nuostatomis.

LVŽS taip pat skyrė nemažai dėmesio nacionalinės tapatybės klausimams (29 sukoduoti kvazisakiniai). Nacionalinė kultūra šios partijos programoje siejama su užsienio politikos tikslais, ji įvardinama „minkštąja galia“, kurios paskirtis – reprezentuoti šalį tarptautiniu lygmeniu: „*Globaliame pasaulyje mūsų kultūra turi tapti esminiu Lietuvos vertės ženklu, jos būties pagrindu, mūsų valstybės savitumo, svarbos įrodymu, visaverte pasaulinio kultūrinio dialogo partnere.*“ (LVŽS rinkimų programa, 2016). Tačiau, skirtingai nei jau aptarta TT, jos nepriešino su dalyvavimu Europos integracijos procesuose.

Partija taip pat išsiskyrė teikiamu dėmesiu tradicijoms ir moralei Europos integracijos procese (22 kvazisakiniai). LVŽS požiūriuose Europos integracijos idėja grindžiama krikščionybės vertybėmis. Manoma, kad sugrįžimas prie krikščioniškųjų Europos humanistinių pagrindų, padidintų piliečių pasitikėjimą ES ir išsaugotų pačią Sąjungą (LVŽS rinkimų programa, 2016). Remiantis tuo, LVŽS europinės integracijos problemas, visų pirma, mato per krikščioniškųjų vertybių krizę. Programoje nurodoma sugrįžti „*prie krikščioniškojo humanizmo vertybėmis grįstos Europos vizijos*“ (LVŽS rinkimų programa, 2016). Tačiau partijos požiūriuose atsiskleidė nesutapimas tarp europietiškos ir nacionalinės tapatybės. Nacionaliniame kontekste partija propaguoja baltiškąją kultūrą ir iš jos, o ne krikščionybės, kildina lietuvių tapatybę (LVŽS rinkimų programa, 2016). Idėjose apie Europos integraciją – dominuoja krikščioniškoji tradicija, dėl to – partijos programoje formuojama Europos integracijos idėja yra religinio pobūdžio, atitinka krikščioniškąją pasaulėžiūrą.

Krikščioniškomis vertybėmis grįstos Europos viziją taip pat plėtojo LLRA-KŠS (19). Pasisakymai apie tai atitiko 32 proc. visų sukoduotų LLRA-KŠS

kvazisakinių ir buvo daugiausiai aptariama tema šios partijos programoje. Tačiau jos požiūris buvo nuoseklesnis – viena svarbiausių partijos nuostatų tiek vidaus, tiek išorės politikoje yra krikščioniškasis tikėjimas („*Mūsų partijos veiklos pagrindas yra krikščioniškos vertybės*“). Pažymėtina, kad religinės nuostatos formavo teigiamus partijos požiūrius į imigracijos procesus ES (žr. post-nacionalinio diskurso analizę).

Prieš aptariant partijų požiūrius į imigracijos procesus Europoje, reikėtų aptarti jų suderinamumą su pragmatinio – nacionalinio diskurso idėjomis. Viena vertus, teigiamas imigracijos procesų vertinimas nesiderina su pragmatinio – nacionalinio diskurso bruožais, iš kurių svarbiausias – nacionalinio suvereniteto ir tapatybės apsauga. Antra vertus, partijų programose imigracijos procesai Europoje ir Lietuvoje daugiausiai aptariami iš ekonominės perspektyvos – vyrauja utilitarinio pobūdžio motyvai ir akcentuojamas ekonominės imigracijos tipas. Atsižvelgus į tai, kategorija „Imigracija: teigiamas“ priskirta pragmatinio – nacionalinio diskurso modeliui.

Ekonominę migraciją aptarė LSDP, kuri 2012 m. rinkimų programoje numatė: „*Prireikus supaprastinti sąlygas atvykti į Lietuvą aukštos kvalifikacijos specialistams ir jų šeimos nariams iš užsienio šalių.*“ (LSDP rinkimų programa, 2012). Tačiau tuo pat metu išlaikė uždaras nuostatas imigrantų atžvilgiu: „*Griežčiau reglamentuoti užsieniečių atvykimo įsidarbinimo tikslais tvarką, laikytis principo, kad trečiųjų šalių piliečių dalyvavimas darbo rinkoje nedidins nedarbo Lietuvoje.*“ (LSDP rinkimų programa, 2012). LRLS taip pat pasisakė apie darbo migracijos procesus, palankių sąlygų sukūrimą į šalį atvykstantiems specialistams ir akcentavo ekonominės naudos motyvą („*Lietuvoje, skirtingai nei daugelyje išsivysčiusių šalių, vis dar nėra išnaudojama migracijos procesų nauda šalies ekonomikai*“). Be to, partija prioritetą teikė kaimyninių šalių – Ukrainos, Baltarusijos, Rusijos gyventojams. Panašaus pobūdžio nuostatos vyravo ir kitų partijų programose.

2016 m. rinkimuose ekonominės migracijos nuostatas papildė nuostatos dėl migracijos dėl karo, smurto ar persekiojimo. Kaip minėta, tai lėmė migrantų krizė Viduržemio jūroje ir išaugę imigracijos srautai Europoje. Reaguojant į šiuos įvykius ir 2015 m. Europos Komisijos pristatytą naują ES migracijos politiką, partijų programose atsirado nuostatos dėl pabėgėlių iš Sirijos, Irako ir kitų karo kamuojamų arba ekonominio nepritekliaus paveiktų šalių. Iš viso šioje temoje sukoduota 70 kvazisakinių, iš kurių 55 (teigiami) priskirti pragmatiniam – nacionaliniam Europos diskursui.

Kritiškiausią požiūrį į Lietuvą atvykusių asmenų integracijos atžvilgiu pateikė TT partija. Ji buvo vienintelė, kuri imigrantams numatė privalomą lietuvių kalbos mokėjimą, reikalavimus laikytis vietos taisyklių ir papročių ir kitas sąlygas (TT rinkimų programa, 2016). Tokios nuostatos rodo tautinį uždaramą ir atitinka kultūrinės asimiliacijos principą.

Nors TS-LKD 2016 m. turėjo palankesnes nuostatas imigrantų klausimu, vyravo pakankamai siauras požiūris į šį klausimą. Reaguodama į migrantų krizę ES, ji pateikė į apribojimus nukreiptas nuostatas. TS-LKD numatė „*<...> demonstruoti*

solidarumą krizės labiausiai pažeistoms Europos valstybėms <...>“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Tačiau nepritarė ES nustatytoms pabėgėlių kvotoms: *„Migrantų krizės akivaizdoje užimsime Lietuvos interesus ginančią poziciją“* (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Partija pabėgėlių perkėlimo į Lietuvą nenumatė.

Apibendrinant partijų nuostatas dėl imigracijos, teiginių į šį klausimą 2016 m. padaugėjo ir dominavo teigiami vertinimai. Tačiau vyraujantys argumentai buvo grindžiami ekonomine nauda ir taikyti aukšti reikalavimai į Lietuvą atvykstantiems asmenimis. Be to, prioritetas buvo teikiamas imigracijai iš ES šalių arba Lietuvai artimų kaimynių (Ukraina, Baltarusija, Gruzija). Todėl teigiama, kad partijos, pateikdamos nuostatas imigracijos klausimu, vadovaujasi naudos valstybei principu, kuris įtraukia geografinio arba kultūrinio artumo kriterijus.

Nacionalinės valstybės pozicija ES. Pragmatiniame – nacionaliniame diskurse nacionalinės valstybės vaidmenį Europos integracijos procese apibrėžia pozicija „Gynyba / instrumentiškumas“. Remiantis ja, tolimesnei integracijai europiniu lygmeniu nėra įsipareigojama, nebent tai bus naudinga valstybės interesams ir/arba bus išlaikoma valstybių bendradarbiavimo *status quo*. Šiam diskursui taip pat priskirta labiausiai euroskeptiška pozicija iš visų, t.y. „Atmetimas“. Tačiau nei viena partija savo programoje nenurodė, kad norėtų pasitraukti iš ES ar iš tam tikrų jos politikos sričių, todėl ji šiame darbe nėra vertinama.

Gynybos / instrumentiškumo poziciją apibūdina skirties konstrukcija tarp Lietuvos ir ES. Ši skirtis žymi ekonominio išsivystymo skirtumus tarp ES šalių, kurie partijų požiūriuose laikomi neteisingais ir neatitinkančiais lygiateisiškumo principo ES. Tam apibūdinti naudojamos įvairios metaforos: skirtis tarp „senujų“ ir „naujųjų“ ES, skirtis tarp „mažųjų“ ir „didžiųjų“ ES valstybių narių ir/arba branduolio – periferijos skirtis. Apibūdinamos šiuos skirtumus, partijos pasitelkia „dviejų greičių“ Europos idėją: *„Mes pasisakome prieš „dviejų greičių“ Europos Sąjungą, prieš stipresnių valstybių branduolio ir skurdesnės periferijos Europos Sąjungą“* (LSDP rinkimų programa, 2008). Apibūdinta skirtis tarp ES ir Lietuvos labiausiai atsiskleidė partijų požiūriuose į ES Bendrąją žemės ūkio politiką. Ją dažniausiai kritikavo VNDPS, kurios svarbiausią elektorato dalį sudaro žemdirbiai ir TT partija. Pastaroji partija ES žemės ūkio politiką neigiamai vertino nuo pat 2004 m., t.y. pirmųjų rinkimų, kuriuose dalyvavo kaip savarankiška partija ir juo laimėjo: *„Lietuvos ūkininkams būtų sudaromos vienodos ekonominės sąlygos su Europos Sąjungos valstybių senbuvių ūkininkais, priešinsimės Lietuvos ūkininkų diskriminacijai“* (TT rinkimų programa, 2004). Šiomis nuostatomis partija siekė pritraukti tradicinių pažiūrių, žemės ūkyje dirbančius ir regionuose gyvenančius rinkėjus. Pastebėtina, kad kritika ES žemės ūkio politikai – vienas pastoviausių ne tik šios partijos, bet ir kitų Lietuvos partijų (DP, LSDP, DK, NS) diskurso apie ES bruožų, rinkimų programose išlikęs iki 2016 m. rinkimų.

Gynybinė – instrumentinė pozicija taip pat formuluota ES ekonominės integracijos srityje. Instrumentali, ekonominio naudingumo principu paremta pozicija, matoma liberaliųjų partijų programose. Dar narystės ES pradžioje LCS numatė: *„<...> Igyvendinant ES teisės nuostatas, taikyti tik minimalius verslą*

reglamentuojančius reikalavimus ir kartu skelbti, ar ES normatyvai yra privalomi, ar tik rekomendaciniai“ (LCS rinkimų programa, 2004). Panašią poziciją išlaikė LRLS: *„Lietuva Europos Sąjungoje kartu su artimiausiais partneriais telks pastangas savo nacionaliniams interesams įgyvendinti.“* (LRLS rinkimų programa, 2008). Vienas svarbiausių šalies interesų nurodomas mokesčių ir socialinės politikos savarankiškumo išlaikymas ES.

Kitas svarbus veikėjas, pateikęs gynybines – instrumentines nuostatas ES atžvilgiu, buvo TS-LKD. Jos programose įtvirtinta selektyvios integracijos idėja, grindžiama pusiausvyros tarp viršvalstybiškumo ir tarpvyriausybės išlaikymu ES. Kaip partijos programoje numatoma: *„Vykdysime apdairią Europos politiką <...> tolesniuose integraciniuose procesuose sieksime pusiausvyros tarp nacionalinių interesų ir supranacionalinių ES institucijų iniciatyvų“* (TS-LKD rinkimų programa, 2016). „Apdairios integracijos“ idėja išreiškiama tokiais sąvokomis, kaip *„rezultatyvi Europos politika“*, *„pusiausvyros išlaikymas“*, *„tolygi integracija“*, *„savoji vizija“* ir kt. Atsižvelgiant į partijos programose vyraujančią retoriką apie ES, TS-LKD galima laikyti viena iš pagrindinių Lietuvos politinių partijų, kurios formuoja ir palaiko pragmatinį – nacionalinį diskursą.

Nacionalinių interesų ES svarbą taip pat akcentavo TT. Nors šios politinės jėgos programose su koduota tik 19 pasisakymų, priskirtų pozicijai „Gynyba / instrumentiškumas“, ji buvo vyraujanti šios partijos požiūriuose. Kaip vieną didžiausių Lietuvos narystės ES problemų partija nurodė nepakankamą nacionalinių interesų atstovavimą ir numatė: *„Visą Lietuvos užsienio politiką grįsime pamatiniu – naudingumo Lietuvos žmonėms – principu.“* Kita partija, priklausymą Sąjungai apibūdinusi per nacionalinių interesų atstovavimą, buvo LVŽS: *„Kaip lygiaverčiai partneriai su kitomis ES šalimis rūpindamiesi Europos ateitimi ir aktyviai dalyvaudami priimant nacionalinį interesą atitinkančius sprendimus“* (LVŽS rinkimų programa, 2016). Ši partija dar 2004 m. rinkimų metu išryškėjo kaip viena labiausiai į gynybinę – instrumentinę poziciją orientuotų partijų, ypač kalbant apie, į jos atstovaujama interesų lauką patenkančią, BŽŪP sritį.

Gynybinės / instrumentinės nuostatos pragmatiniame – nacionaliniame diskurse persidengia su „Lyderystės“ pozicija, kuriai priskirti 225 kvazisakiniai. Daugiau negu pusė kvazisakinių šioje temoje / kategorijoje priklausė TS-LKD programoms (118 iš visų 225). Kitos partijos Lietuvą, kaip ES lyderę, įvardino ne taip dažnai: LSDP – 38, liberaliosios partijos (LRLS, LCS, LLS) – 24, LVŽS – 23, DP – 7, TT – 6, kitos partijos – 9. Lyderystės siekis dažniausiai deklaruotas ekonomikos ir ES išorės politikos srityse.

Priskirdamos šią poziciją, partijos akcentavo Lietuvos pasiekimus ir pažangą Europos integracijos procesuose: *„<...> turime kurti valstybę, sugebančią būti lydere naujoje, poindustrinėje žinių visuomenėje ir todėl Lietuva Europoje turi būti ne akla Europos kopijuotoja, bet veržli naujųjų Europos madų lyderė.“* (TS-LKD rinkimų programa, 2008 m.). Ypač akcentuoti politikos sprendimai, skirti įveikti 2008 m. ekonominę krizę. Lietuva programose pateikiama kaip pavyzdys Europai, kuriuo reikėtų sekti: *„Lietuva <...> įgijo deramą reputaciją ir investuotojų priimama kaip ryškus teigiamas kontrastas, palyginus su ES šalimis, tik dabar*

pradėjusioms eiti šių sunkių sprendimų keliu.“ (TS-LKD rinkimų programa, 2012 m.).

Partijų programose išryškinamas noras būti eurointegracinių procesų lydere – susijęs ne tik su jos pasiekimais ES. Siekis lyderiauti ES siejamas su neišnaudotu valstybės potencialu ir dažniau projektuojamas į ateitį, o ne į esamus eurointegracinės politikos rezultatus. Atsižvelgiant į tai, partijų programose dominuoja judėjimo ar netgi lenktyniavimo su kitomis ES narėmis metafora: „*Jei nepatektume į šį Europos ekspresą [2004 m. plėtros bangą, aut. past.] kelias į Europos Sąjungą taptų žymiai sunkesnis.*“ (TS rinkimų programa, 2000 m.). Siekiant sustiprinti šią poziciją, ji „įrėminama“ pažangos arba atsilikimo klausimu. Pavyzdžiui, A. Brazausko socialdemokratinės koalicijos 2000 m. programoje teigiama: „*Suprasdama, kad aktyvi užsienio politika gali padėti įveikti ilgametę izoliaciją bei ekonominį atsilikimą, Lietuva tuoj po nepriklausomybės atgavimo įsitraukė į Europoje vykstančius integracijos procesus.*“ (A. Brazausko socialdemokratinės koalicijos rinkimų programa, 2000). Dabartinė valstybės padėtis ES vertinama kaip nepakankama ir neatitinkanti politikų ir visuomenės lūkesčių, o jos problemos siejamos su praeitimi ir istorine patirtimi – sovietine okupacija, ypač dešiniąją ideologiją atstovaujančių partijų programose, kaip TS-LKD. Tokiu būdu nepasitenkinimas Europos integracijos politikos rezultatais skatina partijas aktyviau veikti ES.

Vis dėlto, tokie partijų požiūriai kelia prieštaravimų. Viena vertus, spartesni valstybės pažangos procesai yra neatsiejami nuo aktyvios narystės ES, kuri reiškia ir gilesnę integraciją ES. Kita vertus, gilėjanti eurointegracija reikalauja didesnių narystės įsipareigojimų nacionaliniu lygmeniu ir reiškia dar didesnius apribojimus nacionaliniam suverenitetui. Tokiu būdu grįžtama prie, jau aptartos, nacionalinio savarankiškumo išlaikymo ir gilesnės integracijos ES dilemos, kuri apibūdina Lietuvos partijų požiūrius į Europos integracijos procesą pragmatiniame – nacionaliniame Europos diskurse.

Europos integracijos poveikis. Nors partijų požiūriuose į Europos integracijos procesų poveikį nacionalinei valstybei dominavo teigiami vertinimai (162 teigiami ir 56 neigiami vertinimai). Tačiau, kaip jau buvo minėta, neigiamos nuostatos ES integracijos atžvilgiu ilgainiui stiprėjo. Jį intensyviausiai aptarė TS-LKD (29), LSDP (6), LVZS (4), TT (2), LLRA-KŠS (3) bei kitos partijos (12).

Neigiamo ES poveikio vertinimai rėmėsi kelių tipų argumentais. Visų pirma, kritika ES apėmė ekonominio ir saugumo politikos argumentus. Daugiausiai jų pateikė TS-LKD. Partijos programose atsiskleidė Europos, kaip „seno“, pavargusio ir demografinių problemų kamuojamo tarptautinių santykių veikėjo įvaizdis. Visa tai priešinama Lietuvos, kaip veržlaus ir aktyvaus krašto, įvaizdžiui. Partijos teigimu: „*Būdami Europoje mes turime ne vien tik mėgdžioti ir mokytis iš „senosios“ Europos, taip kurdami visai mums nereikalingą, pasenusį ir trukdantį veržimuisi į sėkmę valstybės pastatą <...> Lietuva Europoje turi būti ne akla Europos kopijuotoja, bet veržli naujųjų Europos madų lyderė.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2008). Aiškiausiai narystės ES problemas partijos įvardino 2016 m. programose. Jose atsiskleidė tuometinio konteksto bruožai – po 2016 m. birželio mėn. Didžiojoje

Britanijoje įvykusio referendumo, priimtas sprendimas pasitraukti iš ES ir po to prasidėjusios išstojimo iš ES derybos (vadinamasis „BREXIT“). Vienos partijos svarstė, kiek tai turės neigiamos įtakos vidaus ūkio būklei: „<...> Lietuvos nuostoliai, jei visgi BREXIT įvyks ir visos ES išlaidos bus mažinamos tolygiai, sieks iki 200 mln. eurų negautos ES paramos kasmet.“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Kitos partijos pateikė platesnį požiūrį ir nuogąstavo dėl šio įvykio pasekmių ES vientisumui. Kaip LRLS programoje pažymima: „Pats referendumas [Didžiojoje Britanijoje, aut. past.] atskleidė esminius ES veikimo trūkumus – atitolimą nuo piliečio, perteklinį reguliavimą ir didėjančią centralizaciją“. Todėl partija pažymėjo, jog: „<...> itin svarbu skirti ypatingą dėmesį ES pamatinių laisvių užtikrinimui, vieningos rinkos plėtrai <...>, dereguliavimo iniciatyvoms.“ (LRLS rinkimų programa, 2016).

Antrąją kritikos ES dalį sudarė vertybinio pobūdžio argumentacija. Dažniausiai vertybinį neatitikimą tarp nacionalinės ir europinės kultūros akcentavo LLRA-KŠŠ. Ji neigiamą Europos integracijos poveikį nacionalinei valstybei siejo su tradicinių vertybių nuvertėjimu ir nepritarė kosmopolitinės, sekuliarios Europos idėjai: „Europoje vyraujanti postmodernistinė kultūra, neigdama objektyvią tiesą, sukelia vis didesnę sumaištį dvasiniame ir visuomeniname gyvenime. Tokių vertybių, kaip: gyvybė, šeima, kaip vyro ir moters meilės ir atsakomybės vienas už kitą ir už palikuonis paneigimas ruošia dirvą įvairiems ekstremaliems, amoraliniams veiksams ir polinkiams.“ (LLRA-KŠŠ rinkimų programa, 2016). Vertybių krizę Europoje partija siūlė spręsti per „dvasingumo puoselėjimą“ ir krikščioniškojo tikėjimo principų skatinimą (LLRA-KŠŠ rinkimų programa, 2016). Kaip jau minėta, tokias partijos nuostatas galima aiškinti jos politine ideologija, sutelkta ties tradicinių – krikščioniškų vertybių atstovavimu. Prie vertybinio pobūdžio argumentaciją plėtojusių partijų taip pat galima priskirti TT, kurios nuostatose pabrėžiama nacionalinės kultūros apsauga eurointegracinėmis sąlygomis.

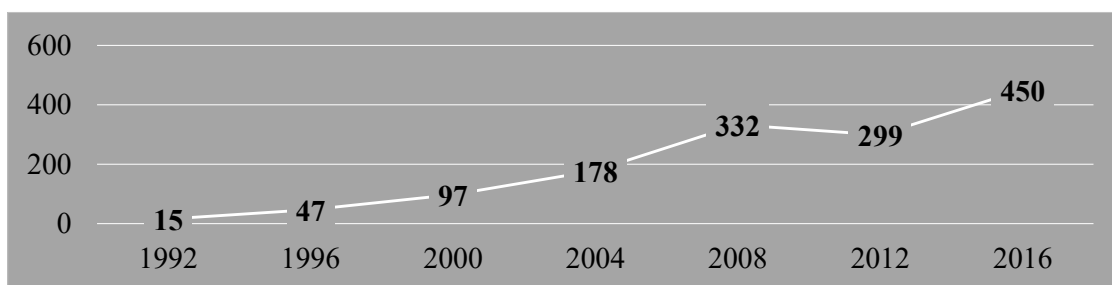
Apibendrinant, pragmatiniame – nacionaliniame diskurse gilesnio bendradarbiavimo (ir didesnės integracijos apimties) ES lygiu pageidaujama tik tose srityse, kurios yra naudingos nacionaliniu mastu ir su naryste ES susiję politiniai sprendimai priimami remiantis šalies nepriklausomybės ir nacionalinio suvereniteto apsaugos kriterijais. Tokiu būdu partijos Europos integracijos idėją mato per negatyvios integracijos politikas – tarptautinės prekybos ir konkurencijos kliūčių šalinimą, saugumo užtikrinimą. Tos Europos integracijos sritys, kurios neužtikrina šalies interesų tenkinimo principo, pavyzdžiui, jau aptarta pabėgėlių problema, vertinamos neigiamai ir tolimesnei integracijai europiniu lygmeniu nėra įsipareigojama.

3.2.2. Europos integracijos idėjos federacinės Europos diskurse

Skirtingai nei pragmatiniame – nacionaliniame Europos diskurse, kuriame vyrauja tautos išskirtinumo ir valstybės nepriklausomybės apsaugos idėjos, federacinės Europos diskurse Lietuvos politinių partijų nuostatos apie Europą grindžiamos ES valstybių narių bendradarbiavimo ir integracijos gilinimo idėjomis.

Šiame diskurse partijų argumentus apie Europos integraciją į vieną diskursą sujungia praeities ir dabarties *topas*, kurio pagalba konstruojama narystės ES vizija. Remiantis juo, Europa yra suvokiama kaip ilgalaikis valstybės strateginis tikslas nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo pradžios 1990 m. Remiantis šia siužetine diskurso linija, Lietuvos priklausymas Europai – tai natūralus valstybės raidos kelias, kurio vystymasis buvo pertrauktas dėl neigiamų valstybės istorijos įvykių. Panašiai kaip pragmatiniame – nacionaliniame diskurse, dažniausiai nurodoma į antrąją Sovietų Sąjungos okupaciją, įvykdytą 1944 m., po kurios buvo sutrikdyta Lietuvos valstybingumo raida, siejama su priklausymu Vakarų pasaulio ekonominėmis ir saugumo struktūroms. Todėl *grįžimo į Europą* idėja, kuria partijos šiame diskurse grindžia savo požiūrius į Europą ir ES, suvokiama kaip aukštesnis kultūrinis, politinis ir moralinis tikslas. Europeizacija čia tapatinama su modernizacija ir visapusiška valstybės pažanga, o narystė ES reiškia normalios istorinės tėkmės atkūrimo simbolį ir valstybės sugrįžimą į politinę bendruomenę, kuriai visada turėjo priklausyti.

Kaip 36 pav. duomenys rodo, šio diskurso bruožai partijų programose išryškėjo po Lietuvos įstojimo į ES 2004 m. Nors dominuojantis partijų diskursas apie Europos integraciją buvo pragmatinis – nacionalinis, Europos, federacinės Europos diskursas užimdavo antrą vietą pagal jam priskiriamų teiginių kiekį (išskyrus 1992 m. ir 1996 m. rinkimus). Šiam diskursui iš viso priskirti 1418 vienetų kvazisakinių, kurie sudarė 38,34 proc. nuo visų diskursams priskirtų kvazisakinių. Atkreiptinas dėmesys, kad 2016 m. šiam diskurso tipui priskirta daugiausiai kvazisakinių. Tačiau, lyginant jo kiekybinę išraišką su kitais diskursais, federacinės Europos diskurso idėjas partijos plėtojo mažiausiai.

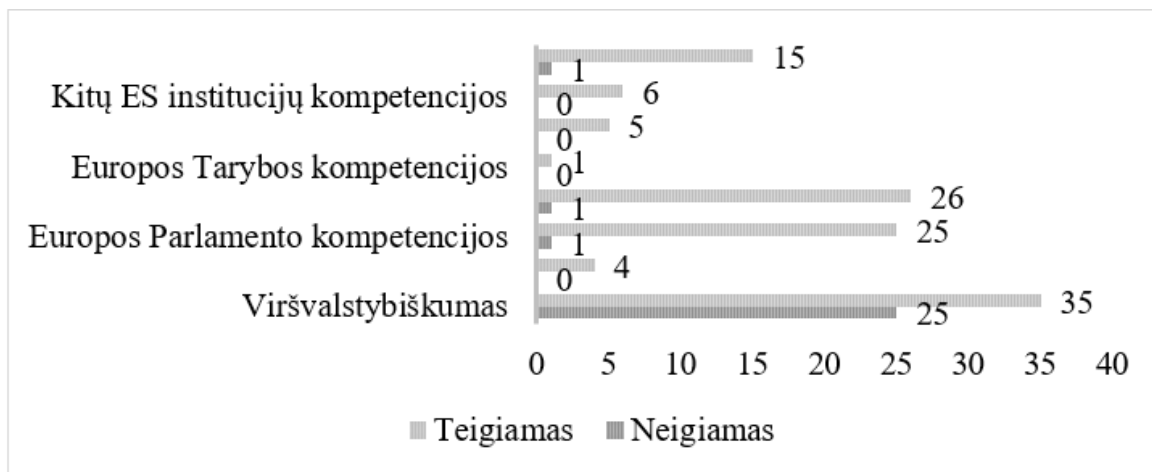
36 pav. Teiginiai apie Europos integraciją federacinės Europos diskurse 1992–2016 m. (visos kategorijos), vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

10 priede pavaizduota kaip federacinės Europos diskursui priskirtos temos / kategorijos pasiskirstė partijų programose. Daugiausiai šio diskurso rėmuose partijos aptarė nacionalinės valstybės poziciją Europos integracijos procese, kurioje dominavo „Bendradarbiavimo / atitikties“ pozicija, taip pat ES finansinės paramos ir europinės tapatybės klausimus. Toliau federacinio diskurso temos ir jų atspindėjimas partijų programose pateikiamos iš eilės.

ES politinė sistema. Šioje temoje federacinės Europos diskursas vyravo – rinkimų programų kiekybinė turinio analizė parodė, kad partijos dažniau pritarė nei

nepritarė ES politinei integracijai ir buvo linkusios palaikyti ES institucijų kompetencijų plėtrą. Kaip 37 pav. rodo, daugiausiai dėmesio sulaukė Europos Parlamentas (25 teigiami ir 1 neigiamas vertinimas) ir Europos Komisija (26 teigiami ir 1 neigiamas vertinimas). Vis dėlto, dėmesys ES lygmens institucijoms partijų programose nebuvo didelis – iš viso apie tai partijos pasisakė 63 kartus (teigiamame kontekste).

37 pav. Teiginiai apie ES politinę sistemą federacinės Europos diskurse 1992–2016 m. (visos kategorijos), vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Skirtingai nei europines institucijas, ES politinės integracijos modelius partijos aptarė išsamiau. Daugiausiai kvazisakinių priskirta tarpinei kategorijai „Viršvalstybiškumas“, kurioje dominavo teigiami vertinimai (35 teigiami ir 25 neigiami vertinimai).

Analizuojant partijų požiūrius apie ES politinę sistemą laiko perspektyvoje, galima matyti, kad jau 1992 m. rinkimų programose partijos numatė bendradarbiauti su europinio lygmens partijomis ir ilguoju laikotarpiu neprieštaravo viršvalstybiniam valstybių bendradarbiavimui EB. Pasak LSD-NKD programos, „Ilgalaikėje perspektyvoje tai yra ir neišvengiama mūsų valstybės ateitis“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992).

Dėmesys politinės integracijos klausimams išaugo po Lietuvos įstojimo į ES 2004 m. (sukoduota 14 teigiamų pasisakymų apie ES politinę sistemą). Tai, kaip ir išaugęs dėmesys kitoms temoms apie Europos integraciją, siejama su Lietuvos narystės ES pradžia ir tuo metu vyravusiomis eurooptimistinėmis nuotaikomis. Partijų požiūriu, itin svarbūs ES integracijos aspektai lietė ES valdymo klausimus („ES politinės sistemos sudėtingumas“: teigiamas, 8). Čia reikėtų prisiminti Europos integracijai svarbias datas: 2003 m. liepos 10 d. darbą baigė Konventas dėl Europos ateities, kurio tikslas buvo svarstyti ES ateitį po 2004 m. ir 2007 m. plėtros etapų. Jo nariai turėjo sukurti naują Sąjungos teisinį pagrindą, parengiant Sutartį dėl Konstitucijos Europai. Šie įvykiai paskatino debatus dėl ES institucinės struktūros bei valdymo klausimų ne tik tuometinėse valstybėse narėse, bet ir šalyse kandidatėse – Konvente dalyvavo ir tuometinių šalių kandidačių nacionalinių parlamentų,

įskaitant ir Lietuvos, atstovai. Daugiausiai apie ES reformas pasisakė LCS (6), kuri išreiškė kritišką požiūrį į tuometinį ES valdymo modelį: „*ES pati turi tapti dinamiškesnė, lankstesnė, sugebėti priimti aiškius sprendimus.*“ (LCS rinkimų programa, 2004). Atsižvelgiant į tai, ES ateitį partija siejo su institucijų reforma: „*Europos Sąjungos ir jos narių sėkmė priklausys ir nuo šios organizacijos vidaus reformų.*“ (LCS rinkimų programa, 2004 m.). Partijos pasisakymai priskirti federacinės Europos diskursui, nes jos kritikos tikslas buvo skatinti ES veiklos efektyvumą, kuris prisidėtų prie organizacijos konkurencingumo pasauliniu mastu (LCS rinkimų programa, 2004 m.). Tačiau konkrečių priemonių, kaip reikėtų gerinti ES institucijų darbą, partija nepateikė.

Lietuvos partiniam elitui 2004 m. buvo svarbūs ne tik tuo, kad žymėjo Lietuvos įstojimą į ES. Tų pačių metų birželio 13 d. vyko pirmieji Europos Parlamento rinkimai, kuriuose galėjo dalyvauti ir Lietuvos rinkėjai. Dėl to šalies partijų darbotvarkė pasipildė nauju įvykiu – dalyvavimu vienintelėje tiesiogiai renkamoje ES institucijoje. Vis dėlto, sprendžiant iš nacionalinių rinkimų programų, šis įvykis nepaskatino intensyvesnių debatų apie ES. Vienintelė partija, kuri daugiau nei įprasta aptarė šį klausimą buvo VNDPS. Pastarosios partijos dėmesį EP galima sieti su jos dalyvavimo nacionalinio lygmens rinkimuose istorija. Nors partija atkurta 1990 m. („Lietuvos valstiečių sąjungos“ pavadinimu), pagal proporcinę rinkimų dalį, VNDPS į Seimą pirmą kartą pateko tik 2004 m. Prieš tai – 2000 m. kovo 19 d. vykusiuose Savivaldybių tarybų rinkimuose Lietuvos valstiečių partija (pervadinta 1994 m.) gavo 209 mandatus, bet vėliau nepateko į Seimą pagal partijų sąrašus (daugiamandatėje gavo 4,08 proc. balsų). Tačiau 2004 m. EP rinkimai partijai buvo sėkmingesni – VNDS (2001 m. gruodžio 15 d. Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų suvažiavime pasirašyta Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų jungimosi sutartis) gavo 7,14 proc. balsų ir vieną mandatą. Tai galėjo paskatinti partiją labiau akcentuoti savo veiklą ES lygmens institucijose ir skirti didesnę dėmesį ES lygmens reikalams, į kuriuos jos atstovai buvo įsitraukę (6 teigiami vertinimai kategorijoje „ES politinė sistema“).

Kita politinė jėga, savo programoje palietusi ES politinės sistemos klausimus, buvo Algirdo Brazausko ir Artūro Paulausko koalicija (1 teigiamas viršvalstybiškumo vertinimas). Pastarosios koalicijos programoje numatyta „<...> *kurti stiprią, aktyvią ir veiksmingą Europos Sąjungą*“ (Algirdo Brazausko ir Artūro Paulausko koalicijos rinkimų programa, 2004). Tačiau nepasakyta, kaip šį siekį konkrečiai planuojama įgyvendinti, tik nurodyta, kad šis Europos politikos tikslas skiriamas sustiprinti Lietuvos autoritetą tarptautiniame lygmenyje. Šiuo atžvilgiu, pateiktos nuostatos siejasi su pragmatinio – nacionalinio diskurso nuostatomis, kuomet narystė ES yra matoma kaip valstybės pažangą ir ekonominį konkurencingumą skatinantis veiksnys.

Visgi, daugiausiai federacinės Europos diskursui priskirtų teiginių ES politinės sistemos temoje sukoduota 2008 m. programose (iš viso – 42 kvazisakiniai). Plačiausiai aptartos dvi temos / kategorijos – „Viršvalstybiškumas“: teigiamas ir „Europos Parlamento kompetencijos“: teigiamas. Daugiausiai dėmesio ES politinės integracijos klausimams skyrė LSDP – 28 iš 42 federaciniam diskursui

priskirtų kvazisakinių „ES politinės sistemos“ kategorijoje priklausė LSDP. Partija išreiškė labiau integruotos ir solidarios ES poreikį ir šią organizaciją apibūdino supranacionaliniais pagrindais: „<...> stipri, solidari Europos Sąjunga, kalbanti vienu balsu Europos užsienio ir saugumo bei saugumo ir gynybos srityse.“ (LSDP rinkimų programa, 2008). Ši partija buvo vienintelė, kuri pasisakė už didesnes Europos Komisijos ir Europos Parlamento kompetencijas. Pateiktos nuostatos sudaro prielaidas manyti, kad LSDP pritarė ES politinės sąjungos stiprinimo galimybėms ir federacinės Sąjungos kūrimui. Apskritai, LSDP buvo viena iš daugiausiai teigiamų nuostatų ES politinės sistemos klausimu pateikusių partijų – iš visų 32 sukoduotų kvazisakinių apie viršvalstybiškumą ES, 15-a priklausė LSDP (lyginant jų santykį su neigiamo pobūdžio vertinimais, kurių buvo tik 3). Tokio pobūdžio idėjos leidžia LSDP laikyti viena iš ryškiausių federacinės Europos diskurso vystytojų tarp Lietuvos parlamentinių partijų.

Šioje vietoje reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kaip partijos save pozicionuoja Europos integracijos procese. Jau aptarta LSDP ES priskyre įvairių teigiamų savybių, kaip stipri, solidari, demokratiška, veiksminga. Šias vertybes socialdemokratai siejo su jų partijos deklaruojamomis idėjomis ir vertybėmis – tai laisvė, socialinis teisingumas, solidarumas (LSDP rinkimų programa, 2008). Programoje numatoma: „Pasirinkusi Europinės socialdemokratijos kelią, Lietuva neišvengiamai bus įtraukta į Europos informacinės visuomenės gyvenimą, kuriame vis labiau pradės dominuoti solidarios kooperacijos sugyvenimo principas tarp žmonių, organizacijų bei tautų <...>“ (LSDP rinkimų programa, 2008). Per vertybinį matmenį ir sąsajas su Europa, partija sustiprina savo įvaizdį teigiamomis asociacijomis, papildydama jį europinės tapatybės elementais. Tokiu būdu išryškinamas partijos, kaip demokratinės, pažangios ir europietišką politinę tradiciją sekančios politinės jėgos, įvaizdis. Padažnęjusios nuorodos į europietišumą gali būti susijusios su LSDP įsiliejimu į Europos socialistų partijos veiklą, kurios visateise nare partija tapo 2004 m. gegužės 1 d. Literatūroje pažymima, kad tie politikai, kurie dažnai kontaktuoja su ES institucijomis, yra labiau linkę save sieti su Europa ir demonstruoti didesnę palaikymą Europos integracijai (Borzelt & Risse, 2003). Tokiu būdu LSDP tapatinimas su Europa gali būti susijęs su intensyvesniais socializacijos procesais ES lygmeniu.

Europinio konteksto įpynimas į politinės veiklos principų ir tikslų aptarimą būdingas ne tik LSDP. TS-LKD. programose ES taip pat apibūdinama federacinės santvarkos terminais – šios partijos retorikoje jau matėme ES taikomas „vieno balso“ ar „vieno bloko“ metaforas (TS-LKD rinkimų programa, 2008 m.). Vis dėlto, šie, federacinės Europos požymius numatantys apibūdinimai, ES taikomi tik tada, kai jie liečia Lietuvai svarbias ir šios partijos eilę metų išryškinamas politikos sritis – tai energetinė nepriklausomybė ir santykiai su Rusija. Kaip TS-LKD programoje numatoma, „Lietuva sieks, kad santykiuose su Rusija Europos Sąjunga ne tik kalbėtų vienu balsu, bet ir veiktų kaip suvienytas politinis blokas“ (TS-LKD rinkimų programa, 2008 m.). Taigi nors šios partijos nuostatos priskiriamos federacinės Europos diskurso požymiams, tačiau jos persidengia su pragmatinio – nacionalinio

diskurso idėjomis. Tokios nuostatų sąsajos patvirtina TS-LKD, kaip vienos iš aktyviausių pragmatinio – nacionalinio diskurso veikėjos poziciją.

Vis dėlto, 2016 m. partijų santykis ES politinės sistemos kategorijoje keitėsi. Stiprios ir vieningos Europos idėją plėtojusią LSDP pakeitė LRLS, kuri ankstesnėse programose apie viršvalstybiškumą dažniau pasisakydavo neigiamai nei teigiamai. Dėl to, iki 2016 m. ši liberalioji partija nebuvo priskiriama federacinės Europos diskursą plėtojusiems veikėjams. 2016 m. LRLS itin aktyviai pritarė ES integracijos gilinimui ir išipareigojo skatinti ES vientisumą: „*Visuose daugiašaliuose ir dvišaliuose susitikimuose kalbėsime partneriams apie ES integralumo, vienybės ir solidarumo būtinumą.*“ (LRLS rinkimų programa, 2016). Tai partija siejo su Lietuvos saugumo ir ekonominės gerovės užtikrinimo uždaviniais. 2016 m. rinkimų programos išsiskyrė ir tuo, kad partijų pasisakymuose apie ES politinę sistemą atsirado naujas institucinis veikėjas, kuriam iki tol partijos daug dėmesio neskyrė. Vietoje Europos parlamento, kurio veiklą partijos aptarė dažniausiai, svarbiausia ES institucija tapo Europos Komisija³⁴. Šios ES vykdomosios valdžios institucijos apibūdinimuose vyravo *Autoriteto* topas, pagal kurį, tam tikra politikos norma arba sprendimas laikomas legitimus, jei apie būtinybę juos įgyvendinti pasisako gerbiamas asmuo, visuomeninė organizacija, politinė institucija ir pan. (Wodak, 2009). Remiantis tuo, partijų programose Europos Komisija įvardinta kaip autoritetinga tarptautinė institucija, jose gausu pasikartojančių teiginių į Europos Komisijos duomenis, rekomendacijas, praktikas (LVŽS, TS-LKD, LRLS rinkimų programos, 2016 m.). Šios institucijos nurodymais visos partijos, išskyrus LLRA-KŠS, grindė savo rinkimų nuostatas (švietimo, sveikatos apsaugos, transporto politikos srityse ir kt.). Išaugęs partijų dėmesys Komisijai siejamas su prieš rinkimus 2016 m. vasario mėn. pasirodžiusia Komisijos ataskaita, kurioje vertinta Lietuvos ekonomikos padėtis ir pateiktos socialinės ir ekonominės politikos rekomendacijos (Europos Komisija, 2016). Vis dėlto, apie galimybę, jog Europos Komisija galėtų tapti tam tikru ES vyriausybės atitikmeniu, neužsiminė nei viena partija. Todėl daroma prielaida, kad ši federalizmo idėja partijoms yra mažai priimtina ir partijų parama ES institucijoms yra labiau kontekstualaus nei vertybinio bei laike tvaraus pobūdžio.

Apibendrinant, daugiausiai ES politinės integracijos temą plėtojo dvi didžiausios Lietuvos partijos – tai TS-LKD ir LSDP, kurias galima laikyti aktyviausiomis euointegracinio diskurso formuotojomis Lietuvoje. Šios partijos turėjo teigiamus požiūrius į viršvalstybiniais pagrindais susietą ES ir pritarė politinės integracijos gilinimui ES (LSDP – 15 teigiamų vertinimų, TS-LKD – 16 teigiamų vertinimų). Tokias nuostatas galima sieti su ilgalaike šių partijų dalyvavimo parlamente patirtimi, kontaktais su ES institucijomis bei prosisteminiu partijų veiklos pobūdžiu. Iš minėtų aplinkybių kyla didesnis nei kitų šių partijų išipareigojimas Europos integracijos procesams.

ES vertybės. Partijų programose „Europos Sąjunga“ vartojama kaip termino „Europa“ sinonimas ir reiškia ne tik geografines ribas, bet ir kultūrinę erdvę.

³⁴ 1992–2012 m. laikotarpiu EK priskirta tik 7 kodai, kai 2016 m. rinkimų programose jų buvo net 19-a.

Europietiškamui priskiriamos teigiamos savybės: naudojami tokie išsireiškimai kaip „solidari Europos Sąjunga“, „kalbanti vienu balsu ES“, „europietiška dvasia“, „visų Europos piliečių projektas“, „ES šeima“, „vieninga Europa“, „europietiška civilizacija“ (LSDP, 1996; TS, 2000; TS, 2004; LSDP, 2008; TS-LKD, 2008;). Europietiškamui priskiriant šiuos būdvardžius ir metaforas, terminas įgauna ne tik aprašomąją, bet ir šiame diskurse kur kas svarbesnę – normatyvinę / vertybinę reikšmę. Šių apibūdinimų pagalba skatinamas piliečių emocinės sąsajos su Europa, formuojamas bendruomenės, reiškiančios daugiau nei tik oficialiais susitarimais įtvirtintus santykius ir individualius interesus, įvaizdis. Tokiu būdu Europa (ir ES) čia simbolizuoja glaudžiais ryšiais susietą bendruomenę, kurią sieja bendros normos ir vertybės.

Dažniausiai partijų programose minima ES vertybė buvo demokratija: nuo 1992 m. iki 2012 m. demokratiją su ES partijos siejo vidutiniškai po 5 kartus per kiekvienus rinkimus (iki 2012 m. imtinai priskirta 30 kvazisakinių). Partijos Sąjungą taip pat siejo su įstatymo viršenybės ir žmogaus teisių bei laisvių vertybėmis³⁵.

Pirmosios nuorodos į ES vertybes fiksuojamos 1992 m. LSDP-NKD programoje. Joje Europa tapatinama su taikos ir įstatymo viršenybės vertybėmis. Turinio apie europines vertybes programose reikšmingai padaugėjo 1996 m. programose. Tiesa, kaip ir anksčiau, tiesiogiai apie tik Europai ar ES būdingas vertybes partijos nediskutavo – apie partijų įsivaizdavimus, kas yra europinės vertybės, galima spręsti iš platesnio konteksto, kuomet tokios vertybės, kaip demokratija, taikus konfliktų sprendimas ir kitos, minimos bendrame Europos integracijos procesų kontekste.

2000 m. rinkimų programose ES vertybėmis dažniausiai laikytos įstatymo viršenybė (7), demokratija (4) ir žmogaus teisės bei laisvės (2). Europinių vertybių komunikavimą galime sieti su pasirengimu būsimai narystei ES ir su tuo susijusiais konkrečiais narystės įsipareigojimais, kaip ES teisyno perkėlimu į nacionalinę sistemą ir politiniais Kopenhagos kriterijais (demokratinė ir teisinė valstybės tvarka, institucijų stabilumas, pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms ir kt.), kadangi daugiausiai partijų programose apie europines vertybes kalbėta reformų, reikalingų pasiruošti būsimai narystei ES, kontekste. Intensyviausiai 2000 m. europines vertybes aptarė tuometinė TS partija, kurios programoje pateikta daugiausiai teiginių į įstatymo viršenybės ir demokratijos vertybes (8). Pasitelkdama refleksijas apie Europos vertybes, partija konstruoja savo, kaip europinių reformų „nešėjos“, įvaizdį ir savo veiklą stengiasi kuo dažniau pagrįsti nuorodomis į europines / vakarietiškas vertybes. Kaip programoje teigiama: „*Tėvynės Sąjunga (Lietuvos konservatoriai) suvokia Lietuvos teisinę sistemą kaip Vakarų teisės tradicijų dalį, todėl remis toki tolesnį jos kūrimą kuris būtų grindžiamas sovietinės okupacijos palikimo atsisakymu ir vakarietiškų teisės tradicijų atgaivinimu <...>*“ (TS rinkimų programa, 2000 m.). Kitos partijos, laikotarpiu iki narystės ES savo programose taip pat minėjusios

³⁵ Federacinės Europos diskursą ES vertybių temoje apibūdina visos joje esančios tarpinės kategorijos, todėl atskiro pav. šiame skyriuje nėra. Kiekybinį kodavimo kategorijos „ES vertybės“ pasiskirstymą partijų programose galima rasti 3.1. skyriuje „Europos integracijos temos intensyvumas ir kaita rinkimų į LR Seimą programose“.

europines vertybes, buvo: A. Brazausko socialdemokratinė koalicija (3), NS (1) ir LLS (1).

Pažymėtina, kad po įstojimo į ES 2004 m., su ES veikla siejamų vertybių aptarimas programose ženkliai sumažėjo. Vis dėlto, jų turinys keitėsi nežymiai ir partijos dažniausiai minėjo demokratijos, žmogaus teisės ir laisvės bei taikos vertybes. Tarp dažniausiai jas komunikavusių partijų, kaip jau įprasta, buvo TS (3), taip pat – VNDPS (3).

Europinių vertybių tematika partijų diskurse vėl suintensyvėjo 2008 m. – iš viso programose šiai temai priskirti 25 partijų pasisakymai. Šįkart programose dominavo nuorodos į demokratijos (12), žmogaus teisių ir laisvių (5), taikos (3), įstatymo viršenybės (3) bei kitų vertybių (2) svarbą. Tarp aktyviausiai šią temą komunikavusių partijų buvo LSDP, kurios programose sukoduota 20 pasisakymų apie europines vertybes. Per nuorodas į tai, kokios vertybės sieja ES valstybes nares, partija plėtojo ES kaip vertybėmis grįsto projekto idėją. Kaip programoje teigiama: „*Europos Sąjunga, apibūdinama kaip valstybių narių ir piliečių sąjunga, grindžiama pagarba žmogaus orumui, laisvei, demokratijai, lygybei, teisinei valstybei ir pagarba žmogaus teisėms. Sąjungos tikslas – skatinti taiką, puoselėti jos vertybes ir tautų gerovę.*“ (LSDP rinkimų programa, 2008). Tačiau daugiausiai dėmesio partija skyrė demokratijos deficito problemai ES („Demokratija“: teigiamas, 10). Programoje numatyta: „*<...> bendromis pastangomis įveikti „demokratijos deficito“ iššūkį ir keisti padėtį demokratijos plėtros linkme.*“ (LSDP rinkimų programa, 2008). LSDP dėmesys demokratiniam sprendimų priėmimui ES ir kuo didesniai piliečių įtraukimui į europinio lygmens reikalus išliko ir 2012 m. Tarp kitų europinių vertybių temą plėtojusiu partijų buvo TS-LKD (4) ir LCS (1).

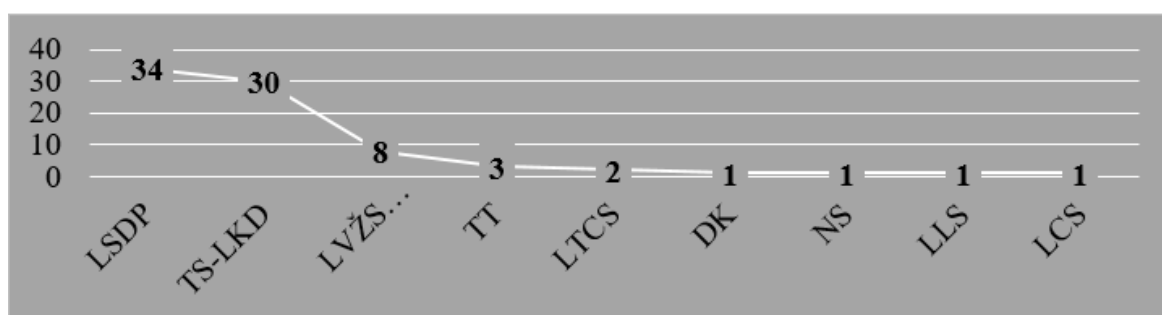
Tačiau jau 2012 m. rinkimuose ES vertybėms partijos skyrė kur kas mažiau dėmesio. Tarp labiausiai akcentuotų vertybių išliko demokratija (5), apie kurią, kaip įprasta, daugiausiai kartų pasisakyta LSDP programoje (4), o TS-LKD ES vertybes toliau dažniausiai minėjo aptardama santykius su Rusija.

2016 m. rinkimų programos išsiskyrė tuo, kad partijos su ES labiausiai tapatino nebe demokratijos ar taikos vertybes, o įstatymo viršenybės principą, kuriam priskirti 7 kvazisakiniai. Tai sudarė daugiau nei pusę visų sukoduotų partijų pasisakymų apie europines vertybes (13). Daugiausiai teiginių į įstatymo viršenybę pateikė TS-LKD (6), kuri šią vertybę laikė vienu svarbiausių Vakarų pasaulio principų (TS-LKD rinkimų programa, 2016 m.). Tokiu būdu nuo 2016 m. šios partijos programoje europietiška arba vakarietiška (pastarieji žodžiai vartojami kaip sinonimai) gerovė pradedama sieti ne tik su ekonomine pažanga, bet ir vertybiniais pokyčiais valstybėje: „*<...> Vakarų valstybės, kaip sektinas pavyzdys, mums reiškia daugiau nei tik ekonominę gerbūvį <...> Vakarai yra civilizacija, pirmiausia besiremianti demokratija, krikščioniška tradicija, teisės viršenybės ir teisingumo principais, <...>.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016 m.). Tokiu būdu greta partijų programose ilgą laiką dominavusio ES kaip ekonominio projekto įvaizdžio, išryškėjo ES, kaip vertybių bendruomenės, įvaizdis, siejamas su Vakarų demokratine konstitucine santvarka ir krikščioniškomis vertybėmis. Tokiu būdu konservatorių partijos plėtojamas Vakarų / Europos įvaizdis yra dvejopas – jis

siejamas tiek su pasaulietinėmis (demokratija, žmogaus teisės ir laivės, teisės viršenybė), tiek su religinėmis (krikščioniškomis) vertybėmis. Visgi, toks ES įvaizdis nėra atsietas nuo bendro Vakarų politinės bendruomenės suvokimo, todėl nėra aišku, kiek jis tapatinamas tik su ES veikla.

Demokratija 2016 m. rinkimuose buvo antra labiausiai aptarta ES vertybė, tačiau teiginių į ją sumažėjo daugiau nei per pusę (3 kvazisakiniai). Kitos vertybės, kaip žmogaus teisės ir laisvės, Lietuvos partijų požiūriu atrodė beveik nebūdingos ES (priskirta po vieną teksto segmentą). Pokyčiai partijų požiūriuose į ES vertybes iš dalies gali būti susiję su tuo, jog 2016 m. LSDP – viena iš aktyviausių ES vertybes komunikuojančių partijų – skyrė mažiau dėmesio vertybių klausimui (tik 2 pasisakymai) bei narystei ES.

Atsižvelgiant į tai, kad TS-LKD ir LSDP pateikė daugiausiai teiginių į europines vertybes, verta apžvelgti tarp šių politinių jėgų atsiskleidusius požiūrių skirtumus dėl vertybinių Europos pagrindų³⁶ (žr. 38 pav.).

38 pav. Teiginiai apie ES vertybes federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Lyginant TS-LKD ir LSDP programose sukoduotas nuorodas į ES vertybes nuo 1996 m.³⁷, matoma, kad partijos joms skyrė panašiai dėmesio. Turinio požiūriu, didelių skirtumų tarp LSDP ir TS-LKD taip pat nebuvo, kadangi abi partijos įvardindavo tas pačias su ES veikla siejamas vertybes – tai demokratija, taika, žmogaus teisės ir laisvės. Vis dėlto, kontekstai, kuriuose partijos aptarė europines vertybes, buvo skirtingi. Pavyzdžiui, LSDP dažniau akcentavo demokratiją kaip ES valdymo formą ir sprendimų priėmimo metodą ES. Ši partija viena iš nedaugelio, kuri taip aiškiai savo nuostatose įvardijo vieną aktualiausių europinio lygmens problemų – piliečių demokratinio atstovavimo trūkumą ES institucijose arba vadinamąjį „demokratijos deficitą“ (angl. „*democracy deficit*“). Pateikdama teiginius apie demokratiją, LSDP pasisakė už atotrūkio tarp ES piliečių ir ES institucijų mažinimą ir skatino šios problemos sprendimą: „*Mes įsitikinę, kad <...>*

³⁶ Atkreiptinas dėmesys, kad pav. pateikti duomenys yra sumuojami ir apima laikotarpį nuo 1992 m. iki 2016 m. Per šį laikotarpį kai kurių partijų pavadinimai bei sudėtis keitėsi: į TS-LKD eilutę įtraukti duomenys nuo 1996 m. rinkimų, t.y. iki partijos susijungimo su partija „Lietuvos krikščionys demokratai“; LVŽS – nuo 2004 m., kuriuose dalyvavo VNDPS pavadinimu; LSDP – nuo 1992 m., kurios pavadinimas taip pat keitėsi arba rinkimuose ji dalyvaudavo koaliciniu sąrašu. Visos kitos partijos vertintos atskirai.

³⁷ Šis laikotarpis pasirinktas, nes TS-LKD, kaip savarankiška partija, susikūrė 1993 m.

galima bendromis pastangomis įveikti „demokratijos deficito“ iššūkį ir keisti padėtį demokratijos plėtros linkme.“ (LSDP rinkimų programa, 2008 m.). Nepaisant to, kad partija skyrė daug dėmesio visuomenės ir ES institucijų ryšių skatinimo klausimui, nacionaliniu lygmeniu šios nuostatos netaikytos. Pavyzdžiui, 2004 m. lapkričio mėn. LR Seimui ratifikavus Sutartį dėl Konstitucijos Europai, kuri žymėjo svarbius žingsnius link glaudesnės politinės integracijos ES ir įtvirtino daug piliečiams svarbių nuostatų³⁸, apie būtinybę tartis su visuomene, priimant jai aktualią sutartį, ši partija (kaip ir kitos partijos) nekalbėjo. Vietoje to, numatyta, jog: „Pasakę tvirtą „taip“, mes laukiame jos [Sutarties dėl Konstitucijos Europai, aut. past.] įsigaliojimo visoje Europos Sąjungoje.“ (LSDP rinkimų programa, 2008 m.). Tokios nuostatos dar kartą atspindi ES, kaip politinio elito pastangomis formuojamo ir palaikomo projekto, įvaizdį, kadangi svarbiausi eurointegraciniai sprendimai, kaip parodė sprendimas dėl Konstitucijos Europai, Lietuvoje plačiausiai svarstomi ir priimami politiniame lygmenyje.

TS-LKD programoje atsiskleidė kitoks kontekstas. Jame partija aptarė tas ES vertybes, kurios apėmė ES bendrąją užsienio ir saugumo politiką, kaip svarbiausią demokratijos vertybės įtvirtinimo priemonę. Pavyzdžiui, partija, aptardama ES užsienio politikos kryptis, numatė, jog: „Išorės politikos srityje Europos Sąjunga turi kalbėti vienu balsu, bet tas balsas visada turi ginti pamatinės Europos demokratijos vertybes.“ (TS-LKD rinkimų programa, 2008 m.). Demokratijos vertybė dažniausiai taikyta ES – Rusijos santykiams ir buvo laikoma pagrindiniu jų vystymo kriterijumi.

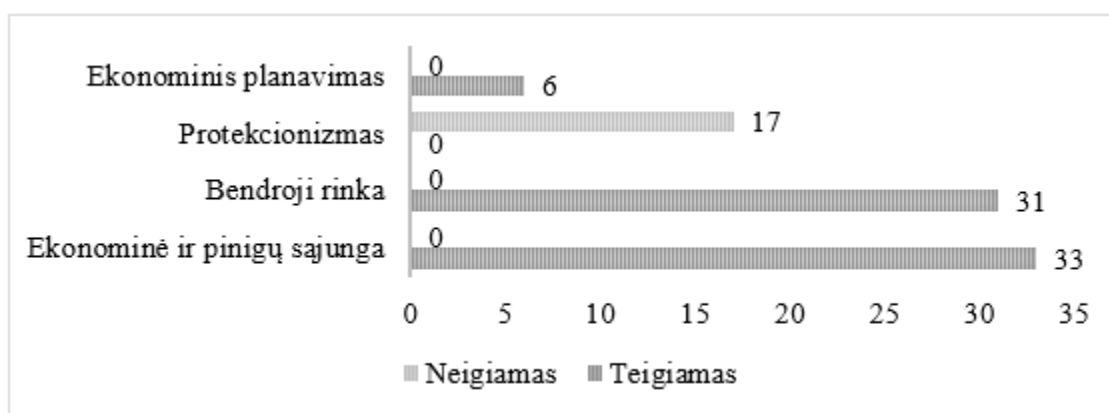
Tokiu būdu TS-LKD ir LSDP programose atsiskleidė du pagrindiniai kontekstai, kuriuose partijos aptarė ES vertybes. Pirmasis buvo išorinis ir orientuotas į ES santykius su užsienio valstybėmis, tokiomis kaip Rusija. Jį labiausiai plėtojo TS-LKD. Antrasis kontekstas buvo vidinis ir nukreiptas į ES politinę sistemą, jos demokratinės kultūros kūrimą bei dažniausiai aptariamas LSDP programose.

ES vertybių temoje aptartos partijų nuostatos siejasi su jų atstovaujamosiomis ideologijomis ir iš to išplaukiančiomis programinėmis nuostatomis. LSDP savo programose, greta socialinės gerovės vertybių, akcentuoja demokratijos ir piliečių dalyvavimo valstybės valdyje svarbą. Todėl partijos plėtojame diskurse sėkmingas

³⁸ Sutarties dėl Konstitucijos Europai projekte įtvirtintos tokios nuostatos: 1) numatytas veiksmingesnis sprendimų priėmimas ES, 2) konsoliduoti pamatiniai ES teisės tekstai, 3) supaprastintos teisinės procedūros, 4) apibrėžtas ES teisinis statusas, 5) į Sutartį įtraukta Pagrindinių teisių chartija – kaip teisiškai įpareigojantis dokumentas, 6) aiškiau apibrėžtas kompetencijos padalijimas tarp ES ir valstybių narių, 7) numatytas platesnis Europos Parlamento įtraukimas į ES sprendimų priėmimą, sustiprintas nacionalinių parlamentų vaidmuo ES (ypač prižiūrint subsidarumo principo įgyvendinimą), 8) įsteigtos ES užsienio reikalų ministro ir Europos vadovų tarybos pirmininko pareigybės ir 9) oficialiai įtvirtinta išstojimo iš ES galimybė bei nustatyta išstojimo tvarka. Daugiau apie sutartį žr.: Europos Bendrijų oficialiųjų leidinių biuras (2005).

susivienijusios Europos funkcionavimas neatsiejamas nuo atskaitomybės piliečiams principo. Tradicinis TS-LKD partijos programų elementas yra Rusijos užsienio politikos aptarimas, kuriam ji skiria daugiau dėmesio nei kitos šalies parlamentinės partijos. Iš dalies dėl to partijos požiūriai į ES vertybes labiausiai atsiskleidžia vertybių temoje. Partijų nuostatos dar kartą parodo kontekstualų Europos integracijos pobūdį. Politiniame diskurse Europa ir su ja siejamos vertybės nėra objektyvūs reiškiniai ir jų apibrėžimas priklauso nuo to, kokie politikos dalyviai (jų savybės) ir kokiais būdais jie juos interpretuoja.

ES ekonominė struktūra. Atsižvelgiant į tai, kad partijų požiūriai į bendrąją rinką ES ir pinigų sąjungą jau buvo aptarti ankstesniuose skyriuose, toliau bus pristatomi tik federacinės Europos diskurso tipui būdingi požiūriai į ekonominio planavimo ir protekcionizmo politikos temas (žr. 39 pav.).

39 pav. Teiginiai apie ES ekonominę struktūrą federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

1992 m. programose sukoduoti 6 pasisakymai apie valstybės dalyvavimą pasaulio rinkos ekonomikoje (5 teigiami ir 1 neigiamas vertinimas). Ši tema aptarta dviejų politinių partijų – LSD-NKD ir LKD – programose. Nors pateiktos nuostatos dėl ekonominio bendradarbiavimo su užsienio organizacijomis yra abstrakčios, abi partijos numato aktyvų dalyvavimą ir atvirumą pasaulio rinkoms, įskaitant Europos. LSD-NKD programoje teigiama: „Lietuva, norėdama sukurti šiuolaikinę moderniąją ekonomiką, turi atverti į pasaulį visas duris ir langus <...> Tačiau <...> be Vakarų valstybių pagalbos, nepavyks lygiateisiškai įsijungti į tarptautinį darbo pasidalijimą.“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992). Tokie pasisakymai suponuoja apie teigiamą partijos požiūrį į dalyvavimą ES ekonominės integracijos procesuose („Protekcionizmas“: neigiamas, 3). Be to, partija numatė konkrečius būdus kaip įgyvendinti pateiktą „ekonomikos atvirumo pasauliui“ principą – tai kainų ir tarifų reguliavimas, investicijų į bendrą ūkį vykdymas, valstybinio turto tvarkymas, biudžeto politikos formavimas (LSD-NKD rinkimų programa, 1992).

LKD programinės nuostatos yra abstraktesnės. Nors partija numatė nacionalinio turto pardavimo apribojimus, kas rodo protekcionistinių nuostatų apraiškas partijos programoje (LKD rinkimų programa, 1992), taip pat pasisakė už

„<...> atvirą ekonominę politiką ir aktyvų dalyvavimą pasaulinėje tarptautinėje rinkoje“ („Protekcionizmas“: neigiamas,¹⁾ ir numatė įsijungti į tarptautines rinkas.

1996 m. rinkimų metu partijoms taip pat buvo būdingos atviros ekonomikos nuostatos. LCS atmetė „uždaros tautinės ekonomikos“ (LCS rinkimų programa, 1996) kūrimo galimybes ir numatė spartesnę integravimąsi į ES. Šiam tikslui numatyta sukurti palankią užsienio kapitalui valstybės politiką ir įvesti įvairias nacionalinės rinkos liberalizacijos priemones, pavyzdžiui, ne žemės ūkio paskirties žemės išigijimo palengvinimą vykdant užsienio kapitalo investicijas (LCS rinkimų programa, 1996).

Atkreiptinas dėmesys, kad gilesnės ekonominės integracijos nuostatos laikotarpiu iki narystės ES buvo labiau būdingos dešinioms partijoms, kaip TS ar LCS. Teigiami dešiniųjų partijų požiūriai į ES ekonominę integraciją susisieja su tuometiniu Europos ekonominės integracijos pobūdžiu. Pasak Gary Marks, nuo 1980 m. Europos integracijos projektas buvo orientuotas į rinkos ekonomikos formavimą, kurį itin palaikė dešiniojo sparno politinės jėgos. Tačiau situacija iš esmės pasikeitė nuo XX a. pabaigos, kuomet tokios politinės kairės tradiciškai palaikomos politikos sritys, kaip aplinkos apsauga, socialinė ir įdarbinimo politika, pradėjo dominuoti Europos ekonominėje darbotvarkėje (Marks, 2004, p. 236). Šie pokyčiai sąlygojo partijų požiūrių į ES kaitą ir Europos integracijos projektas tapo labiau palaikomas kairiųjų Europos partijų. Tai iš dalies atsispindėjo ir Lietuvos politinių partijų požiūriuose, kuomet laikui bėgant dešinišios partijos pradėjo reikšti labiau kritiškas nuostatas dėl ES ekonomikos reguliavimo, o kairiosios – labiau teigiamas.

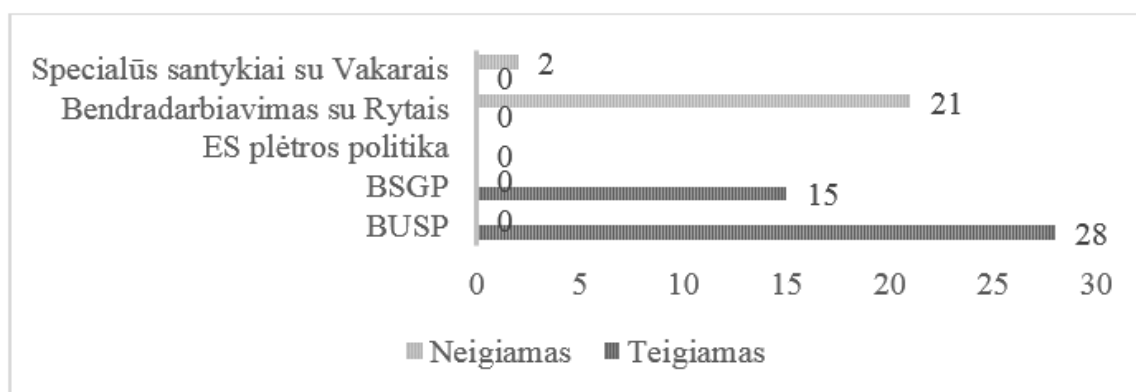
Nors partijų rinkimų programose ilgą laiką vyravo nacionalinės rinkos apsaugos nuostatos, nuo 2008 m. protekcionistinių požiūrių palaipsniui mažėjo³⁹ ir daugėjo teigiamo pobūdžio teiginių į ES bendrąją rinką ir pinigų sąjungą. Iš viso sukodautos 23 nuorodos į ES ekonominę struktūrą ir tai buvo didžiausias jų kiekis per visus rinkimus. Be to, 2008 m. partijos pirmą kartą išreiškė pritarimą ne tik pagrindiniams ES ekonominės integracijos tikslams, kaip vidaus rinkos laisvių užtikrinimas, ekonominės ir pinigų politikos koordinavimas, bet ir įsipareigojo ilgalaikiams ES ekonomikos politikos tikslams („Ekonominis planavimas“: teigiamas”, 4). Nuostatas apie ES ekonominę struktūrą pateikė daugumą rinkimus laimėjusių partijų, tačiau dažniausiai šiuo klausimu savo programose aptarė TS-LKD. 2008–2016 m. rinkimuose iš 54 visų ekonomikos temoje priskirtų teiginių / kvazisakinių šiai partijai jų priklausė daugiau nei pusė, t.y. 30. Įsipareigojimą ES ekonominei integracijai partija išreiškė nacionalinės ekonominės politikos klausimus tiesiogiai susiedama su ES lygmeniu suformuotais ilgalaikio vystymosi tikslais, atitinkančiais Lisabonos strategijos nuostatas⁴⁰ („Ekonominis planavimas“:

³⁹ 2008 m. tarpinei kategorijai „Protekcionizmas“: teigiamas priskirti 5 segmentai, 2012 m. – 3, o 2016 m. protekcionistinių nuostatų partijų programose visai neliko.

⁴⁰ Pirminė Lisabonos strategija buvo sukurta 2000 m. siekiant spręsti globalizacijos ir visuomenės senėjimo uždavinius. Europos Vadovų Taryba strategijos tikslą apibrėžė taip: kad iki 2010 m. ES „taptų dinamiškiausia ir konkurencingiausia žiniomis pagrįsta ekonomika pasaulyje, kuri pasižymėtų darniu ekonomikos augimu, stipresne socialine sanglauda ir

teigiamas, 3, 2008 m.). Pritarimas pamatiniams ES ekonomikos politikos tikslams, tiesa, kur kas bendresnio pobūdžio, taip pat išreikštas 2016 m. LRLS programoje. Tačiau, kaip jau buvo minėta, šių partijų ekonominio atvirumo ES nuostatos persidengia su jų kritiškais nuostatomis dėl ES ekonominio reguliavimo (žr. pragmatinį – nacionalinį diskursą).

ES išorės politika. Federacinės Europos diskurso idėjos apie ES išorės politiką partijų programose nebuvo vyraujančios. 40 pav. duomenys atspindi, kaip federacinės Europos diskurso rėmuose plėtojamos ES išorės politikos temos, pasiskirstė partijų programose. Pavyzdžiui, ES politinės / federacinės sąjungos modelį numatanti ES Bendroji saugumo ir gynybos politika (jos stiprinimas) partijų programose paminėta tik 15 kartų.

40 pav. Teiginiai apie ES išorės politiką federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Nepaisant nedidelio dėmesio, Europos išorės politika buvo vienas pirmųjų kontekstų, kuriuose partijos pradėjo vystyti Europos integracijos idėjas. Kaip jau skyriuje apie pragmatinį – nacionalinį diskursą buvo minėta, apie artimesnius Lietuvos santykius su Europa pirmą kartą partijos užsiminė dar 1992 m. programose. Jose išryškėjo Europos, kaip saugumo erdvės, simbolis. Apie jį kalbėta karinių grėsmių, kylančių iš Rusijos, minimizavimo kontekste ir įsiliejimas į

pagarba aplinkai bei turėtų daugiau ir geresnių darbo vietų.“ Šis siekis suformuluotas suvokus, kad, norėdama pagerinti gyvenimo kokybę ir išlaikyti unikalų socialinį modelį, ES turi didinti našumą ir konkurencingumą, kad būtų pajėgi spręsti vis nuožmesnės pasaulinės konkurencijos, technologijų pokyčių ir gyventojų senėjimo uždavinius. Pripažinta, kad reformų darbotvarkė negalėtų būti įgyvendinama vien ES lygmeniu (kaip, pvz., 1992 m. bendrosios rinkos programa), todėl, siekiant rezultatų, svarbu užtikrinti glaudų ES ir valstybių narių bendradarbiavimą, nes daugelis politikos sričių yra susijusios su valstybių narių kompetencija. Strategijoje pirmą kartą pripažinta, kad valstybių narių ūkiai yra glaudžiai susiję, ir kad vienos valstybės narės veiksmai (arba neveikimas) galėtų turėti svarbių padarinių visai ES. Strategijoje dėmesys sutelktas į augimą ir darbo vietų kūrimą. Nustatyta nauja valdymo struktūra, grindžiama valstybių narių ir ES institucijų partneryste. Daugiau: Europos Komisija (2010).

Europos integracijos procesus suvoktas kaip būdas sumažinti Rusijos karines grėsmes („Bendradarbiavimas su Rytais, Rusija“: neigiamas, 2). Pavyzdžiui, LSD-NKD programoje teigiama: „*Tarptautinės bendrijos parama būtina ir išvedus svetimos valstybės kariuomenę. <...> Manome, kad šiuo metu realiausias Lietuvos saugumo garantijas gali suteikti įsijungimas į jau egzistuojančias Europos saugumo struktūras.*“ (LSD-NKD rinkimų programa, 1992). Tiesa, nors Lietuvos saugumo politika aptarta santykių su EB rėmuose, kaip atskira veikėja, EB dar nebuvo išskiriama (jai apibūdinti taikytas bendrinis „tarptautinės bendrijos“ pavadinimas) ir saugumo uždaviniai, visų pirma, sieti su NATO veikla.

Konkretesnius požiūrius į Europos gynybos ir saugumo politiką partijos pateikė 1996 m. programose („Europos saugumo ir gynybos politika“: teigiamas, 1). Ši tema plėtotą TS programoje, kurioje numatytas Lietuvos dalyvavimas Vakarų Europos Sąjungos veikloje: „<...> *plėsti ir tobulinti kariuomenės bendradarbiavimą su NATO ir WEU ' valstybių karinėmis pajėgomis, skatinti šalies ginkluotųjų pajėgų dalyvavimą bendruose – su NATO ir WEU valstybių karinėmis struktūromis renginiuose, pratybose ir kt.*“ (TS rinkimų programa, 1996). Remiantis šiomis nuostatomis, teigiama, kad, ankstyvajame partijų rinkimų diskurse vystytos Europos idėjos, rėmėsi nacionalinio saugumo ir gynybos politikos argumentais. Tiesa, atsižvelgiant į 1992–1996 m. sukoduotų nedidelį segmentų kiekį ES išorės politikos temoje ir tai, jog ją aptarė tik LSD-NKD ir TS, šios idėjos apie Europos integraciją nebuvo vyraujančios tarp Lietuvos partijų.

Partijų dėmesys ES saugumo ir gynybos politikai išaugo 2000 m., tačiau šie pokyčiai nebuvo labai ryškūs (4 kvazisakiniai). Pastaroji tema vystyta trijų ideologiškai skirtingų partijų – TS, LLS ir NS programose. Jose narystė ES sieta su „švelnaus“ saugumo garantijomis ir toliau numatyta tęsti integracijos į VES darbus, kaip bendradarbiavimas karinių operacijų vykdymo, karinės įrangos srityse ir kt.⁴¹ Vis dėlto, tuometinius partijų požiūrius į ES gynybos politiką reikėtų vertinti su tam tikromis išlygomis. Partijų pritarimas ES gynybos politikai nebuvo atsietas nuo NATO, kaip svarbiausio saugumo garanto, išlaikymo Europoje idėjos. Kaip LLS rinkimų programoje teigiama: „*Pritariame žingsniams, kuriant naują saugumo*

⁴¹ Pažymėtina, kad susidomėjimas VES veikla partijų programose atsirado ir laikui bėgant išnyko kartu su pačios organizacijos svarbiausiomis vystymosi ir pokyčių datomis: 1999 m. gegužės 1 d. įsigaliojo Amsterdamo sutartis. Joje pabrėžiama, kad VES yra integrali ES vystymosi dalis, teikianti Europos Sąjungai galimybes veikti. Sutartyje numatoma galimybė skatinti glaudesnius institucinius santykius su VES, turint galvoje ir galimybę integruoti VES į ES, jeigu ES Viršūnių Taryba taip nuspręstų. ES Viršūnių Tarybos susitikime Kiolne 1999 m. birželio 3–4 d., nutarta, kad sprendimai dėl VES funkcijų perdavimo ES bei Europos saugumo ir gynybos politikos įgyvendinimo sąlygų ir priemonių, turėtų būti priimti iki 2000 m. pabaigos ir VES, kaip organizacija, turėtų baigti vykdyti savo funkcijas. Helsinkio ES Viršūnių Tarybos susitikime 1999 m. gruodžio mėn. nutarta iki 2003 metų sukurti ES pajėgas (iki 50 000–60 000 karių), kurios galėtų būti dislokuotos per 60 dienų metų laikotarpiui Petersbergo uždavinių vykdymui. Galiausiai VES Ministrų Tarybos susitikime Marselyje 2000 m. lapkritį priimti sprendimai, kurių tikslas – pasirengti VES uždarymui. Priėmus Lisabonos sutartį, visos likusios VES funkcijos buvo inkorporuotos į ES ir 2011 m. birželio 30 d. organizacija nustojo funkcionuoti.

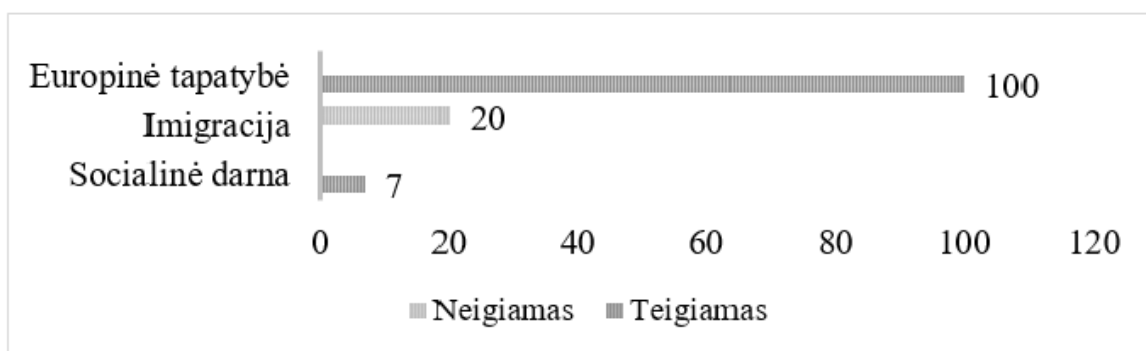
architektūrą Europoje [integruojant Vakarų Europos Sąjungą į ES, aut. past.], nemažinant NATO svarbos.“ (LLS rinkimų programa, 2000 m.). Taigi nors į ES gynybos ir saugumo politikos vystymą apskritai žiūrėta teigiamai – numatyta prisidėti prie ES taikos palaikymo iniciatyvų ir skatinti bendradarbiavimą šioje srityje, apie savarankiškų ES gynybinių pajėgų vystymą nebuvo kalbama, o Europos bei ES saugumo politika vertinta tik NATO veiklos rėmuose⁴².

Svarbūs partijų požiūrių į ES išorės politiką bruožai atsiskleidė 2008 m. programose. Kaip jau buvo pastebėta, priklausomai nuo išorinių aplinkybių, partijų požiūriai į ES išorės politiką linkę suintensyvėti, o europinių temų vertinimo kryptingumas – keistis. 2008 m. prasidėjus kariniam konfliktui tarp Rusijos ir Gruzijos, ES užsienio ir saugumo politikos bei Europos saugumo ir gynybos politikos temoms priskirta daugiausiai partijų pasisakymų (iš viso – 14). Be to, sustiprėjusios partijų nuostatos dėl ES išorės politikos sutapo su išaugusiomis neigiamomis nuostatomis dėl bendradarbiavimo su Rytų valstybėmis bei Rusija (10). Panaši tendencija taip pat atsiskleidė 2016 m. programose, kuomet vykstant Rusijos kariniams veiksams Ukrainoje, bendradarbiavimo su Rytų valstybėmis bei Rusija vertinimas pasiskirstė panašiai (sukoduota 11 neigiamų kvazisakinių). Todėl teigiama, kad partijų nuostatas dėl ES užsienio politikos labiausiai veikė išorinės aplinkybės. Iš jų svarbiausia tapo kariniai konfliktai Gruzijoje ir Ukrainoje, kurie skatino partijų paramą ES gynybos ir saugumo politikai.

Apibendrinant, vienas svarbiausių veiksnių, formavusių partijų požiūrius į ES saugumo politiką, buvo išoriniai įvykiai ir Rusijos vykdoma užsienio politika, kurios pokyčiai lėmė partijų euointegracinių nuostatų intensyvumą ir didesnę pritarimą ES gynybiniam pajėgumams. Vis dėlto, ilgesnėje laiko perspektyvoje partijos išlaikė kritiškas nuostatas dėl ES gynybos ir saugumo politikos stiprinimo ir buvo labiau linkusios pritariti mažiau nacionalinių įsipareigojimų reikalaujančiai ES bendrajai užsienio ir saugumo politikai. Tokiu būdu išlaikoma pozicija, jog dalyvavimas ES išorės politikos srityse neribos Lietuvos saugumo ir gynybos politikos, kurios įgyvendinimas neatsiejamas nuo bendros NATO gynybos politikos.

Visuomenės sandara. Federacinės Europos diskurse Europos visuomeninis – kultūrinis bendrumo modelis yra persmelktas europine civilizacija ir kultūra, taigi, – yra pakankamai uždaras ir grįstas aiškiais riboženkliais, kurių funkciją čia atlieka europinis tapatumas. Kaip pavaizduota 41 pav., partijų programose europinės tapatybės tema buvo viena iš dažniausiai aptariamų temų.

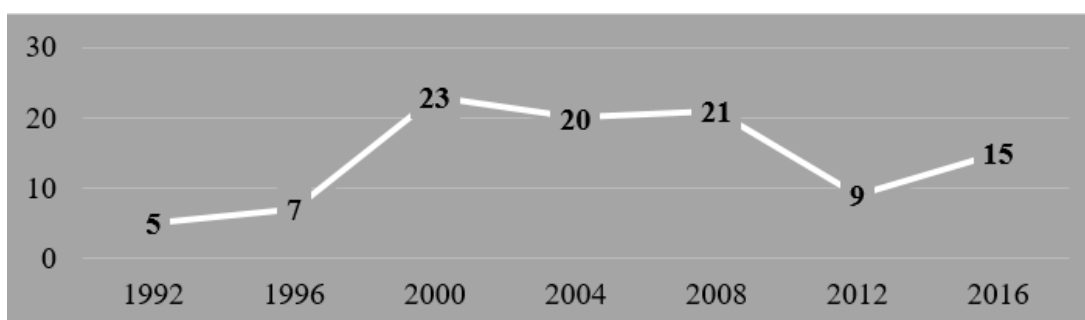
⁴² Tokia partijų pozicija atsispindi tarpinės kategorijos „Specialūs santykiai su Vakarais“ vertinimuose: iš visų jai priskirtų 45 teksto segmentai – tik 2 neigiamo pobūdžio pasisakymai ir jie apėmė ne ES ir NATO gynybos politikos, o – prekybos santykių su JAV aptarimą (LVŽS rinkimų programoje).

41 pav. Teiginiai apie visuomenės sandarą federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.
Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Atsižvelgiant į tai, kad tapatybinis matmuo šiame federacinės Europos diskurse yra vienas ryškiausių, šios temos vystymasis partijų programose aptiriamas išsamiau.

Daugiausiai teiginių į europinę tapatybę sukoduota 2000–2008 m. laikotarpyje, po kurio pasisakymų šia tema ženkliai sumažėjo. Tačiau, kaip toliau esantys duomenys rodo (žr. 42 pav.), europinė tapatybė buvo viena iš nestabiliausiai besivysčiusių ir labiausiai kiekybiškai besikeitusių temų apie Europos integraciją.

42 pav. Teiginiai apie europinę tapatybę federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.
Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Kaip jau buvo aptarta skyriuje apie pragmatinį – nacionalinį diskursą, 1992 m. programose vyravo nacionalinės tapatybės ir tautinių tradicijų atgaivinimo aptarimas. „Europa“ dar nebuvo įsitvirtinusi kaip svarbi to meto populiariausių Lietuvos partijų rinkimų diskurso dalis. Nepaisant to, partijų dokumentuose galima aptikti pirmuosius europinės tapatybės bruožus. Vienas pirmųjų su Europa tapatintų bruožų buvo Vakarų krikščionybės tradicija. Kaip LKDP programoje teigiama: „Pagrindinis LKDP kultūros, švietimo ir mokslo politikos tikslas – Lietuvos piliečių dvasinis atgimimas, besiremiantis Europos krikščioniškosios kultūros tradicijomis.“ (LKDP rinkimų programa, 1992). Krikščionybė, kaip svarbiausias europinį tapatumą apibūdinantis elementas, atsikartojo ir vėliau vykusiuose rinkimuose bei tapo ilgalaikiu Europos tapatumo aspektu partijų diskurse.

1996 m. išryškėjo daugiau su Europos integracija siejamų bruožų, kaip saugumas, stabilumas, pažanga ir ekonominė gerovė, bet atskirų europinės tapatybės

bruožų partijos savo programose neįvardijo. Tačiau jau 2000 m. programose europinės tapatybės bruožai aptarti aiškiau. Eurointegracinių idėjų gausos artikuliacija išsiskyrė TS, kurios programoje sukoduota daugiausiai teiginių į europinės tapatybės bruožus (iš 23 sukoduotų pasisakymų TS programoje – 19-a). Partijos programoje plėtota Europos, kaip Vakarų vertybių sistemą įkūnijančios erdvės, samprata: „*Tėvynės Sąjunga ateities Lietuvą mato kaip neatsiejamą lygiavertę ir savitą Vakarų pasaulio bei jo kultūros dalį. <...> Narystė NATO ir Europos Sąjungoje yra kelio gairės, be kurių neįmanoma įgyvendinti šio tikslo.*“ (TS rinkimų programa, 2000 m.). Pažymėtina, kad šios ir kitų partijų programose „Europa“ savarankiško apibrėžimo neturėjo, ji buvo tapatinama su vakarietiškais tradicijomis ir kultūra ir reiškė Vakarų civilizacijos vertybių sistemą.

Lietuvai įstojus į ES, partijų programose teiginių į europinę tapatybę nepadaugėjo. Atvirkščiai – dar labiau išaugo dėmesys nacionalinės tapatybės klausimams (52 kvazisakiniai), o pasisakymai apie europinę tapatybę apėmė 23 kvazisakinius arba 16,7 proc. visų sukoduotų teiginių į Europą „Visuomenės sandaros“ kategorijoje. Vis dėlto, kokybiniu požiūriu, įstojimas į ES keitė partijų retoriką – paskatino partijas labiau sietis su Europa ir Lietuva pradėta įvardinti „visateise“ Europos politinės bendruomenės dalimi. TS programoje nurodoma: „*Gegužės 1-ąją tapome visateisiai Europos Sąjungos nariai. Prasideda visai naujas Lietuvos raidos etapas.*“ (TS rinkimų programa, 2004 m.). Panašaus pobūdžio nuorodos aptinkamos ir kitų partijų programose (A. Brazausko ir A. Paulausko koalicija „Už darbą Lietuvai“ rinkimų programa, 2004 m.; LCS rinkimų programa, 2004 m.).

Be to, tapimas ES dalimi partijų programose pristatytas kaip vidaus politikos reformas įgalinantis ir jas legitimuojantis veiksnys, kadangi juo buvo grindžiami įvairūs vidaus politikos pokyčiai. Pavyzdžiui, dauguma R. Pakso koalicijos „Už tvarką ir teisingumą“ rinkimų programoje išdėstytų politikos tikslų buvo grindžiami „*nauja šalies padėtimi*“ – tai narystė ES. Partijos, narystę ES apibūdinamos kaip neišvengiamai reformas į šalį atnešantį įvykį, suteikė sau galimybę politikos sprendimus pateisinti integracijos ES būtinybe (net ir nepasiteisinusius). Atsižvelgiant į tai, koks istoriškai svarbus įvykis laikytas įstojimas į ES, tokiu būdu jos apribojo kitų politikos lauko veikėjų (parlamentinės opozicijos, visuomenės) galimybes kvestionuoti jų politinę veiksmų programą.

2008 m. pasisakymų kiekis apie europinę tapatybę išliko stabilus – šiai tarpinei kategorijai iš viso priskirtas 21 kvazisakinys. Tačiau 2008 m. rinkimai svarbūs tuo, jog partijų programose europinė tapatybė pradėta vaizduoti kaip nacionalinę tapatybę papildantis dėmuo. Ryšį tarp europinės ir nacionalinės tapatybės galima išžvelgti dar 2000 m. programose, kuomet TS programoje numatyta: „*Ten [Vakarų pasaulis, aut. past.] ir yra tikroji mūsų vieta <...> Tuo galima paaiškinti mūsų siekimą kuo greičiau keisti esamą ir kurti europietišką Lietuvą <...>*“ (TS rinkimų programa, 2000). Atitinkamai, jau po įstojimo į ES 2004 m., A. Brazausko ir A. Paulausko koalicijos programoje nurodyta, kad: „*<...> įgyvendinę strateginius šalies tikslus [narystė ES ir NATO, aut. past.] užsitikrinome visas įmanomas išorinio saugumo, ekonominio pakilimo bei kultūrinio savitumo*

garantijas.“ (A. Brazausko ir A. Paulausko koalicijos rinkimų programa, 2000). Dėl to tapimas ES nare suprantas ne tik kaip saugumo ir ekonominių poreikių įgyvendinimas, bet ir kaip nacionalinės tapatybės įtvirtinimas.

Europinis tapatumas, kaip pozityvus nacionalinę tapatybę papildantis reiškinys, vaizduotas ir vėlesnio laikotarpio partijų programose, pavyzdžiui, LVŽS 2016 m. programoje numatyta, jog: „Iš lietuvių tautos baltiškiosios tapatybės kilusi Lietuvos kultūra yra tapusi svarbi Europai, joje jungiasi lietuvių baltiškoji ir europinė krikščioniškoji tradicijos <...>.“ (LVŽS rinkimų programa, 2016 m.).

Be to, *Vakarai*, kurių integrali dalis laikyta *Europa*, partijų programose pristatyta ne tik kaip nacionalinės tapatybės įtvirtinimo, bet ir kaip jos apsaugos nuo neigiamų išorės poveikių priemonė. Ši idėja ryškiausia buvo TS-LKD programoje, kurioje teigta: „Stiprėjant globaliai konkurencijai ir jos fone vykstančiam Lietuvos kultūrinės erdvės asimiliavimui iš Rusijos privalu ryžtingai imtis valingo ir tikslingo pozityvios provakarietiškos Lietuvos geokultūrinės tapatybės kūrimo uždavinių: lituanizuoti kultūrinę erdvę drauge ją vesternizuojant, susiejant su Vakarų civilizacijos vertybėmis ir kultūriniais procesais.“ (TS-LKD rinkimų programa, 2008 m.).

Europos, kaip pozityvaus nacionalinę tapatybę papildančio elemento, suvokimą tarp partijų galėjo lemti europietiškamui priskiriamos savybės, kaip krikščionybė (katalikybė), tradicinės vakarietiškos vertybės ar kultūrinis Vakarų paveldas, kurios buvo siejamos su nacionalinės tapatybės bruožais. Tarp Lietuvos partijų įsitvirtinusi Europos tapatybės samprata artima prancūziškajam europinio diskurso modeliui, kuris buvo išplėtotas prezidentų Charles de Gaulle ir Francois Mitterrand valdymo laikotarpiais. Pagal šį modelį, *Europa* suvokiama kaip nacionalinę tapatybę sustiprinantis veiksnys, turintis mažai neigiamos įtakos nacionaliniam suverenitetui ir veikiantis kaip išorinis skydas nuo galimų globalizacijos įtakų šalies kultūrai ir ekonominei raidai (Schmidt, 2007).

Šiame kontekste atsiskleidė svarbi skirtis, apibūdinanti tuometinius partijų požiūrius į Europą ir joje vykstančius integracijos procesus. Partijų diskurse formuojama skirtis tarp Vakarų, kuriems priklauso Europa ir nuo jos neatsiejama Lietuva, bei Rytų, kurių savybes čia įprasmina Rusija. Ši Vakarų – Rytų skirtis, labiausiai atsiskleidusi vertinant partijų požiūrius į ES santykius su Rytų valstybėmis, apibūdinama per nesuderinamus civilizacinius skirtumus ir apima partijų požiūrius į vertybes. Rusijai priskiriamos neigiamos reikšmės, kaip nestabilumas, agresyvumas, nenusipėjamumas ir kt. Vakarams priskiriamos laisvės, demokratijos ir autonomijos vertybės ir kiti kriterijai, kurie literatūroje nurodomi kaip atitinkantys platoniško pobūdžio Europos idėją (Delanty, 2002). TS-LKD partijos programoje teigiama: „<...> pagrindinės Vakarų ir Rytų takoskyros nėra modernumas ir ekonominė gerovė prieš atsilikimą ir skurdą, bet pamatiniai civilizaciniai skirtumai: demokratija prieš autoritarizmą; teisės viršenybės principas ir pilietinė visuomenė prieš valdomus teismus ir nepotizmą; bendruomeniškas solidarumas prieš atskirtį ir išnaudojimą; laisvo asmens orumas prieš gniuždančią priespaudą.“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016 m.). Pastarieji teiginiai siejasi su kita siužetine linija, pagal kurią, Lietuvos, kaip ir kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių,

tapimas ES narėmis, pristatomas ne tik kaip šalies užsienio politikos laimėjimas, bet ir kaip istorinės teisybės atkūrimas. Remiantis šiuo argumentu, po ilgo sovietinės okupacijos laikotarpio, atkūrus prigimtine tautos teisę turėti savo valstybę, Lietuva grįžo į demokratinių šalių bendruomenę, kuriai visada turėjo priklausyti: „*Istorinis prasmis ir vertybių resursas, kuriuo gali remtis pozityvios provakarietiškos tautinės tapatybės konstravimas, yra integrali Lietuvos valstybingumo tradicija, per laisvės kovų ir valstybingumo atgavimo istoriją XIX-XX a. šaknimis siekianti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumą.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2008 m.). Todėl tapimas Vakarų dalimi, kurį simbolizavo prisijungimas prie ES, plačiausiai suvokiamas teigiamomis kategorijomis – kaip galimybė atsiriboti nuo neigiamos istorinės praeities, įtvirtinti demokratines normas ir bei Vakarų vertybėmis grįstą nacionalinę tapatybę.

Šiuo atveju reikia įvertinti tikrąją kuriamos skirties tarp Vakarų ir Rytų prigimtį. Kaip pažymi G. Delanty, kalbant apie europinį tapatumą, svarbu suprasti, jog „kai Kitas pripažįstamas, skirtumas yra pozityvus, o kai Kitas įsivaizduojamas kaip pavojų keliantis svetimasis – skirtumas negatyvus.“ (Delanty, 2002, p. 19). Tokiu būdu sustiprinamas skirtumas tarp *teigiamų* Vakarų ir *neigiamų* Rytų bei įtvirtinamas Europos kaip priešingybės neigiamiems Rytams įvaizdis.

2008 m. programos išsiskyre ne tik partijų programose išryškėjusiu ryšiu tarp nacionalumo ir europinio tapatumo. Jose persiorientuota nuo nacionalinių interesų prie bendrų europinių interesų akcentavimo Europos integracijos procese. Kaip LSDP programoje pažymima: „*ypač svarbu, kad Europos Sąjungos valstybės narės nesivaržytų dėl paramos viena kitos sąskaita, bet suvoktų, jog tik solidarūs veiksmai, šių veiksmų ir politikų koordinavimas, abipusis bendradarbiavimas gali atnešti daugiau naudos tiek atskirai valstybei narei, tiek ir visai Europos Sąjungai.*“ (LSDP rinkimų programa, 2008 m.). Šie pasisakymai priskirti tarpinei kategorijai „Socialinė darna“ (4), kurios tematika partijų programose nuo 1992 m. dar nei karto nebuvo paliesta. Kategorija svarbi tuo, jog papildo partijų požiūrius į bendrą tapatybę ES ir parodo, kiek jos yra įsipareigojusios viešajam (europiniam) interesui bei pilietiškumo skatinimui ES. Vis dėlto, tarpinė kategorija „Socialinė darna“ buvo viena iš mažiausiai aptartų partijų programose (iš viso – 7 kvazisakiniai). Svarbu tai, kad nuorodos į I socialinę darną ES atsirado 2008 m., kuomet pasaulio ir ES darbotvarkėje išryškėjo finansų krizės problemos. Dar kartą prie šios temos grįžta 2016 m. rinkimų programose (3 kvazisakiniai), kuomet ES susidūrė ne tik su ekonominio pobūdžio problemomis, bet ir su vidinių susitarimų įgyvendinimo, atskirų jos narių nacionalinių interesų iškėlimo vietoje europinių⁴³ ir išstojimo iš Sąjungos (Didžiosios Britanijos) problemomis. Kaip LRLS savo programoje nurodė: „*Sieksime išlaikyti ES integralumą ir didinti valstybių narių solidarumą, nes suvokiame, kad ES silpnėjimas mažins ir Lietuvos saugumą ir gerovę.*“ (LRLS rinkimų programa, 2016 m.). Sustiprėjusių proeuropinių nuostatų pasikartojimas

⁴³ Vidurio ir Rytų Europos šalys, ypač Lenkija, Vengrija, Čekija ir Slovakija, atsisakė priimti migrantus pagal ES nustatytas nacionalines kvotas ar net inicijavo referendumus šiuo klausimu (Vengrijoje 2016 m. spalio 2 d. vyko referendumas dėl ES pabėgėlių perkėlimo kvotų).

krizinių situacijų ES metu atspindi pamatinį partijų įsipareigojimą Europos integracijai.

Vis dėlto, 2012 m. programose pasisakymų kiekis apie europinę tapatybę ženkliai sumažėjo: sukoduoti tik 9 partijų pasisakymai apie europinę tapatybę. Pastebėtina, kad mažesnis dėmesys šiai temai sutapo su išaugusiomis neigiamomis nuostatomis dėl Europos integracijos poveikio nacionalinei valstybei. Neigiami Europos integracijos proceso vertinimai daugiausiai rėmėsi ES ekonominės būklės kritika ir kai kurių partijų išreikštu nepritarimu kai kurioms ES vertybėms (žr. pragmatinį – nacionalinį Europos diskurso modelį). Šios aplinkybės galėjo lemti didesnę partijų susikoncentravimą į nacionalinės politikos problemas ir pasireiškusį mažesnę jų europietiškumo laipsnį.

Teiginių į bendrą Europos tapatybę ES dar kartą išaugo 2016 m. rinkimų programose (iš viso – 15 sukoduotų kvazisakinių). Kaip ir ankstesnėse programose, europietiškumas liko neatsietas nuo Vakarų tapatumo sistemos, kurios svarbiausiais bruožais laikyta krikščionybė, demokratija, teisės viršenybės principas. Daugiausiai teiginių į tai pateikė TS-LKD (13 kvazisakinių), kuri nurodė, kad: „*Vakarai yra civilizacija, pirmiausia besiremianti demokratija, krikščioniška tradicija, teisės viršenybės ir teisingumo principais, o taip pat sąžiningumu ir atskaitingumu piliečiams pasižyminčia aukšta politine kultūra.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Pastebėtina, kad nuo pat savo įsikūrimo 1993 m. TS-LKD buvo viena iš aktyviausių partijų savo programose plėtojusių europinės tapatybės temą, taigi – ir viena iš labiausiai prisidėjusių prie jos sąvokos apibrėžimo nacionaliniame lygmenyje.

Tačiau šiuose rinkimuose atsiskleidė dvejopi šalies narystės ES ir jos pasiekimų eurointegraciniame kontekste vertinimai, kurie buvo siejami su europine tapatybe. Viena vertus, partijos integraciją ES suvokė kaip laimėjimą ir visuomenės bei politikų sutarimą įtvirtintą šalies etapą. Pavyzdžiui, LVŽS narystę ES savo programoje numatė, kad: „*Per 26 metus Lietuva pasiekė įspūdingų laimėjimų: <...> įtvirtinome gyvybiškai svarbią Lietuvos narystę NATO bei Europos Sąjungoje*“ (LVŽS rinkimų programa, 2016). Kita vertus, narystė ES suvokta kaip neužbaigtas ir spartesnei integracijai atviras procesas. Toks narystės traktavimas labiausiai atsiskleidė TS-LKD programoje. Narystę ES partija pristatė kaip tęstinį procesą, reikalaujantį tolimesnių pastangų, ir Europos integracija tapatino su kovos už laisvės idėja. Pasak partijos: „*<...> sugrįžimas į vakarietišką geopolitinę erdvę neturi būti suvokiamas kaip mūsų laisvės kovos pabaiga – veikiausiai tai naujojo etapo pradžia*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Įspūdi, jog partija narystę ES suvokia kaip ne iki galo įtvirtintą valstybės raidos etapą, sustiprina jos programose nuolat pasikartojančios sąvokos, kaip „*bilietas į Europos ekspresą*“ (TS, 2000); „*Europos keliu – į saugią gerovę*“ (TS, 2000 m.); „*atėję į Europą, atsinešėme ir savąjį sėkmės bei permainų alkį*“ (2008 m.); „*pajudėję link vakarietiškos demokratijos pusiaukelėje*“ (2008); „*sugrįžimas į vakarietišką geopolitinę erdvę*“ (2016); „*Lietuvai reikia eiti Vakarų valstybių pramintu keliu*“ (2016) ir kt. Judėjimo link Europos metafora matoma daugumoje Lietuvos partijų rinkimų programose.

Kaip matyti, net ir po Nepriklausomybės atkūrimo pradžios praėjus daugiau nei ketvirčiui amžiaus, Lietuvos partijų diskurse vis dar plėtojama *grįžimo į Europą* idėja. Kaip dar 1990 m. atlikta Lietuvos žiniasklaidos diskurso analizė parodė, jau tuometiniuose visuomenės ir politikų svarstymuose apie šalies integracijos į tarptautines organizacijas atsiskleidė „*sugrįžimo į Europą*“ motyvas. Pasak Liudo Mažylio, tuometiniame žiniasklaidos diskurse „<...> kartu Lietuva ir NĖRA Europa, nes į ją reikia GRĮŽTI. Taigi dar tik išryškėja lietuvių bendruomenės „judėjimo“ kryptis <...>“ (Mažylis, 2012, p.146). Panašiai 2016 m. partijų diskurse atsiskleidusios lingvistinės konstrukcijos, grįstos kelio (arba kelionės) metafora, gali rodyti, kad „*Europa*“ arba „*europietiškas*“ vis dar nėra suvokiamas kaip iki galo *savas*. Kitaip tariant, „*Europa*“ suprantama kaip draugiškas arba kultūriškai Lietuvai artimas „*Kitas*“, su kuriuo siekiama tapatintis. Tačiau ji vis dar nėra tapusi dalimi „*mūsų*“. Šios mintys siejasi su filosofės Nerijos Putinaitės atliktais europinės tapatybės raiškos Lietuvoje tyrimais. Vienas iš autorės išskirtų Lietuvos tapatybės santykio su Europa modelių grindžiamas idėja, kad lietuviškumas nuolat *vejasi* Europą bei siekia įsikurti jos civilizacinėje įtakoje (Putinaitė, 2013, p. 318). Panašios išvados peršasi ir šiame tyrime. Juk partijų vystomame diskurse Europa ilgą laiką nebuvo pateikiama kaip integralus (nors ir pozityviai vertinamas) lietuviškosios tapatybės bruožas ir Lietuva nebuvo suvokiama kaip pilnavertė Vakarų pasaulio dalis. Toks europietiško ir lietuviško santykio suvokimas dar kartą atsiskleidė analizuojant partijų požiūrius į šalies vaidmenį ES integracijos procese: partijos Lietuvai dažniausiai priskyrė „Bendradarbiavimo / atitiktis“ poziciją. Nors ji numato gilesnės integracijos su ES poreikį, tačiau nenurodo aktyvaus valstybės santykio su Europa ir esminio vaidmens formuojant eurointegracinius tikslus.

Kalbant apie paskutinę federacinės Europos diskursui priskirtą temą „Visuomenės sandaros“ kategorijoje – „Imigracija“: neigiamas – jos analizė atskleidė, kad partijų požiūriuose dominavo daugiau uždaros nei atviros Europos (pilietinės) visuomenės koncepcija. Nors apskritai vyravo teigiamas imigracijos procesų vertinimas, kaip jau minėta, jis buvo paremtas ekonominės naudos vertinimu. Tuo tarpu apie sąveiką su kitomis kultūromis, jų integraciją ir pripažinimą kalbėta nedaug, neutraliame kontekste arba tai buvo vertinama neigiamai. Tokiuose imigracijos vertinimuose vyravo išsireiškimai, kaip „*nevaldoma*“, „*masinė*“, „*kelianti grėsmę šalies ir žmonių saugumui*“. Daugiausiai neigiamų vertinimų sukoduota TS-LKD partijos programose. Kaip ir anksčiau aptartai TT, jai buvo būdingas imigracijos temos saugumizavimas: „*Būsime pasirengę svarstyti ir galimas užsienio lietuviams palankias sąlygas, kurios tačiau neatvertų durų masiniam kitos šalies piliečių atsiradimui Lietuvoje. Gyvenimas rodo, kad tai gali tapti agresijos pretekstu ir grėsme šalies bei jos žmonių saugumui.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2008 m.). Partijos nuostatos dėl imigracijos siejasi su stipria partijos pozicija dėl nacionalinės tapatybės apsaugos ir išorinių grėsmių.

Nacionalinės valstybės pozicija Europos integracijos procese. Partijų rinkimų programose dažniausiai Lietuvai priskirta pozicija Europos integracijos procesų kontekste buvo „Bendradarbiavimas / atitiktis“. Ši pozicija vyravo ne tik

partijų programose, bet ir buvo didžiausia tarpinė kategorija kiekybiniame tyrime. Labiausiai už bendradarbiavimo – atitikties poziciją Europos integracijos procese pasisakė dvi didžiausios Lietuvos partijos: TS-LKD partija (209 sukoduoti kvazisakiniai) ir LSDP (106). Atskirai paminėtina LVŽS. Jos programoje sukoduoti 68 pasisakymai, kurie buvo priskirti aptariamai tarpinei kategorijai. Atsižvelgiant į tai, kad išanalizuotos tik dvi šios partijos rinkimų programos (2004 m. ir 2016 m.), toks pasisakymų kiekis leidžia teigti, kad būdingiausia partijai pozicija taip pat buvo „Bendradarbiavimas / atitiktis“. Atvirkštinė tendencija matoma tarp šalies liberaliųjų partijų (LRLS, LCS, LLS). Jų programose itin mažai teiginių į pasiruošimą bendradarbiauti su ES ir prisitaikyti prie eurointegracinių sąlygų (išimtis – 2016 m. LRLS rinkimų programa) – iš viso užfiksuoti 48 kvazisakiniai.

Partijų retorika apie valstybės vaidmenį Europos integracijos procese šio diskurso rėmuose iš esmės skiriasi nuo pragmatinio – nacionalinio diskurso: ji yra teigiamo pobūdžio, orientuota į bendradarbiavimą ir prisitaikymą. Narystė ES suvokiama kaip istorinis šansas, galimybė įgyvendinti vidaus ir užsienio politikos tikslus: „*Džiaugiamės atkurtą Nepriklausomybę, Lietuvos saugumą siejame su naryste NATO aljanse, valstybės klestėjimą matome Europos Sąjungoje. Tačiau tai suteiktos galimybės ir istorinis šansas jomis pasinaudoti.*“ (DP rinkimų programa, 2004 m.). Tokiame Europos ir ES suvokime dominuoja *būtinybės topas*, pagal kurį dėl iš išorės kylančių svarbių ir neatidėliotinių aplinkybių, šiuo atveju, narystė ES, politiniai sprendimai, turi būti priimami ir/arba atliekami kuo greičiau (veiksmingiau). Atsižvelgiant į tai, partijų teiginiuose vyrauja tokie išsireiškimai kaip „*mes turime / mes privalome / mes sieksime / mes įgyvendinsime / gilinsime / dėsime pastangas / sieksime / gerinsime*“ ir pan.

Pasiremiant „Bendradarbiavimo / atitikties“ pozicija, šiame diskurse plėtojama Europos, kaip pavyzdžio Lietuvai, idėja. Ši idėja labiausiai pasireiškė trijose politikos srityse. Pirmoji – tai ekonomika ir finansai. Vyravo įsitikinimas, kad šalis privalo labiau stengtis, kad pasiektų labiausiai išsivysčiusių ES šalių ekonominius ir socialinius rodiklius („*Lietuva pagal inovatyvumo indeksus ES vis dar yra tarp atsiliekančių*“; „*Lietuva <...> nuolat užima vieną paskutinių vietų tarp ES*“; „*Lietuva <...> atsilieka nuo ES vidurkio*“; „*esame nuolat ES gale*“). Kaip dar 1996 m. LSDP programoje nurodoma: „*Pasisakydami už tikrą narystę Europos Sąjungos šeimoje, suvokiame, kad tai ir didelių pastangų reikalaujantis ne vienerių metų darbas, pertvarkant mūsų ūkinę, socialinę ir teisinę sistemas, ir priartinant jas prie Europos Sąjungos pavyzdžių.*“ (LSDP rinkimų programa, 1996). Tačiau vėlesnio laikotarpio rinkimų programose, ypač nuo 2008 m., Europos, kaip pavyzdžio, idėja vis mažiau figūravo partijų pasisakymuose ir juos keitė dažnėjantys svarstymai apie neigiamą Europos integracijos poveikį nacionalinei valstybei.

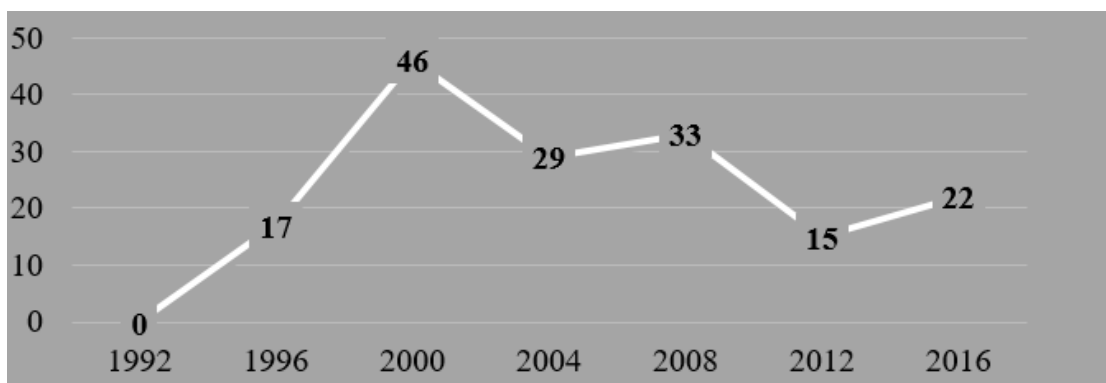
Šiame diskurse taip pat atsiskleidė nepakankamos integracijos į ES problematika, kurią jau šiek aptarėme dalyje apie pragmatinį – nacionalinį diskursą. Tačiau federacinės Europos diskurse ji atsiskleidė ryškiau. Šiai problemai apibūdinti partijos naudojo žodžių konstrukciją „*europinis standartas*“, kuria remiantis buvo projektuojami ES narystės paskatinti vidaus politikos pokyčiai ir tolimesnės šalies perspektyvos ES. Netrukus po įstojimo į ES, TS numatė: „*<...> siekti, kad po 4 metų*

Lietuvos ūkio produktyvumas pagal Eurostat pateikiamus duomenis pasiektų 60 nuošimčių ES ūkio vidutinio produktyvumo“ (TS rinkimu programa, 2004 m.). Į ekonominę, socialinę ar kitokią pažangą ES integracijos kontekste orientuotus tikslus kėlė visos šalies partijos. Vis dėlto, nuo narystės pradžios prabėgus ketveriems metams, partijų programose atsiskleidė nusivylimas integracijos rezultatais, kuris toliau apibūdinamas per ES narystės kaip neišnaudoto šanso idėją, Pavyzdžiui, DP teigimu: „Jau penkti metai esame pilnateise Europos Sąjungos (ES) narė <...> Tačiau suteiktomis galimybėmis naudojames nepakankamai.“ (DP rinkimų programa, 2008). Narystės, kaip tinkamai nepanaudoto šanso, idėja toliau plėtota ir 2016 m. programose. TS-LKD partijos manymu: „Lietuva šiandien neišnaudoja istorinės galimybės visuomenės pragyvenimo lygiu priartėti prie labiausiai išsivysčiusių Vakarų valstybių.“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016). Kaip vienas ryškiausių Lietuvos eurointegracijos procesų tyrinėtojų, Ramūnas Vilpišauskas, aiškina partijų nusivylimą Europos integracijos rezultatais, pirmųjų penkerių metų Lietuvos narystės ES patirtis parodė, kad, nors iki 2008 m. Lietuvos ekonomika buvo viena iš greičiausiai augusių ES, tačiau viešojoje politikoje vyravusi stagnacija ir neįgyvendintos reformos lėmė lėtą ekonomikos restruktūrizaciją ir didesnę nei daugumos kitų ES šalių ekonomikos nuosmukį, kas galėjo ilgesniam laikui sustabdyti suartėjimo su ES gyvenimo lygiu procesus (Vilpišauskas, 2009). Atitinkamai, nuorodos į nepakankamą šalies atitikimą ES ekonominiam išsivystymui buvo vienas ryškiausių šalies partijų diskurso apie Europą bruožų.

Tarp kitų politikos sričių, kuriose labiausiai pasireiškė bendradarbiavimo / atitikties pozicija, buvo energetikos politika, kurios aptarime vyravo įsipareigojimas integruoti Lietuvos energetinę sistemą į vieningą ES rinką (LSDP rinkimų programa, 2008 m.). Nors Lietuva nuo pat narystės ES pradžios siekė aktyviai dalyvauti ES energetikos politikos formavimosi procese, teiginių šia tema ypač padaugėjo nuo 2008 m. Su energetikos politika susijusią diskusiją 2008 m. rinkimų programose galėjo paskatinti ES stojimo sutartyje numatytas įsipareigojimas iki 2009 m. gruodžio 31 d. uždaryti Ignalinos atominę elektrinę, dėl ko Lietuvos energetinis pažeidžiamumas tapo didesnis. Be to, ES energetikos politikos iniciatyvos pradėjo formuotis tik nuo 2005 m., o 2008–2009 metais ES energetikos politikoje vis daugiau dėmesio pradėta skirti Baltijos valstybių energetinių jungčių su kitų ES valstybių energetinėmis jungtimis projektams (Vaičiūnas, 2009).

Bendradarbiavimo / atitikties pozicijoje taip pat vyravo socialinės politikos aptarimas, kuriam daugiausia dėmesio taip pat buvo skirta 2008 ir 2012 m. rinkimų programose. Tačiau aiškiai identifikuojamo išorinio konteksto poveikio čia nematyti ir labiau tikėtina, kad svarbesniu postūmiu aptarti socialinės politikos klausimus tapo nacionalinio lygmens problemos (išaugusi emigracija, švietimo reforma, pensinio amžiaus žmonių problemos).

Europos integracijos poveikis. Federacinės Europos diskursą apibūdina teigiami požiūriai į Europos integracijos procesų poveikį nacionalinei valstybei (43 pav.). Apskritai, partijų programose dominavo teigiami šio klausimo vertinimai (140 teigiamų ir 37 neigiami vertinimai).

43 pav. Teiginiai apie Europos integracijos teigiamą poveikį federacinės Europos diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Daugiausiai teigiamų pasisakymų apie ES integracijos poveikį nacionalinei valstybei sukoduota TS-LKD programose – iš viso 102 kvazisakiniai. Šios partijos programoje Europos integracija apibūdinami pasitelkiant žodžių junginį „*europietiška gerovė*“. Juo įrėminami įvairūs valstybės politikos procesai, kuriems poveikį turėjo narystė ES – tai valstybės finansai, transporto politika, energetika ir kt. TS-LKD teigiamą eurointegracijos poveikį nacionalinei valstybei pradėjo akcentuoti dar 1996 m.: „*Europos Sąjungos ekonomikos potencialas yra daug didesnis nei Lietuvos, todėl narystė joje naudinga pirmiausia mūsų šalies ūkiui, <...> narystė taip pat veiksmingai skatins užtikrinti teisinius santykius ekonomikoje bei didins valstybės ir gyventojų saugumą.*“ (TS rinkimų programa, 1996). Įdomu tai, kad ankstyvosiose konservatorių partijos programose ES narystė suvokiama kaip būdas sustiprinti šalies suverenitetą. Kaip jau matėme, tai nesidera su stipria partijos nuostata dėl nacionalinio suvereniteto apsaugos ES integracijos kontekste. Tačiau 1996 m. programoje buvo teigiama, kad „*Lietuvos suverenitetą ir nepriklausomybės išorinį saugumą gali ypač sustiprinti Europos Sąjungą ir Jungtinės Amerikos Valstijas.*“ (TS rinkimų programa, 1996 m.). Vis dėlto, Lietuvai jau įstojus į ES, partijos nuostatas šiuo klausimu pakeitė svarstymai apie neigiamą Europos integracijos poveikį šalies suverenitetui.

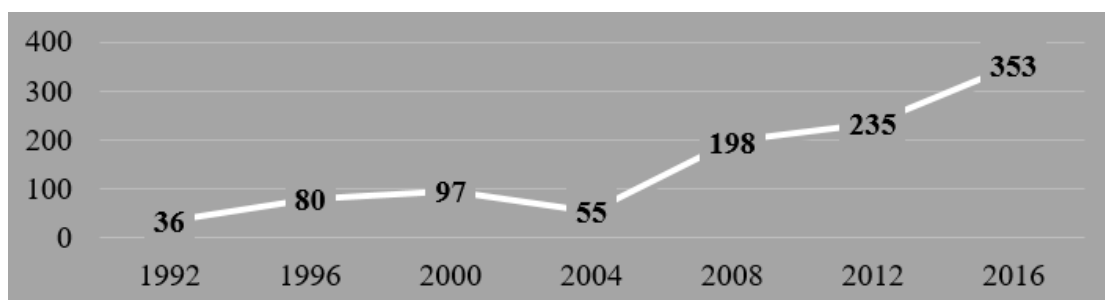
Kita partija, kurios programose sukoduota pasisakymų ES integracijos poveikio klausimu, buvo LSDP. Tiesa, lyginant su TS-LKD, šios partijos programoje aptariamų teiginių apie ES poveikį yra kur kas mažiau ir iš viso sudarė 29 kvazisakinius. Kaip ir TS-LKD partijos atveju, pirmosios nuorodos į teigiamas narystės ES pasekmes atrandamos jau nuo 1996 m. programoje, kurioje dominuoja ties patys – ekonominės gerovės ir saugumo – motyvai „*<...> priklausymas jai [ES] užtikrintų Lietuvos žmonėms ne tik spartesnę pažangą, bet ir didesnę saugumą.*“ (LSDP rinkimų programa, 1996 m.). Vėlesnio laikotarpio programose pateikiamas įvairesnio pobūdžio narystės ES suvokimas: „*Narystė Europos Sąjungoje teikia įvairiapusišką naudą: spartina demokratijos Lietuvoje diegimą, stiprinimą, atveria naujas perspektyvas mūsų šalies socialinei ir ekonominei plėtrai, didina šalies saugumą.*“ (LSDP rinkimų programa, 2008 m.). Likusios partijos teigiamo ES narystės poveikio neaptarė arba apie tai kalbėjo itin nedaug. Jos taip pat

dažniausiai pateikė ekonominio vystymosi argumentus. Tarp tokių partijų buvo: liberaliosios partijos (LLS, LCS, LRLS) – 10, TT – 5, DP – 4 ir kitos partijos – 12.

3.2.3. Europos integracijos idėjos post-nacionalinės sąjungos diskurse

Post-nacionalinės sąjungos diskurse plėtojama pati naujausia iš šiame darbe pristatomų Europos integracijos koncepcijų, pagal kurią, svarbiausias ES veiklos pagrindas yra demokratija ir universalios žmogaus teisės bei laisvės. Svarbiausi šios sąjungos tikslai yra stiprinti tarptautinį saugumą, skatinti tarptautinį bendradarbiavimą, išsaugoti taiką, stiprinti demokratiją ir užtikrinti, kad būtų laikomasi žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių. Todėl narystė post-nacionalinėje sąjungoje nėra ribojama konkrečios teritorijos, tautybės, kalbos ar kitų tam tikrai nacionalinei bendruomenei priklausomybę implikuojančių kriterijų, o svarbiausia priklausymo vienai bendruomenei sąlyga yra įsipareigojimas laikytis visiems bendrų konstitucinių vertybių.

Šį diskursą jungia humanitarinis *topas*, pagal kurį visi politiniai sprendimai priimami remiantis jų atitikimu žmogaus teisėms ir Sąjungos propaguojamomis humanitarinėms vertybėms. Jų pagrindu ES organizuoja savo veiklą ne tik organizacijos viduje, bet ir veikia tarptautinėje erdvėje, naudodama „minkštuosius“ galios mechanizmus, kaip tarptautinius susitarimus dėl žmogaus teisių apsaugos, viešąją diplomaciją, taikos palaikymo misijas ir kt. Toliau pavaizduota, kaip post-nacionalinės sąjungos diskursas partijų programose reišėsi ilgesnėje laiko perspektyvoje (žr. 44 pav.).

44 pav. Teiginiai apie Europos integraciją post-nacionalinės sąjungos diskurse 1992–2016 m. (visos kategorijos), vnt.

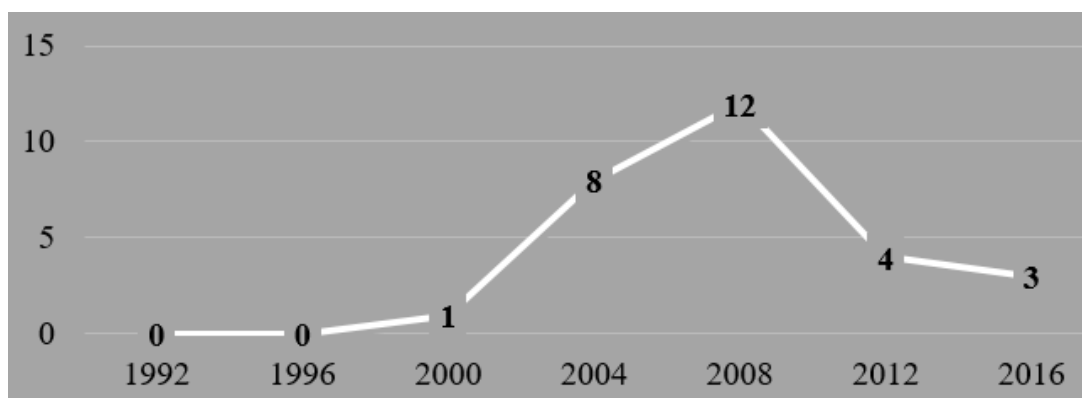
Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Pažymėtina, kad šio diskurso idėjos partijų programose plėtotos mažiausiai – iš viso jam priskirta 1054 kvazisakiniai, kurie sudarė 28,5 proc. visų diskursams priskirtų kvazisakinių. Nepaisant to, post-nacionalinio diskurso idėjos intensyviai plėtotos ankstesniuose valstybės raidos po Nepriklausomybės atkūrimo perioduose. 1992 m. rinkimų į LR Seimą programose jis buvo antras diskursas pagal sukoduotų segmentų kiekį, o 1996 m. – dominuojantis diskursas partijų programose.

11 priede pateiktos visos šiam diskurso apie Europą tipui būdingos temos, kurios buvo identifikuotos kiekybinio tyrimo metu. Pažymėtina, kad išimtinai tik šiam diskursui būdingos idėjos koncentruojasi keliuose kategorijose – tai „ES išorės

politika“, „ES vertybės“ ir „Visuomenės sandara“. Toliau tekste aptariamose minėtose kategorijose plėtos idėjos apie Europą.

ES išorės politika. Teorinėje šio darbo dalyje buvo minėta, jog ES išorės politika ir jai priklausanti Bendroji užsienio ir saugumo politika laikoma viena svarbiausių ES veiklos sričių, kurios pagalba ES gali aktyviai veikti tarptautinėje erdvėje ir įgyvendinti savo tikslus. Kaip 45 pav. matyti, BUSP tema partijų programose atsirado nuo 2000 m. Tačiau nuostatos dėl BUSP sustiprėjo Lietuvai tapus ES nare ir automatiškai įsiliejus į ES išorės politikos iniciatyvas. Daugiausiai dėmesio BUSP skyrė VNDPS, kurios programoje sukoduota daugiau negu pusė visų pasisakymų šioje temoje (4). ES vaidmenį pasaulyje partija siejo su taikos, stabilumo ir saugumo užtikrinimu. Programoje nurodoma: „*VNDS parlamentariai aktyviai dalyvaus Europos Sąjungos užsienio ir saugumo politikos formavime ir sprendimų priėmimo <...> [ir] remis konfliktų prevencijos ir krizių valdymo (pirmiausia – jų išvengimo) prioritetą kaip taikos Europoje ir pasaulyje garantą <...>*“ (VNDPS rinkimų programa, 2004). Su BUSP aptarimu susijęs kitas partijų programų turinio aspektas, kuris numatė Lietuvos, kaip ES kaimynystės politikos ekspertės, vaidmenį regione. Tokiu būdu siekta įtvirtinti naują, kaip naujai tapusios ES valstybės narės, tapatybę, kurios realizavimas matytas šios ES išorės politikos rėmuose. Numatyta „<...> *įtvirtinti Lietuvą kaip europinės kaimynystės politikos ekspertę*“ (Algirdo Brazausko ir Artūro Paulausko koalicija, 2004). Panašaus turinio nuostatas apie aktyvų Lietuvos vaidmenį ES santykiuose su Rytų kaimyninėmis valstybėmis pateikė visos rinkimus laimėjusios partijos.

45 pav. Teiginiai apie BUSP post-nacionalinės sąjungos diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Tačiau daugiausiai teiginių į ES išorės politiką sukoduota 2008 m. programose, kas, kaip jau minėta, siejama su Rusijos – Gruzijos kariniu konfliktu, galimai lėmusiu didesnę nei įprasta partijų dėmesį ES užsienio ir saugumo politikos klausimams. Išlaugęs dėmesys šiai temai taip pat gali būti siejamas su 2007 m. pasirašyta Lisabonos sutartimi, kurioje numatytos institucinės reformos, skirtos užtikrinti efektyvesnę Sąjungos veikimą tarptautinėje arenoje (Lisabonos sutartis, 2007).

2008 m. aktyviausiai ES vaidmenį tarptautinėje politikoje aptarė LSDP. Kalbėdama apie ES užsienio ir saugumo politiką, partija plėtoja stiprios ir vieningos

ES idėją: „*Mums, socialdemokratams, reikalinga stipri, solidari Europos Sąjunga, kalbanti vienu balsu Europos užsienio ir saugumo bei saugumo ir gynybos srityse.*“ (LSDP rinkimų programa, 2008 m.). Partijos teigiamo pobūdžio nuostatos dėl BUSP persidengė su jos požiūriais į ES vaidmenį tarptautinėje politikoje. LSDP buvo vienintelė, kurios programose užfiksuota teigiamo pobūdžio pasisakymų, priskirtų tarpinei kategorijai „*ES veikimo galia: teigiamas*“. Ši tarpinė kategorija apėmė ES kaip naujos globalinės politinės jėgos paminėjimus ir teigiamus jos pastangų aktyviai veikti tarptautinėje arenoje vertinimus. Partijos programose ES apibūdinama kaip naujo tipo supranacionalinė organizacija ir vienas stipriausių globalaus pasaulio veiksmų: „*Mes palaikome šį tikslą [didinti ES vaidmenį tarptautinėje arenoje, aut. past.] ir kartu su Europos socialistų partijos nariais aktyviai dalyvausime bendros Europos Sąjungos užsienio politikos formavime.*“ (LSDP rinkimų programa, 2008). ES veiklą partija siejo su daugiašališkumo principo plėtra tarptautinėje arenoje. Panašaus turinio nuostatos apie ES kaip aktyvų tarptautinių santykių veikėją tarp Lietuvos partijų matomos tik 2016 m. LRLS rinkimų programoje, kurioje ES humanitarinės pagalbos iniciatyvos siejamos su liberaliosios demokratijos reformomis ir žmogaus teisių plėtra („*ES veikimo galia*“: teigiamas, 2). Kaip ir LSDP, liberalų partija numatė prisidėti prie ES humanitarinių iniciatyvų įgyvendinimo, tai argumentuodama atitikimu ES kriterijams (LRLS rinkimų programa, 2016 m.).

Kita post-nacionalinės sąjungos diskursą apibūdinanti tema – buvo ES valstybių narių bendradarbiavimas vidaus reikalų ir teisingumo srityse. Kaip jau buvo minėta anksčiau, iki 2016 m. migracijos, sienų kontrolės, kovos su organizuotu nusikalstamumu ir terorizmu klausimams partijos skyrė mažai dėmesio ir ji nebuvo laikoma svarbia ES veiklos sritimi. Vienintelė partija, kurios programoje 1992–2012 m. laikotarpiu numatytas konkretus įsipareigojimas formuoti migrantų integracijos politiką ES lygmeniu ir, sprendžiant prieglobsčio klausimus ES, laikytis teisingumo normų taip pat buvo LSDP („*Bendradarbiavimas vidaus reikalų ir teisingumo srityje*“: teigiamas, 5)⁴⁴. Kaip socialdemokratų 2012 m. programoje nurodyta: „*Aktyviai dalyvauti tolesniame Bendros Europos prieglobsčio sistemos, pagrįstos teisingomis Prieglobsčio taisyklėmis bėgantiems nuo persekiojimo, plėtojimo procese.*“ (LSDP rinkimų programa, 2012 m.). Remiantis LSDP pateiktais teiginiais apie ES prieglobsčio politiką ir tuo, kad partijos programoje užfiksuota daugiausiai pasisakymų šia tema, teigiama, kad LSDP 1992–2012 m. laikotarpiu buvo viena iš aktyviausių post-nacionalinės sąjungos diskurso idėjas vysčiusių partijų – galimybė visiems gyventojams, nepriklausomai nuo jų kilmės, tautybės, amžiaus ar kitų charakteristikų, naudotis veiksminga teisingumo sistema yra vienas iš Europos demokratinės sistemos pamatinių principų ir ES teisių, įtvirtinta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje. Tai yra svarbiausi post-nacionalinės ES bruožai.

Kitas partijas atkreipti dėmesį į šią politikos sritį paskatino 2015 m. kilusi pabėgėlių krizė ES. Kaip jau buvo aptarta, 2016 m. rinkimų programose tai buvo vienas iš daugiausiai partijų dėmesio sulaukęs Lietuvos narystės ES politikos

⁴⁴ Kitos partijos, kurios po vieną kartą pasisakė šia tema, buvo: DP (2012 m. rinkimų programoje) ir LCS (2008 m. programoje).

klausimų (16 teigiamų pasisakymų). Nuostatos dėl pabėgėlių krizės glaudžiai persidengė su imigracijos procesų vertinimais („Imigracija“: teigiamas, 58). Atsižvelgiant į tai, šios kategorijos aptariamoms kartu.

2015 m. įvykę europinio konteksto pokyčiai lėmė, kad iki tol dominavusius ekonominio pobūdžio argumentus apie ES, partijų nuostatas papildė vertybinio – kultūrinio pobūdžio teiginiai. Tarp tokiomis nuostatų pokyčiais pasižymėjusių partijų buvo LRLS ir LLRA-KŠS, kurios pateikė palankiausias nuostatas imigracijos klausimu. LLRA-KŠS ES valstybių bendradarbiavimą, sprendžiant prieglobsčio bei imigracijos klausimus, grindė religinėmis nuostatomis. Partijos programoje teigiama: „*negalima užsimerkti ar likti nuošalyje, kai į senąjį kontinentą plūsta pabėgėlių bangos, nes Lietuva yra ne tik ES narė, bet krikščioniška šalis.*“ (LLRA-KŠS rinkimų programa, 2016 m.). Todėl partija numatė „<...> *solidarizuotis, ištiesti pagalbos ranką ir prisidėti teikdami pagalbą nuo karo nukentėjusiems žmonėms.*“ (LLRA-KŠS rinkimų programa, 2016 m.). Vis dėlto, vyrauja uždaras partijos požiūris į svetimą šalį, numatantis tik vertybiškai giminingų žmonių atvykimą į Lietuvą. Partijos manymu, Lietuva turėtų teikti pirmenybę tiems karo pabėgėliams, kurie yra krikščionys, kadangi bendras vertybinis pamatas ir panaši pasaulėžiūra padėtų lengviau įveikti kultūrinius skirtumus (LLRA-KŠS rinkimų programa, 2016 m.). Atsižvelgiant į šiuos teiginius, teigiama, kad partijos deklaruojamos krikščioniškos vertybės ir stiprus įsipareigojimas savo bendruomenei, t.y. ideologinės partijos nuostatos formavo partijos požiūris į bendradarbiavimą ES vidaus ir teisingumo srityse bei imigracijos procesus Europoje.

LRLS buvo vienintelė, kuri numatė priemones, kaip pabėgėlius integruoti ne tik ekonomiškai, bet ir kultūriškai. Partijos programoje numatyta pabėgėlius mokyti lietuvių kalbos ir kultūros, užtikrinti suinteresuotų institucijų ir nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimą bei kovoti su visuomenėje paplitusiais neigiamais stereotipais (informuoti visuomenę apie atvykstančius pabėgėlius, jų gebėjimus, poreikius, užtikrinti pozityvios informacijos sklaidą ir kt.) (LRLS rinkimų programa, 2016 m.). Kitos šią ES politikos sritį aptarusios partijos (TS-LKD, LRLS, LVŽS) taip pat išreiškė teigiamus požiūrius, tačiau juos parėmė ne vertybinio, bet institucinio (techninio) pobūdžio argumentais: numatė skatinti technologinių sistemų diegimą, stiprinti institucinį bendradarbiavimą ES išorinių sienų apsaugos srityje, modernizuoti ir plėtoti pasienio kontrolės punktus ir pan.

Post-nacionaliniam partijų diskursui apie Europos integraciją taip pat būdingi teigiami požiūriai į ES plėtros procesus. Šiuo atžvilgiu post-nacionalinis diskursas persidengia su pragmatiniu-nacionaliniu diskursu. Kaip jau buvo pristatyta ankstesniuose šio darbo skyriuose, ES plėtros politika partijų programose vertinta tik teigiamai ir sulaukė nemažai jų dėmesio (iš viso sukoduoti 28 kvazisakiniai). Pateikdamos savo požiūrius į ES plėtros politiką, partijos plėtojo pragmatiniame – nacionaliniame diskurse aptartą „atvirų durų“ politiką. Atvirų durų Europos idėja buvo būdinga daugumai šalies partijų. Todėl teigiama, kad partijos linkusios palaikyti post-nacionalinės Europos valstybių sąjungos su atviromis sienomis viziją. Vis dėlto, ši koncepcija turi svarbių išlygų. Kaip jau buvo minėta, partijų programose ES atvirų durų politika taikoma tik kaimyninių, daugiausiai ES Rytų

partnerystės programoje dalyvaujančių, šalių atžvilgiu. Vienintelė partija, kuri plėtodama šią idėją numatė ne tik artimiausių kaimynių integraciją į ES, bet užsiminė ir apie tokių nuo Lietuvos geografiškai ir kultūriškai labiau nutolusių valstybių, kaip Turkijos, narystės galimybes, buvo LSDP (2008 m. rinkimų programoje). Požiūriai į ES plėtrą išryškina kriterijus, kuriais vadovaujantis, partijos formuoja savo požiūrius į Europos integraciją – tai geografinis artumas, istoriniai ryšiai ir ekonominis bendradarbiavimas. Atsižvelgiant į tai, post-nacionalinės sąjungos idėjos partijų požiūriuose į ES plėtros politiką nebuvo vyraujančios.

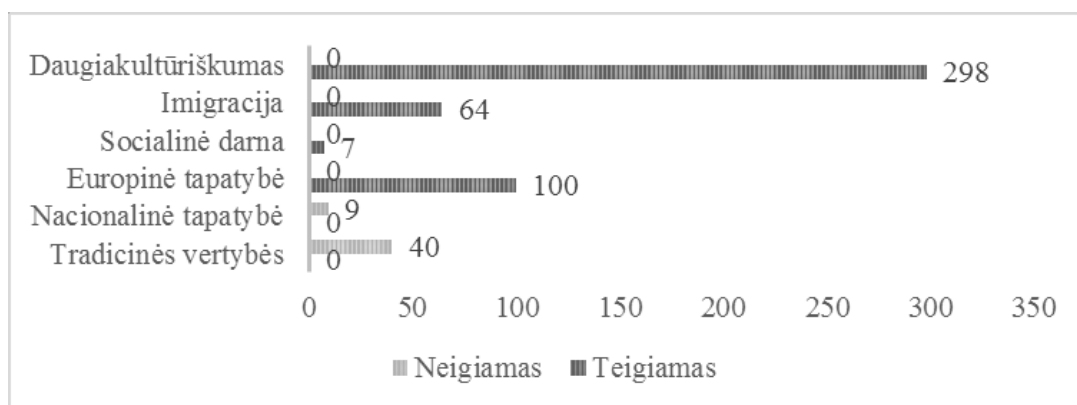
ES vertybės. Įstatymo viršenybės principas yra vienas ryškiausių post-nacionalinės sąjungos diskursą rodančių bruožų, todėl jo raiška Lietuvos partijų rinkimų programose toliau aptariama išsamiau nei kitos europinės vertybės.

Įstatymo viršenybė buvo viena dažniausiai su ES veikla asocijuojamų principų Lietuvos partijų programose – iš viso partijos savo programose jį minėjo 21 kartą. Tačiau partijų dėmesys jam nebuvo nuoseklus ir apie tai daugiausiai kalbėta dviejuose rinkimuose – tai 2000 m. (7) ir 2016 m. (8). 2000 m. šios temos suintensyvėjimas gali būti siejamas su Lietuvos pasiruošimo narystei ES procesais ir nacionalinės teisės aktų derinimo su ES teise procedūromis, ką atspindi ir to meto programose esantys teiginiai. 2016 m. rinkimų programose aiškiau šią temą supančio konteksto nėra. Visgi išaugusį dėmesį įstatymo viršenybei galima sieti su TS-LKD, kuri aktyviausiai plėtojo šią temą, rinkimų programos turiniu. Šios partijos diskurse vakarietiška / europietiška valstybės samprata visų pirma siejama su teisinės valstybės egzistavimu. Dar daugiau, teisinė sistema laikoma esminiu Vakarų civilizacijos skirtumu nuo Rytų, kuriuo remiantis projektuojama šalies tapatybė. Atsakydama į savo programoje iškeltą klausimą „*kuo Vakarai skiriasi nuo Rytų?*“, partija nurodo, kad svarbiausia pamatinė Vakarų pasaulio vertybė – teisės viršenybės principas (TS-LKD rinkimų programa, 2016 m.). Pastebėtina, kad Vakarų ir Rytų takoskyra, grindžiama įstatymo viršenybės principu, yra ilgalaikė partijos idėja, apie kurią ji kalbėjo dar 2000 m. rinkimų programoje: „*Tėvynės Sąjunga (Lietuvos konservatoriai) suvokia Lietuvos teisinę sistemą kaip Vakarų teisės tradicijų dalį, todėl remia tokią tolesnę jos kūrimą kuris būtų grindžiamas sovietinės okupacijos palikimo atsisakymu ir vakarietiškų teisės tradicijų atgaivinimu <...>.*“ (TS rinkimų programa, 2000 m.). Apskritai, šios partijos programose dauguma šalyje klestinčių negerovių aiškinama būtent sovietinio laikotarpio paveldu ir priverstiniu valstybės posūkiu iš Vakarų į Rytus. Atsižvelgiant į tai, kad Europa yra laikoma Vakarų pasaulio dalimi, įstatymo viršenybės principas yra svarbus šios partijos plėtojamos Europos idėjos bruožas.

Kitos partijos įstatymo viršenybę taip pat laikė svarbia ES vertybe, tačiau išsamiau apie jos reikšmę ES demokratiname gyvenime nekalbėjo ir vyravo bendro pobūdžio nuorodos į ES teisės principus. Nepaisant to, jie laikyti svarbiais atspirties taškais, kuriais remiantis, grindžiami viešosios politikos sprendimai. Pavyzdžiui, DK aukštojo mokslo Lietuvoje prieinamumo principą grindė europinės teisės praktika, teigdama, kad „*Diskriminaciją pagal turtinę padėtį draudžia ir LR Konstitucija, ir Lietuvą įpareigojanti Europos teisė*“ (DK rinkimų programa, 2012 m.). Šiuo atveju partijų požiūriai į ES vertybes susisieja su jų požiūriais į ES

institucijas. Atsižvelgiant į tai, kad vienas pagrindinių post-nacionalinės Sąjungos modelio bruožų yra jos narių įsipareigojimas bendroms konstitucinėms vertybėms, svarbiausia institucija, turinčia užtikrinti, kad ES teisės principai būtų aiškiniami ir taikomi visiems vienodai, nepriklausomai nuo jų tautybės, rasės ar lyties, laikomas Europos Teisingumo Teismas. Ši ES institucija rinkimų programose matoma kaip svarbus mechanizmas, galintis garantuoti žmogaus teisių apsaugą tiek europiniu, tiek nacionaliniu lygmeniu. Todėl partijos įsipareigoja didinti piliečių supratimą apie Europos Teisingumo Teismą ir atsižvelgti į jo priimamus sprendimus. Tiesa, šiai institucijai, kaip ir kitiems post-nacionalinės sąjungos diskurso aspektams, partijos neskyrė daug dėmesio – iš viso sukoduoti 9 kvazisakiniai, iš kurių dauguma, t.y. 5, priklausė TS-LKD partijai.

Visuomenės sandara. Visuomeninių santykių sferoje, post-nacionalinės sąjungos diskursą apibūdino šešios temos – „Nacionalinė tapatybė“: neigiamas, „Tradicinės vertybės“: neigiamas, „Socialinė darna“: teigiamas, „Europinė tapatybė“: teigiamas, „Imigracija“: teigiamas ir „Daugiakultūriškumas“: teigiamas. Apibendrintas šiame diskurse plėtojamų požiūrių į visuomenės santykius Europos integracijos procese rinkinys ir jų vertinimo kryptingumas (teigiamas / neigiamas) pateiktas 46 pav.

46 pav. Teiginiai apie visuomenės sandarą post-nacionalinės sąjungos diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

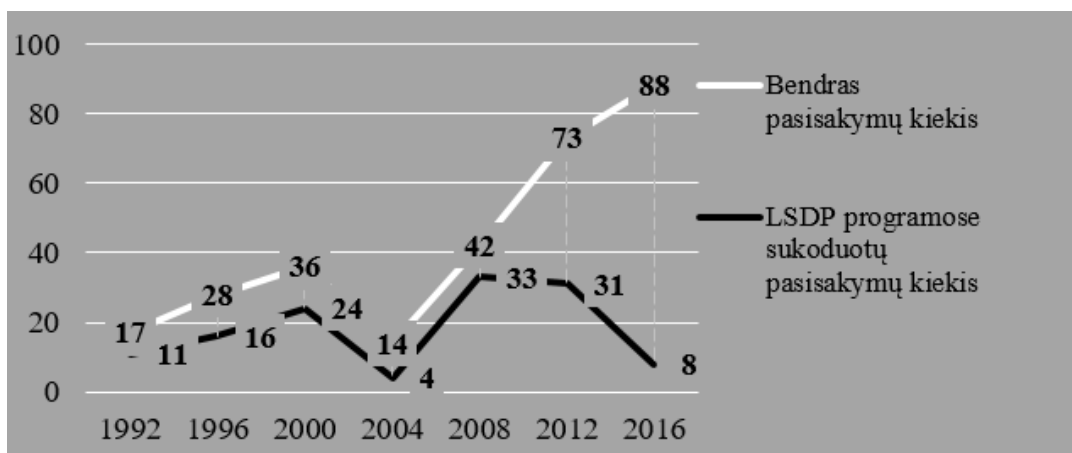
Nors jau nuo pat pirmųjų Seimo rinkimų po Nepriklausomybės atkūrimo partijų programose atsiskleidė vyraujantis nacionalinės tapatybės modelis rėmėsi etnine – kultūrine tautos samprata, partijos nuolat pabrėždavo tautinių ir religinių mažumų teisių apsaugos svarbą bei siekius visuomenėje ugdyti gilesnį skirtingų kultūrų supratimą. Kaip LSDP-NKD programoje nurodyta: „<...> Mes pasisakome už deideologizuotą, direktyvų nesaistomą kultūros raidą bei pasaulėžiūrinių ir etninių bendrijų kultūrinę autonomiją <...>“ (LSDP-NKD rinkimų programa, 1992 m.). Svarbu pažymėti, kad būtent žmogaus teisių ir daugiakultūriškumo kontekstas yra vienas pirmųjų, kuriame atsirado tiesioginės nuorodos į Europą ir ES. 1996 m. rinkimų programose teigta: „Mes palaikome kitų tautybių ir tradicinių religijų tęstinumą bei savitumą, sieksime įgyvendinti Europos Sąjungos šalyse pripažintus tautinių mažumų teisių apsaugos standartus, <...>“ (TS rinkimų programa, 1996).

Tarptautinė bendruomenė, kurios viena pagrindinių veikėjų Lietuvos programose buvo ES, laikyta svarbiu ne tik ekonominio valstybės vystymosi, bet ir daugiakultūrinės aplinkos užtikrinimo veiksmu: „*Tautinių mažumų teises turi saugoti įstatymai, atitinkantys tarptautiniu mastu pripažįstamas konvencijas*“ (LKDP rinkimų programa, 1992).

Partijų dėmesį daugiakultūriškumo principui atspindi tarpinės kategorijos „Daugiakultūriškumas“: teigiamas dydis – tai buvo viena iš didžiausių tarpinių kategorijų, kuriai priskirti 298 kvazisakiniai. Be to, su 2004 m. išimtimi, pasisakymų kiekis šioje temoje nuolat augo ir prilygo partijų programose dažniausiai svarstomiems nacionalinės tapatybės klausimams. Todėl galima teigti, kad, bent jau rinkimų programų lygmenyje, partijų įsipareigojimai daugiakultūriškumo principui tiek valstybės vidaus gyvenime, tiek ES mastu yra stiprūs.

Daugiausiai pasisakymų apie daugiakultūriškumą sukoduota 2012 m. ir 2016 m. rinkimų programose. Šios temos sklaida per pastaruosius ketverius metus aiškinama šalyje suintensyvėjusiais debatais dėl Tautinių mažumų įstatymo ir lenkų tautinės mažumos padėties gerinimo (dvikalbių gatvių ir vietovių pavadinimų, pavardžių rašymo originalo kalba ir kiti klausimai). Atitinkamo pobūdžio ir partijų pateikiami argumentai – dauguma iš jų nukreipti į Pietryčių Lietuvos socialinės ir ekonominės raidos problemas bei siūlymus juos spręsti.

Post-nacionalinės sąjungos diskurse daugiakultūriškumo temą aktyviausiai komunikavo LSDP (žr. 47 pav.). Šios politinės jėgos teigimu: „*Šiandieninio globalizacijos veikiamo pasaulio kontekste kaip niekad svarbiu veiksmu tampa lygybė tarp žmonių, tarp tautų, tarp skirtingų rasių ir etninių bei religinių grupių, nes tik tai gali užtikrinti tvarią pasaulio plėtrą*“ (LSDP rinkimų programa, 2008 m.). Nors partijos kultūrinio atvirumo nuostatos daugiausiai apsiriboja ES šalimis („<...> būdami Europos sąjungos šalimi praturtintume Europos kultūrą, paimtume geriausias šalių kultūros tradicijas“ (LSDP rinkimų programa, 2008 m.)), partija kelia pagarbos kitokiems įsitikinimams, skirtingos pasaulėžiūros, tikėjimų bei tautybių žmonėms idealus. Iš to daroma prielaida apie palankias LSDP nuostatas dėl kultūrinės sąveikos ne tik su Europoje gyvenančiomis, bet ir už jos ribų egzistuojančiomis tautomis, ką parodė ir partijos požiūriai į ES plėtros politiką. Tiesa, 2016 m. rinkimų metu ši tema nesulaukė tiek partijos dėmesio kiek anksčiau ir jos komunikaciją perėmė priešingoje ideologinio spektro pusėje esanti TS-LKD.

47 pav. LSDP pasisakymai apie daugiakultūriškumą 1992–2016 m., vnt.
Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Šioje vietoje taip pat reikėtų atskirai aptarti LLRA (nuo 2016 m. partijos pavadinimas – LLRA-KŠS) – vienintelės parlamentinės partijos Lietuvoje, atstovaujančios tautinių mažumų interesus, požiūrius į daugiakultūriškumą ir Europą. Jos programose atsiskleidė ES, kaip politinės veiklos imperatyvo, tam tikro autoriteto, į kurį apeliuojama siekiant pagrįsti savo politines nuostatas, įvaizdis: „*Europos Sąjungoje, apskritai Vakarų civilizacijoje, galioja tam tikri tautinių mažumų teisių standartai. <...> Turime laikytis tarptautinių įsipareigojimų. Esame įsitikinę, jog artimiausiu laiku taip ir bus: dviejų ar net trijų kalbų vartojimas viešajame gyvenime atskirose vietovėse taps norma.*“ (LLRA rinkimų programa, 2012 m.). Šioje vietoje vėl atsikleidžia jau ne kartą matytas partijų požiūris į Europos integraciją – kuomet Europos integracija atitinka partijos politines nuostatas, jai yra pritariama, tačiau, kuomet Europos integracijos politikos sritys kertasi su pamatinėmis partijų nuostatomis, kaip jau matėme LLRA atveju, aptariant tradicijų ir kultūros klausimus, partijos linkusios ją kritikuoti ir jos nepalaikyti.

Kalbėdama apie tautinių mažumų politiką, panašiai europietiško matmenį „įterpia“ ir TS-LKD, tik jį taiko atvirkščiai, t.y. europietišumą sieja su lietuvių kalbos apsauga: „*Sieksime dar kartą grįžti prie vardų ir pavardžių rašymo tvarkos, siūlydami rasti europietiškas tradicijas, mūsų Konstituciją ir valstybinės kalbos statusą gerbiančią sprendimą.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2012 m.). Tai dar kartą patvirtina, kad, nepaisant skirtingų ideologijų, partijų įsikūrimo metų ar padėties partinėje sistemoje bei kitų veiksnių, Lietuvos partijos Europos idėją naudoja kaip tam tikrą galios (šiuo atveju, retorinės) instrumentą, tarnaujantį jų ideologinėms nuostatoms ir veiklos kryptims. Tačiau konservatorių partijos rinkimų programoje įtvirtintoje retorikoje 2016 m. įvyko svarbūs pokyčiai – joje atsirado daugiau pilietinės tautos koncepciją atitinkančių idėjų. Pasak partijos, „*Lietuvos Tautinių bendrijų politiką turi remtis lietuvių tautos kaip politinės tautos suvokimu.*“ (TS-LKD rinkimų programa, 2016 m.). Tokiu būdu partijos programinės nuostatos tapo labiau orientuotos į atvirumo, tolerancijos ir kultūrų dialogo principus, kas atsispindėjo ir programoje neįprastai išaugusiose daugiakultūriškumo nuostatose bei

sumažėjusiomis nuorodomis į tradicines vertybes ir papročius (tarpinėje kategorijoje „Tradicinės vertybės ir moralė“ 2016 m. sukoduoti tik 4 kvazisakiniai, priklausantys šiai partijai). Partijos nuostatų kaita link liberalaus pilietiškumo nacionaliniame lygmenyje galėjo lemti ir jos požiūrių į tarpkultūrinius santykius europiniame lygmenyje pokyčius bei formuoti atviresnes nuostatas imigracijos ar plėtros politikos klausimais. Kitų partijų pateiktos idėjos apie daugiakultūriškumą daugumoje atvejų yra abstrakčios, bendro pobūdžio – nors pasisakoma už atvirumą kitoms kultūroms, bet, kaip tai turėtų reikštis sprendimų lygmenyje, plačiau nepaaiškinama. Be to, partijų nuostatos daugiakultūriškumo klausimais buvo daugiausiai skirtos nacionaliniam kontekstui, o rinkimų programose numatomos įvairios integracinės politikos priemonės – Lietuvoje gyvenančioms tautinėms mažumoms.

Šašajoje su teigiamais požiūriais į daugiakultūriškumo principą Europoje šiam diskursui taip pat būdingas nepritarimas tautiškumo skatinimui ir nacionalistinių idėjų sklaidai („Nacionalinė tapatybė“: neigiamas). Neigiamos partijų nuostatos etnocentristinių idėjų atžvilgiu, labiausiai pasireiškė 1992 m. rinkimų programose, kuriose sukoduoti 7 tokie vertinimai. Daugiausiai teiginių (6) į neigiamus nacionalizmo bruožus pateikė LSDP-NKD. Nors partijos teigimu, nacionalizmas gali tarnauti ir svarbiems tautai tikslams, kaip tautiniam atgimimui, nepriklausomybės siekimui, solidarumo ir vienybės kūrimui, tačiau kartu „<...> *kraštutinis nacionalizmas nėra vien pozityvus. Atsiranda tautos išskirtinumo mitas, tautinių bendrijų problemos, norai keisti sienas.*“ (LSDP-NKD rinkimų programa, 1992 m.). Panašias nuostatas pateikė ir LDDP, kurios programoje nacionalizmo idėjos siejamos su visapusišku valstybės atsilikimu: „*Visuomenės orientavimas į nostalgikią praeities restauravimą, smetoninės Lietuvos idealizavimas, <...> sustabdė mūsų krašte ūkio ir demokratijos plėtotę, apsunkino valstybės atkūrimą.*“ (LDDP rinkimų programa, 1992 m.).

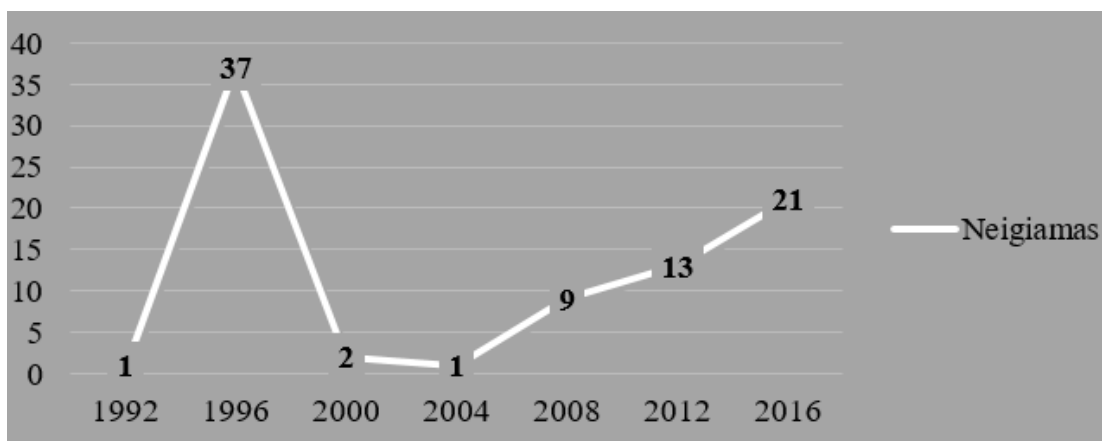
Vis dėlto, tarpinei kategorijai „Nacionalinė tapatybė“: neigiamas – priskirti tik 8 pasisakymai. Be to, dauguma jų įtvirtinti 1992 m. programose. Vėlesnio laikotarpio programose identifikuotas tik vienas pasisakymas apie neigiamą nacionalizmo poveikį valstybei – 2012 m. rinkimuose, kaip vieną iš prioritetų užtikrinti valstybę, kurioje nėra vietos radikaliai nacionalizmui, numatė LSDP. Kaip galima pastebėti, partijos, kurių programose sukoduoti neigiami nacionalizmo ir tautiškumo vertinimai, priskiriamos kairiajam partijų spektro sparnui, kai didesnis tapatinimas su tautine valstybe – matomas dešiniųjų partijų rinkimų programose. Tai dar kartą iliustruoja, kad ideologija yra svarbus kintamasis, galintis veikti partijų požiūrius į pageidaujama visuomenės sandaros modelį Europos integracijos procese. Jos poveikis konkrečiau bus tikrinamas sekančioje empirinio tyrimo dalyje.

Apskritai, nedidelis neigiamų pasisakymų apie nacionalizmą kiekis ir beveik nematoma įsitvirtinusių tautos idealų kritika gali būti aiškinamas partijų padėtimi politinėje sistemoje. Sistemines partijas, kritikuodamos tradicinės nacionalinės valstybės aspektus, tuo pačiu kvestionuoja visuomenėje įsitvirtinusių nacionalinės tapatybės modelį. Tai savo ruožtu reikštų esamos politinės santvarkos, paplitusių tradicijų ir dominuojančio diskurso, už kurio išsaugojimą jos yra atsakingos,

suardymą. Todėl suprantama, kodėl partijos apie tai nėra linkusios kalbėti ir šią temą palikti antisisteminiams politinio lauko veikėjams.

Post-nacionalinės sąjungos diskurse, greta nacionalizmo idėjų kritikos, tradicinės bendruomenės samprata, siejama su religijos ir tradicinės (susituokusios) šeimos institutais bei nusistovėjusiais papročiais, keičiama modernios visuomenės samprata, paremta individų asmenybės, jų saviraiškos ir savaiminės laisvės vertybės suvokimu. Tokioje visuomenėje skatinamas siekis pakeisti nusistovėjusius visuomenės konstruktus (vaidmenis, funkcijas ir pan.), vyrauja lyčių lygybė ir nediskriminavimas bei sekuliarizacijos idėjos. Šios, partijų programose pasireiškusios idėjos, priskirtos tarpinei kategorijai „Tradicinės vertybės ir moralė“: neigiamas.

Kiekybinės turinio analizės rezultatai parodė, kad neigiamų tradicijų ir moralės vertinimų partijos pateikė kur kas daugiau nei prieš tai aptartoje nacionalinės tapatybės temoje – iš viso šioje tarpinėje kategorijoje sukoduotas 84 kvazisakiniai (žr. 48 pav.).

48 pav. Neigiamo pobūdžio teiginiai apie tradicines ir vertybes ir moralę post-nacionalinės sąjungos diskurse 1992–2016 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Modernios visuomenės sampratos, kaip priešingos tradicinės visuomenės sampratai, nuostatos vėlgi labiausiai atsispindėjo kairiąją ideologiją atstovaujančios partijos – LSDP rinkimų programose, kuriose sukoduota 45,2 proc. visų šiai kategorijai priskirtų pasisakymų. Jose nuosekliausiai vystytos pliuralistinės visuomenės, lyčių lygybės, antidiskriminacinės politikos nuostatos. Jos intensyviausiai pasireiškė 1996 m. rinkimų programoje, kurioje numatyta parama platesniam moterų dalyvavimui įvairiose valstybės valdymo srityse, išreikštas liberalus požiūris į abortus ir skyrybas, skatintas lytinis švietimas. Panašaus pobūdžio nuostatos įtvirtintos visose šios partijos rinkimų programose, išskyrus 2004 m. Pavyzdžiui, 2012 m. programoje numatoma, jog „Kiekvienas asmuo yra vertingas, todėl nepriklausomai nuo lyties, amžiaus, neįgalumo, tautybės ir seksualinės orientacijos turi jaustis visaverčiu mūsų visuomenės nariu.“ (LSDP rinkimų programa, 2012 m.). Lygių galimybių nuostatos išplaukia iš partijos

įsipareigojimo socialinio teisingumo principui. Pasak partijos, „*Socialinis teisingumas reikalauja šalinti asmens diskriminaciją, padėti žmogui, <...> Lygybė pripažįsta visų žmonių vertę ir yra asmens raiškos pagrindinė sąlyga.*“ (LSDP rinkimų programa, 2008 m.). LSDP propaguojamos idėjos persidengia su liberaliųjų partijų skatinamomis atvirumo ir tolerancijos nuostatomis. Jos, nors ir ne taip nuosekliai, bet taip pat kiekybiškai plačiai vystytos liberaliųjų partijų rinkimų programose. Tai didžia dalimi lėmė dažnas liberaliųjų partijų skaidymasis. Šių partijų požiūrius iliustruojanti citata nurodo: „*Neteiksime apribojimų ar privilegijų lyties, rasės, amžiaus, tautybės, tikėjimo, gimtosios kalbos, kilmės, socialinės padėties, seksualinės orientacijos, įsitikinimų ir pažiūrų pagrindu.*“ (LLS rinkimų programa, 2000 m.). Išskirtinai dideliu neigiamų tradicinių vertybių ir moralės klausimų vertinimų kiekiu tarp liberaliųjų partijų išsiskyrė LTCS ir LRLS programos – abiejų partijų programose sukoduota po 23 kvazisakinis.

Nors į post-nacionalinio diskurso turinį patenka ir europinės tapatybės klausimai, jie čia atskirai nėra pristatomi ir plačiausiai identifikuojami su federacinės Europos diskursu, nes, nuo Europos tapatybės neatsiejamas ES pilietybės suvokimas, Lietuvos partijų diskurse daugiau įsitvirtinęs kaip nacionalinės pilietybės vedinys. ES politinė bendruomenė kol kas nėra apibrėžiama platesnėmis nei nacionalinėmis kategorijomis ir partijoms vis dar labai svarbūs saitai tarp pilietybės bei tautybės. Tokia europinės tapatybės samprata neatitinka post-nacionalinės ES modelio, kurio pagrindas – dalyvavimas, solidarumas ir pagarba europinėms vertybėms.

3.3. Partijų požiūrių į Europos integraciją priežastinės sąlygos

Ankstesniuose šio darbo skyriuose, išsiaiškinus politinių partijų plėtojamos Europos integracijos temas paplitimą rinkiminėse programose, ir išanalizavus, kaip Europos integracijos idėjos yra apibrėžiamos rinkimų programose, buvo nustatyta, kad europinės tematikos kiekis su kiekvienais Seimo rinkimais augo ir partijos plėtojo pragmatiniais – instrumentiniais motyvais grindžiamą eurointegracinį diskursą. Tačiau išsiaiškinus šiuos aspektus, liko neaptartas kitas svarbus politinių partijų požiūrių analizės elementas. Neatsakyta į klausimą, kokių priežastinių sąlygų buvimas daro didžiausią įtaką partijų pritarimui arba nepritarimui Europos integracijai ir narystei ES. Todėl šio skyriaus tikslas, pasitelkus kokybinę lyginamąją (KLA) raiškiųjų aibių analizę, yra įvertinti, kurie vidaus ir išorės politikos elementai yra svarbiausi partijų nuostatomis Europos integracijos atžvilgiu ir kokios priežastinės sąlygos lemia jų formavimąsi.

3.3.1. Priežastinės partijų požiūrių į Europos politinę integraciją sąlygos

Siekiant išsiaiškinti priežastines partijų požiūrių į Europos politinę integraciją sąlygas, visų pirma, atlikta teigiamų baigčių, t.y. partijų pritarimo Europos politinei integracijai priežastinių sąlygų analizė. Pagal turimus duomenis sudaryta vadinamoji kokybinės lyginamosios analizės tiesos lentelė, kuria remiantis, suformuluoti tam tikri apibendrinimai apie teigiamus partijų požiūrius į ES politinę integraciją lemiančias sąlygas (žr. 49 pav.).

Reikėtų pastebėti, kad šioje lentelėje nurodytos tik tos nepriklausomų kintamųjų reikšmių kombinacijos, kurios buvo faktiškai stebėtos, t.y. turinčios empirinius atitikmenis. Pažymėtina, kad sudarius tiesos lentelę prieštaringų atvejų (angl. *contradictory*), t.y. tokių eilučių, kuriose priešastinių sąlygų konfigūracija yra tokia pati, o baigtis skiriasi, žymimų raide C, nebuvo.

ideolog	dalyvav	popul	amzius	gresmes	number	pozp	raw consist.	PRI consist.	SVM consist
0	1	0	1	1	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	1	1	1	1	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	1	0	0	1	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	1	1	1	0	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	0	1	1	2	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	1	1	0	2	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	1	1	1	4	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	1	0	1	1	4	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	0	0	0	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	0	0	0	1	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	0	0	1	1	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	0	1	1	0	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	1	0	0	0	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	1	0	1	0	2	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	0	0	1	2	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	1	0	0	2	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	0	0	1	0	4	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	0	1	0	6	0	0.000000	0.000000	0.000000

49 pav. Raiškiųjų aibių partijų požiūrių į Europos politinę integraciją KLA tiesos lentelė programoje „fs/QCA“: faktiškai stebėti atvejai

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Atlikus teigiamos baigties kokybinę lyginamąją analizę su kompiuterine programa „fs/QCA“, kuomet neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, gautas kompleksinis sprendinys, nurodantis partijų teigiamų požiūrių priešastinių sąlygų konfigūracijas.

Reikėtų pažymėti, kad, atliekant teigiamų baigčių priešastinių sąlygų analizę, programa „fs/QCA“ iš karto nepateikė rezultatų ataskaitos, o paprasė parinkti pirminius implikantus, t.y. požiūrių priešastinių sąlygų konfigūracijas. Vadovaujantis KLA metodologiniais principais (Morkevičius & Norkus, 2011), į galutinį sprendinį įtraukti visi galimi pirminiai implikantai. Šiame variante pateikiama dangos ir nuoseklumo informacija apie visus sprendinio pirminius implikantus – logiškai esminius ir alternatyvius.

Kaip iš 50 pav. pateikto kompleksinio sprendinio galima matyti, egzistuoja šešios skirtingos sąlygų konjunkcijos, kuriomis remiantis galima tikėtis partijų pritarimo ES politinių institucijų galių plėtrai.

Teigiamą požiūrį į ES politinės integracijos procesus turėjo partijos, kurios:

1) *ideolog*balsai*amzius*~gresmes* – atstovavo kairiąją, liberaliąją, krikščioniškąją demokratinę arba regionalizmo ideologiją, rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų, įsikūrė iki 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo esant stabiliai saugumo situacijai šalyje;

2) arba, *ideolog*vyrtaisyb*~balsai*gresmes* – atstovavo kairiąją, liberaliąją, krikščioniškąją demokratinę arba regionalizmo ideologiją, įėjo į vyriausybės sudėtį,

rinkimuose gavo mažiau nei 20 proc. balsų ir rinkimuose dalyvavo Rusijos keliamų grėsmių nacionaliniam šalies saugumui kontekste;

3) arba, *ideolog*~balsai*amzius*gresmes* – atstovavo kairiąją, liberaliąją, krikščioniškąją demokratinę arba regionalizmo ideologiją, rinkimuose gavo mažiau nei 20 proc. balsų, įsikūrė iki 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo Rusijos keliamų grėsmių nacionaliniam šalies saugumui kontekste;

--- TRUTH TABLE SOLUTION ---			
frequency cutoff: 1.000000			
consistency cutoff: 1.000000			
Assumptions:			
	raw	unique	
	coverage	coverage	consistency
	-----	-----	-----
ideolog*balsai*amzius*~gresmes	0.187500	0.187500	1.000000
ideolog*vyriausyb*~balsai*gresmes	0.312500	0.062500	1.000000
ideolog*~balsai*amzius*gresmes	0.375000	0.125000	1.000000
~ideolog*balsai*amzius*gresmes	0.312500	0.250000	1.000000
vyriausyb*~balsai*amzius*gresmes	0.312500	0.000000	1.000000
~ideolog*vyriausyb*amzius*gresmes	0.125000	0.000000	1.000000
solution coverage: 1.000000			
solution consistency: 1.000000			

50 pav. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją teigiamų baigmių, kai neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų Būlio minimizacijos rezultatai programoje „fs/QCA“ (parenkant visus alternatyvius implikantus).

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

4) arba, *~ideolog*balsai*amzius*gresmes* – atstovavo kraštutinės kairės, komunistinę, agrarinę, konservatyviają arba kraštutinės dešinės ideologiją, rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų, įsikūrė iki 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo Rusijos keliamų grėsmių nacionaliniam šalies saugumui kontekste;

5) arba, *vyriausyb*~balsai*amzius*gresmes* – įėjo į vyriausybės sudėtį, rinkimuose gavo mažiau nei 20 proc. balsų, įsikūrė iki 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo Rusijos keliamų grėsmių nacionaliniam šalies saugumui kontekste;

6) arba, *~ideolog*vyriausyb*amzius*gresmes* – atstovavo kraštutinės kairės, komunistinę, agrarinę konservatyviają arba kraštutinės dešinės ideologiją, įėjo į vyriausybės sudėtį, įsikūrė iki 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo Rusijos keliamų grėsmių nacionaliniam šalies saugumui kontekste.

Įvertinus kompleksiniame sprendinyje pateiktų subformulių bendrosios (angl. *raw coverage*) ir išskirtinės dangos (angl. *unique coverage*) rodiklius, matyti, kad jie nesutampa, nes jų dangos persidengia. Taip yra dėl to, jog aiškinama baigtis, t.y. partijų pritarimas Europos politinei integracijai, turi dvi ar daugiau alternatyvius pakankamas sąlygas, kurios iš dalies persidengia ir dalį atvejų paaiškina ir viena, ir kita pakankama sąlyga. Pirmoji priešastinių sąlygų konfigūracija

(*ideolog*balsai*amzius*~gresmes*) apėmė šešis atvejus, t.y. 18 proc. atvejų: Socialdemokratija00, NS00 ir UždarbąLietuvai04. Antroji priežastinių sąlygų konjunktūra (*ideolog*vyriausyb*~balsai*gresmes*) apėmė 31 proc. atvejų, į kuriuos pateko: LKDP92, LSDP08, DP08, LSDP16 ir LLRA-KSS16. Daugiausiai, t.y 37 proc. atvejų, paaiškino trečioji sąlygų konfigūracija (*ideolog*~balsai*amzius*gresmes*). Į ją pateko tokios partijos, kaip: LKDP92; LSDP-NKD92; LSDP08; LCS08; LSDP16; LLRA-KSS16. Ketvirtoji (*~ideolog*balsai*amzius*gresmes*) ir penktoji (*vyriausyb*~balsai*amzius*gresmes*) sąlygų konjunktūra apėmė po penkis atvejus, t.y. po 31 proc. atvejų ir (atitinkamai) numatė LDDP92; LPS92; TS-LKD08; TS-LKD16; LVZS16 bei LKDP92; LSDP08; LSDP16; LLRA-KSS16; TT16. Mažiausiai atvejų įtraukė paskutinioji subformulė (*~ideolog*vyriausyb*amzius*gresmes*), apėmusi 12 proc. šiame tyrime analizuotų partijų – LPS92 ir TT16.

Kaip jau buvo galima pastebėti, gautame kompleksiniame teigiamų baigčių sprendinyje matoma itin plati priežastinių sąlygų įvairovė bei žemi bendrosios ir išskirtinės dangos rodikliai. Tokiu būdu pasireiškia vadinamoji Galtono problema, kitaip dar vadinama „daug kintamųjų, mažai atvejų“ (angl. *many variables, small N*) problema (Collier, 1993). Toks kompleksinio sprendinio pobūdis apriboja tyrėjo galimybes atskleisti bendrąsias partijų požiūrių į ES politinę integraciją variacijų priežastis. Todėl remtis šiuo sprendiniu tolesnėje analizėje atsisakyta ir nuspręsta koncentruotis ties glaustuoju sprendiniu, kuris buvo atliktas sekančiame kokybinės lyginamosios analizės etape.

Jame atlikta pakartotinė duomenų analizė, tačiau priežastinių sąlygų paieškos procedūra buvo pakeista į analizę kaip laisvai interpretuotinus įtraukus nestebimus priežastinių sąlygų konfigūracijų atvejus (žr. 51 pav.). Programai „fs/QCA“ apie nestebėtus atvejus buvo nurodyta daryti tokias prielaidas, kurios leistų surasti matematinį požiūrių patį paprasčiausią arba trumpiausią sprendimą (angl. *parsimonious solution*).

Gautas sprendinys vėl parodė, kad nei viena iš sąlygų nėra nei būtina, nei pakankama, nes priežastinį vaidmenį jos atlieka keturių priežastinių sąlygų konjunktūrose. Remiantis glaustojos sprendinio rezultatais, pritarimą Europos politinei integracijai išreiškė tos politinės partijos, kurios:

- *vyriausyb*gresmes* – dalyvavo vyriausybės veikloje ir veikė Rusijos keliamų grėsmių nacionaliniam šalies saugumui kontekste;
- arba, *balsai*gresmes* – rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų ir juose dalyvavo Rusijos keliamų grėsmių nacionaliniam šalies saugumui kontekste;
- arba, *ideolog*balsai*amzius* – atstovavo kairiąją, liberaliąją, krikščioniškąją demokratinę arba regionalizmo ideologinę kryptį, rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų ir įsikūrė iki 2004 m.;
- arba, *ideolog*amzius*gresmes* – atstovavo kairiąją, liberaliąją, krikščioniškąją demokratinę arba regionalizmo ideologinę kryptį, įsikūrė iki 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo Rusijos keliamų grėsmių nacionaliniam šalies saugumui kontekste.

```

--- TRUTH TABLE SOLUTION ---
frequency cutoff: 1.000000
consistency cutoff: 1.000000
Assumptions:
                raw    unique
                coverage coverage consistency
-----
vyriausyb*gresmes    0.437500  0.125000  1.000000
balsai*gresmes       0.312500  0.250000  1.000000
ideolog*balsai*amzius 0.187500  0.187500  1.000000
ideolog*amzius*gresmes 0.375000  0.125000  1.000000
solution coverage: 1.000000
solution consistency: 1.000000

```

51 pav. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją teigiamų baigmių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priežastinių sąlygų konfigūracijų Būlio minimizacijos rezultatai programoje „fs/QCA“

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Kaip KLA rezultatų ataskaitoje galima pastebėti, trijose iš keturių sąlygų konjunktūrų pasikartoja saugumo grėsmių sąlyga. Atsižvelgiant į tai, galima daryti prielaidą, kad partijų pritarimas gilesnei politinei integracijai ES išauga, kuomet saugumo aplinka valstybėje arba jos kaimynystėje tampa mažiau stabili ir jai iškyla karinės grėsmės. Tačiau tam, kad ji taptų svarbiu teigiamus požiūrius į ES politinę integraciją formuojančiu veiksmu, būtinos arba dalyvavimo vyriausybės veikloje, arba aukšto partijų populiarumo visuomenėje (balsų) sąlygos.

Lygiai taip pat veikia ideologijos ir ilgametės partijos veiklos istorijos (susikūrimo iki 2004 m.) sąlygos. Tačiau saugumo grėsmių sąlyga teigiamiems partijų požiūriams į ES politinę integraciją tampa nebeaktuali, jei susiklosto šių sąlygų kombinacija: partija atstovauja kairiąją, liberaliąją, krikščioniškąją demokratinę arba regionalizmo ideologinę kryptį, ji yra populiaru tarp rinkėjų (rinkimuose surenka 20 arba daugiau proc. balsų) ir turi ilgametę veiklos patirtį (susikūrusi iki 2004 m.).

Daugiausiai atvejų paaiškino pirmoji sąlygų konjunktūra (*vyriausyb*gresmes*), kuri apėmė 43 proc. atvejų arba septynias partijas arba jų koalicijas: LPS92, LKDP92, LSDP08, DP08, LSDP16, LLRA-KSS16 ir TT16. Antroji subformulė (*balsai*gresmes*) apibūdino penkių partijų požiūrius arba 31 proc. atvejų: LDDP92, LPS92, TS-LKD08, TS-LKD16, LVZS16. Šios subformulės išskirtinės dangos, kurią sudaro tik ja viena paaiškinami atvejai, rodiklis buvo didžiausias (25 proc.).

Pastebėtina, kad pastarojoje sąlygų konjunktūroje nurodytoms partijoms įprastai nėra būdingos teigiamos nuostatos dėl gilesnio politinio integravimosi Europoje. Tačiau remiantis KLA gautais rezultatais, jei partijos turi aukštą palaikymą tarp rinkėjų (rinkimuose surenka 20 arba daugiau proc. balsų), o rinkimai vyksta valstybei jaučiant saugumo grėsmes iš Rusijos, net ir kritiškai

viršnacionalinių institucijų atžvilgiu nusiteikusios partijos gali būti linkusios pritarti Europos politinės integracijos procesui.

Trečioji sąlygų konjunktūra (*ideolog*balsai*amzius*), apėmusi 18 proc., paaiškino šių partijų požiūrius: Socialdemokratija00, NS00, UzdarbaLietuvai04. Paskutinė sąlygų konjunktūra (*ideolog*amzius*gresmes*) apėmė 37 proc. atvejų ir apibūdino šių partijų pozicijas: LSDP-NKD92, LKDP, LSDP08, LCS08, LSDP16 ir LLRA-KSS16.

Žemiau pateiktoje lentelėje pateikti analizuoti atvejai (partijos) ir juos paaiškinančios priežastinių sąlygų konjunktūros, suskirstytos pagal rinkimų į Seimą metus (žr. 15 lentelę).

1992 m. rinkimuose Europos politinei integracijai pritarimą išreiškė visos juos laimėjusios politinės jėgos. Tačiau partijų pritarimą Europos politinei integracijai formavusios priežastinės sąlygos buvo skirtingos. Ideologijos, partijos įsikūrimo laikotarpio (amžiaus) ir Rusijos karinės grėsmės sąlygos galėjo lemti LSDP-NKD ir LSDP pritarimą Europos politinei integracijai.

15 lentelė. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją teigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priežastinių sąlygų konfigūracijų pasiskirstymas rinkimuose į Seimą

Rinkimai	Sąlygų konjunktūros	Politinės partijos
1992 m.	<i>ideolog*amzius*gresmes</i>	LSDP-NKD92, LKDP92
	<i>balsai*gresmes</i>	LDDP92, LPS92
	<i>vyriausyb*gresmes</i>	LPS92, LKDP92
1996 m.	-	-
2000 m.	<i>ideolog*balsai*amzius</i>	Socialdemokratija00, NS00
2004 m.	<i>ideolog*balsai*amzius</i>	UzdarbaLietuvai04
2008 m.	<i>ideolog*amzius*gresmes</i>	LSDP08, LCS08,
	<i>balsai*gresmes</i>	TS-LKD08
	<i>vyriausyb*gresmes</i>	LSDP08, DP08
2012 m.	-	-
2016 m.	<i>ideolog*amzius*gresmes</i>	LSDP16, LLRA-KSS16.
	<i>balsai*gresmes</i>	TS-LKD16, LVZS16
	<i>vyriausyb*gresmes</i>	LSDP16, LLRA-KSS16, TT16

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Pastebėtina, kad LSDP, nuo pat savo įsikūrimo, buvo viena iš nuosekliausiai savo ideologinį identitetą formavusių Lietuvos politinių partijų (Lukošaitis, 1997). Nors 1992 m. buvo matomas partijos dešinėjimas link centro (rinkimuose dalyvavo kartu su Nuosaikiiais krikščioniais demokratais), vėliau partija užėmė aiškias socialdemokratijos lyderės pozicijas vidaus arenoje ir LSDP deklaruoti principai atitiko pamatines socialdemokratinės vertybes, kaip žmogaus laisvė, socialinis teisingumas, solidarumas, ženklus valstybės vaidmuo ir socialinės rinkos ekonomika. Kaip jau buvo minėta teorinėje dalyje, kairiųjų politines vertybes

atstovaujantys ES politikos veikėjai, daugiau nei dešiniųjų partijų nariai, pasisako už politikos kompetencijų priskyrimą daugumoje ES politikos srityse (Anderson, 2002). Atsižvelgiant į tai, panašaus požiūrių išsidėstymo galima tikėtis Lietuvos partinėje sistemoje. Ideologijos sąlyga taip pat pasireiškė LKDP požiūriuose į Europos politinę integraciją. Kaip jau iš partijos pavadinimo galima spręsti, LKDP remiasi krikščioniškąją demokratija ir savo rinkimų programą grindė žmogaus laisve, solidarumu, rinkos ekonomika, privačia nuosavybe ir valstybės socialiniu reguliavimu. Nors, kaip ir kitoms to meto partijoms, jai buvo būdingos ideologinio identiteto problemos, ypač pasireiškusios ideologinių nuostatų priartėjimu prie socialdemokratiškosios vertybių prieš 1996 m. rinkimus, krikščionių demokratų partijoms būdinga istoriškai susiformavusi parama suvienytos Europos idėjai. Europos vienijimas buvo pradėtas to meto Prancūzijos, Vokietijos ir Italijos parlamentus valdant krikščionims demokratams, o Europos integracijos projekto rengėjai Alcide de Gasperi bei Konradas Adenaueris ir garsiosios 1950 m. gegužės 9 d. paskelbtos deklaracijos autorius, Robertas Schumanas, buvo krikščionių demokratų partijos nariai. Šios ES susikūrimo aplinkybės galėjo lemti ir LKDP poziciją Europos integracijos klausimu.

Vis dėlto, ideologijos sąlyga tiek LKDP, tiek LSDP-NKD atveju galėjo formuoti pritarimą Europos politinei integracijai tik konfigūracijoje su kitomis sąlygomis, visų pirma, partijų įsikūrimo laikotarpiu. Abi partijos susikūrė gerokai prieš Lietuvos narystę ES: tiek LKDP, tiek LSDP-NKD savo veiklą atnaujino dar iki 1989 m. gruodžio 7 d. Lietuvos TSR Konstitucijos 6–7 strp. pataisų⁴⁵, kuriomis nustatyta politinių partijų registravimosi tvarka, priėmimo. Be to, abi partijos save kildino iš tarpukario Lietuvoje veikusių tradicinių politinių partijų. Tai, kad partijos savo veiklą pradėjo tautinio atgimimo bei visuomenės demokratizacijos procesų, kurie buvo glaudžiai susieti su valstybės dalyvavimu Europos integracijos procesuose, pradžioje, taip pat galėjo prisidėti prie partijų proeuropietiškos nuostatų susiformavimo.

Kita priežastinė sąlyga, galimai formavusi partijų pritarimą Europos politinei integracijai, buvo dėl Rusijos keliamų saugumo grėsmių susiklosčiusi nestabili saugumo situacija to meto Lietuvoje. Ši priežastinė sąlyga 1992 m. pasireiškė visų rinkimus laimėjusių partijų požiūrius formuojančių priežastinių sąlygų konfigūracijose. Tuo metu tarp Lietuvos ir Rusijos vyko sudėtingos derybos dėl Rusijos karinių dalinių išvedimo iš Lietuvos teritorijos, o vėliau sekęs išvedimo procesas nebuvo sklandus, nes sutarties sąlygos buvo nuolat pažeidžiamos. Partijų pritarimą Europos integracijai galėjo paskatinti pozityvus tarptautinės bendruomenės vaidmuo, Lietuvos atstovams siekiant daryti spaudimą Rusijos Vyriausybei dėl greitesnio armijos išvedimo iš Baltijos valstybių tarptautinių organizacijų formuose (Vitkus, 2006). Be to, partijų ryžtą siekti gilesnio integravimosi į Europos politines ir ekonomines struktūras galėjo paskatinti patirta tiesioginė karinė agresija 1991 m. sausio mėn., kuomet Lietuvoje buvo mėginta įvykdyti valstybės perversmą panaudojant Sovietų Sąjungos ginkluotąsias pajėgas.

⁴⁵ LKDP – 1989 m. vasario 16 d., LSDP – rugpjūčio 12 d.

Tiesa, saugumo grėsmių sąlyga priežastinį vaidmenį atliko tik tam tikrų konfigūracijų su kitomis sąlygomis sudėtyje. Kaip matėme, LSDP-NKD ir LKDP atvejais saugumo grėsmės priežastinį vaidmenį teigiamiems požiūriams į Europos politinį vienijimąsi atliko kartu su ideologinėmis nuostatomis ir įsikūrimo laikotarpio sąlyga. LDDP ir LPS – kitų partijų, turėjusių pritarimą Europos politinei integracijai, požiūriams į Europos politinę integraciją vaidmenį galėjo daryti jų aukštas populiarumas tarp rinkėjų (gaunamų balsų sąlyga). Tai galima sieti su šių partijų padėtimi tuometinėje partinėje sistemoje – LDDP ir, netrukus po rinkimų LPS pagrindu susiformavusi TS, buvo didžiausios, įtakingiausios ir kartu labiausiai tarpusavyje konkuruojančios politinės jėgos, kurių santykių dinamika buvo vienas ryškiausių Lietuvos politinio proceso bruožų. Todėl gaunamų balsų kiekis, tiesiogiai susijęs su šių partijų galimybėmis formuoti valdančiąją koaliciją, galėjo tapti svarbiu veiksniu ne tik šių partijų požiūriuose į Europos integraciją, bet ir į daugelį kitų vidaus politikos sričių. LPS pritarimą politinei integracijai Europoje, kartu su saugumo grėsmės veiksniu, galėjo paskatinti ir dalyvavimo vyriausybėje sąlyga. 1990 m. vasario 24 d. rinkimus į Aukščiausiąją tarybą, Atkuriamąjį Seimą, absoliučia dauguma laimėjo Sąjūdžio iškelti kandidatai (96 atstovai) ir šio judėjimo remiami atstovai įėjo į pirmąją po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo paskelbimo suformuotą vyriausybę. Šios Vyriausybės programoje numatyta, jog Lietuvos Respublikos užsienio politikos strateginis tikslas yra Lietuvos nepriklausomybės įtvirtinimas ir jos sugražinimas į „pasaulio bendriją“, o kaip viena iš šios politikos kryptių nurodytas „<...> valstybės tapimas pilnateisiu Europos politinio integravimosi nariu“ (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 1990). Pastaroji sąlygų kombinacija, numatanti dalyvavimo vyriausybėje ir saugumo grėsmių sąlygas taip pat buvo būdinga LKDP, kurios atstovai taip pat įėjo į pirmosios Lietuvos Vyriausybės sudėtį ir dalyvavo formuojant svarbiausius Lietuvos užsienio politikos tikslus eurointegracijos srityje.

Kokybinė lyginamoji partijų pritarimo Europos politinei integracijai priežasčių analizė parodė, kad 1996 m. Seimo rinkimuose nei viena partija neturėjo teigiamų požiūrių į Europos politinę integraciją. Nors šiuo laikotarpiu Lietuvos Vyriausybei pavyko įgyvendinti ne vieną svarbų su Lietuvos integracija į ES susijusį sprendimą, kaip 1995 m. birželio 12 d. pasirašyta Lietuvos ir Europos Bendrijų Asociacijos sutartis, kuria pripažintas Lietuvos siekis tapti ES nare, tai labiau galėjo formuoti santykių su ES ekonominės naudos suvokimą ir skatinti teigiamus partijų požiūrius į ES ekonominės integracijos procesus. Tai parodė ir kokybinė lyginamoji partijų pritarimo Europos ekonominei integracijai priežasčių analizė, kurios aprašymas pateiktas sekančiame skyriuje.

2000–2004 m. laikotarpiu teigiamos nuostatos taip pat buvo būdingos tik keletui partijų – tai LSDP ir NS/SL. Kaip galimos šių partijų teigiamų požiūrių į Europos politinės integracijos procesus sąlygos, buvo ideologija, rinkimuose gautas aukštas balsų kiekis bei įsikūrimo laikotarpis iki stojimo į ES momento.

2008 m. ir 2016 m. laikotarpiais (2012 m. laikotarpyje teigiamų baigčių atvejų KLA ataskaitoje nepateikiama), partijų požiūriai buvo panašūs kaip 1992 m. rinkimuose. Tiesa, 2016 m. laikotarpyje užfiksuotas stipresnis partijų pritarimas

politinei integracijai, kuris buvo būdingas visoms rinkimus laimėjusioms partijoms, išskyrus LRLS. Reikėtų pažymėti, kad LRLS atveju, KLA metu gauti rezultatai atitiko teorines prielaidas, tačiau empiriniu požiūriu, „fsCQA“ programos priimtos prielaidos dėl logiškai galimų, bet nestebimų atvejų baigčių, kurios leido gauti glaustąjį sprendinį, nepasitvirtino. Kaip jau matėme ankstesniame skyriuje apie partijų plėtojamą Europos integracijos diskursą, 2016 m. LRLS programoje įtvirtinta labiausiai proeuropietiška pozicija nuo pat jos susikūrimo pradžios, numatanti remti ES vientisumą ir europinių institucijų kompetencijų stiprinimą (LRLS rinkimų programa, 2016 m.).

Grįžtant prie 2008 m. ir 2016 m. laikotarpiais pasireiškusių priežastinių sąlygų analizės, kaip svarbiausiomis partijų pritarimo Europos vienijimuisi ir politinių kompetencijų perleidimui ES lygmeniui sąlygomis, tapo: a) ideologija, įsikūrimo laikotarpis ir Rusijos keliamos saugumo grėsmės, b) rinkimuose gautas aukštas balsų kiekis ir Rusijos keliamas saugumo grėsmė, c) dalyvavimas vyriausybės veikloje ir Rusijos keliamos saugumo grėsmės. Kaip matyti, visos sąlygų kombinacijos tarpusavyje siejasi, nes visose formulėse nurodytas tas pats pirminis implikantas – tai Rusijos keliamas saugumo grėsmė.

Tačiau Rusijos keliamos saugumo grėsmės sąlyga atskiroms partijoms pasireiškė skirtingai, t.y. nevienodomis priežastinių sąlygų kombinacijomis. TS-LKD atveju, iš Rusijos kylančios grėsmės nacionaliniam saugumui skatino partijos pritarimą Europos politiniam vienijimuisi, jei partija tuo metu turėjo aukštą palaikymą tarp rinkėjų. Ši sąlygų kombinacija partijos požiūriu įtakojo dažniausiai ir pasireiškė 1992 m. (jei Sąjūdį laikysime TS-LKD ištakomis), 2008 m. bei 2016 m. rinkimuose. Pastaroji sąlygų kombinacija taip pat darė įtaką ir LVŽS pozicijai, tačiau šiai partijai ji galiojo mažesne apimtimi, nes pritarimą Europos politinei integracijai ji išreiškė tik vienu rinkimų metu. Tuo tarpu LSDP pozicija, esant saugumo grėsmės sąlygai, tampa palanki ES politinės integracijos atžvilgiu, kuomet partija prieš tai buvo dalyvavusi vyriausybės veikloje. Tas pats galiojo ir DP, kurios pritarimą taip pat galėjo nulemti dalyvavimas 2004–2008 m. valdančiojoje daugumoje ir saugumo grėsmių iškilimas, prasidėjus kariniam konfliktui tarp Rusijos ir Gruzijos.

Tos pačios priežastinių sąlygų kombinacijos lėmė ir LLRA-KSS bei TT pritarimą politiniam integravimuisi ES 2016 m. rinkimuose. Pastebėtina, kad *minkštojo* euroskepticizmo poziciją išreiškiančiai TT partijai (Jastramskis, 2014) iki 2016 m. nebuvo būdingos teigiamos nuostatos dėl politinės integracijos ES. Kaip politinio diskurso analizė parodė, partija pateikė vienas kritiškiausių nuostatų dėl gilesnės ES valstybių narių politinės integracijos ir pasisakė už nacionalinio suvereniteto apsaugą. Nepritarrimas politinės integracijos procesams Europoje matomas ir ankstesnėse šios partijos rinkimų programose. Tačiau, remiantis KLA ataskaitos rezultatais, tai, kad partija dalyvavo 2012–2016 m. vyriausybės veikloje (ir tokiu būdu pati tapo atsakinga už eurointegracinius sprendimus), jos nuostatas Europos politinės integracijos atžvilgiu galėjo padaryti nuosaikias. Be to, teigiamus TT požiūriu į politinį Europos integracijos aspektą galėjo sustiprinti ir išaugusios saugumo grėsmės regione dėl Rusijos Federacijos nuo 2014 m. vykdomų karinių

veiksmų Ukrainos teritorijoje. Tokiu būdu TT atvejis atitinka mokslinėje literatūroje esančius teiginius, pagal kuriuos, partijai tapus valdančiosios daugumos dalimi, ji linkusi priderinti savo poziciją prie daugumos ir pateikti nuosaikias pozicijas Europos integracijos klausimais (Hix & Lord, 1997; Taggart, 1998; Hellstrom, 2008). Be abejo, reikėtų įvertinti tai, kiek partijos nuostatos dėl Europos integracijos yra stiprios ir grįstos ilgalaikiais rinkiminiais išsipareigojimais. Šiuo atveju, ir kaip KLA analizė rodo, partijos rinkiminiai išsipareigojimai gali būti koreguojami jai tapus valdančiosios daugumos dalimi. Tuo remiantis galima kelti prielaidą, kad šios partijos nuostatos dėl politinės Europos integracijos nėra tiek stiprios, jog formuotų stabilias ir ilgalaikes partijos preferencijas. Galiausiai, saugumo grėsmė tampa svarbus partijų pritarimo Europos vienijimuisi politiniame lygmenyje veiksnys, jei ES politinės integracijos tikslai sutampa su partijos atstovaujama ideologija ir partija turėjo ilgalaikę veiklos istoriją, t.y. įsikūrė dar iki narystės ES. Tokią situaciją susiklostė LSDP atveju 2008 m. ir 2016 m., LCS – 2008 m. ir LLRA-KŠS – 2016 m. rinkimuose.

Išsiaiškinus galimas teigiamų partijų požiūrių į Europos politinę integraciją priežastines sąlygas, kitame kokybinės lyginamosios analizės etape buvo atlikta pakartotinė duomenų analizė, tačiau šį kartą siekta išsiaiškinti partijų nepritarimo politinei integracijai priežastis.

Pažymėtina, kad toliau pateiktos kokybinės lyginamosios analizės rezultatais paremtos partijų požiūrių interpretacijos nereikėtų suprasti klaidingai – nei viena rinkimus laimėjusi partija nenumatė Lietuvos išstojimo iš ES ir visos šiame darbe analizuotos partijos išreiškė pritarimą Lietuvos dalyvavimui Europos integracijos procese. Tačiau tam tikros partijos turėjo labiau kritiškus požiūrius į ES integraciją ir jos politikos sritis nei kitos partijos. Atsižvelgiant į tai, kyla klausimas, kokios sąlygos skatina euroskeptiškas nuostatas tarp partijų ir lemia jų nepritarimą Europos politinei integracijai? Todėl toliau yra pateikiamos šių požiūrių skirtumų bei juos lemiančių aplinkybių interpretacija, paremta KLA ataskaitoje gautais rezultatais.

Atliekant neigiamų baigčių partijų požiūrių į Europos politinę integraciją KLA, veiksmų seka buvo ta pati kaip ir ieškant teigiamų baigčių sprendinio, tik nepriklausomas kintamasis pakeistas į „Neigiamas požiūris į Europos politinę integraciją“. Kaip ir analizės su teigiamų baigčių atveju, nestebimi, priešaringi ir neaiškios baigties (tokių taip pat nebuvo) atvejai į analizę neįtraukti. Sudaryta tiesos lentelė parodė visas galimas priežastinių sąlygų konfigūracijas, kurioms esant formuojasi partijų nepritarimas politinės integracijos procesams ES (žr. 52 pav.).

ideolog	dalyvav	popul	amzius	gresmes	number	~pozp	raw consist.	PRI consist.	SYM consist
0	0	0	0	0	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	0	0	1	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	0	1	1	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	1	1	0	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	1	0	0	0	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	1	0	1	0	2	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	0	0	1	2	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	1	0	0	2	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	0	1	0	4	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	0	1	0	6	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	1	0	1	1	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	1	1	1	1	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	1	0	0	1	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	1	1	1	0	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	0	1	1	2	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	1	1	0	2	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	0	1	1	1	4	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	1	0	1	1	4	0	0.000000	0.000000	0.000000

52 pav. Raiškiųjų aibių partijų požiūrių į Europos politinę integraciją KLA tiesos lentelė programoje „fs/QCA“: tik faktiškai stebėti atvejai.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Atlikus neigiamos baigties kokybinę lyginamąją analizę, kuomet neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, gautos partijų neigiamų požiūrių į Europos politinę integraciją sąlygų konfigūracijos (žr. 53 pav.).

Neigiamus požiūrius į Europos politinę integraciją turėjo tos partijos, kurios:

1) *~ideolog*~vyriausyb*~balsai* – atstovavo kraštutinės kairės, komunizmo, agrarines, konservatyvizmo arba kraštutinės dešinės ideologiją, nedalyvavo vyriausybės veikloje ir rinkimuose gavo mažiau nei 20 proc. balsų;

2) arba, *~vyriausyb*~balsai*amzius*~gresmes* – nedalyvavo vyriausybės veikloje, rinkimuose gavo mažiau nei 20 proc. balsų, įsikūrė iki 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo, esant stabiliai saugumo situacijai šalyje;

3) arba, *~ideolog*~balsai*amzius*gresmes* – atstovavo kraštutinės kairės, komunizmo, agrarines, konservatyvizmo arba kraštutinės dešinės ideologiją, rinkimuose gavo mažiau nei 20 proc. balsų, įsikūrė iki 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo Rusijos keliamų grėsmių nacionaliniam šalies saugumui kontekste;

4) arba, *~ideolog*~balsai*amzius*~gresmes* – atstovavo kraštutinės kairės, komunizmo, agrarines, konservatyvizmo arba kraštutinės dešinės ideologiją, nedalyvavo vyriausybės veikloje, įsikūrė iki 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo, esant stabiliai saugumo situacijai šalyje;

5) arba, *~vyriausyb*~balsai*~amzius*gresmes* – nedalyvavo vyriausybės veikloje, rinkimuose gavo mažiau nei 20 proc. balsų, įsikūrė po 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo Rusijos keliamų grėsmių nacionaliniam šalies saugumui kontekste;

6) arba, *ideolog*vyriausyb*~balsai*~amzius*~gresmes* – atstovavo kairiąją, liberaliąją, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo

ideologiją, įėjo į vyriausybės sudėtį, rinkimuose gavo mažiau nei 20 proc. balsų, įsikūrė po 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo, esant stabiliai saugumo situacijai šalyje;

7) arba, *ideolog*~vyriausyb*balsai*~amzius*~gresmes* – atstovavo kairiąją, liberaliąją, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologiją, nedalyvavo vyriausybės veikloje, rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų, įsikūrė po 2004 m. ir rinkimuose dalyvavo, esant stabiliai saugumo situacijai šalyje.

```

--- TRUTH TABLE SOLUTION ---
frequency cutoff: 1.000000

consistency cutoff: 1.000000
Assumptions:

```

	raw coverage	unique coverage	consistency
~ideolog*~vyriausyb*~balsai	0.333333	0.095238	1.000000
~vyriausyb*~balsai*amzius*~gresmes	0.476190	0.285714	1.000000
~ideolog*~balsai*amzius*~gresmes	0.285714	0.095238	1.000000
~ideolog*~vyriausyb*amzius*~gresmes	0.238095	0.047619	1.000000
~vyriausyb*~balsai*~amzius*gresmes	0.142857	0.095238	1.000000
ideolog*vyriausyb*~balsai*~amzius*~gresmes	0.047619	0.047619	1.000000
ideolog*~vyriausyb*balsai*~amzius*~gresmes	0.095238	0.095238	1.000000

```

solution coverage: 1.000000
solution consistency: 1.000000

```

53 pav. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją neigiamų baigčių, kai neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų Būlio minimizacijos rezultatai programoje fs/QCA.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės

Gautame sprendinyje pasireiškusi priešastinių sąlygų konfigūracijų įvairovė ir didelis jų kiekis rodo, kad, kaip teigiamų baigčių kokybinės lyginamosios analizės atveju, vėl susiduriama su Galtono problema. Todėl su „fs/QCA“ programa toliau buvo ieškoma matematinio požiūriu trumpiausio (glaustojo) sprendinio.

Atlikus pakartotinę duomenų analizę, į analizę kaip laisvai interpretuotinus įtraukus nestebimus priešastinių sąlygų konfigūracijų atvejus, gautos keturios priešastinių neigiamų partijų požiūrių sąlygų konfigūracijos (žr. 54 pav.). Į šias sąlygų konfigūracijas koncentruotasi tolesnėje partijų požiūrių analizėje.

--- TRUTH TABLE SOLUTION ---

frequency cutoff: 1.000000

consistency cutoff: 1.000000

Assumptions:

	raw coverage	unique coverage	consistency
~balsai*~gresmes	0.666667	0.333333	1.000000
~vyriausyb*~amzius	0.285714	0.190476	1.000000
~ideolog*~gresmes	0.380952	0.047619	1.000000
~ideolog*~vyriausyb*~balsai	0.333333	0.047619	1.000000

solution coverage: 1.000000
solution consistency: 1.000000

54 pav. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją neigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų Būlio minimizacijos rezultatai programoje „fs/QCA“

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Kaip ir teigiamų baigmių atveju, šios konjunktūros yra pakankamos, bet nebūtinai neigiamų partijų požiūrių į Europos politinę integraciją sąlygos. Priežastinį vaidmenį partijų požiūriams jos atliko keturių sąlygų konjunktūrose. Tokiu būdu Europos politinei integracijai nepritarė tos partijos, kurios:

- 1) *~balsai*~gresmes* – rinkimuose gavo mažiau nei 20 proc. balsų ir juose dalyvavo, esant stabiliai saugumo situacijai šalyje;
- 2) arba, *~vyriausyb*~amzius* – nedalyvavo vyriausybės veikloje ir įsikūrė po 2004 m.;
- 3) arba, *~ideolog*~gresmes* – atstovavo kraštutinės kairės, komunizmo, agrarinę, konservatyvizmo arba kraštutinės dešinės ideologiją ir rinkimuose dalyvavo, esant stabiliai saugumo situacijai šalyje;
- 4) arba, *~ideolog*~vyriausyb*~balsai* – atstovavo kraštutinės kairės, komunizmo, agrarinę, konservatyvizmo arba kraštutinės dešinės ideologiją, nedalyvavo vyriausybės veikloje ir rinkimuose gavo mažiau nei 20 proc. balsų.

Priežastinių sąlygų subformulių bendroji ir išskirtinė dangos nesutapo, nes jų dangos persidengė. Pirmoji subformulė (*~balsai*~gresmes*) paaiškino daugiausiai, t.y. 66 proc. neigiamos baigties atvejų. Į juos pateko šios partijos (koalicijos): LSDP96; LTCS96, LLS00, TS00, TS04, TT04, LCS04, VNDPS04, LSDP12, TS-LKD12, LRLS12, DK12, TT12, LLRA12. Kaip matyti, šioje sąlygų konfigūracijoje esančios partijos tarpusavyje skiriasi daugeliu parametru – ideologinėmis nuostatomis, įsikūrimo laikotarpiu ir parlamentinio dalyvavimo patirtimi. Tačiau joms visoms bendra tai, kad jų požiūrius į ES politinę integraciją itin veikė populiarumo dinamika, t.y. mažėjant šių partijų surenkamų balsų kiekiui per rinkimus (mažiau nei 20 proc. balsų), jų pritarimas ES politinei integracijai taip pat

mažėjo. Rinkėjų paramos rodiklis partijų požiūriams į Europos politinę integraciją buvo svarbus tik tada, kai rinkimų metu nebuvo Rusijos keliamos saugumo grėsmės aplinkybės. Antrasis priešastinių sąlygų rinkinys (~vyriausyb*~amzius) apėmė 28 proc. partijų: DP04, TPP08, LRLS08, DP12, DK12, LRLS16. Šiuo atveju, partijas jungia tai, kad jos visos įsikūrė jau po narystės ES, kas KLA ataskaitoje nurodoma, kaip viena iš neigiamų požiūrių į ES politinę integraciją priešasčių. Vis dėlto, ši sąlyga partijų požiūriams buvo svarbi tik tuomet, jei partijos prieš tai nedalyvavo vyriausybės veikloje. Trečiasis priešastinių sąlygų rinkinys (~ideolog*~gresmes) apėmė 38 proc. atvejų ir įtraukė tokias partijas, kaip: TS96, TS00, TS04, TT04, VNDPS04, TS-LKD12, DK12, TT12. Paskutinė – ketvirtoji priešastinių sąlygų konfigūracija (~ideolog*~vyriausyb*~balsai) paaiškino 33 proc. atvejų, į kuriuos pateko šios partijos: TS04, TT04, VNDPS04, TPP08, TT08, DK12, TT12.

16 lentelėje pateikti analizuoti atvejai (partijos) ir juos paaiškinančios priešastinių sąlygų konjunkcijos, suskirstytos pagal rinkimų į LR Seimą metus.

16 lentelė. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją neigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priešastinių sąlygų konfigūracijų pasiskirstymas rinkimuose į Seimą.

Rinkimai	Priešastinių sąlygų konjunkcija (eilės nr.)	Partija
1992 m.	-	-
1996 m.	~balsai*~gresmes (1)	LSDP96, LTCS96
	~ideolog*~gresmes (3)	TS96
2000 m.	~balsai*~gresmes (1)	LLS00, TS00
	~ideolog*~gresmes (3)	TS00
2004 m.	~balsai*~gresmes (1)	TS04, TT04, LCS04, VNDPS04
	~vyriausyb*~amzius (2)	DP04
	~ideolog*~gresmes (3)	TS04, TT04, VNDPS04
2008 m.	~ideolog*~vyriausyb*~balsai (4)	TS04, TT04, VNDPS04
	~vyriausyb*~amzius (2)	TPP08, LRLS08
2012 m.	~ideolog*~vyriausyb*~balsai(4)	TPP08, TT08
	~balsai*~gresmes (1)	LSDP12, TS-LKD12, LRLS12, DK12, TT12, LLRA12
	~vyriausyb*~amzius (2)	DP12, DK12
	~ideolog*~gresmes (3)	TS-LKD12, DK12, TT12
2016 m.	~ideolog*~vyriausyb*~balsai (4)	DK12, TT12
	~vyriausyb*~amzius (2)	LRLS16

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

16 lentelėje esančios priešastinių sąlygų konfigūracijos atvaizduoja partijų požiūrių į Europos politinę integraciją skirtumus ir juos formuojančias tendencijas. Vienas dažniausių atvejų neigiamų baigčių glaustajame sprendinyje buvo TS-LKD. Partija įvairiose sąlygų konfigūracijose pasirodė aštuonis kartus – po vieną kartą 1996 m. ir 2000 m. rinkimuose, tris kartus – 2004 m. ir du kartus – 2012 m. rinkimų

laikotarpyje. KLA rezultatų ataskaitoje TS-LKD atvejį apibūdino pirmoji (~balsai*~gresmes) ir trečioji (~ideolog*~gresmes) priežastinių sąlygų konjunktūros. Todėl teigiama, kad konservatorių partijos nuostatos dėl Europos politinės integracijos tampa kritiškesnės, jei saugumo situacija šalyje yra sąlyginai stabili, t.y. rinkimų metu nėra tiesioginių Rusijos keliamų saugumo grėsmių, o jos populiarumas tarp rinkėjų yra sumažėjęs. Išaugus saugumo grėsmėms ir TS-LKD turint aukštą palaikymą rinkėjų tarpe, partijos požiūris į ES politinį vienijimąsi tampa palankesnis. Šie partijos požiūrių pokyčiai jau buvo aptarti skyriuje apie teigiamų partijų požiūrių į Europos politinę integraciją priežastinių sąlygų analizę. KLA rezultatai taip pat parodė, kad TS-LKD partijos požiūris į ES galėjo veikti jos ideologinės nuostatos, kadangi ideologijos sąlyga pasireiškė visuose rinkimuose, kuriuose ji nepritarė Europos politinei integracijai. Mokslinėje literatūroje pažymima, kad dešiniąją politinę doktriną atstovaujančios partijos pasisako už nacionalinio suvereniteto apsaugą, tradicijų ir vertybių išsaugojimą, todėl yra dažniau linkusios turėti neigiamus požiūris į viršvalstybiniais pagrindais įgyvendinamą politinės integracijos procesą Europoje (Taggart, 1998; Marks & Wilson, 2000). Tačiau, atsižvelgiant į šiame darbe pasireiškusi daugiakeriopą priežastingumą, ideologijos sąlyga neigiamus TS-LKD požiūris į ES politinę integraciją formavo tik kartu su stabilios saugumo situacijos aplinkybe (~ideolog*~gresmes) arba partijos buvimo opozicijoje ir žemo populiarumo rodiklio sąlygomis (~ideolog*~vyriausyb*~balsai). Neigiamas požiūris į viršvalstybiškumo iniciatyvas ES taip pat gali būti susijęs su kitomis kontekstinėmis aplinkybėmis, kurios šiame darbe nebuvo išskirtos, tačiau galėjo būti svarbios partijos požiūriams į Europos integraciją. Šios partijos atveju akivaizdžiausia tokia aplinkybe laikoma organizacinė kaita partijos viduje, kurie sutapo su partijos požiūrių į ES pokyčiais. 2004 m. vasario 7 d. TS susijungė su Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, o 2008 m. pradžioje Lietuvių tautininkų sąjungos ir TS suvažiavimai patvirtino Lietuvių tautininkų sąjungos prisijungimą prie TS. Kaip nurodoma partijos interneto svetainėje, tų pačių metų gegužės mėnesį partijų suvažiavime TS taip pat susijungė su LKDP ir pakeitė pavadinimą į „Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai (TS-LKD)“. Šie partijos sudėties pokyčiai galėjo lemti uždaresnes nuostatas dėl politinio vienijimosi ES lygmeniu, nes susijungimu partija sustiprino konservatyvaus, už tradicines vertybes ir nacionalinės kultūros išsaugojimą pasisakančio elektorato palaikymą. 2016 m. rinkimų programos nuostatos ir KLA teigiamų baigčių rezultatai parodė kur kas didesnę konservatorių partijos atvirumą Europos integracijos procesams nei anksčiau, ką galima sieti su 2015 m. pavasarį įvykusiais partijos pirmininko rinkimais, kuriuos laimėjo liberalių pažiūrių Gabrielis Landsbergis.

KLA neigiamų baigčių priežastinių sąlygų analizė taip pat parodė, kad nepritarimas politinei integracijai buvo būdingas ir kitai ilgametei šalies partijai – LSDP. Socialdemokratų partija 1992–2016 m. laikotarpiu neigiamais požiūriais į Europos politinį vienijimąsi pasižymėjo du kartus – 1996 m. ir 2012 m. rinkimuose. Abiem atvejais partijos požiūris apibūdino ta pati sąlygų konjunktūra, apimanti žemą populiarumo rodiklį ir stabilią saugumo aplinką (~balsai*~gresmes).

Neigiamų požiūrių susiformavimas 1996 m. siejamas su prieš tai partijai būdinga populiarumo dinamika, taip pat organizaciniais pokyčiais, kurie galėjo paskatinti nepritarimą ES. 1995–1996 m. LSD partijos reitingas sparčiai mažėjo, kas sietina su sunkia tuometinio laikotarpio ekonomine situacija, šalies ūkio objektų privatizavimo problemomis ir bankų krize (Gaidys, 2004). 1996 m. spalio 20 d. Seimo rinkimuose už LSDP sąrašą balsavo 90 000 rinkėjų, pagal jį buvo išrinkti 7 LSDP atstovai, dar 5 vietas LSDP gavo vienmandatėse apygardose. Nors vėliau partijos reitingai stabilizavosi, 2000 m. pradžioje LSDP palaikė 8,7 proc., o vėliau prie jos prisijungusios LDDP – tik 6,8 proc. gyventojų (Gaidys, 2004). Suartėjimo su LDDP derybos taip pat nebuvo lengvos – dalis LSDP narių nepritarė šiam susijungimui ir pasitraukė iš partijos⁴⁶. Tačiau partijų susijungimas 2001 m. pradžioje turėjo pozityvios įtakos partijų populiarumui (požiūriams į ES – taip pat), kadangi vėliau buvo stebimas ryškus LSDP reitingo pakilimas (2001 m. rugsėjo mėn. partijos populiarumas siekė 40,3 proc.). Reikėtų įvertinti ir prie partijos prisijungusios LDDP ideologijos poveikį požiūriams į ES. Nors LDDP 1992 m. atvejis KLA rezultatų ataskaitoje pateko tarp partijų, turinčių teigiamus požiūrius į ES politinę integraciją, jos atstovaujama ideologinė socializmo kryptis literatūroje įvardinama kaip ta, kurios nuostatos yra nepalankios politinės integracijos procesams ES (Marks, Wilson & Ray, 2002). 2012 m. pasireiškę neigiami požiūriai į ES gali būti siejami su 2008–2012 m. Seimo kadencijos įvykiais: 2008 m. LSDP dalyvavo Seimo rinkimuose savarankiškai ir laimėjo 25 mandatus. Tačiau to nepakako suformuoti vyriausybę ir LSDP nariai sudarė vieną opozicinę frakciją Seime. Sumažėjusiam partijos populiarumui visuomenės tarpe, įtakos galėjo turėti 2006 m. pradžioje tarp valdančiosios koalicijos narių kilę nesutarimai. Ją paliko bendrame sąraše išrinkti socialliberalai (NS), o po įtarimų korupcija skilo Darbo partijos frakcija. Po šių įvykių tuometinis vyriausybės vadovas, A. Brazauskas, atsistatydino. Šie kontekstiniai įvykiai galėjo paskatinti partiją priimti kritišką poziciją ne tik vidaus politikos klausimų atžvilgiu, bet ir Europos integracijos klausimu. Tačiau, įvertinant LSDP ilgametę dalyvavimo rinkimuose patirtį (1990 m. LTSR Aukščiausioje Taryboje LSDP turėjo 9 atstovus, išrinktus vienmandatėse apygardose), galima teigti, kad šios partijos nepritarimas ES politinei integracijai yra vienas mažiausių tarp visų šiame darbe analizuotų partijų.

Tarp centro liberaliųjų Lietuvos partijų euroskeptiškomis nuostatomis išsiskyrė LTCS, kurios atvejis KLA neigiamų baigčių ataskaitoje matomas 1996 m. rinkimuose. Šios Lietuvos politinės partijos, veikusios nuo 1993 m. iki 2003 m., kuomet įvyko susijungimas su Lietuvos liberalų sąjunga (LLS), poziciją paaiškina sąlygų kombinacija, apimanti žemą partijos populiarumą ir stabilią saugumo aplinką šalyje (*~balsai*~gresmes*). Nors partijos elektoratą sudarė aukšto išsilavinimo, vidutinio amžiaus žmonės, gyvenantys miestuose (Gaidys, 2004), t.y. tos gyventojų grupės, kurios dažniausiai palaiko narystę ES, Lietuvos Centro sąjunga nagrinėjamu laikotarpiu buvo euroskeptiškiausia parlamentinė partija šalyje. Tai patvirtina ir

⁴⁶ LSDP ir LDDP susijungimui nepritariantys socialdemokratai 1999 m. gruodžio 18 d. įsteigė Lietuvos partiją „Socialdemokratija 2000“ (dabar – Lietuvos socialdemokratų sąjunga).

euroskepticizmo tyrinėtojų P. Taggart ir A. Szczerbiak atlikti tyrimai, kuriuose ji priskiriama *minkštojo* euroskepticizmo tipui (Taggart & Szczerbiak, 2002). Šioje vietoje reiktų įvertinti partijos lyderio, Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo akto signataro ir vieno aktyviausių Sąjūdžio veikėjų, Romualdo Ozolo, nuostatas dėl Europos integracijos. R. Ozolas pasisakė už tokią ES, kuri būtų kuriama tik tautinių valstybių pagrindais ir labiau atsižvelgtų į mažųjų valstybių interesus, o federalizacijos projektams ES nepritarė. Todėl savo viešuose pareiškimuose ir leidiniuose⁴⁷ teigė, kad Lietuvos stojimas į ES – tai nepriklausomybės praradimas, gresiantis lietuvių tautinio tapatumo praradimu⁴⁸.

KLA ataskaitoje nurodyta, kad liberaliųjų šalies partijų kritiškumas ES politinės integracijos klausimu galėjo sustiprėti ir 2000 m. rinkimų laikotarpiu. Šį kartą tarp neigiamų baigčių atvejų buvo pateikta LLS, kurios požiūriai siejami su ta pačia sąlygų konjunkture kaip ir LTCS atveju, t.y. žemu populiarumu ir saugumo grėsmių nebuvimu. Viena vertus, kaip KLA rezultatai parodė, partijos nuostatomis dėl ES įtaką galėjo daryti mažėjantis elektoratas. Nuo pat partijos įsikūrimo 1990 m. gyventojai menkai už ją balsavo: 1992 m. surinko 2,1 proc. balsų, o 1996 m. partija gavo 1,84 proc. balsų daugiamandatėje rinkimų apygardoje. Kaip tokio nepopuliarumo priežastis aiškina politologė Jūratė Novagorckienė, „dėl jų elitinės prigimties, gilių liberalizmo tradicijų neturinčios šalies pagrindinei rinkėjų masei liberalų skelbiamos asmens laisvės, valstybės vaidmens mažinimo, laisvos rinkos vertybės buvo sunkiai suvokiamos“ (Jančys, 2016). Partijos reitingai buvo stabiliai žemi (apie 2 proc.) iki 1999 m. pabaigos. Antra vertus, LLS partijoje nuo jos įsikūrimo pradžios buvo aktuali lyderystės problema. 1999 m. gruodžio 4 d. neeiliniame Liberalų sąjungos kongrese buvo pakeisti partijos įstatai ir naujuoju partijos pirmininku tapo buvęs TS narys Rolandas Paksas (iki 1996 m. partijai vadovavo Vytautas Radžvilas, vėliau – Eugenijus Gentvilas). Šios permainos turėjo teigiamą poveikį partijos reitingams – LLS pradėjo pirmą kartą populiarumo reitinguose, augo partijos narių skaičius. 2000 m. spalio 8 d. vykusiuose Seimo rinkimuose metu daugiamandatėse rinkimų apygardose Liberalų sąjunga iškovojė 15, o vienmandatėse apygardose – 18 mandatų ir liberalai Seime sudarė antrą pagal dydį – 33 narių frakciją. Vis dėlto, greitai LLS pradėjo nebeturėti populiarumo. Tam įtakos galėjo turėti prieštaravimai valdančioje koalicijoje ir po to sekusi partijos lyderių kaita. 2001 m. vasarą, koalicijos partneriui NS atšaukus iš Vyriausybės savo deleguotus ministrus, premjeras Rolandas Paksas atsistatydino. Liberalams nepasisėkus suformuoti naujos Vyriausybės, Prezidentas Valdas Adamkus Vyriausybę formuoti pavedė LSDP pirmininkui A. M. Brazauskui. Po to Liberalų frakcija Seime pasiskelbė opozicine, o 2001 m. rugsėjo 5 d., daugumai Liberalų sąjungos tarybos narių pareiškus nepasitikėjimą, Rolandas Paksas ir jo vadovaujama LLS valdyba atsistatydino. Ankstesnį partijos lyderį 2001 m. pakeitė Eugenijus

⁴⁷ Pavyzdžiui, Ozolas, R. (2011). Per lėtinį bankrotą. Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai. Faktai ir apmąstymai. Vilnius: Diemedis.

⁴⁸ R. Ozolas ragina V. Adamkų ginti nepriklausomybę (2004 m. liepos 14 d.). *Naujienu portalas „Delfi“*. [žiūrėta 2017 m. gegužės 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/archive/rozolas-ragina-vadamku-ginti-nepriklausomybe.d?id=4738218>

Gentvilas. Be to, partijos požiūriai į ES politinės integracijos procesus taip pat gali būti siejami ne tik su dažna organizacine kaita, bet ir su intensyviais ideologinės orientacijos ieškojimais. Naujuoju partijos pirmininku tapus buvusiam TS nariui Rolandui Paksui, LLS programa buvo papildyta bendruomenės ir tradicinių vertybių nuostatomis, siekiant derinti klasikinio liberalizmo ir konservatizmo pagrindus. 2000 m. partijos programoje teigiama:

„Tradicija – tai demokratija, nukreipta į praeitį ir į ateitį. Valstybė puoselėja istorijos, kultūros, demokratijos ir dvasios paveldą bei padeda jį perduoti ateities kartoms <...>. Valstybė iškelia ir pabrėžia šeimos vertę bei apsaugą, nes čia efektyviausiai puoselėjamos ir perduodamos tradicijos, papročiai ir dorovės normos.“ (LLS Seimo rinkimų programa, 2000)

Todėl gali būti, kad 2000 m. rinkimuose matomo neigiamo požiūrio į ES politinės integracijos vertinimo prisidėjo ne tik svyruojantis partijos populiarumas, bet ir liberalizmo ideologinių pozicijų papildymas konservatizmo nuostatomis. Atsižvelgus į tai, teigiama, kad šios partijos požiūrius į ES galėjo veikti ne tik jos populiarumo rodikliai, bet ir ideologinių nuostatų nestabilumas. Ta pati sąlygų konfigūracija, numatanti žemo populiarumo ir stabilios saugumo situacijos šalyje sąlygas, pasikartojė ir 2004 m. rinkimuose, kuriuose partija dalyvavo jau po susijungimo su Liberalų centro sąjunga (primenama, kad šiai partijai būdingos neigiamos nuostatos dėl ES, pasireiškusios 1996 m.). Nors apsijungusios Liberalų ir Centro sąjungos populiarumas 2003 m. sausio mėnesį siekė 16,5 proc. (Gaidys, 2004), tačiau vėliau sekusiuose Seimo rinkimuose partija gavo mažiau balsų – 9,19 proc. balsų ir 7 mandatus. Vis dėlto, 2006 metais partija dar kartą skilo: dalis liko LCS⁴⁹, kita dalis, daugiausia nariai iš LLS, įkūrė Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdį (LRLS). Naujai įsikūrusi partija, nors ir populiar tarp jaunesnių, aukštąjį išsilavinimą turinčių ir didesnes pajamas gaunančių žmonių, niekada neperkopdavo daugiau nei 10 proc. balsų daugiamandatėje rinkimų apygardoje. Pavyzdžiui, 2008 m. Seimo rinkimuose partija gavo 5,73 proc. balsų ir 5 mandatus daugiamandatėje rinkimų apygardoje. Tačiau KLA atskaitoje kaip neigiamų požiūrių į ES priežastis 2008 m. yra nurodoma partijos veikla opozicijoje ir įsikūrimo laikotarpis jau po narystės ES (*~vyriausyb*~amzius*). Paskutiniosios sąlygos, t.y. įsikūrimo laikotarpio, svarbą partijos požiūriams į ES reikėtų vertinti su išlygomis. Kaip jau matėme, 2008 m. rinkimuose LRLS nebuvo visiškai nauja partija: jos ištakos siekia 1990 m., kuomet įsikūrė LLS. Taigi svarbiausia priežastine partijos požiūrių į politinę integraciją sąlyga, šiuo atveju, laikomas partijos nedalyvavimas vyriausybės veikloje. Tuo tarpu 2012 m. buvimo opozicijoje sąlygos nebeliko (po 2008 m. Seimo rinkimų kartu su TS-LKD, TPP ir LCS frakcijomis partija sudarė valdančiąją koaliciją) ir svarbiausiomis priežastinėmis nepritarimo ES politinei integracijai sąlygomis vėl tapo žemas partijos populiarumas (2012 m. Seimo rinkimuose partija gautų mandatų skaičių padidino iki 7, gaudama 8,57 proc. gyventojų balsų) ir stabili

⁴⁹ Partija skilo dėl nesutarimų su Artūru Zuoku, kuris pasiliko Liberalų ir centro sąjungoje (LiCS). Abi partijos gyvavo savarankiškai ir po 2008 m. Seimo rinkimų abi buvo įtrauktos į valdančiąją koaliciją, A. Zuokas vėliau įsteigė irgi liberalias vertybes deklaruojančią partiją „TAIP“, 2014 m. pervadiną ją „Lietuvos laisvės sąjungą (liberalus)“.

saugumo aplinka (~balsai*~gresmes). Gali būti, kad greta šių sąlygų, partijos požiūrius į politinę integraciją veikia jos kritiškos nuostatos ES ekonominės politikos klausimu, kadangi partija bijo per didelio ES institucijų reguliavimo ir kišimosi į nacionalinius makroekonominis sprendimus. Neigiamas liberalų partijos nuostatas dėl ekonominės integracijos klausimu rodo ir partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją priešastinių sąlygų KLA (žr. sekantį skyrių). Ta pati priešastinių sąlygų konjunktūra kaip ir 2008 m. pasireiškė 2016 m. rinkimuose (~vyriausyb*~amzius). Nors 2016 m. rinkimai gautų mandatų skaičiumi buvo sėkmingesni nei praėję (daugiamandatėje rinkimų apygardoje partija surinko o 9,06 proc. balsų, kai 2008 m. partija gavo 5,73 proc.), partija neįėjo į valdančiosios daugumos sudėtį. Be to, partijos įvaizdžiui itin pakenkė prieš pat rinkimus ištikusi krizė, kuomet jos lyderis Eligijus Masiulis buvo apkaltintas palaikantis neteisėtus ryšius su stambiu šalies koncernu „MG Baltic“⁵⁰. Partijos lyderiui atsistatydinus, jį pakeitė Remigijus Šimašius. Šios aplinkybės siejasi ir su KLA sprendinio rezultatais, kurie partijos nepritarimą aiškina nedalyvavimu prieš tai veikusios vyriausybės veikloje ir įsikūrimu jau po įstojimo į ES. Tačiau, kaip jau buvo minėta dalyje apie partijų pritarimo ES politinei integracijai priešastis, 2016 m. LRLS atvejį ir KLA rezultatus reikėtų vertinti su išlygomis.

Neigiamų baigčių sąlygų konjunktūrose taip pat buvo ryškus TT atvejis, kuris įvairiose sąlygų konjunktūrose pasirodė septynis kartus. Partijos atvejis figūravo visų rinkimų metu, kuriuose ji dalyvavo nuo savo susiformavimo pradžios 2002 m., išskyrus 2016 m. rinkimus. TT neigiamus požiūrius į politinį integravimąsi Europoje apibūdino trys priešastinių sąlygų konjunktūros. 2004 m. Seimo rinkimuose, kuriuose ji pirmą kartą dalyvavo kaip savarankiška partija, nepritarimą politinei integracijai ES galėjo lemti trys sąlygų konfigūracijos: a) ~balsai*~gresmes; b) ~ideolog*~gresmes; c) ~ideolog*~vyriausyb*~balsai. Rinkimuose, vykusiuose 2008 m., pasikartojė paskutinė sąlygų konfigūracija, o 2012 m. partijos požiūrius apibūdino tos pačios trys sąlygų konfigūracijos kaip ir 2004 m. Atsižvelgiant į 2016 m. TT partijos rinkimų programos turinį, kuris rodė minkštojo euroskepticizmo (angl. *soft euroscepticism*) požymius ir nepritarė politinės integracijos žingsniams ES, buvo galima tikėtis kritiškų nuostatų ES politinės integracijos klausimu tęstinumo. Tačiau TT 2016 m. atvejis atsidūrė tarp teigiamų baigčių KLA rezultatų. Viena vertus, tai, kad KLA ataskaita nerodė partijos neigiamų nuostatų per 2016 m. rinkimus, panašiai kaip ir LRLS 2016 m. atveju, galima sieti su teorijos, pagal kurią yra konstruojamas tyrimas, ribotais pajėgumais apibrėžti visus empiriškai galimus atvejus ir jų variacijas. Antra vertus, tai, kad TT atvejis figūruoja teigiamų baigčių rezultatuose, galėjo nulemti, jos dalyvavimas valdančioje daugumoje 2008–2012 m. Seimo kadencijos metu, kas partijos nuostatas galėjo padaryti labiau nuosaikias. Tą patį rodė teigiamos baigties KLA ataskaita, kurioje TT teigiami požiūriai 2016 m. rinkimų metu siejami su

⁵⁰ Rinkos tyrimų bendrovės „Vilmorus“ 2015 m. liepos mėnesį atliktos apklausos duomenimis, rinkimuose į Seimą už LRLS ketino balsuoti 10,5 proc. apklaustųjų. Birželį už LRLS būtų balsavę dar daugiau – 14 proc. rinkėjų. Daugiau apie partines preferencijas žr.: Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“ (2015).

partijos dalyvavimu vyriausybės veikloje ir saugumo grėsmių išaugimą (*vyriausyb*gresmes*).

Nepritartimas ES politinei integracijai identifikuotas ir agrarizmo doktriną atstovaujančios partijos VNDPS požiūriuose, iš kurios save kildina dabartinė LVŽS, laikanti save VNDPS politikos tradicijų tęsėja (Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos interneto tinklapis). Nuo pat atkūrimo 1990 m. VNDPS (Lietuvos valstiečių partijos vardu) sėkmingiausiai pasirodydavo Savivaldos lygmenų rinkimuose⁵¹, tačiau į Seimą pagal partijų sąrašus nepatekdavo. Siekiant užsitikrinti daugiau galimybių parlamento rinkimuose, tuometinė Lietuvos valstiečių partija 2001 m. susijungė su Naujosios demokratijos partija ir tapo Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjunga. Partijų susijungimas pasiteisino ir apsijungusi VNDS 2004 m. Seimo rinkimuose pirmą kartą pateko į Seimą pagal proporcinę rinkimų dalį, gavusi 6,60 proc. balsų. Mokslinėje literatūroje pastebima, kad kuo didesnę parlamentinio atstovavimo patirtį turi partija, tuo mažesnės galimybės, jog partija turės neigiamus požiūrius į Europos integraciją, kadangi nuolat parlamente atstovaujamų partijų politikai dalyvauja formuojant Europos politikos kryptį ir tampa atsakingais už priimtus sprendimus, liečiančius šalies narystę ES. Todėl dalyvavimo rinkimuose patyrimas yra svarbi partijos poziciją ES klausimais ribojanti aplinkybė. KLA neigiamos baigties rezultatai patvirtino minėtas išvalgas ir parodė, kad svarbiausios sąlygos, kurios formuoja šios partijos neigiamas nuostatas dėl politinės integracijos ES yra nedalyvavimas vyriausybės veikloje ir žemas populiarumas. Tačiau šios sąlygos nėra pakankamos ir tam, kad jos veiktų partijos požiūrius į ES, dar reikia įtraukti tokius kintamuosius, kaip partijos ideologija ir stabili saugumo aplinka. Kaip žinia, VNDPS politinė programa remiasi agrarizmo doktrinos nuostatomis ir viena svarbiausių šios partijos rinkėjų grupių yra žemdirbiai. Kaip jau buvo minėta šio darbo teorinės dalies skyriuje apie partijų požiūrius į Europos integraciją lemiančius veiksnius, agrarizmo ideologiją atstovaujančios partijoms būdingas nuosaikus nepritartimas ES politinei integracijai. Nors viršnacionalinės institucijos gali padėti ūkininkams ir mažiau išsivysčiusiems (periferiniams) regionams pasiekti ekonominę gerovę, tačiau viršnacionalinis valdymo pasėkoje gali mažėti vietos institucijų kontrolė (Marks, Wilson & Ray, 2002, p. 587). Šias prielaidas patvirtina ir kiti atlikti tyrimai, pagal kuriuos VNDPS priskiriama euroskeptiškų partijų tipui, atsižvelgiant į jos ideologinę poziciją (Taggart & Szczerbiak, 2002). KLA analizės rezultatų sąsajos su mokslinėje literatūroje esančiais teiginiais ir prieš tai atliktais tyrimais gali rodyti stiprų atstovaujamos ideologijos poveikį šios partijos požiūriams į Europos integraciją. Tačiau, kaip jau minėta, partijos ideologija neigiamus požiūrius į ES politinę integraciją formuoja tik esant stabiliai saugumo situacijai šalyje.

Neigiamų baigmių KLA taip pat atskleidė, kad kritiškas nuostatas ES politinės integracijos klausimu turėjo DP. Dažniausiai šios partijos požiūrius apibūdino sąlygų konjunktūra, numatanti nedalyvavimą vyriausybės veikloje ir įsikūrimą iki Lietuvos narystės ES. KLA ataskaita rodo, kad partijos neigiami

⁵¹ 2000 m. kovo 19 d. vykusiuose savivaldybių tarybų rinkimuose Lietuvos valstiečių partija iš viso gavo 209 mandatus.

požiūriai į ES politinę integraciją pasireiškė 2004 m., kuomet partija pirmą kartą dalyvavo rinkimuose ir 2012 m., kuomet partija prieš tai vykusių rinkimų metu surinko 8,99 proc. balsų ir neįėjo į valdančiosios koalicijos sudėtį. Pirmuoju atveju, t.y. 2004 m., rinkimų nuostatas galima sieti su partijos įsikūrimo laikotarpiu ir tai, kad rinkimuose ji dalyvavo kaip visiškai nauja partija. 2012 m. reikšmingesnė sąlyga partijos požiūriams galėjo būti tai, kad, praėjusios kadencijos metu, ji neįėjo į valdančiosios daugumos ir vyriausybės sudėtį. Abiem atvejais DP požiūriai į ES susisieja su jau teorinėje dalyje pristatytomis išvalgomis. Remiantis jomis, valdančioje koalicijoje nedalyvaujančios arba naujos partijos yra linkusios pateikti priešingas politikos pozicijas, nes tokiu būdu jos gali pritraukti kritiškai valdančiųjų partijų atžvilgiu nusiteikusių rinkėjų balsus (Taggart, 1998). Be to, partijos neigiama pozicija dėl ES politinės integracijos gali būti susijusi su partijos elektorato charakteristikomis. Remiantis Europos socialinio tyrimo duomenimis (2012), partijos rinkėjai yra mažiau išsilavinę, žemesnes nei vidutines pajamas gaunantys gyventojai, kurių subjektyvus laimės suvokimas yra žemiau vidurkio. Tuo tarpu remiantis Liesbet Hooghe ir Gary Marks atliktais tyrimais, asmenys, dirbantys nekvalifikuotus darbus ir gaunantys mažesnes pajamas, yra labiau nusiteikę euroskeptiškai nei asmenys, turintys aukštą išsilavinimą ir uždirbantys didesnes pajamas, kurių galimybės pasinaudoti ES narystės teikiamais privalumais yra didesnės (Hooghe & Marks, 2005). Visgi DP atvejis buvo vienas rečiausių tarp neigiamų baigčių rezultatų ir šiai partijai yra dažniau būdinga proeurointegracinė pozicija.

„Vienų rinkimų“ partijos, kurias šiame darbe reprezentuoja TPP, dalyvavusi 2008 m. rinkimuose, ir DK, į parlamentą patekusi 2012 m., taip pat turėjo neigiamus požiūrius į ES politinę integraciją. Nors partijos rinkimuose dalyvavo skirtingais laikotarpiais, šių partijų požiūrius siejo dvi bendros sąlygų konjunktūros. Pirmoji sąlygų konjunktūra apėmė nedalyvavimą valdančioje koalicijoje (šiuo atveju, parlamentinio dalyvavimo trūkumą) ir įsikūrimą iki narystės ES (~vyriausyb*~amzius). Antroji partijų požiūrius paaiškinanti sąlygų konjunktūra numatė ideologines nuostatas, nedalyvavimą vyriausybės veikloje ir žemą populiarumą rinkėjų tarpe (~ideolog*~vyriausyb*~balsai). Šios priežastinės sąlygų konjunktūros siejasi su šių partijų charakteristikomis. Abi partijos, prieš dalyvavimą Seimo rinkimuose, buvo įsteigtos naujai, neturėjo parlamentinio dalyvavimo patirties, o jų politinės programos atitiko populistinės ideologijos, dažnu atveju, kritikuojančios esamos politinės sistemos bruožus ir ilgalaikius politikos tikslus, kriterijus⁵². Tačiau, skirtingai nei TPP, DK nepritarimą ES politinei integracijai taip pat galėjo lemti stabili šalies saugumo aplinka, kurios svarba partijos požiūriams išryškėjo kartu su ideologijos sąlyga (~ideolog*~gresmes).

⁵² J. de Raadt, D. Hollanders ir A. Krouwel (2004) išskiria tris pagrindinius populistinės ideologijos komponentus: 1) paprastų žmonių išaukštinimą ir kalbėjimą jų vardu; 2) antagonizmo valdančiajam elitui formavimą; 3) siūlymus kurti tiesioginius ryšius tarp valdančiųjų ir paprastų piliečių.

3.3.2. Priežastinės partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją sąlygos

Atlikus partijų požiūrių į ES politinę integraciją kokybinę lyginamąją analizę ir išsiaiškinus veiksnius, lemiančius partijų pritarimą arba nepritarimą šiam Europos integracijos aspektui, toliau sekė kokybinė lyginamoji partijų požiūrių į ES ekonominės integracijos procesus analizė. Kaip ir anksčiau atliktos KLA atveju, kintamųjų sudvireikšminimas buvo paremtas teorine literatūra ir joje nurodytais metodais (žr. priedą nr. 7⁵³). Sudvireikšmintų kintamųjų lentelės (žr. priedą nr. 8) pagrindu sudaryta vadinamoji kokybinės lyginamosios analizės tiesos lentelė, įtraukė visas galimas nepriklausomų kintamųjų (priežastinių sąlygų) konfigūracijas, kurių pagrindu formuojasi partijų požiūriai į ES ekonominę integraciją (žr. 55 pav.). Prieštaringų atvejų, t.y. tokių eilučių, kuriose priežastinių sąlygų konfigūracija yra tokia pati, o baigtis skiriasi, nebuvo.

ideolog	vyriausyb	balsai	eurokontekst	nedarbolyg	number	pozeko	raw consist.	PRI consist.	SYM consist
0	1	1	1	0	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	0	1	1	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	1	1	1	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	1	1	1	0	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	1	0	1	2	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	1	0	1	0	2	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	1	1	0	3	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	1	0	0	1	5	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	0	1	1	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	0	1	0	1	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	0	1	1	0	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	1	0	0	0	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	1	0	0	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	1	0	0	0	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	0	0	1	2	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	0	0	0	1	3	0	0.000000	0.000000	0.000000
0	0	0	1	0	3	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	0	1	0	3	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	0	0	0	4	0	0.000000	0.000000	0.000000

55 pav. Partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją raiškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės tiesos lentelė programoje „fs/QCA“: tik faktiškai stebėti teigiamų baigčių atvejai.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Sudarius neprieštaringą tiesos lentelę, atlikta teigiamų baigčių, kai neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priežastinių sąlygų KLA .

Gautas rezultatas parodė, kad teigiami partijų požiūriai į ES ekonominę integraciją susiformuoja septynių priežastinių sąlygų konfigūracijų pagrindu. Tokiu būdu partijų pritarimo ES ekonominei integracijai galima tikėtis, jeigu partijos:

- 1) *ideolog*vyriausyb*eurokontekst*nedarbolyg* – buvo kairiosios, konservatyviosios, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologinės krypties, įėjo į vyriausybės sudėtį, teigiamai vertino ES

⁵³ Atsižvelgiant į tai, kad dalis nepriklausomų kintamųjų persidengia su partijų požiūrių į Europos politinę integraciją priežastinių sąlygų KLA naudotais kintamaisiais, 7 priede pateikti tik tie kintamieji, kurie dar nebuvo naudoti.

kontekstinius įvykius ir rinkimų metu buvo žemas nedarbo lygis Lietuvoje;

2) arba, *vyriausyb*balsai*eurokontekst*nedarbolyg* – ėjo į vyriausybės sudėtį, rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų, teigiamai vertino ES kontekstinius įvykius ir rinkimų metu buvo žemas nedarbo lygis Lietuvoje;

3) arba, *ideolog*~vyriausyb*balsai*nedarbolyg* – buvo kairiosios, konservatyviosios, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologinės krypties, priklausė opozicijai, rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų ir rinkimų metu buvo žemas nedarbo lygis Lietuvoje;

4) arba, *ideolog*~vyriausyb*eurokontekst*nedarbolyg* – buvo kairiosios, liberaliosios, konservatyviosios, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologinės krypties, priklausė opozicijai, teigiamai vertino ES kontekstinius įvykius ir rinkimų metu buvo žemas nedarbo lygis Lietuvoje;

5) arba, *ideolog*vyriausyb*balsai*~eurokontekst*nedarbolyg* – buvo kairiosios, konservatyviosios, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologinės krypties, įėjo į vyriausybės sudėtį, rinkimuose gavo 5–20 proc. balsų, neigiamai vertino ES kontekstinius įvykius ir rinkimų metu buvo žemas nedarbo lygis Lietuvoje;

6) arba, *ideolog*balsai*eurokontekst*~nedarbolyg* – buvo kairiosios, konservatyviosios, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologinės krypties, rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų, teigiamai vertino ES kontekstinius įvykius ir rinkimų metu buvo aukštas nedarbo lygis Lietuvoje;

7) arba, *ideolog*~vyriausyb*balsai*eurokontekst* – buvo kairiosios, konservatyviosios, krikščioniškos demokratijos arba regionalizmo ideologinės krypties, priklausė opozicijai, nors rinkimuose gavo 20 proc. arba daugiau balsų ir teigiamai vertino ES kontekstinius įvykius.

Kaip matyti, gautame sprendinyje taip pat pasireiškė daugiakeriopas priežastingumas, kuomet nei viena sąlyga nėra nei būtina, nei pakankama tam, kad susiformuotų teigiami partijų požiūriai į ES ekonominę integraciją, o priežastinį vaidmenį jos atlieka išvardytų septynių konjunktūrų sudėtyje. Tačiau visose pateiktose sąlygų konfigūracijose, išskyrus vieną, pasikartojanti teigiamų partijų požiūrių į ES ekonominę integraciją sąlyga buvo – partijos ideologija. Ši sąlyga egzistuoja ir daugiausiai, t.y. 31 proc. atvejų paaiškinančioje sąlygų konfigūracijoje (*ideolog*vyriausyb*~balsai*~eurokontekst*nedarbolyg*). Vis dėlto, kaip ir prieš tai atliktoje partijų požiūrių į ES politinę integraciją kokybinėje lyginamoje analizėje, pasireiškė itin plati priežastinių sąlygų įvairovė ir jau minėta Galtono problema. Todėl į analizę nuspręsta įtraukti nestebimus priežastinių sąlygų konfigūracijų atvejus ir ieškoti trumpiausio (glaustojų) sprendinio, paaiškinančio partijų požiūrių į ES ekonominę integraciją formavimąsi. Šiuo sprendiniu buvo remiamasi tolesnėje partijų požiūrių analizėje.

Glaustasis sprendinys atskleidė labiau apibendrintą teigiamų partijų požiūrių į ES ekonominę integraciją paveikslą. Remiantis juo, egzistuoja penkios priežastinių sąlygų konfigūracijos, paaiškinančios partijų pritarimą ES ekonominei integracijai. Pirmoji jų apėmė partijos dalyvavimą vyriausybėje ir teigiamą ES kontekstinių įvykių vertinimą. Antroji sąlygų konfigūracija teigiamus partijų požiūrius taip pat siejo su partijos veikla vyriausybėje, bet ne mažiau svarbia sąlyga buvo žemas nedarbo lygis šalyje. Trečioji konfigūracija nurodė kairiąją, konservatizmo, krikščioniškąją demokratinę arba regionalizmo ideologiją, per rinkimus gautą balsų skaičių, didesnę arba lygų 20 proc., ir teigiamai vertintus ES ekonominės politikos sprendimus (kontekstinius įvykius). Ketvirtoji sąlygų konfigūracija partijų pritarimą ES ekonominei integracijai taip pat aiškino partijos atstovaujama kairiąją, konservatizmo, krikščioniškąją demokratinę arba regionalizmo ideologija ir didesniu arba lygiu 20 proc. gautų balsų kiekiu per rinkimus, tačiau, kaip svarbią teigiamų požiūrių sąlygą, numatė ir žemą nedarbo lygį. Paskutinioji sąlygų konfigūracija apėmė partijų ideologiją, kurios kryptys nurodytos aukščiau, teigiamai vertinamus ES ekonominės politikos įvykius ir žemą nedarbo lygį šalyje.

Remiantis glaustuoju sprendiniu, keliamos prielaidos apie teigiamų partijų požiūrių į ES ekonominės integracijos procesus susiformavimo sąlygas. Visų pirma, tam, kad partija pritarėtų ES ekonominei integracijai, ji turi dalyvauti vyriausybės veikloje. Tačiau to neužtenka ir esant dalyvavimo vyriausybės veikloje sąlygai, būtinos dar dvi sąlygos: arba rinkimus supantis europinis kontekstas turi būti palankus, pavyzdžiui, priimami Lietuvai palankūs ekonominiai sprendimai ES lygmeniu, prasideda naujas ES paramos finansinis laikotarpis ir pan., arba šalyje turi būti žemas nedarbo lygis, kas yra vienas iš stabiliai veikiančios vidaus ekonomikos požymių. Kitos dvi priežastinių sąlygų konfigūracijos numato ES ekonominės integracijos projektui palankią partijos ideologiją ir aukštą partijos gaunamų balsų kiekį, rodantį partijos populiarumą tarp rinkėjų. Greta šių sąlygų, kaip ir dalyvavimo vyriausybės atveju, partijų teigiamus požiūrius taip pat formuoja palankus europinis kontekstas ir stabili vidaus ekonomikos situacija, kuri šiame darbe, kaip jau minėta, apibūdinama žemu nedarbo lygio rodikliu. Visgi, kuomet gaunamas balsų skaičius per rinkimus nėra aktualus partijų požiūriams į ES ekonominę integraciją (to nenurodo glaustasis sprendinys), svarbiausiomis teigiamų požiūrių sąlygomis tampa ideologija, palankus europinis kontekstas ir žemas nedarbo lygis šalyje.

Nagrinėjamu atveju gautų subformulių bendroji ir išskirtinė danga nesutapo, nes jų dangos persidengė. Pirmoji subformulė (*vyriausyb*eurokontekst*) apėmė LPS92, LKDP92, TS00, Už darbą Lietuvai 04 iš 15, t.y. 25 proc. teigiamų požiūrių į ES ekonominę integraciją atveju. Daugiausiai atveju paaiškino antroji (*vyriausyb*nedarbolyg*) ir trečioji (*ideolog*balsai*eurokontekst*) sąlygų konfigūracijos – po 31 proc. atveju. Tačiau antrosios sąlygų konfigūracijos išskirtinės dangos rodiklis buvo didesnis už trečiosios ir didžiausias tarp visų subformulių – 31 proc. Į antrąją sąlygų konfigūraciją pateko penkios partijos: LSDP08, DP08, LSDP16, LLRA-KŠS16, TT16. Tuo tarpu trečioji konfigūracija apėmė šias partijas ir jų koalicijas: TS96, Socialdemokratija00, NS00, DP04, Už

darbą Lietuvai 04. Ketvirtoji subformulė (*ideolog*balsai*nedarbolyg*) apėmė tris arba 18 proc. atvejų ir paaiškino TS-LKD partijos požiūrius trijų rinkimų į Seimą metu – 1996 m., 2008 m. ir 2016 m. Paskutinė subformulė (*ideolog*eurokontekst*nedarbolyg*) apėmė mažiausiai, t.y. 12 proc. atvejų ir paaiškino dviejų partijų – TS ir LSDP požiūrius į ES ekonominę integraciją 1996 m. rinkimų programose. Tačiau jos išskirtinės dangos rodiklis buvo mažiausias (6 proc.).

17 lentelėje pavaizduota, kaip partijų požiūrius paaiškinančios priežastinių sąlygų konjunktyros pasiskirstė rinkimų į Seimą metu.

17 lentelė. Partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją teigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priežastinių sąlygų konfigūracijų pasiskirstymas rinkimuose į Seimą

Rinkimai į Seimą	Priežastinių sąlygų konjunktyros	Atvejai
1992 m.	<i>vyriausyb*eurokontekst</i>	LPS92, LKDP92
1996	<i>ideolog*balsai*eurokontekst</i>	TS96
	<i>ideolog*balsai*nedarbolyg</i>	TS96
	<i>ideolog*eurokontekst*nedarbolyg</i>	TS96; LSDP96
2000 m.	<i>vyriausyb*eurokontekst</i>	TS00
2004 m.	<i>vyriausyb*eurokontekst</i>	Už darbą Lietuvai 04
	<i>ideolog*balsai*eurokontekst</i>	DP04, Už darbą Lietuvai 04
2008 m.	<i>vyriausyb*nedarbolyg</i>	LSDP08, DP08
	<i>ideolog*balsai*nedarbolyg</i>	TS-LKD08
2012 m.	-	-
2016 m.	<i>vyriausyb*nedarbolyg</i>	LSDP16, LLRA-KŠS16, TT16

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Kaip matyti, 1992 m. Seimo rinkimuose teigiami požiūriai į ES ekonominę integraciją buvo būdingi dviem dešiniuosioms politinėms jėgoms – LKDP ir LPS. Teigiami šių partijų (LPS atveju – visuomeninių judėjimų, nes politinės partijos statuso tuo metu neturėjo) požiūriai KLA rezultatų analizėje siejami su dalyvavimo vyriausybės veikloje ir palankaus europinio konteksto sąlygomis. Kaip jau minėta, tuometinėje Aukščiausioje taryboje – Atkuriamajame Seime, Sąjūdis turėjo 96 atstovus ir du savo atstovus taip pat turėjo LKDP ir abiejų politinių jėgų atstovai įėjo į pirmosios Lietuvos Vyriausybės sudėtį. Vyriausybės veiklos programoje nurodytas ne tik dalyvavimas politinio integravimosi Europoje procesuose. Ne mažiau svarbiu tikslu laikytas nuo to neatsiejamas Lietuvos įsijungimas į Europos ekonominės erdvės kūrimą (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 1990). Be to, teigiamus partijų požiūrius į Europos ekonominės integracijos procesus galėjo skatinti tuometinės EB sprendimas nuo 1991 m. Lietuvai pradėti teikti pagalbą pagal PHARE programą, kurios tikslas buvo finansuoti ekonomines ir socialines reformas Vidurio ir Rytų

Europos šalyse ir padėti jose sukurti rinkos ekonomiką (Lietuvos Respublikos Finansų ministerija, 2016).

1996 m. Seimo rinkimuose teigiami požiūriai į ES ekonominę integraciją buvo būdingiausi LPS pagrindu susiformavusiai TS partijai, kurios atvejis šių rinkimų metu KLA ataskaitoje nurodytas tris kartus. Šios partijos parama ES ekonominei integracijai kilo iš jos ideologinių nuostatų, kadangi nagrinėjamu laikotarpiu visose ją apibūdinančiose sąlygų konfigūracijose atsikartojo ideologijos sąlyga. Tačiau, atsižvelgiant į šiame tyrime pasireiškusi daugiakeriopą priežastingumą, ideologija partijos požiūrius veikė teigiama linkme tik tuomet, kai: a) partija surinkdavo aukštą balsų kiekį rinkimuose (*balsai*) ir tuometinis kontekstas ES buvo palankus (*eurokontekst*), b) partija surinkdavo aukštą balsų kiekį rinkimuose ir šalyje egzistavo žemas nedarbo lygis (*nedarbolyg*). Pastebėtina, kad 1996 m. Seimo rinkimuose partija surinko 29,80 proc. balsų ir buvo daugiausiai mandatų (33) gavusi partija rinkimuose. Su pastarąją sąlygų kombinacija (*ideolog*balsai*nedarbolyg*) siejamas teigiamas TS požiūrių susiformavimas ir vėlesniuose rinkimų laikotarpiuose (2008 ir 2012 m.). Todėl teigiama, kad ši sąlygų konjunkštūra yra labiausiai įtakojanti TS (dabartinės TS-LKD) partijos pritarimą ES ekonominei integracijai. Galiausiai, TS požiūrius ideologijos sąlyga teigiamai veikė tada, kai c) europinis kontekstas Lietuvos ekonominei integracijai į ES buvo palankus ir šalyje egzistavo žemas nedarbo lygis. Ideologijos, palankaus europinio konteksto ir žemo nedarbo lygio sąlygos taip pat galėjo daryti įtaką LSDP požiūriui, kurio atvejis nurodytas 1996 m. teigiamų baigčių rezultatų analizėje. Nors abi partijos atstovauja skirtingas ideologines kryptis – TS laikosi dešiniųjų, konservatoriškų programinių nuostatų, o LSDP deklaruojami principai atitinka klasikinių socialdemokratiškų partijų vertybes – partijos kairės-dešinės skalėje yra arčiau ideologinio centro, kuriam būdinga proeuropietiška pozicija (Hix, 2006, p. 210). Eurooptimistinius partijų požiūrius taip pat galėjo skatinti nuo 1995 m. prasidėjęs šalies ūkio atsigavimas ir gerėjanti biudžeto būklė (Kuodis, 2008, p. 100). Remiantis Europos Komisijos duomenimis, 1996 m. realusis BVP padidėjo 4,7 proc., o 1997 m. – net 7,3 proc. (Europos Komisija, 1999, p. 58). Padėtis darbo rinkoje taip pat stabilizavosi – tuometinis nedarbo lygis šalyje siekė 6,2 proc. (Lietuvos Statistikos departamentas, 1996). Be to, atsižvelgiant į to meto eurointegracinį kontekstą, reikėtų paminėti, kad partijų paramą ES ekonominiams procesams galėjo formuoti tai, kad 1995 m. Lietuva pasirašė Europos Bendrijų asociacijos sutartį. Greta kitų svarbių šios sutarties įsigaliojimo padarinių, iš kurių svarbiausias buvo Lietuvos siekio tapti ES nare pripažinimas, šis žingsnis pastebimai suintensyvino Lietuvos ir ES ekonominių bendradarbiavimą, išplėtė ekonominio bendradarbiavimo sritis ir įtraukė laisvosios prekybos sutarties nuostatas (Vilpišauskas, 1999, p. 34). Kaip to pasekmė, 1999 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos įmonių eksportas į ES šalis sudarė apie 50 proc. viso šalies prekių eksporto (Lietuvos Statistikos departamentas, 1999).

TS pritarimą ES ekonominei integracijai išlaikė ir 2000 m. rinkimų metu. Tačiau jos poziciją paaiškino iki tol partijai nebūdinga sąlygų konjunkštūra, numatanti dalyvavimą vyriausybės veikloje ir palankaus europinio konteksto

sąlygas. Tai siejasi su jau aptartais 1996 m. rinkimais ir partijos kaip daugiausiai mandatų gavusios politinės jėgos užimta pozicija tuometinėje valdžioje: partija turėjo daugumą 1996–2000 m. kadencijos Seime – iš viso į parlamentą pateko 70 TS išskeltų ar remtų kandidatų, o jos narys Gediminas Vagnorius tapo aštuntosios šalies vyriausybės vadovu. Šios vyriausybės veiklos programoje įtvirtinta proeuropietiška pozicija, numatanti kuo spartesnį įsijungimą į ES, kurio vienas iš uždavinių buvo įsiliejimas į Europos prekių ir kapitalo rinką (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 1997 m.). 2000 m. rinkimus supęs europinis kontekstas tik sustiprino partijos nusiteikimą spartesnei integracijai į ES – 1999 m. gruodžio 11–12 d. Helsinkyje Europos Vadovų taryba pritarė Europos Komisijos siūlymui pradėti stojimo derybas su Lietuva.

Partijų pritarimą Europos ekonominiams procesams ir dalyvavimui juose dar labiau sustiprino šalies įstojimas į ES. Tačiau, kaip jau buvo galima matyti anksčiau, pritarimas ekonominei integracijai labiausiai buvo būdingas prieš tai valdžiusioms partijoms – teigiami požiūriai į ES ekonominę integraciją buvo būdingi LSDP, kuri 2000–2004 m. Seimo kadencijos metu, kartu su socialliberalais (NS), sudarė koalicinę vyriausybę. Atitinkamai, 2004 m. rinkimų, kuriuose ji, kartu su NS, dalyvavo koalicijoje „Už darbą Lietuvai“ programoje, kaip vienas didžiausių partijos valdymo nuopelnų, nurodyta partijos lyderio Algirdo Brazausko vadovavimo vyriausybei metu pasiekta visateisė narystė ES (Algirdo Brazausko ir Artūro Paulausko koalicijos „Už darbą Lietuvai“ Seimo rinkimų programa, 2004 m.). LSDP ir NS partijos teigiamas nuostatas dėl ekonominės integracijos galėjo formuoti ne tik dalyvavimo vyriausybėje ir palankaus europinio konteksto sąlygos, bet ir ideologinės nuostatos bei aukštas populiarumas tarp rinkėjų – už šią partijų koaliciją daugiamandatėse apygardose balsavo 20,65 proc. gyventojų. Gautų balsų svarbą partijų požiūriams į ES ekonominę integraciją rodo kita KLA ataskaitoje nurodyta priešastinių sąlygų kombinacija (*ideolog*balsai*euromkontekst*). Ta pati sąlygų konjunkštūra apibūdino ir pirmą kartą rinkimuose dalyvavusios DP požiūrius, kuriai 2004 m. rinkimai gautų balsų skaičiumi daugiamandatėse apygardose buvo patys sėkmingiausi per visą jos gyvavimo istoriją – iš viso partija surinko 28,44 proc. balsų. Pastebėtina, kad ši partija turi vienus palankiausių požiūrių tiek į ES ekonominę, tiek į politinę integracijos procesus – jos atvejais rečiausiai pasirodydavo tarp neigiamų baigčių rezultatų. Tai galima sieti ne tik su partijos populiarumo dinamika, ideologinių nuostatų ar europinio konteksto bruožais. Gali būti, kad partijos nuostatos buvo veikiamos jos dalyvavo europinio lygmens rinkimuose – 2004 m. birželio mėn., t.y. prieš Seimo rinkimus, pirmą kartą Lietuvoje vykusiuose rinkimuose į Europos parlamentą, DP laimėjo penkias iš trylikos Lietuvai suteiktų vietų.

Teigiamus požiūrius į ES ekonominę integraciją LSDP bei DP turėjo ir 2008 m. rinkimuose. Partijų nuostatas veikė dalyvavimo vyriausybėje sąlyga – po 2004 m. Seimo rinkimų partijos, kartu su NS ir VNDPS (vėliau tapusia Valstiečių liaudininkų sąjunga), sudarė valdančiąją koaliciją. Teigiamas nuostatas narystės ES atžvilgiu galėjo sustiprinti ir tuo metu dar stabili padėtis Lietuvos darbo rinkoje – 2008 m. gruodžio mėn. Duomenimis, nedarbo lygis šalyje siekė tik 5,9 proc.

(Lietuvos Statistikos departamentas, 2008). 2008 m. laikotarpiu teigiamomis nuostatomis dėl ES ekonominės integracijos pasižymėjo ir konservatorių partija. TS-LKD poziciją apibūdino priešastinių sąlygų konfigūracija, numatanti ideologines nuostatas, aukštą balsų kiekį bei žemą nedarbo lygį šalyje (*ideolog*balsai*nedarbolyg*). Nors partija prieš tai buvusioje Seimo kadencijoje neįėjo į valdančiosios koalicijos sudėtį, (iš dalies gal ir dėl to) rinkimuose gavo 19,72 proc. Kaip jau minėta, ši sąlygų konjunkcija galimai labiausiai veikia TS-LKD požiūrius į ekonominę integraciją tarp ES valstybių ir skatina tam pritarimą. Be to, šios ir kitų nagrinėjamu laikotarpiu teigiamas nuostatas dėl ES ekonominės integracijos turėjusių partijų pritarimą galėjo sustiprinti ne tik 2007 m. prasidėjęs naujas finansinis ES paramos laikotarpis, bet ir tais pačiais metais įvykęs Lietuvos įsiliejimas į Šengeno erdvę, kas laikyta vienu didžiausiu valstybės užsienio politikos laimėjimų ir gilesnės Europos integracijos simbolių (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2007 m.).

KLA rezultatų ataskaitoje 2012 m. nenurodytas nei vienas teigiamas baigties atvejis. Apskritai, eurooptimistinių nuostatų mažėjimą šiuo laikotarpiu galima sieti su narystės pradžioje visuomenės ir politinio elito tarpe vyravusiu idealistiniu įsivaizdavimu, jog prisijungus prie ES, gyvenimas Lietuvoje pagerės automatiškai. Tačiau nuo narystės pradžios prabėgus aštuoneriems metams, taip neatsitiko, o ekonominės krizės sąlygomis žmonių gyvenimo sąlygos dar labiau suprastėjo. Neigiamos partijų požiūrių į ES ekonominę integraciją priešastinės sąlygos 2012 m. rinkimų laikotarpiu aptariamos sekančiame šio darbo skyriuje.

Kaip ir buvo galima tikėtis, 2016 m. rinkimų metu pritarimą ekonominės integracijos procesams ES išreiškė tos pačios partijos, kurios prieš tai įėjo į valdančiąją koaliciją – LSDP, LLRA-KŠS ir TT, kadangi jos buvo atsakingos už priimtus eurointegracinius sprendimus savo valdymo metu. Svarbiausiu tokiu sprendimu laikomas 2015 m. įvykęs euro įvedimas, kuris sustiprino partijų įsipareigojimą ES ekonominei integracijai ir tikėjimą ekonomine eurointegracinio projekto nauda. Tačiau jų nuostatas formavo ne tik dalyvavimo vyriausybėje sąlyga, bet ir palankios tendencijos šalies darbo rinkoje – nedirbančiųjų gyventojų skaičius šalyje šiuo laikotarpiu siekė 8,3 proc.

Atlikus teigiamų baigčių partijų požiūrių į ES ekonominę integraciją kokybinę lyginamąją analizę ir išnagrinėjus partijų pritarimo ekonominei integracijai sąlygas, toliau pereita prie neigiamų baigčių raiškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės atlikimo. Gautų rezultatų pagrindu buvo siekiama išsiaiškinti, kodėl tam tikros partijos turėjo neigiamas nuostatas dėl ekonominių procesų Europoje ir kuriais Seimo rinkimais jos pasireiškė.

Programos „fs/QCA“ sudarytoje tiesos lentelėje (žr. 56 pav.) pateiktos visos galimos neigiamų požiūrių į ES ekonominę integraciją priešastinių sąlygų konfigūracijos.

ideolog	vyriausyb	balsai	eurokontekst	nedarbolyg	number	~pozeko	raw consist.	PRI consist.	SYM consist
0	0	0	1	1	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	1	0	1	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	1	1	0	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	1	0	0	0	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	1	0	0	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	1	0	0	0	1	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	0	0	1	2	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	0	0	1	3	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	0	0	1	0	3	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	0	1	0	3	1	1.000000	1.000000	1.000000
1	0	0	0	0	4	1	1.000000	1.000000	1.000000
0	1	1	1	0	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	0	1	1	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	1	1	1	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	1	1	1	0	1	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	1	0	1	2	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	1	0	1	0	2	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	0	1	1	0	3	0	0.000000	0.000000	0.000000
1	1	0	0	1	5	0	0.000000	0.000000	0.000000

56 pav. Raiškųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės tiesos lentelė programoje „fs/QCA“: tik faktiškai stebėti partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją neigiamų baigčių atvejai.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Atlikus priežastinių sąlygų konfiguracijų Būlio minimizacijos procedūrą, kai neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, gautos priežastinių sąlygų konfiguracijos, aiškinančios partijų nepritarimą ES ekonominei integracijai.

Gautas neigiamų baigčių kompleksinis sprendinys išsiskyrė pateikiamų priežastinių sąlygų įvairovė ir sprendinių gausa. Todėl, kaip ir ankstesniais atvejais, ieškant partijų nepritarimo ES ekonominei integracijai priežasčių, toliau darbe analizuotos supaprastinančios kontrafaktinės prielaidos, t.y. logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, ir koncentruotasi ties glaustojų sprendinio pateiktomis formulėmis.

Atlikus neigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, kokybinę lyginamąją analizę, gautos subformulės (sprendiniai), nurodančios neigiamų partijų požiūrių į ES ekonominę integraciją priežastines sąlygas.

Kaip iš kokybinės lyginamosios analizės ataskaitos matyti, neigiamus partijų požiūrius į ES ekonominę integraciją lemia keturios sąlygų konfiguracijos. Partija nepritarė ES ekonominei integracijai, jeigu:

- 1) \sim eurokontekst* \sim nedarbolyg – buvo neigiamas europinis kontekstas ir aukštas nedarbo lygis šalyje;
- 2) arba, \sim ideolog* \sim vyriausyb – buvo kraštutinės kairės, socializmo, agrarizmo, liberalizmo arba kraštutinės dešinės ideologija ir dalyvavimas opozicijos veikloje;
- 3) arba, \sim vyriausyb* \sim balsai* \sim nedarbolyg – buvo dalyvavimas opozicijos veikloje, žemas rinkimuose gautas balsų kiekis ir aukštas nedarbo lygis šalyje;

4) arba, *~vyriausyb*~balsai*~eurokonteks* – buvo dalyvavimas opozicijos veikloje, žemas rinkimuose gautas balsų kiekis ir neigiamas europinis kontekstas.

Atsakant į klausimą, kas lemia partijų nepritarimą ES ekonominei integracijai, visų pirma, reikėtų paminėti keletą sąlygų, kurios pasikartoja dviejose konfigūracijose iš keturių – tai partijos buvimas opozicijoje ir jos žemas populiarumo rodiklis (rinkimuose gaunamų balsų kiekis ne didesnis nei 20 proc.). Tačiau šios dvi sąlygos tampa svarbios partijų požiūriams tik tuomet, jei egzistuoja aukštas nedarbo lygis šalyje arba yra įvykę svarbūs įvykiai ES ekonominės politikos srityje, kuriuos partijos įvertino neigiamai.

Vis dėlto, kuomet požiūriams į ES partijos populiarumas tarp rinkėjų nėra svarbus (šios sąlygos nenurodo KLA ataskaita), tačiau priklausymo opozicijai sąlyga išlieka, nepritarimą ES ekonominei integracijai gali lemti jos atstovaujama ideologinė kryptis – kraštutinė kairės, socializmas, agrarizmas, liberalizmas arba kraštutinė dešinė.

Galiausiai, atmetus ideologijos, dalyvavimo opozicijos veikloje ir partijų gaunamų balsų sąlygas, paskutinė kokybinės lyginamosios analizės ataskaitoje pateikta sąlygų konfigūracija, neigiamus partijų požiūrius siejo su europinio konteksto įvykiais ir aukštu nedarbo lygiu šalyje.

Daugiausiai atvejų paaiškino trečioji sąlygų kombinacija (*~vyriausyb*~balsai*~nedarbolyg*), apėmusi 47 proc. neigiamos baigties atvejų. Į ją pateko šios partijos arba jų koalicijos: LSDP-NKD92, LLS00 TS04, TT04, LCS04, VNDPS04, LSDP12, DK12, TT12, LLRA12. 42 proc. atvejų apėmė antroji KLA ataskaitoje pateikta priešastinių sąlygų konfigūracija (*~ideolog*~vyriausyb*). Ši sąlygų kombinacija apibūdino devynių partijų požiūrius: LDDP92, LTCS96, LLS00, LCS04, VNDPS04, LRLS08, LCS08, LVŽS16, LRLS16. Tiek pat atvejų paaiškino ir ketvirtoji sąlygų kombinacija (*~vyriausyb*~balsai*~eurokonteks*), apėmusi TPP08, TT08, LRLS08, LCS08, LSDP12, DK12, TT12, LLRA12, LRLS16 atvejus.

Mažiausiai atvejų apėmė pirmoji sąlygų konfigūracija (*~eurokontekst*~nedarbolyg*), paaiškinusi septynis iš dvidešimt vienos arba 33 proc. neigiamos baigties atvejų. Šiai sąlygų konfigūracijai priklausė tokios partijos, kaip DP12, LSDP12, TS-LKD12, LLRLS12, DK12, TT12, LLRA12.

18 lentelėje pateikti apibendrinti neigiami partijų požiūriai į ES ekonominę integraciją ir jų pasiskirstymas laike, paremtas kokybinės lyginamosios analizės rezultatais.

18 lentelė. Partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją neigiamų baigčių, kai įtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priežastinių sąlygų konfigūracijų pasiskirstymas rinkimuose į Seimą

Rinkimai	Priežastinių sąlygų konjunkcijos	Atvejai
1992 m.	~vyriausyb*~balsai*~nedarbolyg	LSDP-NKD92
	~ideolog*~vyriausyb	LDDP92
2000 m.	~vyriausyb*~balsai*~nedarbolyg	LLS00
2004 m.	~vyriausyb*~balsai*~nedarbolyg	TS04, TT04, LCS04, VNDPS04
	~ideolog*~vyriausyb	LCS04, VNDPS04
2008 m.	~ideolog*~vyriausyb	LRLS08, LCS08
	~vyriausyb*~balsai*~eurokonteks	TPP08, TT08, LRLS08, LCS08
2012 m.	~vyriausyb*~balsai*~nedarbolyg	LSDP12, DK12, TT12, LLRA12
	~vyriausyb*~balsai*~eurokonteks	LSDP12, DK12, TT12, LLRA12
	~eurokontekst*~nedarbolyg	DP12, LSDP12, TS-LKD12, LLRLS12, DK12, TT12, LLRA12
2016 m.	~ideolog*~vyriausyb	LVŽS16, LRLS16
	~vyriausyb*~balsai*~eurokonteks	LRLS16

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

KLA ataskaitoje nurodoma, kad 1992 m. rinkimų metu neigiamus požiūrius išreiškė dvi partijos – tai LSDP-NKD ir LDDP, tačiau jų požiūrius formavo skirtingos sąlygų konfigūracijos. LSDP-NKD atvejį apibūdino trečioji sąlygų konfigūracija, numačiusi partijos dalyvavimą opozicijos veikloje, žemą palaikymą tarp rinkėjų ir aukštą nedarbo lygį šalyje.

Iš tiesų, 1992 m. rinkimų metu Lietuvoje vyravo didžiulis ūkio nuosmukis, kuris buvo susijęs su ūkio pertvarkymo iš sovietinės ekonominės sistemos procesais bei ekonomikos liberalizavimu. Lietuvos Statistikos departamento duomenimis, infliacija 1992 m. siekė 1162,6 proc., t.y. pasireiškė vadinamoji hiperinfliacija, kuriai būdingas itin spartus kainų kilimas, pinigų nuvertėjimas ir ūkio suirutė (Dubauskas, 2013). Nors nedarbo lygis šalyje neviršijo 3,6 proc., tai rodė išbalansuotos darbo rinkos požymius. Be to, ilgainiui nedarbas plėtėsi, apimdamas vis naujus regionus ir sociodemografines gyventojų grupes. Pavyzdžiui, Lietuvos Statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje 1995 m. gruodžio mėn. bedarbių skaičius padidėjo jau iki 7,3 proc. Todėl partijos nepritarimas tuometiniam Lietuvos įsijungimui į ES ekonominius procesus, buvo grindžiamas sudėtinga vidaus ekonomine situacija, ką ji išreiškė ir savo rinkimų programoje. LSDP-NKD kritiškas nuostatas Europos ekonominės integracijos atžvilgiu taip pat galėjo sustiprinti tai, kad partija 1990–1992 m. nedalyvavo vyriausybės veikloje ir turėjo žemą palaikymą tarp rinkėjų (1992 m. rinkimuose gavo 6 proc.). LDDP buvo būdinga antroji sąlygų konfigūracija, numatanti partijos ideologiją ir nedalyvavimą vyriausybės veikloje,

kaip svarbiausias nepritarimo ES ekonominei integracijai, priežastis. Siekiant įvertinti LDDP ideologinių nuostatų poveikį jos požiūriams į Europos ekonominę integraciją, reikėtų paminėti, kad partija susiformavo 1990 m., pakeitus Lietuvos komunistų partijos pavadinimą. Nors po 1989–1990 m. vykusios reorganizacijos, kuomet nuspręsta atsiskirti nuo TSKP ir pakeisti partijos pavadinimą į LDDP, 1993 m. naujai priimta programa numatė, jog partija yra socialdemokratinė, perėjimas iš socializmo - komunizmo į socialdemokratinę ideologinę kryptį taip greitai neįvyko ir nagrinėjamu laikotarpiu buvo išsaugotas LKP veiklos tęstinumas ir perimamumas (Lukošaitis, 1997, p. 102). Tai rodo ir šiame darbe taikoma Tarptautinio partijų programų tyrimo, MARPOR, projekto naudojama partijų ideologijų klasifikacija. Remiantis ja, 1992 m. rinkimuose LDDP priskiriama komunistinę ideologiją atstovaujančioms partijoms (Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR). Tradicinėje kairės-dešinės skalėje šią ideologinę kryptį atstovaujančios partijos priskiriamos euroskeptiškajam partijų blokui (Hix, 2006). Be to, nors rinkimuose į Aukščiausiąją Tarybą – Atkuriamąjį Seimą LDDP gavo nemažai mandatų (iš viso partija turėjo 46 atstovus) (Lukošaitis, 1997, p. 1), absoliučią daugumą laimėjo LPS kandidatai ir partija priklausė opozicijai. Todėl LDDP ideologinių nuostatų pobūdis, kartu su apribota galimybe dalyvauti priiminėjant eurointegracinius sprendimus, galėjo lemti kritiškų nuostatų formavimąsi tarp šios partijos narių.

Ta pati sąlygų konjunktūra, numatanti ideologijos ir nedalyvavimo vyriausybėje sąlygas (*~ideolog*~vyriausyb*) apibūdino 1996 m. laikotarpyje neigiamais požiūriais į ES ekonominę integraciją pasižymėjusią LTCS, kuri buvo vienintelė šiuose rinkimuose išreiškusi antieuropietišką poziciją. Partijos antieuropietiškos nuostatos į Europos ekonominę integraciją ir Lietuvos dalyvavimą joje siejamas su bendru partijos nepritarimu Lietuvos siekiui tapti tuometinės EB nare, kas jau buvo aptarta skyriuje apie partijų požiūrių į ES politinę integraciją priežastines sąlygas. Be to, partijos palaikoma antieuropietiška pozicija gali būti susijusi su jos nedalyvavimu 1992–1996 m. vyriausybės veikloje.

2000 m. rinkimuose neigiamos nuostatos ES ekonominės integracijos atžvilgiu buvo būdingos LLS. Kaip ir politinės integracijos atveju, LLS požiūrius galėjo veikti partijos populiarumo rodikliai (iki 1999 m. pabaigos partijos reitingai siekė apie 2 proc.). Tačiau ekonominės integracijos atveju, greta pastarosios sąlygos, dar prisidėjo dalyvavimo opozicijoje ir nedarbo lygio šalyje sąlygos. 2000 m. duomenimis, Lietuvoje nedarbo lygis buvo didžiausias nuo pat valstybės Nepriklausomybės atkūrimo ir siekė 16,4 proc., o 1999 m. realusis BVP, lyginant jį su 1998 m., sumažėjo 4,1 proc. (Lietuvos bankas, 1999). Prastą to meto ekonominę situaciją galėjo veikti daugybė priežasčių, tačiau vieni akivaizdžiausių aptariamo laikotarpio ekonominių įvykių buvo kaimyninėje Rusijoje, kuri vis dar turėjo didelį ekonominį poveikį Lietuvos ūkiui, 1998–1999 m. kilusi finansų krizė (Kuodis, 2008). Lietuvos ekonomiką taip pat neigiamai veikė viešųjų finansų problemos – 1999 m. biudžeto pajamų buvo surinkta 12,7 proc. mažiau nei buvo planuota, o valstybės skola per metus padidėjo 25,5 proc. (Kuodis, 2008). Atsižvelgiant į šiuos ekonominius rodiklius ir išskirtinį LLS dėmesį ekonominiams interesams užsienio

politikoje (remiantis 2000 m. rinkimų programa), galima paaiškinti LLS kritiškas nuostatas dėl Lietuvos dalyvavimo ES ekonominės integracijos procesuose. Neigiamas nuostatas galėjo sustiprinti dar ir tai, kad partija neturėjo parlamentinio dalyvavimo patirties, o jos palaikymas tarp rinkėjų buvo žemas – 1996 m. Seimo rinkimų metu LLS gavo tik 1,84 proc. balsų. Todėl partija neturėjo galimybės formuoti eurointegracinių sprendimų, nes nedalyvavo valdančiosios koalicijos ir vyriausybės veikloje.

2004 m. – jau po Lietuvos įstojimo į ES vykusiuose rinkimuose, neigiamus požiūrius į ES ekonominę integraciją išreiškė keturios partijos: TT, TS, VNDPS ir LCS. Visų jų požiūrius formavo tos pačios trys sąlygos kaip ir 2000 m. rinkimų atveju – tai priklausymas opozicijai (arba VNDPS ir TT atveju – parlamentinio dalyvavimo patirties stoka), palyginus žemas palaikymas tarp rinkėjų ir aukštas nedarbo lygis šalyje. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šioje kombinacijoje esančios sąlygos viena su kita yra tiesiogiai susijusios. Pavyzdžiui, aukštas nedarbo lygis – ekonominis rodiklis, rodantis, kad šalies ekonomikoje egzistuoja tam tikros problemos, skatina opozicinių partijų kritiką valdančiųjų partijų priimamiems sprendimams, įskaitant – ir eurointegracinės politikos srityje. Kitaip tariant, partijų neigiami požiūriai į ES integraciją nebūtinai reiškia jų nepritarimą narystei ES *per se*, o veikiau yra susiję su partijų varžymusi nacionalinėje arenoje ir pozicijos – opozicijos santykių dinamika valdžioje. Tokiu būdu opozicinių partijų nepritarimas valdančiųjų partijų vykdomai politikai gali virsti kritika ES integracijai. Šios prielaidos akivaizdžiausios TS ir LCS atvejais, kadangi abi partijos 2004–2008 m. Seimo kadencijos metu veikė opozicijoje (LCS – iki 2006 m.). Tačiau, siekiant geriau suprasti šių partijų požiūrių į ES dinamiką, reikėtų grįžti į 2000–2004 m. Seimo kadencijos laikotarpį. Pradedant nuo LCS atvejo, reikėtų pastebėti, kad, nors po 2000 m. rinkimų LTCS ir LLS (šios partijos vėliau susijungė į vieną LCS) įėjo į NS, LLRA ir Moderniųjų krikščionių demokratų koaliciją, pasivadinusią „Naujosios politikos“ vardu, ir kurį laiką buvo valdančiosios, tačiau dėl vidinių nesutarimų koalicija žlugo ir nuo 2001 m. Seimo daugumą sudarė socialdemokratai ir socialliberalai. Be to, kaip jau buvo minėta aprašant LCS požiūrius į politinę integraciją, nagrinėjamu laikotarpiu partijai buvo būdingas populiarumo reitingų mažėjimas, vidiniai pokyčiai partijos organizacijoje ir lyderių kaita. LCS požiūrius į ES ekonominę integraciją kritiška linkme taip pat galėjo veikti jos ideologinės nuostatos – kokybinės lyginamosios analizės ataskaita rodo, kad greta nedalyvavimo vyriausybėje sąlygos, 2004 m. nuostatos dėl ekonominės integracijos buvo sąlygojamos partijos ideologijos. Kalbant apie TS atvejį, reikėtų pažymėti, kad 2000 m. rinkimai buvo vieni nesėkmingiausių partijos veiklos istorijoje – daugiamandatėse rinkimų apygardose partija surinko tik 8,62 proc. balsų ir gavo 8 mandatus. Nors elektorato mažėjimas dažnai būdingas valdančiosioms partijoms, ypač Rytų ir Vidurio Europos šalyse (Gaidys, 2004, p. 115), didelę įtaką rinkėjų nuomonei turėjo A. Kubiliaus vadovavimu vyriausybei metu įvykęs nuostolingas vieno stambiausių Lietuvos ūkio objektų – „Mažeikių naftos“ privatizavimas. Diskusijos dėl „Mažeikių naftos“ privatizavimo paskatino gyventojų dvejonę ne tik dėl valdžios priimamų sprendimų tikslingumo, bet ir palietė narystės ES klausimą,

kadangi gyventojai suvokė, jog nedaug žino apie ES ir stojimo sąlygas (Gaidys 2004, p. 140).

Tuo tarpu VNDPS ir TT požiūrius 2004 m. rinkimuose taip pat apibūdino nedalyvavimo vyriausybėje, žemo populiarumo (balsų kiekio) ir aukšto nedarbo lygio šalyje sąlygos. Tačiau, skirtingai nei anksčiau pristatytų partijų atveju, jų požiūrius į ES galėjo veikti ne pozicijos – opozicijos santykių dinamika, bet tai, kad šalies partinėje sistemoje jos buvo pakankamai naujos veikėjos: TT atveju šie rinkimai buvo pirmieji, kuriuose ji dalyvavo po įsikūrimo 2002 m., o VNDPS iki tol Seimo rinkimuose pasirodydavo nesėkmingai (VNDPS dalyvavimo rinkimuose patirtis plačiau jau buvo pristatyta skyriuje apie partijų požiūrius į ES politinę integraciją). Todėl spaudimas varžytis su kitomis partijomis, turinčiomis ilgesnę dalyvavimo parlamente patirtį ir stabilų elektoratą, galėjo lemti kritiškesnę šių partijų požiūrį ne tik Europos ekonominę integraciją, bet ir į vidaus politikos sritis. VNDPS požiūrius į ekonominę integraciją taip pat galėjo veikti jos ideologinės nuostatos, kurios pasireiškė ir jos požiūriuose į ES politinės integracijos procesus. Agrarizmo ideologinę kryptį atstovaujančių partijų pagrindinis elektoratas yra žemdirbiai, ūkininkai, žemės savininkai ir kitos gyventojų grupės, kurios yra suinteresuotos ES Bendrosios žemės ūkio politikos raida. Tačiau bendroji žemės ūkio politika yra viena iš daugiausiai prieštaravimų tarp ES valstybių narų keliančių politikos sričių – diskusijų kelia bendrosios žemės ūkio politikos biudžeto paskirstymas, mokėjimų apimčių šalims susiejimas su praėjusių laikotarpių mokėjimais bei paramos ūkininkams apimtys, o žemdirbių išmokų suvienodinimo ES mastu klausimas ypač aktualus po 2004 m. įstojusiose valstybėse, tarp jų ir Lietuvoje. Be to, 2004 m. rinkimai sutapo su 2003 m. pradėta Bendrosios žemės ūkio politikos reforma, kurios tikslas buvo sumažinti žemės ūkio produkcijos perteklių, panaikinant ryšį tarp subsidijų ir gamybos (Europos Komisija, 2012a). Tuometinės šalys kandidatės buvo smarkiai priklausomos nuo žemės ūkio sektoriaus ir jis darė didelę įtaką šių šalių ekonomikoms. Pavyzdžiui, žemės ūkio, medžioklės ir žuvininkystės pridėtinė vertė BVP struktūroje 1998 m. sudarė 7,13 proc. (Lietuvos Statistikos departamentas, 1999). Nors siekis atsisakyti subsidijų, kurios būtų susietos su gaminamos produkcijos kiekiu, turėjo palengvinti besivystančių šalių konkurenciją, bet koks paramos sumažinimas žemės ūkiui arba kitoks jo augimo apribojimas reikėtų ir dalies ūkininkų veiklos apribojimą. Be to, Lietuvos žemės ūkis, stojant į ES, buvo viena mažiausiai reformuotų vidaus politikos sričių ir ne visos jam priklausančios šakos buvo vienodai gerai pasirengusios būsimai narystei ES. Nurodytos priežastys galėjo paskatinti VNDPS išreikšti labiau kritiškas nei kitų partijų nuostatas ES ekonominės integracijos atžvilgiu.

Atskirai reikėtų aptarti kitą kontekstinę sąlygą, kuri partijų požiūriuose pasireiškė nagrinėjamu laikotarpiu – tai nedarbo lygis 2004 m. rinkimų metu. Nors Lietuvai įstojus į ES ir NATO, prasidėjo ekonominis pakilimas, kurį skatino ir iš ES gaunama finansinė parama⁵⁴, šis palankus laikotarpis nebuvo tinkamai išnaudotas.

⁵⁴ 2002 m. Lietuva pradėjo naudotis dar dviejų ES pagalbos instrumentų lėšomis: ISPA (parama stambiems infrastruktūros ir aplinkos projektams) ir SAPARD (parama žemės ūkiui ir kaimo plėtrai).

Netrukus pradėjo kilti nekilnojamojo turto kainos Lietuvoje, susiformavo vadinamasis nekilnojamojo turto kainų burbulas, turėjęs įtakos šalies ekonomikai. 2005 m. vyriausybės sprendimas padidinti elektros ir viešojo transporto kainas iš dalies prisidėjo prie infliacijos augimo – nagrinėjamo laikotarpio gruodžio mėn. Duomenimis, infliacija šalyje siekė 3 proc. Nors literatūroje pažymima, kad saikinga infliacija pasireiškia 1,1–4,7 proc., tačiau infliacijos padidėjimas prisidėjo prie to, kad Lietuvai 2007 m. nepavyko įsivesti euro.

2008 m. laikotarpiu partijų požiūriuose pasireiškė nauja sąlygų kombinacija (~vyriausyb*~balsai*~eurokonteks). Šių sąlygų rinkinys apibūdino keturių partijų požiūrius – TPP, TT, LRLS ir LCS. Visos šios partijos ir, iš dalies, LCS⁵⁵, nedalyvavo 2004–2008 m. vyriausybės veikloje, veikė opozicijoje arba buvo naujos, o jų gautas balsų kiekis rinkimuose buvo ne didesnis nei 20 proc. Partijų požiūriams taip pat galėjo daryti įtaką išorinės aplinkybės (*~eurokonteks). 2008 m. prasidėjusi pasaulio ekonomikos krizė šalies ekonomikai turėjo ypač didelį poveikį, dėl ko šalies vyriausybė įgyvendino plataus masto taupymo politiką, stipriai palietusią socialiai pažeidžiamiausias gyventojų grupes. Be to, kaip jau minėta, skirtingai nei buvo planuota, 2007 m. Lietuvai dėl per žemo kainų lygio šalyje, nepavyko įsivesti bendros ES valiutos – euro. Nors kuo spartesnis įstojimas į euro zoną išliko vienas pagrindinių Lietuvos eurointegracijos darbotvarkės uždavinių (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2008), ES institucijų sprendimas neleisti Lietuvai įsivesti euro galėjo gilinti takoskyras tarp euro zonos ir jai nepriklausančių ES valstybių narių bei paskatinti šio klausimo politizavimą nacionaliniu lygmeniu. Be to, daugelis ekonominės krizės įveikimo priemonių, buvo grindžiamos būtinumu šalies ekonomiką priartinti prie ES konvergencijos kriterijų ir euro įvedimo strategija. Nors neabejotina, kad dauguma tų sprendimų buvo nulemti ES reikalavimų, tačiau euro įvedimo klausimą buvo galima naudoti vidaus auditorijai, siekiant mobilizuoti rinkėjus (Vilpišauskas, 2009).

Daugiausiai neigiamų požiūrių į ES ekonominę integraciją pasireiškė 2012 m. rinkimų metu. Kaip ir praėjusių rinkimų metu, partijų požiūriai į ES ekonominės integracijos procesus buvo veikiami nedalyvavimo vyriausybėje bei žemo balsų kiekio sąlygų. Atitinkamai, šios sąlygos pasiskirstė pagal partijų užimamą padėtį partinėje sistemoje, t.y. šios sąlygos buvo būdingos tik toms partijoms, kurios prieš tai nedalyvavo vyriausybės veikloje, nes priklausė opozicijai (LSDP, LLRA, DP ir TT) arba dėl to, jog 2012 m. rinkimuose dalyvavo pirmą kartą (DK). Tačiau nepaisant šių charakteristikų, visas kokybinės lyginamosios analizės neigiamų baigčių ataskaitoje nurodytas partijas jungė bendras sąlygų rinkinys – tai neigiamai vertinami europinio konteksto įvykiai ir aukštas nedarbo lygis (~eurokontekst*~nedarbolyg). Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad partijų požiūriams į ES ekonominę integraciją toliau didelį poveikį darė tebesitęsiantis ekonomikos nuosmukis tek nacionaliniu, tiek europiniu lygiu. 2012 m. gruodžio mėn. duomenimis, nedarbo lygis Lietuvoje siekė 13,2 proc. (Lietuvos Statistikos

⁵⁵ LCS, kuri prie valdančiosios koalicijos prisijungė 2006 m. Jos frakcijos narys Raimondas Šukys keturioliktoje vyriausybėje nuo 2006 m. iki 2007 m. ėjo vidaus reikalų ministro pareigas.

departamentas). Padėtis ES mastu taip pat nebuvo palanki. Prasidėjus krizei, 2011 m. trečią ketvirtį užimtumo lygis nusmuko iki 68,9 proc. (Europos Komisija, 2012b), nuo 2010 m. pradžios ES nedarbas nuolat viršijo 9,5 proc., o 2012 m. vasario mėn. peržengė 10,2 proc. ribą (Europos Komisija, 2012c) Pagal Europos Komisijos prognozę, planuota, jog 2012 m. ES BVP neaugs, o euro zona patirs nuosmukį (Europos Komisija, 2012c). Partijų požiūriams į ES ekonominę politiką taip pat galėjo įtaką daryti ir tai, kaip ES reagavo į 2008 m. kilusią ekonominę krizę. 2011–2013 m. ES nustatė griežtesnes taisykles, pagal kurias pradėta atidžiau tikrinti valstybių skolos ir deficitas ir taip reguliuoti, kad vyriausybės neišleistų daugiau, negu gali sau leisti bei – nustatytas metinis ekonominės politikos koordinavimas, per kurį svarbų vaidmenį atlieka Komisija. Šios nuostatos kertasi su dešiniųjų, ypač liberaliųjų, partijų atstovaujamosiomis nevaržomos prekybos ir ekonominių santykių reguliavimo mažinimo idėjomis. Tai rodo ir kokybinės lyginamosios analizės ataskaita, kurioje, tarp neigiamai ES ekonominės politikos sprendimus įvertinusių partijų, atsidūrė ir LRLS bei pirmą kartą nuo 2004 m. – TS-LKD. Atitinkamai, TS-LKD 2012 m. rinkimų programoje pateikė kritiškiausias nuostatas dėl ES ekonominės integracijos per visą šio tyrimo laikotarpį. Kitos partijos savo programose taip pat neigiamai vertino ES ekonominės raidos tendencijas. Pavyzdžiui, DK savo programoje kritiškai vertino Lietuvos planus įsivesti eurą. Tai partija argumentavo sudėtinga situacija Europos ekonominėje ir pinigų sąjungoje ar net galimu jos iširimu.

Skirtingai nei 2012 m. rinkimuose, 2016 m. ideologinis partijų spektras nebuvo toks platus ir ES ekonominę politiką neigiamai vertino tik dvi partijos – tai LVŽS ir LRLS. Abiejų partijų požiūrius į ES ekonominę integraciją apibūdino ideologijos ir nedalyvavimo vyriausybėje sąlygos. Greta šių sąlygų, LRLS požiūrius taip pat galėjo veikti nedalyvavimas vyriausybėje, žemas balsų kiekis ir neigiamai vertinamas europinis kontekstas. Paskutinės sąlygos atveju, gali būti, kad numatomi ES sanglaudos politikos pokyčiai po 2020 m., kuomet baigsis 2014–2020 m. ES struktūrinės paramos laikotarpis ir sumažės šalies ūkio priklausomybė nuo ES struktūrinių fondų pinigų, kuris buvo svarbiausias partijos požiūrius į ES ekonominę integraciją nulėmęs europinio konteksto veiksnys. Be to, partijų kritiškumą galėjo skatinti ir nepakankamai efektyvus ES struktūrinių fondų paramos panaudojimas.

Pabaigai, siekiant partijų požiūrius į ES politinę ir ekonominę integraciją nusakyti apibendrinančiais bruožais, Lietuvos santykius su EB (ES) galima suskirstyti į tris etapus:

- santykių su EB/ES pradžios etapą, trukusį nuo 1992 m. iki Asociacijos sutarties pasirašymo 1995 m., ir apėmusį 1992 m. ir 1996 m. rinkimus;
- derybų (pasiruošimo joms) etapą nuo Asociacijos sutarties pasirašymo iki narystės ES 2004 m., apėmusį 2000 m. ir 2004 m. rinkimus;
- etapą nuo įstojimo į ES iki dabar, apėmusį 2008 m. ir 2016 m. rinkimus.

Pagal šiuos etapus galima struktūruoti partijų požiūrių priežastines sąlygas. Partijų pritarimą ES politinei integracijai visuose rinkimuose labiausiai paaiškino

partijų dalyvavimo vyriausybės veikloje ir Rusijos keliamos saugumo grėsmės sąlygos. Vieningiausias požiūris į Europos politinę integraciją partijos turėjo pačioje santykių su ES pradžioje – 1992 m. rinkimų metu šiam Europos integracijos aspektui pritarimą išreiškė visos rinkimus laimėjusios politinės jėgos. 2000–2004 m. rinkimuose būdingiausias teigiamas požiūris į ES politinę integraciją sąlygos buvo ideologija, rinkimuose gautas aukštas balsų kiekis bei ilgalaikė partijos veiklos istorija (amžius), numatantis įsikūrimą iki narystės ES. Tačiau šiuo laikotarpiu teigiamos nuostatos į ES tapo mažiau stiprios ir buvo būdingos tik keletui partijų. Po įstojimo į ES, partijų požiūrių struktūra sutapo su 1992 m. rinkimuose pasireiškusiais požiūriais: svarbiausiomis partijų pritarimo Europos vienijimuisi ir politinių kompetencijų perleidimui ES sąlygomis vėl tapo dalyvavimas vyriausybės veikloje ir Rusijos keliamos saugumo grėsmės. Ypač stiprus partijų pritarimas politinei integracijai buvo matomas 2016 m. rinkimuose. Labiausiai partijų nepritarimą Europos politinei integracijai veikė jų populiarumo tendencijos (mažas balsų kiekis) per rinkimus ir stabili saugumo aplinka, t.y. grėsmių iš Rusijos nebuvimas. Šios sąlygos pasireiškė visuose santykių su ES etapuose, tačiau labiausiai partijų požiūris jos veikė jau po Lietuvos įstojimo į ES – 2012 m. rinkimų analizė parodė tik neigiamus požiūrius į Europos politinę integraciją. Kairiosios ir centro partijos, labiau nei dešinėsios partijos, pritarė Europos politiniam vienijimuisi ir nacionalinių galių perleidimui ES lygmeniui.

Teigiamus požiūrius į ES ekonominę integraciją taip pat labiausiai paaikšino partijų dalyvavimas vyriausybėje, tačiau nacionalinio konteksto ypatumai skyrėsi – partijų nuostatos į ES labiausiai veikė žemas nedarbo lygis šalyje. Partijų požiūrius formavo ir jų ideologija, siekis išlaikyti populiarumą tarp rinkėjų bei įvykiai ES. Nagrinėjant nuostatų dinamiką laiko perspektyvoje, matėme, kad 1992–1996 m. teigiami partijų / visuomeninių judėjimų (LPS) požiūriai buvo siejami su jų dalyvavimu vyriausybėje, ilgainiui atsigauančia šalies ekonomika ir ją paskatinusiais Lietuvai palankiais ES sprendimais (nuo 1991 m. Lietuvai pradėta teikti PHARE parama, 1995 m. pasirašyta Europos Bendrijų asociacijos sutartis). Santykių su EB/ES pradžioje palankesnius požiūrius į ES ekonominę integraciją pateikė dešinėsios partijos (LPS/TS, LKDP), tačiau ilgainiui jų kritiškumas ES didėjo. Derybų su ES etapo pradžioje, teigiamos partijų nuostatos dėl ekonominės integracijos susilpnėjo, tačiau, artėjant narystės ES datai, jos tapo pastebimai stipresnės. Šiuo laikotarpiu ir toliau joms didžiausią įtaką darė europinio lygmens įvykiai – tai 1999 m. gruodžio 11–12 d. Helsinkyje Europos Vadovų taryba pritarė Europos Komisijos siūlymui pradėti stojimo derybas su Lietuva bei artėjanti pilnateisė narystė ES. Po įstojimo į ES, pritarimas ekonominei integracijai toliau labiausiai būdingas buvo valdžios partijoms, nes teigiamas nuostatas labiausiai veikė dalyvavimo vyriausybėje sąlyga. Jas dar labiau sustiprino stabili padėtis Lietuvos darbo rinkoje bei tokie europinio konteksto įvykiai, kaip 2008 m. prasidėjęs naujas finansinis ES paramos laikotarpis ir tais pačiais metais įvykęs Lietuvos įstojimas į Šengeno erdvę. Vis dėlto, po įstojimo į ES praėjus aštuoneriems metams, neigiamos partijų nuostatos sustiprėjo, kas pasireiškė didžiausiu neigiamų baigčių atvejų skaičiumi ne tik požiūriuose į ES ekonominę integraciją, bet ir požiūriuose į ES

politinę integraciją. Tam įtakos turėjo pasaulio finansų krizė ir ekonomikos nuosmukis visoje ES. Esant prastai ekonomikos būklei, partijos, siekdamos išlaikyti populiarumą tarp rinkėjų, atsakomybę už priimtus ekonomikos sprendimus galėjo sieti su ES ir narystę ES pradėti laikyti ne tokia naudinga kaip iki ekonominės krizės. Kritiškas partijų pozicijas taip pat galėjo skatinti 2007 m. nepavykęs bandymas įsivesti ES valiutos – euro. 2016 m. rinkimuose balansas tarp neigiamų ir teigiamų partijų požiūrių pasiskirstė panašiai. Atsižvelgiant į ateityje numatomą ES paramos sumažėjimą, šiuo laikotarpiu partijos vis labiau kvestionavo ES finansinių instrumentų veiksmingumą vidaus arenoje. Tačiau jų pritarimą ES skatino stabili padėtis vidaus ekonomikoje ir dalyvavimas valdžioje. Euroskeptišką poziciją dėl Europos ekonominės integracijos dažniau užėmė naujos ir/arba žemą palaikymą tarp rinkėjų turinčios partijos. Prointegracinė pozicija dažniausiai buvo būdinga valdančiosioms partijoms, kurios būdavo atsakingos už pasirinktą eurointegracinę kryptį ir priimamus sprendimus ES.

IŠVADOS

1. Politinės partijos užima svarbią vietą Europos integracijos procese. Visuomenės vidaus gyvenime partijos koordinuoja ir derina visuomeninius interesus, perkelia piliečių reikalavimus valdžios institucijoms ir perduoda juos į Europos lygmenį. Nuo to, kokios partijos laimi nacionalinius rinkimus, priklauso ne tik nacionalinės politikos darbotvarkė, bet ir politikos darbotvarkė ES – partijų deleguoti atstovai vyriausybėje ir ES institucijose formuoja ir įgyvendina politinius sprendimus dėl ES bei šalies integracijos joje. Atsižvelgiant į visa tai, teigtina, kad partijos yra viena svarbiausių jungčių tarp nacionalinio ir europinio lygmens politikos, jų pagalba užtikrinamas valstybės interesų atstovavimas europinėje erdvėje, formuojama viešojo nuomonė apie ES ir prisidedama prie Europos ateities kūrimo.

2. Remiantis teoriniu darbo pagrindu – socialinio konstruktyvizmo teorija ir jį papildančiomis ideologinės partijų priklausomybės, strateginės partijų konkurencijos ir nacionalinio konteksto teorinėmis išvalgomis, disertacijoje apibrėžtas partijų požiūrių į Europos integraciją turinys ir jį paaiškinantys kintamieji. Svarbiausiais partijų nuostatas formuojančiais veiksniais nurodyti ideologija, partijos santykis su valdžia (valdžios / opozicinė partija), gautas balsų kiekis per rinkimus, partijos amžius ir nacionalinio bei europinio konteksto ypatybės. Pastarųjų poveikis partijų požiūriams buvo analizuojamas empirinėje disertacijos dalyje. Tyrimas patvirtina svarbiausius socialinio konstruktyvizmo teorijos teiginius apie idėjų, subjektyvių vertinimų, vertybių ir diskursų svarbą Europos integracijos procese ir skatina juos suvokti tiek kaip objektyvių socialinių ir politinių aplinkybių formuojamus reiškinius, tiek kaip subjektyvių politinių tapatybių ir požiūrių dalį. Pasirinkta tyrimo metodologija, apimanti mišrius metodus ir kelis tyrimo lygmenis bei integruojanti naujausias tarptautinių tyrimų praktikas, leido atlikti išsamų ir visapusišką partijų požiūrių turinio ir jo veiksmų tyrimą, atskleidžiantį sudėtingą ir aktualią, tačiau iki šiol mažai tyrinėtą, partijų požiūrių į Europos integraciją genezę nuo pirmųjų LR Seimo rinkimų po Nepriklausomybės atkūrimo iki pat šių dienų.

3. Jei tradiciškai partijų nuostatos ES atžvilgiu dažniausiai tiriamos analizuojant partijų rinkimų programas Europos parlamento rinkimuose, tai šioje disertacijoje tiriamos partijų programos nacionalinio parlamento – Seimo – rinkimuose. Toks pasirinkimas daug tiksliau ir objektyviau atskleidžia ES vietą ir reikšmę nacionalinėje politikos darbotvarkėje. Atlikus kiekybinę partijų rinkimų į LR Seimą programų turinio analizę, nustatyta kiekybinė Europos integracijos temos aprėptis ir intensyvumas. Partijų požiūriai į Europos integraciją buvo klasifikuoti pagal atskiras temas – tai ES politinė sistema, ekonominė struktūra, išorės politika, vertybės, visuomenės sandara ir nacionalinės valstybės vaidmuo Europoje, atskleistas šių temų vertinimo kryptingumas (teigiamas / neigiamas) ir parodyta, kaip jų santykis ir turinys

keitėsi 1992–2016 m. laikotarpiu. Paaiškėjo, kad Europos integracijos temos partijų programose buvo plėtojamos gana nuosekliai, kadangi teiginių į jas ilgainiui daugėjo ir partijos vis daugiau dėmesio skyrė Lietuvos narystei ES. Tokią ES integracijos kaip diskurso temas dinamiką lėmė kelios ir įvairios priežastys – intensyvėjantis pasirengimas narystei ES (EB) ir gilėjantis valstybės eurointegracijos procesas, išaugęs į parlamentą patenkančių partijų skaičius ir ilgainiui pasikeitęs rinkimų programų formatas – jos darėsi ilgesnės ir išsamesnės. Pagrindinių partijų rinkimų programose vyrauja proeurointegracinė pozicija ir teigiami įvairių Europos integracijos politikos sričių vertinimai. Partijos daugiausiai dėmesio skyrė toms Europos integracijos politikos sritims, kurias tiesiogiai veikė vidaus politikos poreikiai – tai visuomenės sandara, nacionalinės valstybės vaidmuo ES ir ekonominė integracija. Šių temų paplitimą galima iš dalies paaiškinti analizuotų šaltinių pobūdžiu – rinkimų į LR Seimą programos yra nacionalinio lygmens dokumentai, kuriuose partijos pateikia savo požiūrius į vidaus politikos problemas ir siūlo jų sprendimus. Vis dėlto, nacionaline perspektyva paremto eurointegracinio diskurso rėmuose nėra formuojamas aktyvus valstybės ir jos piliečių santykis su Europa, grįstas ne tik ekonominės naudos suvokimu, bet ir ilgalaikėje perspektyvoje tvaresniu tapatinimusi su Europos politine bendruomene.

4. Siekiant atskleisti partijų požiūrių į Europos integraciją turinį, atlikta partijų rinkimų programų diskursų analizė. Jos teorinis modelis yra pagrįstas H. Sjursen ir V. Schmidt suformuluotais ES integracijos diskursais. Paaiškėjo, kad Lietuvos partijoms būdinga daugialypė Europos integracijos samprata, kurioje persipina trys Europos integracijos diskursai – tai pragmatinis – nacionalinis, federacinės Europos ir post-nacionalinės sąjungos. Nors partijų požiūriai į Europos integraciją yra daugiasluoksniai, o juos pagrindžiantys diskurso modeliai kiek persidengia, rinkimų programose dominuoja pragmatinio – nacionalinio diskurso bruožai. Remiantis juo, Lietuvos narystė ES grindžiama Tautų Europos leitmotyvu, pagal kurį, ES veikla ir visas eurointegracinis procesas siejamas su nacionaline valstybe bei jos veikla. Pamatiniais Lietuvos veikimo tarptautinėje arenoje principais laikomi nacionalinis suverenitetas ir savarankiškumo išlaikymas, o svarbiausias šalies tikslas ES – kuo efektyviau realizuoti savo nacionalinius interesus. Tokiu būdu dominuoja instrumentinis partijų požiūris į eurointegracinius procesus ir narystė ES vertinama per tai, kiek ji padės šaliai įgyvendinti vidaus ir užsienio politikos uždavinius.

5. Išanalizavus nacionalinio – pragmatinio diskurso turinį pagal atskiras Europos integracijos temas, nustatytos svarbiausios partijų požiūrius į Europos integraciją apibūdinančios idėjos. Remiantis jomis:

5.1. Partijų požiūriai į ES politinę sistemą parodė, kad ES institucijos laikomos svarbiomis eurointegracinį procesą užtikrinančiomis veikėjomis, o į jas itin atsižvelgiama tada, kai šių institucijų pagalba galima išspręsti nacionalinio lygio problemas arba pagrįsti rinkiminių įsipareigojimų turinį. Tačiau bendrų europinių interesų suvokimas, europinio lygmens problemų diskusija, jų sąlyčio taškų ieškojimas su

nacionalinio lygmens įvykiais partijų rinkimų programose yra fragmentiškas ir retas reiškinys. Visa tai siejama su partijų požiūriais į ES sprendimų priėmimo ir ES priklausančių valstybių narių sąveikos modelius: tose srityse, kuriose partijos mato apčiuopiamą ES veiklos naudą, jų požiūriai į centralizuoto ES valdymo idėją (ir potencialiai federacinę ES) yra labiau palankūs. Pavyzdžiui, partijos pritarė ES dalyvavimui tokiuose sektoriuose kaip energetika, transporto politika ar santykiai su ES Rytų kaimynėmis. Srityse, kuriose ES reguliavimas riboja nacionalinių vyriausybės veiklą, pavyzdžiui, mokesčių politika, arba veikė socialiai jautrius sektorius bei neatitiko partijos keliamų nacionalinių politikos tikslų, partijos linkusios išlaikyti nepriklausomą veiklos kryptį ir skatinti tarpvyriausibiškumą ES. Tokia pozicija labiausiai būdinga dešinioms ir liberaliosioms partijoms – Tėvynės Sąjungai – Lietuvos krikščionių demokratų partijai ir Lietuvos Respublikos Liberalų sąjūdžiui, taip pat – nacionalinio suvereniteto apsaugą Europos integracijos procese akcentuojančiai partijai „Tvarka ir teisingumas“.

5.2. Partijų požiūrių į ES ekonominę struktūrą analizė atskleidė, kad jų programose įsitvirtinęs ES, kaip ekonominės sąjungos su valstybėms naudinga finansine sistema, įvaizdis. ES pirmiausiai suvokiama kaip problema sprendžianti organizacija, kurios tikslas – jai priklausančių valstybių ekonominių klausimų atstovavimas ir jų interesų įgyvendinimas, kuris mažai siejamas su politiniu ir/arba kultūriniu valstybių narių bendradarbiavimu. Tokiu būdu Europos integracijos idėja plačiausiai matoma per neigiamos integracijos politikas – vieningos rinkos kūrimą ir prekybos kliūčių tarp valstybių šalinimą. Nors ekonominės integracijos naudą suvokimu paremtas diskursas iš esmės yra eurooptimistinis, jo ilgalaikės pasekmės vertintinos kritiškai. Partijų susitelkimas ties ekonominiais ES narystės aspektais skatina didelius visuomenės lūkesčius ES atžvilgiu, jo pagalba konstruojamas Europos, kaip ekonominio ir finansinio projekto, įvaizdis. Tačiau, ateityje Lietuvos ūkio finansinei priklausomybei nuo ES sumažėjus, partijoms taps sudėtingiau ES teikiamas galimybes panaudoti vidaus politikos poreikiams, o šalies gyventojams bus sunkiau narystę ES susieti su aiškiai matomais materialiniais rezultatais. Tuo tarpu ekonominio vystymosi skirtumai su kitomis ES valstybėmis narėmis vis dar išliks akivaizdūs. Nekuriat gilesniu tapatybiniu ryšiu ir kultūrine piliečių sąveika paremto santykio su Europa ir ES, tokia situacija sudaro sąlygas formuotis euroskeptiškomis nuostatomis palankiai aplinkai.

5.3. Partijų požiūriai į ES išorės politiką patvirtina disertacijoje keliamą hipotezę, jog tai, kokio tipo argumentai yra pabrėžiami kalbant apie Europos integraciją, lemia nacionalinio ir išorinio konteksto ypatumai. Lietuvos partijų programose ES užsienio politiką siekiama formuoti pagal tuos prioritetus, kuriems pirmenybę teikia Lietuva – tai Rytų kaimynystės politikos skatinimas, šių šalių narystės ES perspektyvos palaikymas, ekonominių santykių su jomis vystymas, Lietuvai palankaus ES

bendradarbiavimo su JAV gilinimas. Partijų požiūriai į ES išorės politiką ir bendrą Europos integracijos projektą, visų pirma, grindžiami geografinio artimumo, istorinių ryšių ir ekonominės naudos motyvais.

5.4. Partijų nuostatose į ES vertybes atsiskleidžia klasikinė platoniškojo pobūdžio Europos idėja, nes jų rinkimų programose Europa, tiesiogiai siejama su ES veikimu, laikoma Vakarų civilizacijos vertybių sistemos dalimi, kurios svarbiausi bruožai yra krikščionybė, įstatymo viršenybė, demokratinio valdymo tradicija ir visapusiška pažanga. Šių vertybių pagrindu Europa matoma kaip aiškiai kultūriškai ir teritoriškai apibrėžtas darinys, kuris yra nukreiptas į tiesioginį prieštaravimą *Kitam*. Lietuvos partijų programose Europos *Kitas*, visų pirma, yra Rytai ir svetimtaučiai (imigrantai, ne ES valstybių piliečiai). Toks Europos integracijos idėjų pateikimas rodo, kad nacionalinės Europos sampratos atspindi ne tik vienybės idealus, bet yra neatsiejamos nuo išorinių skirčių ir apima dichotominės idėjas. Tuo pat metu *Europa* partijų diskurse yra ir netiesioginis Lietuvos *Kitas*, tačiau jis yra pripažįstamas, pozityvus ir su juo siekiama tapatintis. Europinis tapatumas partijų požiūriuose siejamas su etnokultūrinėmis šalies vertybėmis, dėl ko Europa suprantama kaip vieta, kurioje galima išsaugoti šalies tapatybę ir apsiginti nuo išorinių grėsmių. Tokiu būdu europinis tapatumas suprantamas kaip pozityvus nacionalinę tapatybę papildantis (sustiprinantis) dėmuo. Lietuvos partijų požiūriuose pasireiškusį europinės tapatybės internalizacija gali rodyti, jog kai kuriose ES valstybėse narėse europinė tapatybė išlieka nacionalinės tapatybės vediniu, dėl ko ji vis dar nereprezentuoja visus europiečius jungiančių vertybių.

5.5. Iš partijų nuostatų į ES vertybes ir europinį tapatumą išryškėja požiūriai į visuomenės sandaros modelį Europos integracijos procese. Partijų programose stengiamasi išlaikyti pusiausvyrą tarp nacionalinės kultūros tęstinumo bei daugiakultūrės aplinkos puoselėjimo ir tautiškumas nėra priešinamas pilietinės visuomenės koncepcijai. Tačiau kultūrinė įvairovė, apimanti ne ES šalių piliečių kultūros tradicijas, nėra suvokiama kaip Europos visuomeninio modelio, o kartu ir europinio tapatumo dalis, kadangi apie atvirumą trečiųjų šalių gyventojams beveik nekalbama arba tai yra laikoma grėsme nacionalinei valstybei. Tokiu būdu partijų programinėse nuostatose atsiskleidžia teritoriškai ir kultūriškai uždaros Europos koncepcija, kurioje teritorija, tautybė, kalba ir kiti tam tikrai nacionalinei bendruomenei priklausomybę implikuojantys kriterijai – laikomi svarbiais europinio tapatumo bruožais. Be to, visuomenės raidos aptarimas rinkimų programose retai kada įtraukė europinę dimensiją ir iš visų eurointegracinių temų buvo labiausiai atribotas nuo eurointegracinio konteksto. Tai gali rodyti, kad partijų programinėse nuostatose visuomeninė sfera kol kas – priskirtina tik nacionaliniam lygmeniui, o narystė ES išlieka siejama ne su socialinės, o su politinės ir ekonominės raidos vektoriais.

5.6. Nors partijų nuostatose į ES politikos sritis vyravo pragmatinio – nacionalinio diskurso bruožai, požiūriuose į nacionalinės valstybės poziciją ES, gana aiškiai atsiskleidė federacinės Europos diskursas. Remiantis juo, kai kuriose partijose numatoma Lietuvą ku greičiau priartinti prie pažangiausių ES valstybių narių ekonominio ir socialinio išsivystymo lygio, dėl ko partijos sutaria spartinti (gilinti) Lietuvos integracijos ES procesą. Nors tokia pozicija siejama su integracijos ES pobūdžiu – tai nuolatinis procesas, tiesiogiai veikiantis šalies ūki, ekonominę politiką ir politinį procesą, ji kyla iš partijų požiūriuose atsiskleidusio nepasitenkinimo narystės ES rezultatais, daugiausiai – dėl nepakankamų ekonominių laimėjimų būnant ES nare. Dėl to Europos integracija programose yra matoma per neišnaudotos galimybės idėją ir narystę ES pateikiama kaip tam tikra siekiamybė, o ne jau egzistuojanti realybė, dėl ko šalies priklausymas ES vaizduojamas kaip nuolatinių pastangų reikalaujantis tikslas, kurį būtina nuolatos manifestuoti. Suformuoti nuoseklią nacionalinės valstybės poziciją ES trukdo partijų požiūriuose atsiverianti įtampos tarp nacionalinio savarankiškumo išlaikymo ir gilesnės integracijos ES (ir eurointegracinių politikos tikslų) problema – gilėjanti integracija ES reikalauja didesnių narystės išsipareigojimų prisiėmimo nacionaliniu lygmeniu, o tai reiškia didesnius apribojimus nacionaliniam suverenitetui. Atsižvelgiant į diskurso performatyviąją galią, toks neatitikimas tarp partijų požiūrių ir eurointegracinių tikslų gali sąlygoti prieštaravimus partijoms formuojant ir įgyvendinant sprendimus ES.

6. Išanalizavus partijų programines nuostatas į Lietuvos narystę ES ir integraciją joje, išnagrinėtos svarbiausios vidaus ir išorės politikos sąlygos, lemiančios partijų požiūrius į Europos politinę ir ekonominę integraciją – tai jų ideologinė kryptis, konkrečios partijos santykis su valdžia (valdančioji *versus* opozicinė), per rinkimus gautas balsų kiekis / partijos populiarumas, partijos amžius, šalies saugumo aplinkos / saugumo grėsmių vertinimas, esminiai įvykiai ES ir esama ekonominė šalies situacija. Šiam tikslui, pasitelkus kokybinę lyginamąją analizę, atskleista sudėtinga ir kompleksiška partijų požiūrių į Europos integraciją ir juos lemiančių sąlygų struktūra. Paaiškėjo, kad nei viena šių sąlygų nėra pakankama, kad partijos pritartų arba nepritartų Europos integracijos procesams, o partijų požiūrių priežastimis jos gali būti tik tam tikrų sąlygų kombinacijose:

6.1. Partijų teigiamų požiūrių į Europos politinę integraciją sąlygų analizė parodė, kad partijų pritarimą politinei integracijai skatino keturių sąlygų kombinacijos, kurios numatė partijos buvimą valdžioje (vyriausybėje) ir saugumo grėsmių suvokimą; arba aukštą partijos populiarumą ir saugumo grėsmių suvokimą; arba kairiąją, liberaliąją, krikščioniškąją demokratinę, regionalizmo ideologinę kryptį, aukštą populiarumą ir ilgametę veiklos patirtį; arba kairiąją, liberaliąją, krikščioniškąją demokratinę, regionalizmo ideologinę kryptį, ilgametę

veiklos patirtį ir saugumo grėsmių suvokimą. Remiantis šiomis sąlygomis, daroma išvada, kad Lietuvos partijų pritarimas Europos valstybių politiniam vienijimuisi, dažniausiai siejosi su nacionalinio konteksto ypatybėmis, kadangi daugeliu atvejų kombinacijose pasikartoję grėsmių nacionaliniam saugumui sąlyga, kuri Lietuvos kontekste, dėl neigiamos istorinės patirties ir geopolitinių šalies charakteristikų, labiausiai tapatinama su Rusijos Federacijos poveikiu. Vis dėlto, atsižvelgiant į analizės metu pasireiškusių daugialypį priežastingumą, saugumo grėsmių sąlyga pritarimui politinei integracijai ES tapo nebesvarbi, jei partija atstovavo kairiąją, liberaliąją, krikščioniškąją demokratinę, regionalizmo ideologinę kryptį, buvo populiari tarp rinkėjų ir turėjo ilgametę veiklos patirtį, padidinančią jos galimybes patekti į parlamentą.

6.2. Partijų neigiamų požiūrių į ES politinę integraciją sąlygų analizė atskleidė, kad daugeliu atvejų partijų nepritarimo Europos politinei integracijai priežastinėmis sąlygomis buvo atvirkštiniai veiksniai, palyginus su teigiamais požiūriais, t.y. partijų nepritarimą integracijai skatino priklausymas opozicijai, žemas populiarumas, saugumo grėsmių kaip silpnų vertinimas rinkimų metu, atstovaujamos ideologijos bruožai ir sąlyginai jaunas partijos amžius, kuris skaičiuojamas nuo Lietuvos įstojimo į ES 2004 metais. Tačiau šias sąlygas išskirtinėmis darė tai, kokiose kombinacijose jos pasireiškė. Skirtingai nei teigiamų nuostatų dėl ES, nedalyvavimas vyriausybės veikloje arba tiksliau – priklausymas opozicijai, partijų požiūriams tapdavo reikšmingas tik tada, jei partija buvo jauna ir savo veiklą pradėjusi jau po 2004 m., dėl ko partija nedalyvavo ES stojimo procesuose ir rinkėjų akyse nebuvo už juos atsakinga. Atsižvelgiant į tai, partijai tapdavo lengviau formuluoti kritiškas pozicijas Europos integracijos klausimais. Ideologijos sąlyga tapdavo reikšminga dviem atvejais – konservatyviosios, agrarinės arba liberalios ideologinės krypties partijos būdavo linkusios formuoti kritiškas pozicijas dėl ES tada, kai valstybei tiesioginės saugumo grėsmės buvo vertinamos kaip nežymios arba pačios partijos santykinė galia partinėje sistemoje būdavo sumažėjusi, t.y. jos nedalyvavo vyriausybės veikloje (priklausė opozicijai), o jų populiarumas tarp rinkėjų būdavo sumažėjęs. Tačiau, skirtingai nei teigiamų programinių nuostatų atveju, partijos amžius čia tapdavo nebesvarbus. Sąlyginai kaip stabili įvertinta saugumo aplinka ir žemas partijos populiarumas pasireiškė atvirkštiniu priežastingumu – nesant akivaizdžių grėsmių nacionaliniam saugumui, partijų populiarumo praradimas nacionaliniu lygiu, sumažinantis jų patekimo į LR Seimą galimybes, skatino kritiškas nuostatas dėl politinės integracijos europiniame lygmenyje, o neigiamus vidaus politikos procesus buvo bandoma sieti su naryste ES. Skirtingai nei teigiamų požiūrių atveju, neigiamas nuostatas dėl Europos politinės integracijos dažniau išreiškė dešinėsios nei kairiosios partijos (Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai, Lietuvos centro sąjunga, Lietuvos liberalų sąjunga, Lietuvos

Respublikos Liberalų sąjūdis, partija „Tvarka ir teisingumas“), kurių ideologiniai įsitikinimai, numatantys nacionalinio suvereniteto apsaugą, tradicijų ir vertybių išsaugojimą, skatino nepritarimą ES viršvalstybinių institucijų kompetencijų plėtrai ir politinės integracijos gilinimui.

6.3. Partijų teigiamų požiūrių į ES ekonominę integraciją analizės rezultatai parodė, kad pritarimą ES ekonominei integracijai taip pat formavo kelių sąlygų kombinacijos. Partijų reiškiamos nuostatos buvo glaudžiai susijusios su jų dalyvavimu vyriausybėje. Tačiau tam, kad ši sąlyga struktūruotų partijų nuostatas, buvo būtinos dvi sąlygos: arba partijų politika turėjo būti palaikoma ES lygmeniu priimamų sprendimų, kurie buvo palankūs Lietuvai ir sutapo su nacionalinių partijų tikslais ES, arba partijos veikė šaliai palankiame ekonominiame kontekste, kurio rodikliu šiame darbe yra laikomas žemas nedarbo lygis rinkimų metu. Pastebėtas gana aiškus ideologijos ryšys su partijų programinėmis nuostatomis į ES, tačiau jis taip pat pasireiškė tik kombinacijose su kitomis sąlygomis. Socialdemokratinės, konservatyviosios, krikščioniškos demokratinės arba regionus atstovaujančios šalies partijos buvo linkusios pritari ekonominei integracijai, jei jos tuo metu turėjo aukštą palaikymą tarp rinkėjų ir jas supo arba palankus europinis kontekstas, arba stabili vidaus ekonomikos situacija. Vis dėlto, kuomet partijos populiarumas sumažėdavo, tai svarbiausiomis partijų paramos ES ekonominei integracijai sąlygomis tapdavo ideologija, palankus europinis kontekstas ir žemas nedarbo lygis šalyje. Žvelgiant per ideologijų prizmę, teigiamų programinių nuostatų kokybinė lyginamoji analizė patvirtino ES, kaip labiausiai centro partijų palaikomo, projekto idėją, kadangi dažniau ES ekonominei integracijai pritarė centro kairės ir centro dešinės partijos (Lietuvos socialdemokratų partija, Naujoji sąjunga, Darbo partija, Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai).

6.4. Neigiamų partijų požiūrių į ES ekonominę integraciją analizė atskleidė dėsningumus, glaudžiai susijusius su laiko dimensija. Paaiškėjo, kad partijų nepritarimas ES ekonominei integracijai iki 2008 m. rėmėsi, pirmiausia, vidaus politikos veiksnių įtaka – partijų neigiamas nuostatas dėl ES ekonominių sprendimų dažniausiai apibūdindavo sąlygų kombinacijos, numatančios dalyvavimą opozicijos veikloje, žemą palaikymą tarp rinkėjų, aukštą nedarbo lygį šalyje bei ideologijos ir dalyvavimo opozicijos veikloje sąlygas. Tai leidžia teigti, kad iki įstojimo į ES ir Lietuvos narystės ES pradžioje, partijų nuostatas labiausiai formavo nacionalinės aplinkybės ir strateginės partijų konkurencijos veiksniai. Po 2008 m. kartu su šiomis sąlygomis partijų pozicijas pradėjo struktūruoti išorinio (europinio) konteksto įvykiai – pasaulinė ekonomikos krizė, euro įvedimas Lietuvoje 2015 m. ir artėjantis ES finansinės paramos mažėjimas. Nors partijų pritarimą / nepritarimą Europos integracijai ir požiūrius į ES politikos sritis dažniausiai diktavo pragmatiniai išskaičiavimai ir naudos motyvai, ES ekonominės integracijos atžvilgiu pasireiškė stiprus

ideologinių įsitikinimų poveikis. Pastebėta, kad kritiškas nuostatas ekonomikos srityje reiškė liberaliosios ideologinės krypties partijos – Lietuvos liberalų sąjunga, Liberalų ir centro sąjunga ir Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis, taip pat – vienos problemos (partija „Drąsos kelias“) ir populistinės partijos (Tautos prisikėlimo partija, partija „Tvarka ir teisingumas“).

7. Pagal partijų programines nuostatas galima teigti, jog akivaizdžiausi ES integracijos rėmėjai yra sisteminės ir valdžios partijos, kurios praktiškai įgyvendina eurointegracinę darbotvarkę nacionaliniame lygmenyje. Atsiskleidęs ryšys tarp partijų populiarumo dinamikos ir požiūrių į ES integraciją, leidžia manyti, kad partijos linkusios iškelti Europos integracijos klausimą nacionalinių rinkimų metu ir skatinti partijų konkurenciją proeuropinės – antieuropinės takoskyros dimensijoje: valdančioje koalicijoje nedalyvaujančios arba naujai įsisteigusios partijos yra linkusios formuluoti kritiškas politikos pozicijas Europos integracijos klausimais, palyginus su ilgą laiką valdžioje esančiomis ir už eurointegracinę politiką atsakingomis partijomis. Tokiu būdu oponuojančios ES partijos gali save aiškiai atskirti nuo kitų partijų (dažniausiai sisteminių), įtvirtinti savo ideologinę tapatybę ir pritraukti valdančiųjų partijų vykdoma politika nepatenkintų rinkėjų balsus. Antra vertus, analizės metu atsiskleidusi ideologinė kairės-dešinės skirtis parodė, kad Lietuvos partijų požiūriai į ES politiką priklauso ne tik nuo objektyvių (strateginių) veiksnių, bet taip pat yra reikšmingai susiję su jų ideologinėmis nuostatomis ir atstovaujamosiomis vertybėmis. Atsižvelgiant į apibūdintą partijų požiūrių priežastingumą, nacionalinių partijų politikoje Europos integracija gali būti laikoma reikšmingu politines skirtis papildančiu arba jas sustiprinančiu elementu, kurio svarba išryškėja nacionalinių rinkimų metu. Pastebėtina, kad šie apibendrinimai apie Lietuvos partijų požiūriuose pasireiškusias sąlygas taip pat būdingi ir kitų ES šalių politikos veikėjams, priklausantiems vadinamosioms senosioms ES valstybėms narėms, įstojusioms į ES prieš 2004 metus. Tai leidžia teigti, kad, nors politinio elitų nuostatų turinys ES valstybėse narėse reikšmingai skiriasi, tačiau jų priežastingumas yra panašus. Todėl, šiuo atžvilgiu, tarp senųjų ir naujųjų ES narių pasireiškančios takoskyros gali būti mažesnės nei iki šiol įprasta manyti. Tačiau Lietuvos partijų požiūrių išskirtinumą ES valstybių kontekste rodo juose pasireiškusios unikalios sąlygų kombinacijos ir stiprus nacionalinio konteksto priežastingumas – jo turinys lemia skirtingas ES valdymo sampratas ir nacionalinės valstybės raidos vizijas besiintegruojančioje Europoje.

8. Partijų dalyvavimas valdžioje ir galimybė formuoti eurointegracinę politiką kartu su išaugusiomis saugumo grėsmėmis valstybei buvo svarbiausi veiksniai, didinantys partijų pritarimą Europos politinei integracijai. Labiausiai jie pasireiškė tik užmezgus sutartinius santykius su EB (ES) 1992 m. ir po įstojimo į ES, 2008 m. ir 2016 m. (išskyrus 2012 m.). Tuose rinkimų laikotarpiuose, kuriuose Rusija nebuvo suvokiama saugumo grėsme Lietuvai (1996 m. ir 2012 m.), partijos pritarimo Europos politiniam vienijimuisi

neturėjo. Teigiami partijų požiūriai į ES ekonominę integraciją stipriausiai reiškėsi santykių su ES pradžioje ir jau įstojus į ES, tačiau jų, kaip ir politinės integracijos atveju, ženkliai sumažėjo 2012 m. rinkimuose. Svarbiausios to priežastys buvo Lietuvai nepalankūs ES sprendimai ekonomikos srityje ir žemas rinkėjų palaikymas. Nuostatų pokyčiai atsispindėjo ir partijų diskursuose – pragmatinio – nacionalinio diskurso idėjos, kurios šiame darbe laikomos kritiškiausiomis dėl ES, rinkimų programose tapo dar ryškesnės. Partijų požiūrių į ES politinę integraciją sąsajos su požiūriais į ekonominę bendradarbiavimą ES rodo, jog požiūriai į šiuos du Europos integracijos aspektus yra tarpusavyje priklausomi, o partijų lygmenyje egzistuoja vientisas ir nedalomas Europos integracijos vaizdinys. Vadinasi, su tam tikru ES integracijos aspektu, kaip ekonomika, susiję įvykiai gali formuoti partijų pozicijas dėl kitų ES veiklos sričių, kaip politinių institucijų reikalai. Todėl prognozuojant galimus Lietuvos partijų požiūrių į ES integracijos raidos scenarijus, tikėtina, kad ateityje dėl ES finansinės paramos pokyčių, jie gali tapti kritiškesni, o juos dar labiau skatins didėjantis Europos kultūrinis ir socialinis heterogeniškumas. Tai gali riboti partijų įsipareigojimą Europos politiniam projektui.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Monografijos, studijos:

1. Araujo, M., M. (2011). Attitudes, Political. In B. Badie, D. Berg – Schlosser & L. Morlino (Eds.). *International Encyclopedia of Political Science* (p. 96-101). Thousand Oaks, CA: Sage.
2. Aspinwall, M. & Schneider, G. (Eds.) (2001). *The Rules of Integration: Institutional Approaches to the Study of Europe*. New York: Manchester University Press.
3. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things With Words*. New York: Oxford University Press.
4. Babachinaitė, G., Novagrockienė, J., Rauličkytė, A. & Valickas (1998). Lietuvos valdžių elito teisinės sąmonės ir savimonės ypatumai. Vilnius: Eugrimas.
5. Bartolini, S. & Mair, P. (1990). *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilization of European Electorates 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Berelson, B. (1954). Content Analysis. In G. Lindzey (Ed.). *Handbook of Social Psychology* (p. 488-522). Cambridge, MA: Addison – Wesley.
7. Berger, P. L. & Luckmann, T. (1999). *Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas*. Vilnius: Pradai.
8. Best, H., Lengyel, G. & Verzichelli, L. (2012) (Eds.). *The Europe of Elites: A Study Into the Europeanness of Europe's Political and Economic Elites*. Oxford : Oxford University Press.
9. Borzel, A. T. & Risse, T. (2003). Conceptualizing the Domestic Impact of Europe. In K. Featherstone, C. M. Radaelli (Eds.). *The Politics of Europeanization* (p. 55-78). Oxford: Oxford University Press.
10. Brugman, H. (1965). *L'Idée européenne 1918-1965*. Bruges : De Tempel.
11. Budge, I., Robertson & D., Hearl, D. (1987). *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Chabod, F.(1961). *Storia dell'idea d'Europa*. Bari: Laterza;
13. Christiansen, Th., Jorgensen, K., E. & Wiener, A. (Eds.). (1999.). *The Social Construction of Europe*. London: Sage Publications Ltd.
14. Cowles, M., Caporaso, J. A. & Risse, T. (2001). *Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
15. Creswell J., W. (2003). *Research design: Qualitative, Quantitative and Mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
16. Creswell, J. & Plano Clark, V. (2007) *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Sage, Thousand Oaks.
17. Čiubrinskas, V. Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai. In Čiubrinskas, V. & Kuznecovienė, J. (sud.). (2008). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos* (p.13-27). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
18. Delanty G. (2002). *Europos išradimas: Idėja, tapatumas, realybė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
19. Diez Medrano, J. (2003). *Framing Europe: Attitudes to European Integration in Germany, Spain, and the United Kingdom*. Princeton: Princeton University Press.

20. Diez, T. (2001). Speaking Europe: The Politics of Integration Discourse. In T. Christiansen, K., E. Jorgensen & A. Wiener (Eds.), *The Social Construction of Europe* (p. 85-101). London: Sage.
21. Dimitrova, A. (Ed.). (2004). *Driven to Change: the European Union's Enlargement Viewed from the East*. Manchester: Manchester University Press.
22. Dinan, D. (2010). *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*. 4th Edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
23. Domnitz C. (2008). The Mapping of Europe and Ideas of Integration: In the New Member Countries National Meanings of European Culture Determine Debates about the Desired European Union's Mission. *GESIS Working Paper*, 10, Berlin: Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften.
24. Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper Collins Publishers.
25. Drulak, P. (Ed.). (2001). *National and European Identities in EU enlargement. Views from Central and Eastern Europe*. Prague: Institute of International Relations.
26. Dubauskas, G. (2013). *Ekonomikos ir finansų teorijos*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
27. Duchene, F. (1972). Europe's Role in World Peace. In R. Mayne (Ed.), *Europe Tomorrow, Sixteen Europeans Look Ahead* (p. 32-47). London: Fontana.
28. Duroselle, B., J. (1965). *L'Idée d'Europe dans l'histoire*. Paris: Denoël.
29. Eder, K. & Spohn, W. (Eds.). (2005). *Collective Memory and European Integration: The Effects of Integration and Enlargement*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
30. Eriksen, E. O. & Fossum, J., E. (2007). Europe ir Transformation: How to Reconstitute Democracy? *RECON Online Working Paper*, 1.
31. Erikson, R., S., MacKuen, M., B. & Stimson, J., A. (2002). *The Macro Polity*. Cambridge: Cambridge University Press.
32. Fairclough, N. (2006). *Language and globalization*. London and New York, Routledge.
33. Frank, R. (2002). The Meanings of Europe in French National Discourse: a French Europe or Europeanizes France? In M. Malmberg B. & Strath, B. (Eds.), *The Meaning of Europe* (p. 311-326). Oxford and New York: Berg.
34. Gaffney, J. (Ed.). *Political Parties and the European Union*. London: Routledge, 1996.
35. Gaidys, V (2004). Viešoji nuomonė ir politika. In A. Krupavičius A. Lukošaitis (Sud.). *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida* (p. 105-143). Kaunas: Poligrafija ir informatika.
36. Graber, D. (1981). Political Language. In D. Nimmo & K. Sanders (Eds.), *Handbook of Political Communication* (p. 195-223). Beverly Hills, CA: Sage.
37. Haas, E., B. (1968). *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. Standford: Standford University Press.
38. Habermas, J. (1985). *The Theory of Communicative Action*. Boston: Beacon Press.
39. Habermas, J. (1989). The Public Sphere: An Encyclopedia Article. In S.E. Bronner & D. M. Kellner, D. (Eds), *Critical Theory and Society: A Reader*. (p. 136-142). New York, London: Routledge.
40. Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy (Studies in contemporary German social thought)*. Cambridge: The MIT Press.

41. Hay, D. (1957). *Europe: the emergence of an idea*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
42. Haller, M. *The European Integration as an Elite Process: The Failure of a Dream?* New York: Routledge, 2008.
43. Hix, S. & Lord, C. *Political Parties in the European Union*. London: Macmillan Press, 1997.
44. Hix, S. (2006). *Europos Sąjungos politinė sistema*. Vilnius: Eugrimas.
45. Hooghe, L. & Marks, G. (2001). *Multi-Level Governance in the European Union*. Boulder, CO: Rowman and Littlefield.
46. Howorth, J. (2007). *European security and defence policy*. Basingstoke: Palgrave.
47. Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, Princeton University Press.
48. Jankauskas, A. (Sud.). (1996). *Demokratija Lietuvoje: elitas ir masės*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
49. Jastramskis, M. (2014). Lietuvos visuomenės ir politinių partijų nuostatos ES atžvilgiu 2009-2013 m. In Vilpišauskas, R., Kropas, S., Gulbinas, T., Pranevičius, J., Martinkonis, R. (Red.). *Lietuva Europos Sąjungoje: metraštis* (p. 9-33). Vilnius: Europos integracijos studijų centras.
50. Jorgensen, M. & Phillips, L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. California: Sage Publications Ltd.
51. Key, V., O. (1964). *Public Opinion and American Democracy*. New York: Knopf.
52. Kessler, M. C., Lascombes, P. Setbon, M. & Thoenig, J., C. (1998). *L'Evaluation des Politiques Publiques*. Paris: L'Harmattan.
53. Kissinger, H. (2014). *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*. London: Allen Lane.
54. Kitschelt, H. 1994. *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
55. Krippendorff, K. (1989). Content Analysis. In Barnouw, E., Gerbner, G., Schramm, W., Worth, T., L. & Gross, L. *International encyclopedia of communication* (p. 403-407). New York: Oxford University Press.
56. Krupavičius, A. & Lukošaitis, A. (Sud.). (2004). *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
57. Krupavičius, A. (1996a). *Models of Post-communist Political Elites in Central Europe and the Baltics: Comparative Analysis*. Papers on Democratic Transition, 158. Budapest: Hungarian Center for Democracy Studies Foundation.
58. Krupavičius, A. (1996b). *Politinės partijos Lietuvoje: atgimimas ir veikla*. Kaunas: Litterae Universitatis.
59. Krzyzanowsky, M. (2009). On the 'Europeanisation' of Identity Constructions in Polish Political Discourse after 1989. In A., Galasinska and M. Krzyzanowski (Eds.). *Discourse and Transformation in Central and Eastern Europe* (p. 95-113). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
60. Lewis, G., P. & Markowski, R. (Eds.). (2011). *Europeanising party politics? Comparative perspectives on Central and Eastern Europe*. Manchester, New York : Manchester University Press.
61. Lietuvos statistikos departamentas (1999). *Lietuvos užsienio prekyba 1999 I pusmetį*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
62. Lipinski, A. (2010). Europe as a Symbolic Resource: On the Discursive Space of Political Struggles in Poland. *Kolleg-Forschergruppe (KFG) „The Transformative*

- Power of Europe*“, Freie Universität Berlin, KFG Working Paper Series, 10, January 2010.
63. Lukošaitis, A. (1997). Modernios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje. In A. Jankauskas, E. Kūris & J. Novagrockienė (Sud.). *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema: 2 knyga* (p.99-129). VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas.Studijų šaltiniai, 6. Kaunas: Naujasis lankas.
 64. Mayne, R. & Pinder, J. (1990). *Federal Union: The Pioneers. A History of Federal Union*. London: Palgrave Macmillan.
 65. Malmborg M., & Strath, B. (Ed.). (2002). *The Meaning of Europe*. Oxford and New York: Berg.
 66. Maniokas, K. (2003). *Europos sąjungos plėtra ir europeizacija: Vidurio ir Rytų Europos valstybių įsijungimas į Europos Sąjungą*. Vilnius: Eugrimas.
 67. Maniokas, K., Vilpišauskas, R. & Žeruolis, D. (Sud.) (2004). *Lietuvos kelias į Europos Sąjungą. Europos susivienijimas ir Lietuvos derybos dėl narystės Europos Sąjungoje*. Vilnius: Eugrimas.
 68. Marks, G. & Hooghe, L. (2003, July 2003). National Identity and Support for European Integration. *WZB Discussion Paper, SP IV 2003-202*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
 69. Marks, G. (2004). Conclusion: European Integration and Political Conflict. In: G. Marks & M. Steenbergen (Eds.). *European Integration and Political Conflict* (p. 235–259). Cambridge: Cambridge University Press.
 70. Masiulis, K. (1997). Lietuvos elitas: ekonominės vertybės, politinės orientacijos, prognozės. Vilnius: Pradai.
 71. Matonytė, I. & Morkevičius, V. (2013). *Elitų Europa: tapatybių ir interesų kaleidoskopas*. Vilnius: Fridas.
 72. Matonytė, I. (2001). *Posovietinio elito labirintai*. Vilnius: Knygiai.
 73. Mikkeli, H. (1998). *Europe As an Idea and an Identity*. London: Palgrave Macmillan.
 74. Miniotaitė G. (2004). Tapatybės paieškos šiuolaikinėje Lietuvos užsienio politikoje: tarp Šiaurės ir Rytų dimensijų. In R. Lopata, J. Novagrockienė & G. Vitkus (Sud.). *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*. Vilnius: Lietuvos karo akademija.
 75. Moravcsik, M. (2008). *Europos pasirinkimas. Socialinis tikslas ir valstybės galia. Nuo Mastrocho iki Mesinos*. Vilnius: Margi Raštai.
 76. Morkevičius, V. & Norkus, Z. (2011). *Kokybinė lyginamoji analizė*. Vilnius: Vaistų žinios.
 77. Morlino, L. (1995). Political Parties and Democratic Consolidation in Southern Europe. In R. Gunther, N., P., Diamandouros & H., J. Puhle (Eds.). *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
 78. Norman, W. (2006). *Negotiating Nationalism: Nation-building, Federalism and Secession in Multinational State*. Oxford: Oxford University Press.
 79. Ozolas, R. (2011). *Per lėtinį bankrotą. Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai. Faktai ir apmąstymai*. Vilnius: Diemedis.
 80. Pollack, M, A. (2003). *The Engines of European Integration: Delegation, Agency and Agenda Setting in the EU*. New York: Oxford University Press.
 81. Prasad, D., B. (2008). Content analysis: A method of Social Science Research. In D., K. Lal Das (Ed.) *Research Methods for Social Work* (p. 174-193). New Delhi: Rawat Publications.

82. Ramonaitė A. & Jastramskis M. (2014). Iš ko renkasi rinkėjai? Lietuvos partinės konkurencijos struktūra. In A. Ramonaitė (Red.). *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje* (p. 28–44). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
83. Ramonaitė, A. & Žiliukaitė, R. (2009). Politinio atstovavimo kokybė Lietuvoje: partijų ir rinkėjų politinių nuostatų atitikimo analizė. In A. Ramonaitė (Sud.). *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos* (p.90-122) . Vilnius: Versus Aureus.
84. Reissigl, M. & Wodak, R. (2001). *Discourse and discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism*. London and New York: Routledge.
85. Risse, T. (2010). *Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
86. Risse, T. A European Identity? Europeanization and the Evolution of Nation-State Identities. // (eds.). Cowles, M., Caporaso, J., A. & Risse, T. *Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 2001.
87. Rougemont, D. (1961). *Vingt-huit siècles d'Europe. La conscience européenne a travers les textes d'Hésiode a nos jours*. Paris, Payot.
88. Sartori, G. (2005). *Parties and Party Systems: A framework for analysis*. Colchester: ECPR Press.
89. Scharpf, F., W. (1999). *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford: Oxford University Press.
90. Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. (2005) (eds.). *Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
91. Searle, J., R. (1995). *The construction of social reality*. New York: Free Press.
92. Seiler, D, L. (2011). Parties. In B. Badie, D. Berg – Schlosser & L. Morlino (Eds.), *International Encyclopedia of Political Science* (p. 1792-1804). Thousand Oaks, CA: Sage.
93. Seliger, M. (1976). *Ideology and Politics*. London: George Allen & Unwin.
94. Sjursen, H. (2008). Enlargement in perspective: The EU's quest for identity. *Arena Centre for European Studies*, Working Paper, 5.
95. Sjursen, H. (Ed.). (2006). *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity*. New York: Routledge.
96. Staliūnas, D. (Sud.).(2002). *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
97. Statkus, N. & Paulauskas, K. (2008). *Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?* Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
98. Surgailis, G. (2005). *Rusijos kariuomenės išvedimas 1990-1993*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
99. Šerpetys, K. (2012). *Europolitikos aproksimacija Lietuvos integracijos diskurse*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
100. Šiliauskas, S. (Sud.). (2012). *Europos trajektorijos XXI a. pasaulyje*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
101. Šimėnas, A. (1996). *Ekonomikos reforma Lietuvoje*. Vilnius: Pradai.
102. Šindeikis, A. (2013). Europos valstybių federacijos piliečių konstitucinis patriotizmas. In I. Baltūsis, J. Baltūšienė, D. Beinoravičius, E. Bilevičiūtė, I. Daukšienė, I. Deviatnikovaitė et. al. *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje* (p. 90-126). Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas.

103. Tulis J. K. (1987). *The Rhetorical Presidency*. Princeton: Princeton University Press.
104. Vareikis, E. (2002). *Dinozaurėjanti Europa. Emociniai – politiniai svarstymai*. Vilnius: Strofa.
105. Vilpišauskas, R. (2001). *Integracija Europoje: Baltijos šalys ir Europos Sąjunga*. Vilnius: Arlila.
106. Vilpišauskas, R. (2003). *Europos Sąjungos vidaus rinka ir Lietuva: integracija ir jos ekonominis poveikis*. Vilnius: Eugrimas.
107. Vilpišauskas, R., Kropas, S., Gulbinas, T., Pranevičius, J. & Martinkonis, R. (Red.). *Lietuva Europos Sąjungoje. Metraštis. 2009-2013*. (2014). Vilnius: Europos integracijos studijų centras.
108. Vitkus, G. (2006). *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
109. Voyerne, B. (1964). *Histoire de l'idee europeenne*. Paris : Payot.
110. Waltz, K. (2010). *Theory of International Politics*. Long Grove, Illinois: Waveland Press.
111. Weaver, O. (1995). Securitization and Desecuritization. In: R. Lipshultz (Ed.). *On Security* (p. 46-86). New York: Columbia University Press.
112. Wessels, B. (1995). Evaluations of the EC: Elite or Mass Driven. In O. Neidermayer & R. Sinott. *Public Opinion and Internationalized Governance* (p. 137-162). Oxford: Oxford University Press.
113. Wiener, A. (2009). Discursive Approaches. In A. Wiener & T. Diez (Eds.). *European Integration Theory* (p. 163-180). Oxford: Oxford University Press.
114. Wodak, R. & Boukala, S. (2014). Talking about the solidarity and security in the age of crisis: the revival of nationalism and protectionism in the European Union – A discourse historical approach. In C. Carta & J.F. Morin (Eds.). *EU foreign policy through the lens of discourse analysis: making sense of diversity* (p.171-191). Ashgate Publishing, Ltd.
115. Wodak, R. (2009). *The Discourse of Politics in Action. Politics as Usual*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
116. Wodak, R. (Ed.). (1989). *Language, power and ideology: studies in political discourse*. Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins.

Mokslo straipsniai

1. Alonso, S., Volkens, A., Cabeza, L. & Gómez, B. (2012). The Content Analysis of Manifestos in Multilevel Settings. Exemplified for Spanish Regional Manifestos. *Social Science Research Center Berlin (WZB)*, Discussion Paper SP IV 2012–201.
2. Anderson, C, J.(1998). When in Doubt, Use Proxies: Attitudes toward Domestic Politics and Support for European Integration. *Comparative Political Studies*, 31(5), 569-601.
3. Anderson, G. (2002).The Structure of Citizen Attitudes and the European Political Space. *Comparative Political Studies*, 35 (8), 893 – 913.
4. Arnold, C., Sapir, E., V. & De Vries, C. (2012). Parties Positions on European Integration: Issue Congruence, Ideology or Context? *West European Politics*, 35 (6), 1341-1362.
5. Aspinwall, M. (2002). Preferring Europe: Ideology and National Preferences on European Integration. *European Union Politics*, 3(1), 81–112.
6. Bardi, L. & Mair, P. (2008). The Parameters of Party Systems. *Party Politics*, 14(2), 147-166.

7. Braun, D., Hutter, S. & Kerscher, A. (2015). What type of Europe? The salience of polity and policy issues in European Parliament elections. European University Institute, *Department of Political and Social Science Articles*. [žiūrēta 2017 m. sausio 12 d.]. Prieiga per internetą: http://europeanelectionstudies.net/wpcontent/uploads/2015/11/Braun_et_al_EU-salience-reconsidered_Mannheim.pdf
8. Bryman, A. (2006). Integrating Quantitative and Qualitative Research: How is it Done? *Qualitative Research*, 6, 97-113.
9. Budge, I. & Laver, M. (1986). Policy, Ideology and Party Distance: Analysis of Election Programme in 19 Democracies, *Legislative Studies Quarterly*, 11 (4), 607–617.
10. Budge, I. (2001). Validating Party Policy Placements. *British Journal of Political Science* 31, 210-23.
11. Carey, S. (2002). Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration? *European Union Politics*, 3(4), 387-413.
12. Carrubba, C., J. (2001) The Electoral Connection in European Union Politics. *Journal of Politics*, 63(1), 141–158.
13. Carta, C. & Morin, J. Struggling over meanings: discourses on EU's international presence. *Cooperation and Conflict*, 49 (3), 295-314.
14. Chaiken, S. & Eagle, A., H. (1976). Communication Modality as a determinant of message persuasiveness and message comprehensibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 605-614.
15. Checkel, J., T. (1999). Social Construction and Integration. *Journal of European Public Policy*, 6 (4), 545 -560.
16. Checkel, J., T. (2005). International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework. *International Organization*, 59(4), 801-826.
17. Conti, N. (2003). Party Attitudes to European Integration: A Longitudinal Analysis of the Italian Case. *Sussex European Institute Working Paper*, 70. *EPERN Working Paper*, 13.
18. De Raadt, J., Hollanders, D. & A. Krouwel, A. (2004). Varieties of Populism: An Analysis of the Programmatic Character of Six European Parties. *Working Papers Political Science*, 4, 9–12.
19. de Vreese, C., Banducci, S., Semetko, H. & Boomgaarden, H. (2006). The News Coverage of the 2004 European Parliamentary Election Campaign in 25 Countries, *European Union Politics*, 7, 477–504.
20. Entman, R. (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43 (4), 51-58.
21. Eriksen, E. O. & Fossum, J., E. (2004). Europe in Search of Legitimacy: Strategies of Legitimation Assessed. *International Political Science Review*, 25 (4), p.435-459.
22. Eriksen, E., O. (2006). The EU – a Cosmopolitan Polity? *Journal of European Public Policy*, 13, 2, 252– 269.
23. Finnemore, M. & Sikkink, K. (2001). Taking stock: the constructivistic research in international relations and comparative politics. *Annual Review of Political Science*, 4, 391 – 416.
24. Franklin, M. , Michael, M., & Christopher, W. (1994). Attitudes toward Europe and referendum votes: A response to Siune and Svensson. *Electoral Studies*, 13, 117-121.

25. Gabel, M. & Huber, J. (2000). Putting Parties in Their Place: Inferring Party Left–Right Ideological Positions from Party Manifesto Data. *American Journal of Political Science*, 44, 94–103.
26. Gabel, M. (2000). European integration, voters and national politics. *West European Politics*, 23(4), p. 52-72.
27. Gaidys, V. (2016). 25-eri požiūrio į Lietuvos narystę Europos Sąjungoje tyrimų metai: 1991-2016. *Politologija*, 4(27), 305-312.
28. Gonzalez, P. & Theilen, B. (2017). The economic determinants of party support for European integration. *Acta Politica*, 15, 1-19.
29. Gudžinskas, L. (2009). Pokomunistinės valstybės raida Europos Sąjungoje: užtikrinta ateitis ar spąstai? *Politologija*, 4(56), 127-152.
30. Habermas, J. (1992). Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International*, 12(1), 1-19.
31. Hay, C. (2006). Constructivist Institutionalism. In S., A Binder, R., A. W. Rhodes & B., A. Rockman (Eds.). *The Oxford Handbook of Political Institutions* (p. 56-74). Oxford: Oxford University Press.
32. Helbling, M. & Tresch, A. (2011). Measuring party positions and issue salience from media coverage: Discussing and cross-validating new indicators. *Electoral Studies*, 30, 174-183.
33. Helbling, M., Hoeglinger, D. & Wüest, B. (2010). How Political Parties Frame European Integration, *European Journal of Political Research*, 49(4), 495–521.
34. Hellstrom, J. (2008). Party Responses to Europe: the Role of Ideology for National Political Parties' Positions on European Integration. *Journal of European Public Policy*, 15(2), 189–207.
35. Hibbs, D., A. (1979). The Mass Public and Macroeconomic Performance?: The Dynamics of Public opinion Toward Unemployment and Inflation. *American Journal of Political Science*, 23(4), 705-731.
36. Hoffmann, S.(1966). Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe. *Daedalus*, 95 (3), 862-915.
37. Hooghe, L. & G. Marks (2005). Calculation, Community and Cues - Public Opinion on European Integration. *European Union Politics*, 6(4), 419 – 443.
38. Hooghe, L. & Marks, G. (2016, June 30-July 1). Europe's Crises and Political Contestation. Paper presented at the Conference, "Theory Meets Crisis," Robert Schuman Centre, EUI, Florence, Italy.
39. Hooghe, L., Marks, G. & Wilson, C., J. (2002). Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration? *Comparative Politics Studies*, 35(8), 965-989.
40. Hooghe, L., Marks, G., Nelson, M. & Edwards, E. (2006). Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality. *Comparative Political Studies*, 39 (2), 155 – 175.
41. Inglehart, R. (1970), Public Opinion and Regional Integration. *International Organisation*, 24, 764-795.
42. Inokaitytė - Šmagarienė, S. (2013). Europos integracijos idėjos Lietuvos prezidentų metiniuose pranešimuose 1993 - 2013. *Agora: politinių komunikacijų studijos* 3, 92-112.
43. Jastramskis, M. (2011). Partinių sistemų stabilumo samprata ir matavimas: Lietuvos situacija 1990-2010 metais. *Parlamento studijos*, 9. [2017 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/9_politika_1.htm

44. Jupille J. & Caporaso J., A. (1999). Institutionalism and the European Union: Beyond International Relations and Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*, 2, 429-444.
45. Jupille, J., Caporaso, J., A. & Checkel, J., T. (2003). Integrating institutions: Rationalism, Constructivism and the Study of the European Union. *Comparative Political Studies*, 1/2 (36), 7-40.
46. Kronsell, A. (2010). Gender, power and European integration theory. *Journal of European Public Policy*, 12(6), p. 1022-1040.
47. Kuodis, R. (2008). Lietuvos ekonomikos transformacija 1990-2008 metais: etapai ir pagrindinės ekonomikos klaidos. *Pinigų studijos*, 2, 97-105.
48. Laurinavičius, Č., Lopata, R. & Sirutavičius, V. (2002). Rusijos Federacijos karinis tranzitas per Lietuvos Respublikos teritoriją. *Politologija*, 4 (28), 1-33.
49. Mair, P.(2000). The limited impact of Europe on National party system. *West European Politics*, 4, 27-51.
50. Majone, G. (1998). Europe's „Democratic Deficit“: The Question of Standarts. *European Law Journal*, 4 (1), 29-42.
51. Maniokas, K. (2009a). Conditionality and compliance in Lithuania: the case of the best performer. *European Integration online Papers*, 13 (2).
52. Maniokas, K. (2009b). Lisabonos sutarties implikacijos Lietuvai: kvalifikuota dauguma ir Europos Sąjungos darbotvarkė. *Politologija*, 3 (55), p. 69 – 88.
53. Manners, I (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40 (2), 235–258.
54. Marks, G., Wilson & Ray, L. (2002). National Political Parties and European Integration. *American Journal of Political Science*, 46 (3), 585-594.
55. Marks, G., Wilson, C., J. & Hooghe, L. (2002). Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration? *Comparative Political Studies*, 35(8), 965-989.
56. Marks, G., Wilson, Ray, L. (1999). National Political Parties and European Integration: Hypotheses and Evidence. *European Community Studies Association Meeting, Pittsburgh, June 2-5, 1999*.
57. Masiulis, K. (1996). Elitas ir masės: klasika ir lietuviškos realijos. *Politologija*, 1, 81-92.
58. Matonytė, I. & Morkevičius, V. (2009). Išorės grėsmės Europos vienybei: lyginamoji elitų požiūrių studija. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1(24), 63-80.
59. Matonytė, I. (1999). Elito teorijos ir studijos sovietinėje bei posovietinėje visuomenėje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 4, 44-59.
60. Matonytė, I., Morkevičius, V. & Best, H. (2009). Elitų Europa: ES valstybių narių politinio ir ekonominio elito europietiško mastai. *Politologija*, 2(54), 3-32.
61. Matonytė, I., Morkevičius, V. & Veličkaitė, V. (2009). Europinės ir tautinės tapatybės kriterijai elito narių požiūriu. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2, 92-104.
62. Mažylis, L. (2012). Valstybės tęstinumas kaip lietuviškosios tapatybės (re)konstravimo komponentas. *Politikos mokslų almanachas*, 12 (13), 141-150.
63. McLaren, L., M. (2004). Opposition to European integration and fear of loss of national identity: Debunking a basic assumption regarding hostility to the integration project. *European Journal of Political Research*, 43, 895–911.
64. Molinar, J. (1991). Counting the Number of Parties: An Alternative Index. *The American Political Science Review*, 85 (4), 1383-1391.
65. Morkevičius, V. (2005). *Terra incognita: kiekybinė viešosios politikos diskurso turinio analizė. Viešoji politika ir administravimas*, 11, 74 – 85.

66. Prosser, C. (2016). Dimensionality, ideology and party positions towards European Integration. *West European Politics*, 39(4), 731-754.
67. Putinaitė, N. (2013). Lietuviškoji Europa: trys tapatybės (I). Neaiški Europa ir tautos individualybės modelis. *Naujasis Židinys – Aidai*, 5, 314-326.
68. Radaelli, C., M. (2000). Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change. *European Integration online Papers*, 4(8).
69. Radaelli, C., M. (2004). Europeanisation: Solution or problem? *European Integration online Papers*, 8(16)
70. Ranonytė A. (2004). Tautinis ir europinis tapatumas: suderinamumas ir raiška. *Filosofija. Sociologija*, 4, 1–9.
71. Ray, I. (2003). When Parties Matter: The Conditional Influence of Party Positions on Voter Opinions about European Integration. *Journal Of Politics*, 65(2), 978-994.
72. Rohrschneider, R. & Whitefield, S. (2007). Political Parties, Public Opinion and European Integration in Post-Communist Countries. *European Union Politics*, 7(1), 141-160.
73. Šarkutė, L. (2012). Priežastinės Lietuvos Respublikos vyriausybių stabilumo sąlygos. *Viešoji politika ir administravimas*, 11(1), 49-62.
74. Schimmelfennig, F. (2001). The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. *International Organization*, 55 (1), 47-80.
75. Schmidt V. (2008). Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse. *Annual Review of Political Science*, 11 (1), 303–326.
76. Schmidt, V. (2007). Trapped by their ideas: French élites' discourses of European integration and globalization. *Journal of European Public Policy*, 14(7), 992-1009.
77. Schmidt, V. (2009, April 23-27). European Elites on the European Union: What Vision for the Future? Presentation paper for the European Union Studies Association Biannual meetings. Los Angeles, United States of America.
78. Schmidt, V. (2010). Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited: Output, Input and Throughput. *Kolleg-Forschergruppe (KFG) "The Transformative Power of Europe, Berlin: Freie Universität, KFG Working Paper Series*, 21.
79. Schmidt, V. (2012). European Member States Elites' Diverging Visions of the European Union: Diverging Differently since the Economic Crisis and the Libyan Intervention? *European Integration*, 34(2), 169-190;
80. Sjørnsen, H. (2008). Enlargement in perspective: The EU's quest for identity. *Arena Centre for European Studies*, Working Paper, 5.
81. Smith, A., D. (1992). National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs*, 68 (1), 55-76.
82. Spoon, J. (2009). Holding Their Own: Explaining the Persistence of Green Parties in France and the UK. *Party Politics*, 15 (5), 615-634.
83. Stoll, H. (2010). Elite-Level Conflict Salience and Dimensionality in Western Europe: Concepts and Empirical Findings, *West European Politics*, 33(3), 445–473.
84. Švarplys, A. (2008). Europinio diskurso sunkumai: diskursas, kultūra, politika ir postnacionalizmas. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2 (22), 91-109.
85. Švarplys, A. (2010a). Kokia demokratija Europos Sąjungai? Skirtingos demokratinio deficito strategijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1 (26), 82-98.
86. Švarplys, A., Matulionis, A., V. (2009). Konceptuali kaita Europos integracijos teorijose. *Filosofija. Sociologija*, 20 (2), 104-113.
87. Swedberg, R. (1994). The Idea of „Europe“ and the Origin of the European Union - A Sociological Approach. *Zeitschrift für Soziologie*, 23 (5), 378–387.

88. Taggart, P. & A. Szczerbiak. (2002). The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States. *Sussex European Institute, Working Paper*, 51.
89. Taggart, P. & Szczerbiak, A. (2004). Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, 43 (1), 1- 27.
90. Taggart, P. (1998). A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems. *European Journal of Political Research*, 33, 363-388.
91. Tekin, B., C. (2008). The construction of Turkey's possible EU membership in French political discourse. *Discourse & Society* 19 (6), 727-763.
92. Unikaitė-Jakuntavičienė, I. (2014). Eurosceptics in Lithuania: On the Margins of Politics? *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities EQPAM*, 4, 1-21.
93. Vaičiūnas, Ž. (2009). Europos Sąjungos bendros energetikos politikos formavimas ir Lietuvos interesai. *Politologija*, 3(55), 89-120.
94. Van Dijk, T., A. (1997). What is Political Discourse Analysis? *Belgian journal of linguistics*, 11, 13-52.
95. Van Dijk, T., A. (2006). Discourse, Context and Cognition. *Discourse Studies*, 8(1), 159-177.
96. Vilpišauskas, R. (1999). Lietuvos integracija į Europos Sąjungą: poveikis ekonominei politikai ir reguliavimui. *Pinigų studijos*, 4, 29-44.
97. Vilpišauskas, R. (2009). Lietuvos dalyvavimo Europos Sąjungoje politinė ekonomija: lūkesčiai ir penkerių metų patirtis. *Politologija*, 3 (55), 121 – 153.
98. Wimmel, A. (2006). Beyond the Bosphorus? Comparing German, French and British Discourses on Turkey's Application to join the European Union. Working Paper, Political Science Series, 111. Institute for Advanced Studies, Viena.
99. Žukas, J. (2014). Europos integracijos pradžia: priežastys, veikėjai ir tikslai. *Tiltai*, 1, 15-29.
100. Žvaliauskas, G. (2017). Lietuvos socialdemokratų partijos elito kaita 2001 – 2015 m. laikotarpiu. *Viešoji politika ir administravimas*, 16 (1), 52-67.

Partijų dokumentai:

1. A. Brazausko ir A. Paulausko koalicijos "Už darbą Lietuvai" (Lietuvos socialdemokratų partija, Naujoji sąjunga (socialliberalai)) 2004 m. Seimo rinkimų programa „Suvienykime jėgas žmonių gerovei!“ (2004). *Vyriausioji rinkimų komisija*. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/rinkimai/2004/seimas/part_prog_1_20.htm
2. A. Brazausko socialdemokratinės koalicijos rinkimų į LR Seimą programa "Veikime kartu" (2000). *Vyriausioji rinkimų komisija*. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/n/rinkimai/20001008/index.htm>
3. Darbo partijos rinkimų į 2012 – 2016 m. LR Seimą programa (2012). *Vyriausioji rinkimų komisija*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/rinkimu-programos-2012>
4. Darbo partijos rinkimų į LR Seimą programa (2004). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LiDA)*. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Apolysys.LiDA_POLSPART_000010

5. Darbo partijos rinkimų į LR Seimą programa (2008). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LiDA)*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Apolysys.LiDA_POLSPART_000010
6. Liberalų ir centro sąjungos 2008 m. rinkimų į LR Seimą programa (2008). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LiDA)*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Apolysys.LiDA_POLSPART_000014
7. Liberalų ir centro sąjungos rinkimų į Seimą programa „Už Lietuvą, kurioje gera visiems“ (2004). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LiDA)*. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Apolysys.LiDA_POLSPART_000014
8. Lietuvos socialdemokratų partijos 2012 m. rinkimų į LR Seimą programa „Svarbiausia-žmogus!“. (2012). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LiDA)*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Apolysys.LiDA_POLSPART_000001
9. Lietuvos Centro Sąjungos rinkimų į LR Seimą programa (1996). In A. Jankauskas (Sud.). *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema: I knyga* (p. 209-247). VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas. Studijų šaltiniai, 6. Kaunas: Naujasis lankas.
10. Lietuvos demokratinės darbo partijos rinkimų į Seimą programa (1992). *Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR*. [žiūrėta 2015 07 12] Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/
11. Lietuvos krikščionių demokratų partijos statutas ir programa. Vilnius (1993). *Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR*. [žiūrėta 2015 07 12] Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/
12. Lietuvos lenkų rinkimų akcijos – Krikščioniškų šeimų sąjungos rinkimų programa (2016). *Lietuvos lenkų rinkimų akcijos – Krikščioniškų šeimų sąjungos interneto tinklapis*. [žiūrėta 2016 m. spalio 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.awpl.lt/?p=4768&lang=lt>.
13. Lietuvos lenkų rinkimų akcijos programa (2012). *Lietuvos lenkų rinkimų akcijos interneto tinklapis*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: http://www.awpl.lt/?page_id=60&lang=lt
14. Lietuvos liberalų sąjungos 2000 m. Seimo rinkimų programa “Lietuvos kelias” (2000). *Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR*. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/#
15. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio rinkimų programa (1990). *Atgimimas*, 1990 m., vasario 2-9 d., 5.
16. Lietuvos Respublikos Liberalų Sąjūdžio 2008 m. rinkimų programa LR Seimą programa „Tavo galimybių Lietuva“ (2008). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LiDA)*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą:

- http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Apolysys.LiDA_P_OLSPART_000011
17. Lietuvos Respublikos Liberalų Sąjūdžio 2012 m. rinkimų į LR Seimą programa „Sveiko proto balsas“. (2012). *Vyriausioji rinkimų komisija*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/rinkimu-programos-2012>
 18. Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžio rinkimų programa (2016). *Lietuvos Respublikos Sąjūdžio interneto tinklapis* [žiūrėta 2016 m. spalio 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.liberalai.lt/rinkimai/rinkimu-programa>.
 19. Lietuvos socialdemokratų ir nuosaikiųjų krikščionių demokratų rinkimų programa „Į pilnutinę demokratiją“ (1992). *Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR*. [žiūrėta 2015 07 12] Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/
 20. Lietuvos socialdemokratų partijos 2008 m. rinkimų į LR Seimą programa (2008). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LiDA)*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Apolysys.LiDA_P_OLSPART_000001
 21. Lietuvos socialdemokratų partijos rinkimų programa „Už darbą, tiesą, teisingumą“ (1996). In A. Jankauskas, E. Kūris & J. Novagrockienė (Sud.). *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema: 2 knyga* (p.691-757). VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas. Studijų šaltiniai, 6. Kaunas: Naujasis lankas.
 22. Lietuvos socialdemokratų partijos rinkimų programa, “Girdim. Matom. Darom!”(2016). *Lietuvos socialdemokratų partijos interneto tinklapis*. [žiūrėta 2016 m. spalio 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://lsdp.lt/lsdp-rinkimuose/ilgoji-rinkimu-programa>
 23. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos rinkimų programa “Darni Lietuva” (2016). *Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos interneto tinklapis*. [žiūrėta 2016 m. spalio 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://darnilietuva.lt>
 24. Naujosios sąjungos (socialliberalų) programa (2000). Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/#
 25. Partijos “Tvarka ir teisingumas” rinkimų programa “Lietuva. Čia mūsų namai” (2016). Partijos “Tvarka ir teisingumas” interneto tinklapis. [žiūrėta 2016 m. spalio 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.tvarka.lt/lt/apie-mus/seimo-rinkimu-programa-2016>
 26. Partijos „Tvarka ir teisingumas“ 2008 m. rinkimų į LR Seimą programa „Už tvarką ir teisingumą!“ (2008). Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/#
 27. Partijos „Tvarka ir teisingumas“ rinkimų programa “Trečioji Respublika“ (2012). *Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/#
 28. Politinės partijos „Drąsos kelias“ rinkimų programa (2012). *Politinės partijos “Drąsos kelias“ interneto tinklapis* [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.drassokeliaspartija.lt/>
 29. Rolando Pakso koalicijos „Už tvarką ir teisingumą“ programa (2004). *Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR*. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.].

- Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/#
30. Tautos prisikėlimo partijos 2008 m. rinkimų į LR Seimą programa (2008). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LiDA)*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Apolsys.LiDA_P_OLSPART_000009
 31. Tėvynės Sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų rinkimų programa “Planas Lietuvai” (2016). *Tėvynės Sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų partijos interneto tinklapis*. [žiūrėta 2016 m. spalio 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://tsajunga.lt/rinkimai/>
 32. Tėvynės sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų rinkimų programa (2008). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LiDA)*. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Apolsys.LiDA_P_OLSPART_000005
 33. Tėvynės sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų rinkimų programa 2012 – 2016 m. „XVI Vyriausybės programa“ (2012). Tėvynės sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų partijos interneto tinklapis. [žiūrėta 2015 m. liepos 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://tsajunga.lt/>
 34. Tėvynės Sąjungos (Lietuvos konservatorių) 1996 m. Seimo rinkimų programa „Lietuvos sėkmė“ (1996). *Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR*. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/#
 35. Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių) rinkimų programa „Naujas vėjas“ (2000). *Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR*. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/#
 36. Tėvynės Sąjungos rinkimų programa „Į sėkmės Lietuvą. Nauja sutartis su Lietuva. Konservatyviosios programos principinės nuostatos“. (2004). *Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR*. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/#
 37. Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjungos rinkimų į LR Seimą programa. (2004). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LiDA)*. [žiūrėta 2015 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Apolsys.LiDA_POLSPART_000012

Kitų LR institucijų dokumentai:

1. Lietuvos Respublikos Finansų ministerija (2016). *Finansinė parama iki įstojimo į ES*. [žiūrėta 2017 m. birželio 15 d.]. Prieiga per internetą <https://finmin.lrv.lt/lt/es-ir-kitos-investicijos/finansine-parama-iki-istojimo-i-es>
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybė (1990). *1990 m. spalio 11 d. Lietuvos Respublikos vyriausybės programa*. [žiūrėta 2017 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/Apie_vyriausybe/Ankstesnes_vyriausybes/po_1990_1_programa.pdf

3. Lietuvos Respublikos Vyriausybė (1997). *Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997-2000 metų veiklos programa*. [žiūrėta 2017 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/Apie_vyriausybe/Ankstesnes_vyriausybes/Po_1990_metu/po_1990_8_programa.pdf
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybė (2007). *Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 metų veiklos ataskaita*. [žiūrėta 2017 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.316918>
5. Lietuvos Respublikos Vyriausybė (2008). *Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 metų programa. Nutarimas Nr. XI-52, 2008 m. gruodžio 9 d.* [žiūrėta 2017 m. birželio 15 d.]. Prieiga per internetą https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/Apie_vyriausybe/Ankstesnes_vyriausybes/Po_1990_metu/15_vyr_programa.pdf
6. Teisės aktų registras. *Nutarimas dėl nacionalinės teisės harmonizavimo darbų programos patvirtinimo, 1996 m. rugsėjo 6 d. Nr. 1049*. Vilnius. [žiūrėta: 2016 m. kovo 23 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.5A8EA84CC585>;

Statistiniai duomenys, apklausos:

1. Central Archive for Empirical Social Research (1997). *Central and Eastern Eurobarometer 1990-1997: Trends CEEBI-8*. European Commission. *GESIS Data Archive, Cologne*. [žiūrėta 2016 m. liepos 23 d.] Prieiga per internetą: <https://dbk.gesis.org/dbksearch/sdesc2.asp?no=3648&db=e&doi=10.4232/1.3648>
2. European Social Survey (2012). *European Social Survey Round 6*. [žiūrėta 2017 m. gegužės 1 d.]. Prieiga per internetą <http://www.europeansocialsurvey.org/data/>
3. Lietuvos Respublikos Finansų ministerija (2017). *ES parama*. [žiūrėta 2017 m. gegužės 15 d.]. Prieiga per internetą <http://www.esparama.lt/es-parama>
4. Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija [žiūrėta 2016 m. sausio 9 d.]. Prieiga per internetą <http://www.vrk.lt>
5. Lietuvos Statistikos departamentas (1996). Užimtumas ir nedarbas [žiūrėta 2017 m. birželio 15 d.]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-uzimtumo-tyrimo-duomenys>
6. Lietuvos Statistikos departamentas (1997). Užimtumas ir nedarbas [žiūrėta 2017 m. birželio 15 d.]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-uzimtumo-tyrimo-duomenys>
7. Lietuvos Statistikos departamentas (2008). Užimtumas ir nedarbas [žiūrėta 2017 m. birželio 15 d.]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-uzimtumo-tyrimo-duomenys>
8. Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“ (2015). Partinės preferencijos. [žiūrėta 2016 lapkričio 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vilmorus.lt/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=6&cntnt01returnid=20>

Žiniasklaidos šaltiniai:

1. Europos Sąjunga bus dviejų greičių? (2011 m. lapkričio 11 d.). *Lietuvos rytas*. [žiūrėta: 2016 m. gegužės 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://pasaulis.lrytas.lt/-/13209899271320198989-europos-s%C4%85junga-bus-dviej%C5%B3-grei%C4%8Di%C5%B3.htm>

2. Jančys, A. (2016 m. gegužės 17 d.). Liberalų prakeikimas – nuolat užlipti vis ant kito grėbliu. *Lietuvos rytas*. [žiūrėta 2017 m. gegužės 16 d.]. Prieiga per internetą http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/liberalu-prakeikimas-nuolat-uzlipti-vis-ant-kitogreblio.htm?utm_source=lrExtraLinks&utm_campaign=Copy&utm_medium=Copy
3. R. Ozolas ragina V. Adamkų ginti nepriklausomybę (2004 m. liepos 14 d.). *Naujienų portalas „Delfi“*. [žiūrėta 2017 m. gegužės 16 d.]. Prieiga per internetą <http://www.delfi.lt/archive/rozolas-ragina-vadamku-ginti-nepriklausomybe.d?id=4738218>

ES dokumentai:

1. European Commission (2006). *Convergence Report*, (1, 2006 December). [žiūrėta 2017 m. birželio 12 d.]. Prieiga per internetą http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication497_en.pdf
2. European Commission (2013). *Flash Eurobarometer report 377: Introduction of the euro in the more recently acceded Member States*. [žiūrėta: 2013 m. liepos 28 d.]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_377_en.pdf;
3. European Commission (2015-2017). *European Agenda on Migration: Factsheets*. [žiūrėta 2017 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information_en
4. Europos Bendrijų oficialiųjų leidinių biuras (2005). *Sutartis dėl Konstitucijos Europai* (2004/c/310). Europos Bendrijos, Liuksemburgas.
5. Europos Komisija (1999). *Europos Komisijos 1999 m. reguliarioji ataskaita apie Lietuvos pažangą rengiantis narystei Europos Sąjungoje (ištraukos)*. Vilnius: Europos Komisija. [žiūrėta 2016 m. birželio 16 d.]. Prieiga per internetą: http://elibrary.lt/resursai/DB/LB/LB_intergracija_ES/LB_integracija_ES_1999_04_4.pdf
6. Europos Komisija (2012a). *Bendroji žemės ūkio politika*. Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras.
7. Europos Komisija (2012c). *Komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui: Ekonomikos atsigavimas kuriant darbo vietas (2012 04 18 COM (2012), 173 final)*. [žiūrėta 2016 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: [https://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&ved=0ahUKEwiXz_uzqo7YAhXBPZoKHVayBfwQFghMMAg&url=http%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Fsocial%2FblobServlet%3FdocId=7619%26lan173_final\).](https://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&ved=0ahUKEwiXz_uzqo7YAhXBPZoKHVayBfwQFghMMAg&url=http%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Fsocial%2FblobServlet%3FdocId=7619%26lan173_final).) [žiūrėta 2016 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: https://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&ved=0ahUKEwiXz_uzqo7YAhXBPZoKHVayBfwQFghMMAg&url=http%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Fsocial%2FblobServlet%3FdocId=7619%26lan173_final
8. Europos Komisija (2016). *Standartinis Eurobarometras 86. Visuomenės nuomonė Europos Sąjungoje: Lietuva, 2016 rudenis*. [žiūrėta: 2017 m. liepos 28 d.]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/77058>
9. Europos Komisija (2016). *Šalies ataskaita. Lietuva 2016*. [žiūrėta 2017 m. birželio 2 d.]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_lithuania_lt.pdf
10. Europos Komisija. (2012b). *ES užimtumo ir socialinės padėties ataskaita, ketvirčio apžvalga, 2012 m. kovo mėn.* Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras.
11. Europos Parlamentas (2014). *2014 m. rinkimų į Europos Parlamentą rezultatai*. [žiūrėta 2017 m. birželio 19 d.]. Prieiga per internetą

<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/lt/country-results-hu-2014.html#table02>

12. Europos Sąjunga (2012d). *Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija*. Europos Sąjungos oficialusis leidinys (2012/C 326/02). [žiūrėta 2016 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>
13. Europos Komisija (2010). *Komisijos tarnybų darbinis dokumentas: Lisabonos strategijos vertinimo dokumentas*. Briuselis, SEK (2010) 114 galutinis. [žiūrėta 2016 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/lisbon_strategy_evaluation_lt.pdf.
14. Eurostat (2017). *The EU Labour Force Survey: Main features of the EU-LFS and scope of data*. [žiūrėta 2017 m. birželio 12 d.]. Prieiga per internetą <http://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/overview>
15. *Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį* (2007/C 306/01). [žiūrėta 2016 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/lt_lisbon_treaty.pdf
16. Official website of the European Union (2017). *Key dates in the history of European integration*. [žiūrėta 2017 m. gegužės 13 d. 05 13]. Prieiga per internetą http://europa.eu/abc/12lessons/key_dates_en.htm

Ataskaitos:

1. Lietuvos bankas (1999). *Finansinė 1999 m. ataskaita*. Lietuvos bankas: Vilnius. [žiūrėta 2017 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą http://www.lb.lt/uploads/documents/files/apie-mus/ataskaitomybe-ir-skaidrumas/Metines-finansines-ataskaitos-rinkinys/fa_1999_lt.pdf
2. Lietuvos bankas (2010). *2009 m. metų ataskaita*. Vilnius: Lietuvos bankas. [žiūrėta 2017 m. birželio 12 d.]. Prieiga per internetą <https://www.lb.lt/lt/leidiniai/metu-ataskaita-2009>

Disertacijos:

1. Camia, V. (2013). *Parties' Discourse on Europe Compared: Quantitative and Qualitative Analysis of Social Democrats in Great Britain, Germany and Italy*. Doctoral Dissertation. University of St. Gallen, Switzerland.
2. Gabrėnaitė, E. (2010). *Reklamos topika: persvajijos instrumentai*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, filologija. Vilniaus universitetas, Vilnius.
3. Jastramskis, M. (2013). *Rinkėjų elgsenos kaitumas Lietuvos savivaldybių tarybų rinkimuose 1995–2011 metais*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, politikos mokslai. Vilniaus universitetas, Vilnius.
4. Morkevičius, V. (2005). *Socialinių vertybių raiška politiniame diskurse: Lietuvos Seimo debatų turinio analizė 1992 – 2004 m.* Daktaro disertacija Socialiniai mokslai, sociologija. Kauno technologijos universitetas, Kaunas.
5. Šarkutė, L. (2010). *Sprendimų priėmimo veiksniai ir modeliai: Lietuvos Respublikos vyriausybės analizė*. Daktaro disertacija Socialiniai mokslai, sociologija. Kauno technologijos universitetas, Kaunas.
6. Šukytė (2011). *Atstovavimas nacionaliniams interesams formuojant ir įgyvendinant Europos Sąjungos Bendrąją žemės ir ūkio politiką: Lietuvos atvejo analizė*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, politikos mokslai. Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.

7. Švarplys, A. (2010b). Europinės tapatybės formavimasis Europos Sąjungoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija. Kauno technologijos universitetas, Kaunas.

Kiti šaltiniai:

1. Churchill, W. (1946, September 19). Speech delivered at the University of Zurich.
2. Conti, N. & Galantino, M., G. (2007). *Intune - Integrated and United: A quest for Citizenship in an ever closer Europe Coding Scheme*, Version 3.
3. Euromanifesto Study – European Election Studies, EES. [žiūrėta 2016 kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://europeanelectionstudies.net/ees-study-components/euromanifesto-study>
4. Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas, LIDA. [žiūrėta 2016 m. vasario 6 d.] Prieiga per internetą <http://www.lidata.eu/index.php?file=files/apie.html>
5. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos interneto tinklapis. *Partijos istorija*. [žiūrėta 2017 m. gegužės 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lvzs.lt/lt/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=3
6. Morkevičius, V. Turinio analizė socialiniuose moksluose. Mokomoji medžiaga, 2012 m. balandžio mėn. 27 d., Kaunas. [žiūrėta 2016 rugpjūčio 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.vaidasmo.lt/lt/dest/kita/2012-04-27_ktu_turinio-analize.pdf
7. Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR. [žiūrėta 2017 m. lapkričio 3 d.] Prieiga per internetą: <https://manifestoproject.wzb.eu/information/documents/information>
8. Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR. *Manifesto Project Dashboard 2: Parties over time*. [žiūrėta 2017 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/
9. Tėvynės Sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų partijos interneto tinklapis. [žiūrėta 2017 m. gegužės 29 d.]. Prieiga per internetą <http://tsajunga.lt/apie-mus/>
10. Werner, A., Lacewell, O. & Volkens, A. (2011). *Manifesto Coding Instructions, 4th edition*. [žiūrėta 2017 m. birželio 2 d.]. Prieiga per internetą: https://manifesto-project.wzb.eu/down/papers/handbook_v4.pdf

SL344. 2018-01-25 32,5 leidyb. apsk.l. Tiražas: 14 Užsakymas: 41

Išleido Kauno technologijos universitetas, K. Donelaičio g. 73, 44249 Kaunas

Spausdino leidyklos „Technologija“ spaustuvė, Studentų g. 54, 51424 Kaunas

PRIEDAI

Priedas nr. 1. ES demokratijos modeliai

Kriterijai	Deleguota demokratija	Federacinė demokratija	Kosmopolitinė demokratija ⁵⁶
Suverenitetas	Valstybės narės – formaliai suverenios valstybės.	ES – suvereni federacinė valstybė pagal tarptautinės teisės normas.	Valstybių narių ir ES suverenitetas yra įvairialypis ir padalintas visuose lygmenyse, pajungtas kosmopolitiniams piliečių suvereniteto principams.
Prievartos mechanizmai	ES neturi prevartos monopolio ir karinių pajėgumų. Karinės ir policijos pajėgos yra kontroliuojamos valstybių narių savarankiškai.	ES turi valstybės tipo karines ir policijos pajėgas. Valstybės narės išlaiko policijos funkcijas.	Kariuomenės ir policijos valdymas padalintas visuose lygiuose.
Sprendimų priėmimas	Įtvirtinti aiškūs teisiniai apribojimai ES lygmens kompetencijoms: problemų sprendimas grįstas valstybių narių deleguotomis galiomis; galimybė priimti sprendimus tik reikaluose, susijusiuose su bendros rinkos klausimais. Valstybės narės išlaiko galutinę sprendimų priėmimo galią visuose klausimuose, pagal nacionalines konstitucijas.	Valstybe grįsta konstitucija apibūdinanti ES ir valstybių narių kompetencijas. Sprendimų priėmimo institucijos abiejuose lygmenyse (Sąjungos ir valstybių narių), priklausomai nuo joms priskirtų kompetencijos sričių. Sankcionavimo galimybė numatoma normų ir politikos įgyvendinimui abiejuose valdymo lygmenyse.	Konstituciškai įtvirtintas galių ir atsakomybių apibrėžimas horizontaliame ir vertikaliame valdžios lygmenyse. ES sankcionavimo galimybė apribota. Sąjunga pajungia savo veiksmus aukštesnio rango principams. Teisėkūros procesas įgyvendinamas per demokratiškai reguliuojamas patariamąsias procedūras.
Resursų kaupimas ir paskirstymas	ES lygmenyje savarankiška mokesčių politika	ES vykdo nepriklausomą fiskalinę politiką, perskirstymo	ES lygmenyje nėra jokių savarankiškų apmokestinimo galių.

⁵⁶ Šioje lentelėje išlaikomi E. O. Eriksen ir J. E. Fossum, suformuoti diskursų pavadinimai.

	nėra vykdoma. Dėl mokesčių politikos valstybės narės savo teritorijoje nusprendžia savarankiškai.	priemonės ir sprendžia dėl mokesčių įvedimo. Šalys narės gali spręsti dėl persikirstymo ir apmokestinimo priemonių.	Visi lygiai įsipareigoję globaliam paskirstymui.
Narystė ir sienų nustatymas	ES yra atvira visoms Europos valstybėms, kurios atitinka funkcinis narystės reikalavimus.	ES teritorinės ribos sutampa su europietiško apibrėžimu.	ES sienos nubrėžiamos pagal demokratiškus kriterijus, atsižvelgiant į panašių regioninių asociacijų vystymąsi.
Išstojimo galimybė	Išstojimas patvirtinamas ES balsų dauguma.	Galimybė išstoti pagal konstitucines federacinės ES nuostatas.	Galimybė išstoti Sąjungos sub-vienetams, pagal kosmopolitinės teisės apribojimus.
Legitimacijos pagrindai	Atstovaujamoji demokratija valstybių narių lygmenyje.	Visuotiniai išrinktos institucijos, veikiančios atstovaujamos demokratijos principu visuose federacijos lygmenyse; Sąjungos kompetencijos padalintos federaciniu principu.	Visuotiniai renkami instituciniai organai teisiškai hierarchizuotoje kompetencijų sistemoje.
Tapatybės formavimo ir palaikymo procesai	ES lygmenyje - silpnas ir teisiškai apribotas. Valstybėse narėse - veikiamas europeizacijos procesų, tačiau stiprus ir reguliuojamas kiekvienos šalies nuostatų.	Stipri europinė tapatybė, grįsta konstitucinio patriotizmo idėja. Valstybių narių lygmenyje nacionalinės tapatybės išlaikomos. Įtvirtinti mechanizmai, numatantys ir europinės, ir nacionalinės tapatybės pripažinimą.	ES lygmenyje – post-nacionalinis ir grįstas universaliomis normomis, prigimtinėmis teisėmis ir demokratinėmis procedūromis. Valstybėse narėse įtvirtinta pagarba įvairovei. Nacionalinės tapatybės apribotos europinių ir kosmopolitinių normų.
Viešojo erdvė	Viešojo erdvė sutampa su nacionaline valstybe.	Visa apimančios Europos viešosios erdvės egzistavimas.	Daugiapakopė, persidengianti. Europos viešojo erdvė persidengia su globaliniais diskursais.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Eriksen, E. O., Fossum, J., E. (2007). Europe in Transformation. How to Reconstitute Democracy? *RECO Online Working papers*. ARENA, Centre for European Studies, p. 28.

Priedas nr. 2. Politinės skirtys ir partijų pozicijos Europos integracijos klausimu

Partijų šeima	Politinės skirtys: programiniai įsipareigojimai	Pozicija dėl Europos ekonominės integracijos	Pozicija dėl Europos politinės integracijos	Bendra pozicija
Kraštutinė kairė / komunistai	Klasinė skirtis: kraštutinės kairės pozicija valstybinio rinkos reguliavimo, gerovės, socialinio teisingumo, demokratinio sprendimų priėmimo klausimais.	Stiprus nepritarimas: integracija didina ekonominę nelygybę ir mažina nacionalinių vyriausybių galimybes reguliuoti rinką.	Nuosaukus nepritarimas: viršvalstybinės institucijos yra nedemokratinės ir kontroliuojamos korporacijas atstovaujančių interesų.	Stiprus nepritarimas
Žalieji	Naujosios politikos skirtis: aplinkosauga, gyvenimo būdo pasirinkimas, moterų ir mažumų teisių apsauga.	Nuosaukus nepritarimas: integracija didina ekonominį augimą žmonių gyvenimo gerovės, įskaitant aplinkosaugos, sąskaita.	Mišri: viršvalstybinės institucijos gali paskatinti aplinkosauginių, socialinių standartų laikymąsi, bet demokratinis dalyvavimas yra nepakankamas.	Nuosaukus nepritarimas
Socialdemokratai	Klasinė skirtis: nuosaukios kairės pozicija valstybinio rinkos reguliavimo, socialinės gerovės ir ekonominės lygybės klausimais.	Nuosaukus pritarimas: integracija padidina ekonominį augimą, tačiau gerovės ir kitos į valdžios reguliavimo sritys yra ribojamos konkurencinės aplinkos.	Stiprus pritarimas: viršvalstybinės institucijos sustiprina reguliavimo galimybes europiniu lygiu, tačiau jos yra nepakankamai demokratinės.	Nuosaukus iki stipraus pritarimo
Liberalai	Miesto / kaimo skirtis (JL/Vokietija), bažnyčios / valstybės skirtis (Prancūzija, Italija, Ispanija): opozicija klerikalizmui, aristokratijai, parama ekonominei veikimo laisvei, žmogaus laisvėms ir teisėms.	Stiprus pritarimas: integracija sustiprina rinkos ekonomiką ir ekonominę veikimo laisvę.	Stiprus pritarimas: viršvalstybiškumas atsveria nacionalizmą; susilpnėjusi demokratija.	Stiprus pritarimas

Agrarinės	Centro / periferijos skirtis (Skandinavijos šalys, Šveicarija): ūkininkų ir periferinių regionų interesų apsauga.	Nuosaukus nepritarimas: ekonominė integracija įtraukia žemės ūkio subsidijavimą, tačiau daugiausiai yra vedamas industrinių ir komercinių interesų.	Nuosaukus nepritarimas: viršnacionalinės institucijos gali padėti ūkininkams ir mažiau išsivysčiusiems regionams, tačiau jos mažina vietinę kontrolę.	Nuosaukus nepritarimas
Krikščionys demokratai	Bažnyčios / valstybės skirtis: parama socialiai orientuotai rinkos ekonomikai, viršnacionalinei Katalikų bažnyčiai, konservatyvioms vertybėms.	Stiprus pritarimas: integracija skatina ekonominį augimą ir mažina skirtumus Europoje.	Stiprus pritarimas: viršnacionalinės institucijos įgalina pozityvųjį reguliavimą ir tuo pat metu sumažina nacionalizmo raiškos galimybes.	Stiprus pritarimas
Protestantai	Bažnyčios / valstybės skirtis (Skandinavijos valstybės, Šveicarija, Nyderlandai): fundamentali liuteroniškoji opozicija liberalizmui, valstybiniam elitizmui.	Nuosaukus pritarimas: integracija silpnina valstybės vaidmenį ekonomikoje.	Stiprus nepritarimas: integracijos procesų eigoje nacionalinės galios perduodamos svetimai kultūrinei aplinkai.	Nuosaukus nepritarimas
Konservatoriai	Klasinė skirtis: parama laisvai rinkai, minimaliam valstybės kišimuisi į ekonominius santykius, nacionalinės kultūros ir tapatybės apsauga.	Stiprus pritarimas: integracija išplečia laisvąją rinką ir didina spaudimą nacionalinėms vyriausybėms sumažinti rinkos reguliavimą.	Stiprus nepritarimas: viršvalstybinės institucijos riboja nacionalinį suverenitetą, kenkia nacionalinei kultūrai ir demokratijai.	Nuosaukus pritarimas
Kraštutinė dešinė	Naujosios politikos skirtis: tautos, nacionalinės kultūros ir suvereniteto apsauga.	Nuosaukus nepritarimas: integracija riboja nacionalinę ekonomikos kontrolę.	Stiprus nepritarimas: viršnacionalinės institucijos kenkia nacionaliniam suverenitetui.	Stiprus nepritarimas
Regionalistai	Centro / periferijos skirtis: etno-	Stiprus pritarimas:	Nuosaukus pritarimas:	Nuosaukus

teritorinių mažumų apsauga nuo centro vykdomos politikos ir politinės autonomijos reikalavimas.	integracija suteikia regionų politinei autonomijai palankią ekonominę aplinką.	viršvalstybinės institucijos silpnina nacionalinę kontrolę ir kuria pliuralistinę Europą.	iki stipraus pritarimo
--	---	---	-----------------------------------

Šaltinis: Marks, G., Wilson & Ray, L. (2002). National Political Parties and European Integration. *American Journal of Political Science*, 46 (3), 585-594, p. 587.

Priedas nr. 3. Partijų rinkimų programų kodavimo schema

Šaltinis ⁵⁷	Kategorija	Aprašymas	Keitimai ⁵⁸
	ES POLITINĖ SISTEMA		
-	1. Viršvalstybiškumas	<p>Teigiamas: parama ES ir jos institucijų galių plėtrai; nacionalinių galių delegavimui ES institucijoms; pasisakoma už vieningą, stiprią ir solidarią Europą bei sprendimų priėmimą balsų dauguma; teigiami federalizmo ir tolesnės Europos integracijos viršvalstybiniu lygmeniu paminėjimai; parama viršvalstybinio valdymo formai (arba tokiam sprendimo priėmimo metodui) europiniu lygmeniu ir jos tobulinimui; poreikis priimti Europos konstituciją.</p> <p>Neigiamas: nepritarimas ES politikos centralizacijai ir reguliavimui; nacionalinių institucijų stiprinimo ir nacionalinio suvereniteto išsaugojimo ES akcentavimas;</p>	-

⁵⁷ Šioje lentelės skiltyje nurodomas šaltinis, iš kurio tam tikra kodavimo kategorija buvo paimta, nurodant jos originalų žymėjimą.

⁵⁸ Ženklių reikšmės: „+“ – modifikuota kategorija, „-“ – keitimų neatlikta.

		priešinimasis ES kaip federacinio darinio kūrimui; nacionalinių valstybių Sąjungos (tautų Europos) idėjos skatinimas; kitais atvejais – priešingas <i>teigiamam</i> .	
-	2. Tarpvvyriausybėsbiškumas	<i>Teigiamas:</i> teigiami tarpvyriausybinių sprendimų priėmimo ES metodo paminėjimai; pasisakoma už tai, kad sprendimų priėmimo teisė turėtų likti šalių narių prerogatyvoje ir sprendimai ES turėtų būti priimami vienbalsiai. <i>Neigiamas:</i> priešinga <i>teigiamam</i> .	-
EES (2009), 040100.	3. Europos Parlamento kompetencijos	<i>Teigiamas:</i> teigiami Europos Parlamento, jo narių ir europinio lygmens partijų paminėjimai; poreikis išlaikyti arba praplėsti Europos Parlamento įstatymų leidžiamąją galią ir/arba jo ir/arba Europos Parlamento narių kompetencijas; teigiami Europos Parlamento sąsajų su ES demokratizacijos procesais paminėjimai. <i>Neigiamas:</i> neigiami Europos Parlamento paminėjimai; poreikis mažinti arba panaikinti Europos Parlamento įstatymų leidžiamąją galią ir/arba jo narių kompetencijas.	-
EES (2009), 040200.	4. Europos Komisijos kompetencijos	<i>Teigiamas:</i> teigiami Europos Komisijos paminėjimai; poreikis išlaikyti arba išplėsti Europos Komisijos	-

		vykdomąsias galias ir jos narių kompetencijas. <i>Neigiamas:</i> neigiami Europos Komisijos paminėjimai; poreikis panaikinti arba sumažinti Europos Komisijos vykdomąsias galias ir jos narių kompetencijas.	
EES (2009), 040300.	5. Europos Tarybos kompetencijos	<i>Teigiamas:</i> teigiami Europos Tarybos paminėjimai; poreikis išlaikyti arba praplėsti Tarybos įstatymų leidžiamąsias galias ir/arba jos bei jos narių kompetencijas. <i>Neigiamas:</i> neigiami Europos Tarybos paminėjimai; poreikis sumažinti arba panaikinti Tarybos įstatymų leidžiamąsias galias ir/arba jos bei jos narių kompetencijas.	-
EES (2009), 040400	6. Europos Teisingumo Teismo kompetencijos	<i>Teigiamas:</i> teigiami Europos Teisingumo Teismo paminėjimai; poreikis išlaikyti arba praplėsti Teismo teisminės valdžios galias ir/arba jo kompetencijas. <i>Neigiamas:</i> neigiami Europos Teisingumo Teismo paminėjimai; poreikis sumažinti arba panaikinti Teismo teisminės valdžios galias ir/arba jo kompetencijas.	-
EES (2009), 040500.	7. Kitų ES institucijų kompetencijos	<i>Teigiamas:</i> teigiami kitų EB/ES institucijų, pavyzdžiui, Europos Centrinio Banko, paminėjimai; poreikis išlaikyti arba išplėsti jų galias ir kompetencijas. <i>Neigiamas:</i> neigiami kitų EB/ES institucijų,	

		pavyzdžiui, Europos Centrinio Banko, paminėjimai; poreikis sumažinti arba panaikinti jų galias ir kompetencijas.	
EES (2009), 2009, 040700.	8. ES politinės sistemos sudėtingumas	<i>Teigiamas:</i> tiesiogiai kritikuojamas EB/ES politinės sistemos modelis ir jos politikos sričių sudėtingumas; kalbama apie reformų būtinybę ES. <i>Neigiamas:</i> priešingas teigiamam.	-
ES EKONOMINĖ STRUKTŪRA			
EES (2009), 050301.	9. Ekonominis planavimas	<i>Teigiamas:</i> teigiami ilgalaikių ES ekonominės politikos tikslų paminėjimai. <i>Neigiamas:</i> priešingas teigiamam.	+
EES (2009), 010602.	10. Nacionaliniai įnašai ES	<i>Teigiamas:</i> palaikoma nacionalinių įnašų į ES biudžetą politika ir jos tikslai arba jiems pritariama. <i>Neigiamas:</i> kritikuojama nacionalinių įnašų į ES biudžetą politika ir jos tikslai arba jie atmetami.	-
EES (2009), 060500.	11. Protekcionizmas	<i>Teigiamas:</i> teigiami protekcionizmo politikos ir jos priemonių paminėjimai. <i>Neigiamas:</i> parama laisvos prekybos idėjai; kitais atvejais – priešinga teigiamam.	-
EES (2009), 060804	12. Bendroji rinka	<i>Teigiamas:</i> teigiami ES bendrosios (vieningos, vidaus) rinkos ir jos politikos nuostatų (laisvo kapitalo, prekių, paslaugų bei asmenų judėjimo, mokesčių politikos ir kt.) paminėjimai arba	-

		parama jai. <i>Neigiamas:</i> neigiami ES bendrosios (vieningos, vidaus) rinkos ir jos politikos nuostatų (laisvo kapitalo, prekių, paslaugų bei asmenų judėjimo, mokesčių politikos ir kt.) paminėjimai arba atmetimas.	
EES (2009), 060805.	13. Europos ekonominė ir pinigų sąjunga	<i>Teigiamas:</i> teigiami Europos ekonominės ir pinigų sąjungos arba vieningos Europos valiutos (euro) paminėjimai arba parama jiems. <i>Neigiamas:</i> neigiami Europos ekonominės ir pinigų sąjungos arba vieningos Europos valiutos (euro) paminėjimai arba jų atmetimas.	-
	14. ES parama	<i>Teigiamas:</i> teigiami ES struktūrinės paramos poveikio vertinimai; poreikis išlaikyti arba pratęsti ES struktūrinių fondų paramą ekonomiškai ir socialiai skurdesniems regionams. <i>Neigiamas:</i> neigiami ES struktūrinės paramos poveikio vertinimai; tiesiogiai kritikuojama ES paramos gavimo tvarka ir procedūros ir/arba pasisakoma už ES struktūrinių fondų paramos tiekimo nutraukimą ekonomiškai ir socialiai skurdesniems regionams.	
	ES IŠORĖS POLITIKA		
-	15. ES bendra užsienio ir	<i>Teigiamas:</i> teigiami ES	-

	saugumo politika	bendros užsienio ir saugumo politikos ir jos tikslų paminėjimai. <i>Neigiamas:</i> priešingas teigiamam.	
-	16. ES bendra saugumo ir gynybos politika	<i>Teigiamas:</i> teigiami Europos saugumo ir gynybos politikos paminėjimai ir/arba parama bendros ES gynybos politikos formavimui, civilinių ir karinių pajėgumų vystymui, siekiui sukurti bendrus Europos gynybos pajėgumus. <i>Neigiamas:</i> priešingas teigiamam.	-
-	17. Bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityse	<i>Teigiamas:</i> Teigiami pasisakymai apie ES bendradarbiavimą laisvės, saugumo ir teisingumo srityse: vykdant išorės sienų kontrolę, prieglobsčio suteikimo politiką, imigracijos ir nusikalstamumo prevencijos bei kovos su juo priemonės. <i>Neigiamas:</i> priešingas teigiamam.	
EES (2009), 040601.	18. ES plėtros politika	<i>Teigiamas:</i> teigiami plėtros politikos vertinimai; išreiškiamas poreikis ES plėstis, naujų narių priėmimo skatinimas kalbant bendrai arba apie konkrečias šalis. <i>Neigiamas:</i> nepritarimas ES plėtrai ir naujų narių stojimo procesams, kalbant bendrai arba apie konkrečią šalį.	-
Camia, V. (2013), f19.	19. Europos veikimo galia	<i>Teigiamas:</i> teigiami ES kaip naujos globalinės politinės jėgos paminėjimai; parama	+

		autonominiam ES vaidmeniui pasaulyje ir jos pastangoms aktyviai veikti tarptautinėje arenoje (teikiant humanitarinę pagalbą, dalyvaujant konfliktų ir krizių sprendime ir pan.). <i>Neigiamas:</i> priešingas teigiamam.	
MARPOR, 101; EES (2009), 010101.	20. Specialūs santykiai su Vakarais	<i>Teigiamas:</i> Teigiami ES bendradarbiavimo su JAV ir NATO paminėjimai; Europos/ES karinės priklausomybės nuo NATO, euroatlantinio bendradarbiavimo paminėjimai. <i>Neigiamas:</i> priešingas teigiamam.	+
EES (2009), 010103, 010104.	21. Bendradarbiavimas su Rytų valstybėmis, Rusija	<i>Teigiamas:</i> teigiami ES bendradarbiavimo ir tam skirtų politikos priemonių, pavyzdžiui, Europos kaimynystės politikos su Rytų Europos valstybėmis ir Rusija paminėjimai. <i>Neigiamas:</i> priešingas teigiamam.	+
ES VERTYBĖS			
EES (2009), 020102, 020101.	22. Žmogaus teisės ir laisvės	<i>Teigiamas:</i> teigiami žmogaus teisių ir laisvių ir jų svarbos paminėjimai kalbant apie ES arba bendrai apie eurointegracinius procesus; svarbiausių Europos tarptautinių dokumentų, kuriuose yra numatytos pilietinės ir politinės teisės (pvz., Europos socialinės chartijos) paminėjimai. <i>Neigiamas:</i> priešingas teigiamam.	+

EES (2009), 020200.	23. Demokratija	<p>Teigiamas: Teigiami demokratijos kaip vertybės ir/arba sprendimų priėmimo metodo paminėjimai; pasisakoma už didesnę piliečių dalyvavimą Europos integracijos procesuose, demokratinio deficito problemos ir jos sprendimo būdų paminėjimai kalbant apie ES arba bendrai apie eurointegracinius procesus.</p> <p>Neigiamas: nuorodos į demokratijos stygiaus (deficito) problemą ES; nuorodos į perteklinę biurokratiją, kaip demokratijos kokybės trukdį, ES, europinių institucijų neveiksmingumą.</p>	+
EES (2009), 010400.	24. Taika	<p>Teigiamas: Teigiamos nuorodos į taiką ir būdus taikiomis priemonėmis spręsti konfliktus kalbant apie ES arba bendrai apie eurointegracinius procesus.</p> <p>Neigiamas: priešingas teigiamam.</p>	+
EES (2009), 020300.	25. Įstatymo viršenybė	<p>Teigiamas: teigiami įstatymo viršenybės ir konstitucionalizmo paminėjimai kalbant apie ES arba bendrai apie eurointegracinius procesus.</p> <p>Neigiamas: priešingas teigiamam.</p>	+
	26. Kitos	<p>Teigiamas: teigiami kitų su Europa, ES ar Europos integracijos procesais siejamų vertybių paminėjimai.</p>	

		<i>Neigiamas:</i> priešingas <i>teigiamam.</i>	
	VISUOMENĖS STRUKTŪRA		
EES (2009), 080100.	27. Daugiakultūriškumas	<p><i>Teigiamas:</i> teigiami pasisakymai apie kultūrinę įvairovę Europoje, religinių, etninių ir kt. bendruomenių organizacijų veiklą; religinio, lingvistinio paveldo apsauga; teigiami tarpkultūrinio dialogo paminėjimai; pasisakoma už ES atvirumą kitoms kultūroms.</p> <p><i>Neigiamas:</i> kultūrinės integracijos skatinimas kalbant apie ES arba bendrai apie eurointegracinius procesus.; eurocentristinės nuostatos (europietiška (ir Vakarų) civilizacija, kultūra, mentalitetas, vertybių sistema ir pan. laikomi viršesni bei pavyzdiniai kitoms kultūroms); <i>Europos tvirtovės</i> idėjos (nusistatymas ginti Europą nuo išorės poveikio, ypač nuo kitų kultūrų įtakos) skatinimas; kitais atvejais – priešinga <i>teigiamam.</i></p>	+
EES (2009), 080501.	28. Nacionalinė tapatybė	<p><i>Teigiamas:</i> nacionalinės tapatybės (identiteto) ir kultūros puoselėjimas / išsaugojimas Europoje/ES; apeliacijos į patriotizmą ir/arba nacionalizmą; nacionalinio pasididžiavimo jausmo skatinimas; parama</p>	

		nusistovėjusioms nacionalinėms (tautinėms) idėjoms. Neigiamas: nepritariama nusistovėjusioms nacionalinėms (tautinėms) idėjoms; pasisakoma prieš patriotizmą ir/arba nacionalizmą; taikoma kalbant apie Europos integracijos procesus/ES ir nacionalinę valstybę ES.	
EES (2009), 080200.	29. Tradicinės vertybės ir moralė	Teigiamas: teigiami tradicinių (moralinių) vertybių paminėjimai; parama tradiciniams institutams ir jų išsaugojimui (šeima, bažnyčia ir kt.) Neigiamas: priešinimasis tradicinėms (moralinėms) vertybėms, pavyzdžiui, parama lyčių lygybei, skyryboms, abortams, seksualinėms mažumoms.	+
EES (2009), 080400.	30. Socialinė darna	Teigiamas: apeliavimas į bendras europines pastangas, solidarumą ir pilietiškumą ES; vieningos europinės visuomenės poreikis; antivišumeninių nuostatų sumenkinimas krizės metu; parama viešajam (europiniam) interesui. Neigiamas: priešingas teigiamam.	+

EES (2009), 080502.	31. Imigracija	<p>Teigiamas: teigiami pasisakymai apie imigraciją ir šio reiškinio pasekmes; poreikis išsaugoti arba padidinti imigraciją; pritarimas ES imigracijos politikos nuostatom.</p> <p>Neigiamas: neigiami pasisakymai apie imigraciją ES ir šio reiškinio pasekmes; poreikis sumažinti (riboti) imigraciją arba priešingas <i>teigiamam</i>.</p>	-
Conti, N. & Galantino, M., G. (2007), EU Identity (IDEU), 1; EUCULTUR 1; EES (2009), 080500.	32. Europinė tapatybė	<p>Teigiamas: teigiamos nuorodos į europietišumą, europietišką gyvenimo būdą, normas, vertybes, europinę dvasią, panašumus tarp europiečių arba konkrečiai į europinę tapatybę (identitetą). Savęs priskyrimas (priklausymas) Europai/ES, Vakarams arba Vakarų civilizacijai; teigiami pasisakymai apie ES pilietybę arba jos poreikis.</p> <p>Neigiamas: priešingas <i>teigiamam</i>.</p>	+
NACIONALINĖS VALSTYBĖS POZICIJA ES			
Conti, N. & Galantino, M., G. (2007), NATACT, 1.	33. Lyderystė / dalyvavimas	Akcentuojama valstybės pažanga, jos pasiekimai Europos integracijos kontekste; numatomas aktyvus dalyvavimas ES politikos srityse ir bendrai Europos integracijos procesuose; išreiškiamas noras daryti įtaką, vadovauti Europos integracijos procesams	-

		ir/arba dominuoti juose. Siekis būti derybų ir sprendimų priėmimo priešakyje arba juos inicijuoti.	
Conti, N. & Galantino, M., G. (2007), <i>NATACT</i> , 2.	34. Bendradarbiavimas / Atitiktis	Numatoma bendradarbiauti su ES, gilinti integraciją į ES politikos sritis, įsipareigojama dirbti kartu, skatinti bendrus tikslus, remti ES politikos sritis ir sprendimus. Išreiškiamas pasiruošimas perimti europinius standartus, prisiderinti arba įgyvendinti pokyčius, priimant europines sąlygas ir reikalavimus, ir taip gilinti integraciją į ES.	-
	34.1 Europa kaip standartas	Nuorodos į europinius standartus, vidurkius, statistinę informaciją, dažnai neigiamame vidaus politikos procesų kontekste, europinius standartus nurodant kaip pavyzdį bei argumentai, kuriuose partijos įterpia europinį matmenį, norėdamos apeliuoti į tam tikrų reformų būtinybę arba parodyti jų svarbą.	
Conti, N. (2003). <i>Party Attitudes to European Integration: A Longitudinal Analysis of the Italian Case. European Parties Elections and Referendums</i>	35. Gynyba / instrumentiškumas	Pabrėžiama nacionalinių interesų įgyvendinimo svarba ES; pasisakoma už nacionalinių interesų gynybą Europos integracijos procese / ES ir/arba ES suvokiama grėsme nacionaliniams interesams arba parama Europos integracijai grįžta racionalių išskaičiavimu (naudos –	+

Network Working Paper, 13, p.17.; Conti, N. & Galantino, M., G. (2007), <i>NATACT</i> , 4.		kaštų principu); nėra įsipareigojama tolimesnei integracijai europiniu lygmeniu, nebent tai bus naudinga valstybės interesams. Pritariama eurointegracijai tik išlaikant esamą <i>status quo</i> .	
Conti, N. & Galantino, M., G. (2007), <i>NATACT</i> , 4.	36. Atmetimas	Teikiama pirmenybė pasitraukti iš ES ar iš tam tikrų jos politikos sričių (pvz., Ekonominės ir pinigų sąjungos, bendros rinkos).	-
Conti, N. & Galantino, M., G. (2007), <i>IMPCT 1</i> , 2.	37. Europos integracijos poveikis šalies raidai	<p>Teigiamas: Europos integracijos procesai / narystė ES daugiausiai atneš (-ė) naudos ir teigiamų poslinkių šaliai; išreiškiamas pritarimas ir konsensusas dėl ES tikslų bei Europos integracijos procesų.</p> <p>Neigiamas: kalbama apie neigiamą eurointegracinių procesų poveikį valstybei ir jos gyventojams. Europos integracijos procesai daugiausiai riboja ir varžė šalies raidą, neatnešdami jokių teigiamų pasekmių. Išreiškiamas nepasitenkinimas dėl Europos integracijos procesų.</p>	+

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Priedas nr. 4. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją kokybinės lyginamosios analizės nepriklausomųjų kintamųjų išmatavimas

Nepriklausomi kintamieji	Kintamojo išmatavimas	Teorinis šaltinis
Partijų šeima / ideologija	Tarptautinis politinių partijų programų projektas, MARPOR.	<ul style="list-style-type: none"> • Lipset & Rokkan (1967); • Hix & Lord (1997);
Partijos dalyvavimas vyriausybės veikloje	Partijos narių skaičius vyriausybėje	<ul style="list-style-type: none"> • Marks, Wilson & Ray (2002); • Taggart (1998); • Hooghe, Marks & Wilson (2002);
Partijos populiarumas	Gautas balsų skaičius proc. nuo balsavusių praeituose rinkimuose	<ul style="list-style-type: none"> • Marks, Wilson & Ray (2002);
Saugumo grėsmės	Kontekstinių įvykių apžvalga	<ul style="list-style-type: none"> • Malmborg & Strath (2002); • Matonytė & Morkevičius(2009); • Vitkus (2006); • Surgailis(2005); • Laurinavičius, Lopata, & Sirutavičius (2002); • Statkus & Paulauskas (2008).

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Priedas nr. 5. Partijų požiūrių į Europos politinę integraciją kokybinės lyginamosios analizės dvireikšmiai kintamieji

Politinė partija	ideolog	vyriausyb	balsai	amzius	gresmes	pozp
LDDP 92	0	0	0	1	1	0
LPS 92	0	1	1	1	1	1
LKDP 92	1	1	0	1	1	1
LSDP-NKD 92	1	0	0	1	1	1
TS 96	0	0	1	1	0	0
LSDP 96	1	0	0	1	0	0
LTCS 96	1	0	0	1	0	0
Socialdemokratija 00	1	0	0	1	0	0
NS 00	1	0	0	1	0	0
LLS 00	1	0	0	1	0	0
TS 00	0	1	1	1	0	1
DP 04	1	0	0	0	0	0

Už darbą Lietuvai 04	1	1	1	1	0	1
TS 04	0	0	0	1	0	0
TT 04	0	0	0	0	0	0
LCS 04	1	0	0	1	0	0
VNDPS 04	0	0	0	0	0	0
TS-LKD 08	0	0	0	1	1	0
TPP 08	0	0	0	0	1	0
TT 08	0	0	0	0	1	0
LSDP 08	1	1	1	1	1	1
DP 08	1	1	1	0	1	1
LRLS 08	1	0	0	0	1	0
LCS 08	1	0	0	1	1	1
DP 12	1	0	0	0	0	0
LSDP 12	1	0	0	1	0	0
TS-LKD 12	0	1	1	1	0	1
LRLS 12	1	1	0	0	0	0
DK 12	0	0	0	0	0	0
TT 12	0	0	0	0	0	0
LLRA 12	1	0	0	1	0	0
TS-LKD 16	0	0	0	1	1	0
LVŽS 16	0	0	0	0	1	0
LSDP 16	1	1	1	1	1	1
LRLS 16	1	0	0	0	1	0
LLRA-KŠS 16	1	1	1	1	1	1
TT 16	0	1	1	0	1	1

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Priedas nr. 6. Svarbiausios Lietuvos narystės ES datos

Data	Įvykis	Lygmuo
1991 m. rugpjūčio mėn.	Europos Bendrijos (EB) nusprendė užmegzti diplomatinius santykius su Lietuva.	Nacionalinis / ES
1991 m.	Lietuva pradėjo gauti EB pagalbą pagal PHARE programą.	Nacionalinis
1992 m. vasario 7 d.	Valstybių narių užsienio reikalų ir finansų ministrai Mistrichte pasirašė ES sutartį.	ES
1992 m. gegužės mėn.	Tarp EB ir Lietuvos pasirašyta Ekonominio ir prekybinio bendradarbiavimo sutartis.	Nacionalinis / ES
1993 m. lapkričio 1 d.	Įsigaliojo ES (Mastrichto) sutartis.	ES
1995 m. sausio mėn.	Įsigaliojo Lietuvos ir Europos Bendrijų laisvosios prekybos sutartis.	Nacionalinis / ES
1995 m. birželio mėn.	Pasirašyta Lietuvos ir Europos Bendrijų asociacijos sutartis.	Nacionalinis / ES
1995 m. gruodžio 8 d.	Lietuvos Vyriausybė pateikė oficialią paraišką tapti ES nare.	Nacionalinis / ES
1999 m. birželio 3–4 d.	Kelne susitikusi Europos Vadovų Taryba nusprendžia sušaukti Konventą Europos pagrindinių teisių chartijai parengti. Konvento nariai – ES valstybių ir vyriausybių vadovų atstovai ir Europos Komisijos pirmininkas.	Nacionalinis / ES
1999 m. gruodžio 10–11 d.	Helsinkyje vykusiame Europos Viršūnių susitikime Lietuva kartu su kitomis kandidatėmis buvo oficialiai pakviesta derybų su ES.	Nacionalinis / ES
2000 m. gruodžio 7–8 d.	Europos Vadovų Taryba Nicoje pasiekia sutarimą dėl naujos sutarties teksto, kuriuo pakeičiama ES sprendimų	ES

	priėmimo sistema, kad Europos Sajunga bŭtų pasirengusi plėtrai. Europos Parlamento, Europos Vadovų Tarybos ir Europos Komisijos pirmininkai paskelbia ES pagrindinių teisių chartiją.	
2000 m. vasario 15 d.	Lietuva pradėjo oficialias derybas dėl narystės ES.	Nacionalinis / ES
2001 m. vasario 26 d.	Pasirašoma Nicos sutartis. Ji įsigalioja 2003 m. vasario 1 d.	ES
2001 m. rugsėjo 11 d.	Užgrobti reisiniai lėktuvai įsirežė į Pasaulio prekybos centro bokštus dvynius Niujorke ir Pentagono pastatą Vašingtone.	Tarptautinis
2001 m. gruodžio 14–15 d.	Europos Vadovų Taryba Lakene priima deklaraciją dėl Europos Sąjungos ateities. Ji atveria vartus būsimai pagrindinei ES reformai ir Konventui, rengsiančiam Europos Konstituciją.	ES
2002 m.	Lietuva pradėjo naudotis dar dviejų ES pagalbos instrumentų lėšomis: ISPA (parama stambioms infrastruktūros ir aplinkos projektams) ir SAPARD (parama žemės ūkiui ir kaimo plėtrai).	Nacionalinis / ES
2002 m. sausio 1 d.	12-oje ES šalių euro banknotai ir monetos tapo teisėta atsiskaitymo priemone.	ES
2002 m. vasario mėn.	Nacionalinė Lietuvos valiuta litas susietas su euru.	Nacionalinis
2002 m. gruodžio 13 d.	Kopenhagoje vykusiame ES Viršūnių susitikime Lietuva baigė derybas ir buvo pakviesta tapti ES nare.	Nacionalinis / ES

2003 m. balandžio 16 d.	Atėnuose pasirašyta Stojimo sutartis tarp ES ir Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos, Vengrijos, Čekijos, Slovakijos, Slovėnijos, Maltos ir Kipro.	Nacionalinis / ES
2003 m. gegužės 10–11 d.	Lietuvoje surengtas visuotinis referendumas dėl Lietuvos stojimo į ES.	Nacionalinis
2003 liepos 10 d.	Savo darbą baigia Konventas dėl Europos ateities, parengęs Europos Konstitucijos projektą.	ES
2003 spalio 4 d.	Prasideda tarpvyriausybė konferencija, parengianti naują sutartį, kurioje bus įtvirtinta Europos Konstitucija.	ES
2004 m. gegužės 1 d.	Čekija, Estija, Kipras, Latvija, Lenkija, Lietuva, Malta, Slovakija, Slovėnija ir Vengrija įstoja į Europos Sąjungą.	Nacionalinis / ES
2004 m. spalio 29 d.	25 ES šalys pasirašė sutartį dėl Europos konstitucijos.	ES
2004 m. lapkričio 11 d.	LR Seimas ratifikavo ES Konstituciją.	Nacionalinis
2007 m.	Prasidėjo 2007–2013 m. finansinis ES paramos laikotarpis.	Nacionalinis / ES
2007 m. sausio 1 d.	Į ES įstojo Bulgarija ir Rumunija.	ES
	Planuota, kad euras turėtų tapti teisėta mokėjimo priemone Lietuvoje.	Nacionalinis
2007 m.	Europos Vadovų Taryba, atsižvelgdama į Europos centrinio banko ir Europos Komisijos ataskaitas dėl Lietuvos tinkamumo, nusprendė, kad Lietuva neatitinka visų Maastrichto kriterijų ir dėl to negali įsivesti euro.	Nacionalinis

2007 m. gruodžio 13 d.	27 ES šalys pasirašė Lisabonos sutartį, kuria iš dalies pakeistos ankstesnės sutartys.	ES
2007 m. gruodžio 21 d.	Prie Šengeno erdvės prisijungė Estija, Čekija, Lietuva, Vengrija, Latvija, Malta, Lenkija, Slovakija ir Slovėnija.	Nacionalinis / ES
2008 m. rugsėjo mėn.	Pasaulio ekonomiką ištiko finansinė krizė.	Tarptautinis
2008 m. rugpjūčio 8 d.	Prasidėjo karinis Gruzijos ir Rusijos konfliktas.	Tarptautinis
2009 m. balandžio 22 d.	EP patvirtintas 3-iasis energetikos paketas, pagal kurį dujų tiekimą, perdavimą ir skirstymą turi valdyti skirtingi akcininkai.	Nacionalinis / ES
2009 m. gruodžio 1 d.	Įsigaliojo Lisabonos sutartis.	ES
2011 m. vasario mėn.	Europos Vadovų Taryba nustatė tikslą baigti kurti energijos vidaus rinką iki 2014 m. ir išvystyti jungtis taip, kad iki 2015 m. būtų nutraukta bet kokia valstybių narių izoliacija nuo Europos dujų ir elektros energijos tinklų. Lietuva pradeda įgyvendinti 3-įjį energetikos paketą.	ES
2013 m. antrasis pusmetis	Lietuva pirmininkavo ES Tarybai.	Nacionalinis / ES
2014 m. kovo 18 d.	Rusija aneksavo Krymą. Prasidėjo Rusijos–Ukrainos karinis konfliktas.	Tarptautinis
2014 m. kovo mėn.	Reaguodama į krizę Ukrainoje, ES palaiapsniui nustatė ekonomines sankcijas ir kitas ribojamąsias priemones Rusijai.	Tarptautinis

2014 m.	Prasidėjo 2014–2020 m. finansinis ES paramos laikotarpis.	Nacionalinis / ES
2015 m.	ES prasidėjo pabėgėlių krizė, kurią paskatino nuo 2011 m. Sirijoje vykstantis pilietinis karas.	ES
2015 m. sausio 1 d.	Lietuva įsivedė eurą.	Nacionalinis
2015 m. gegužės 13 d.	Europos Komisija (EK) pristatė ES naują migracijos politiką bei pabėgėlių kvotų sistemą, pagal kurią, iš didžiausių krūvi patiriančių valstybių narių (Graikijos, Italijos ir Vengrijos), dalis prieglobsčio prašytojų bus perkelti į kitas ES valstybes nares.	Nacionalinis / ES
2016 m. gegužės 18 d.	Vykstant Europos semestrai, Komisija priėmė rekomendacijas, kuriose pateikiamos 2016–2017 m. nacionalinių biudžetų ir ekonominės politikos gairės visoms 28 ES šalims.	Nacionalinis / ES
2016 m. birželio 23 d.	Jungtinės Karalystės gyventojai referendume balsavo už išstojimą iš ES.	ES

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Priedas nr. 7. Partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją kokybinės lyginamosios analizės nepriklausomų kintamųjų išmatavimas

Nepriklausomi kintamieji	Kintamojo išmatavimas	Teorinis šaltinis
Europinis kontekstas	Kontekstinių įvykių apžvalga	<ul style="list-style-type: none"> • Vilpišauskas, Kropas, Gulbinas, Pranevičius & Martinkonis (2014). • Maniokas, Vilpišauskas & Žeruolis (2004). • Lietuvos Respublikos Finansų ministerija (2017).
Nedarbo lygis	Eurostat duomenimis, nedarbo lygis šalyje yra aukštas arba išbalansuotas, jei yra žemesnis nei 6 proc. arba aukštesnis nei 8 proc. Žemas nedarbo lygis laikomas, jei neviršijo 6–8 proc. ribos.	<ul style="list-style-type: none"> • Eurostat (2017);

Šaltinis: sudaryta darbo autorės

Priedas nr. 8. Partijų požiūrių į Europos ekonominę integraciją kokybinės lyginamosios analizės sudvireikšminti kintamieji

Partija	ideolog	vyriausyb	balsai	eurokontekst	nedarbolyg	pozeko
LDDP 92	0	0	1	1	0	0
LPS 92	0	1	1	1	0	1
LKDP 92	1	1	0	1	0	1
LSDP-NKD 92	1	0	0	1	0	0
TS 96	1	0	1	1	1	1
LSDP 96	1	0	0	1	1	1
LTCS 96	0	0	0	1	1	0
Socialdemokra- tija 00	1	0	1	1	0	1
NS 00	1	0	1	1	0	1
LLS 00	0	0	0	1	0	0
TS 00	1	1	0	1	0	1
DP 04	1	0	1	1	0	1
Už darbą Lietuvai 04	1	1	1	1	0	1
TS 04	1	0	0	1	0	0
TT 04	1	0	0	1	0	0
LCS 04	0	0	0	1	0	0
VNDPS 04	0	0	0	1	0	0
TS-LKD 08	1	0	1	0	1	1
TPP 08	1	0	0	0	1	0
TT 08	1	0	0	0	1	0
LSDP 08	1	1	0	0	1	1
DP 08	1	1	0	0	1	1
LRLS 08	0	0	0	0	1	0
LCS 08	0	0	0	0	1	0
DP 12	1	0	1	0	0	0
LSDP 12	1	0	0	0	0	0
TS-LKD 12	1	1	0	0	0	0
LRLS 12	0	1	0	0	0	0
DK 12	1	0	0	0	0	0
TT 12	1	0	0	0	0	0
LLRA 12	1	0	0	0	0	0
TS-LKD 16	1	0	1	0	1	1
LVŽS 16	0	0	1	0	1	0
LSDP 16	1	1	0	0	1	1
LRLS 16	0	0	0	0	1	0
LLRA-KŠS 16	1	1	0	0	1	1
TT 16	1	1	0	0	1	1

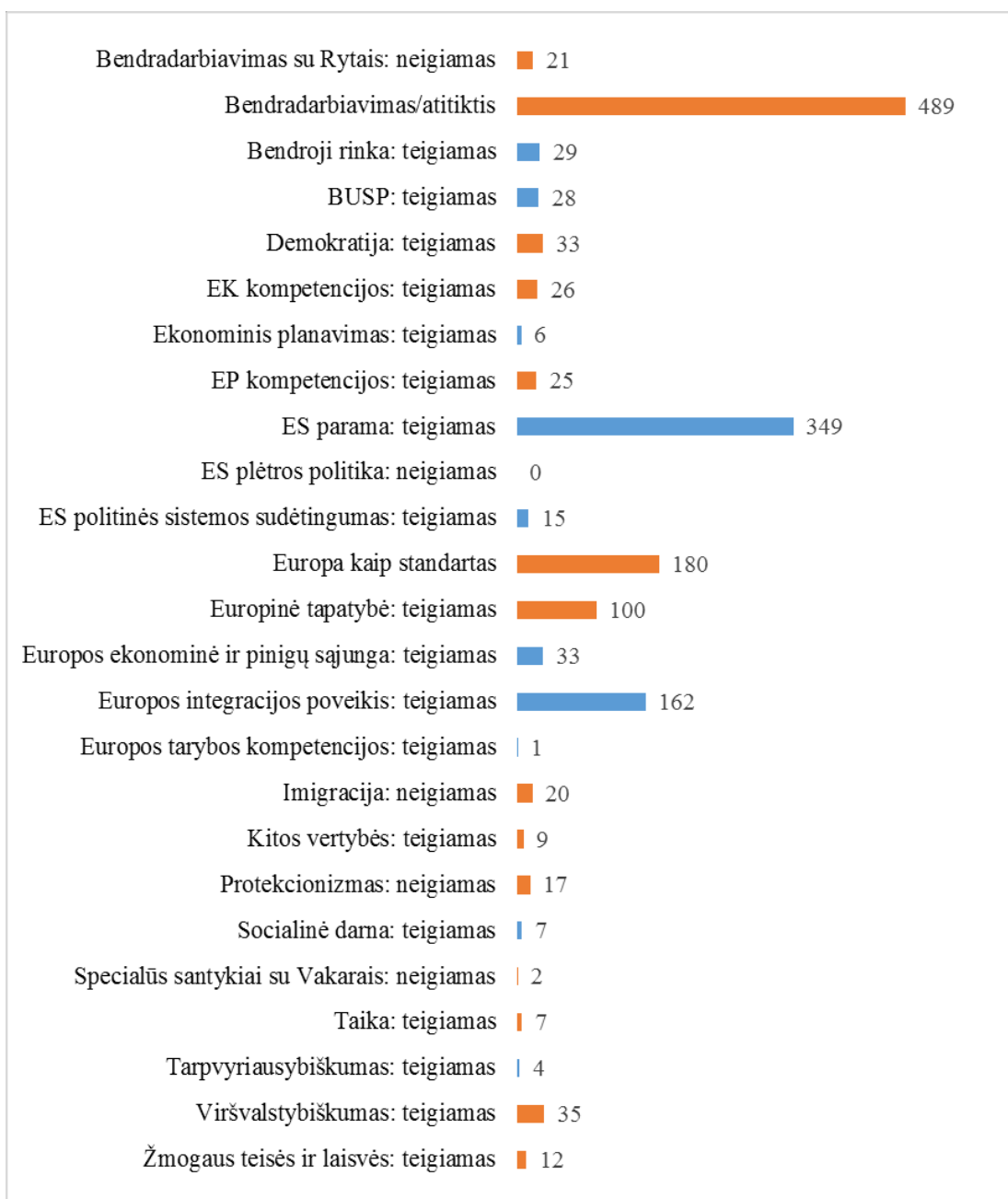
Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Priedas nr. 9. Europos integracijos temos pagal kodavimo kategorijas pragmatiniame – nacionaliniame diskurse

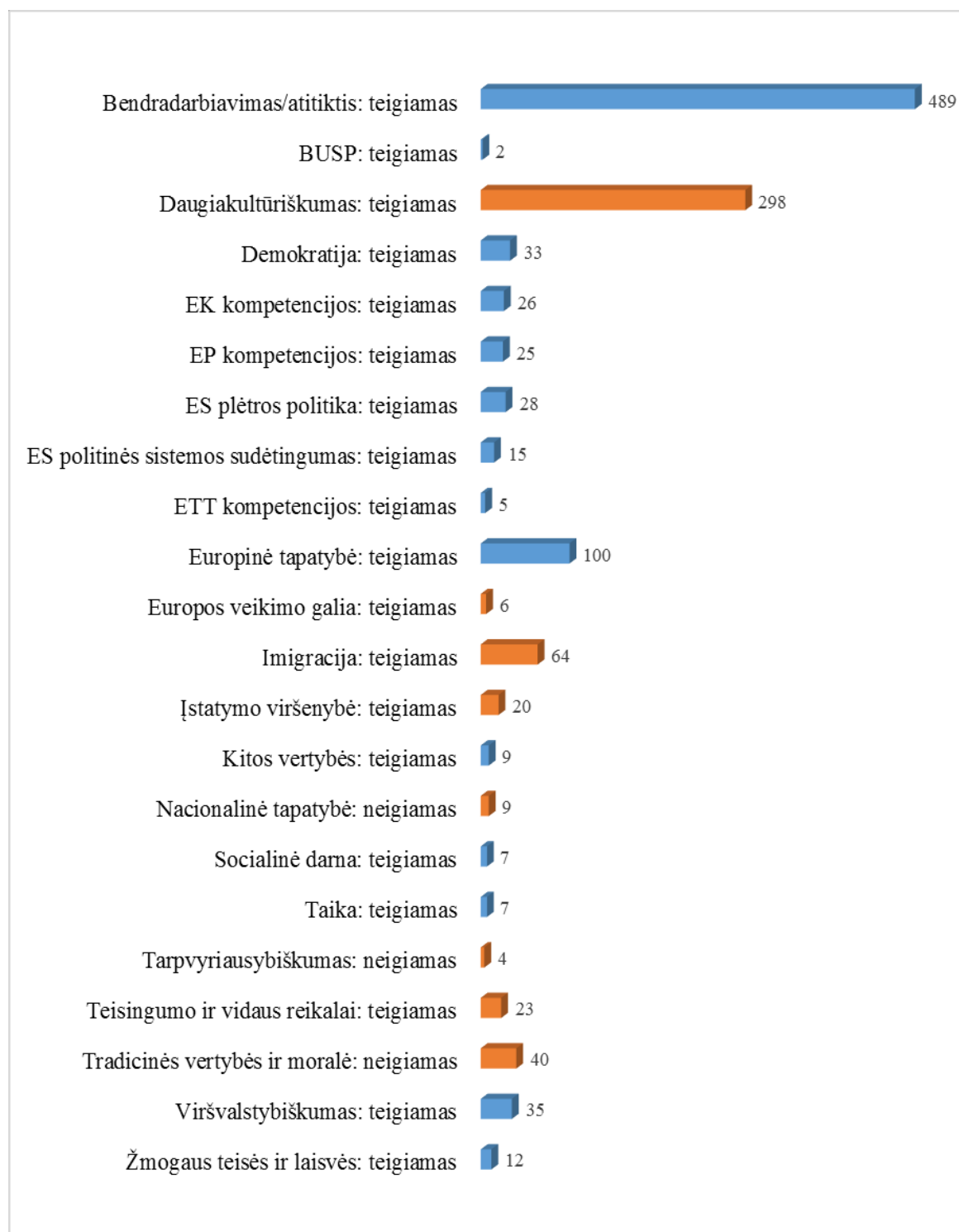
Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Priedas nr. 10. Europos integracijos temos pagal kodavimo kategorijas federacinės Europos diskurse

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Priedas nr. 11. Europos integracijos temos pagal kodavimo kategorijas post-nacionalinės sąjungos diskurse

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.